

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Grundtvigs
Erindringer
og
Erindringer
om
Grundtvig

I Udvalg ved
Steen Johansen og Henning Høirup

GYLDENDAL

**GRUNDTVIGS ERINDRINGER OG
ERINDRINGER OM GRUNDTVIG**

N. F. S. Grundtvig

GRUNDTVIGS
ERINDRINGER
OG ERINDRINGER OM GRUNDTVIG

I UDVALG VED
STEEN JOHANSEN
OG
HENNING HØIRUP

KØBENHAVN 1948
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG

OPLAG: 3000 EKSEMPLARER

—

**OMSLAGET TEGET AF
PAUL HØYRUP**

—

**PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN**

INDHOLD

Forord	7—8
Indledning	9—12
I. Grundtvigs Erindringer	13—112
Introduktion	15—16
I. Barndom og første Ungdom	17—25
II. Studentertid og første Kandidataar	26—39
III. Egeløkke	39—45
IV. Danmark ca. 1807—14	45—47
V. Dimisprædiken og kristeligt Gennembrud	47—51
VI. To Glimt fra 1812—14	52—53
VII. De „syv magre Aar“ 1813—20	53—58
VIII. 1824: Tilbageblik og ny Gæring	58—69
IX. Englandsrejserne 1829—31	70—75
X. Erindringer fra de senere Aar	75—86
XI. Grundtvigs kirkelige Erindringer	86—112
II. Erindringer om Grundtvig	113—268
I. Studentertid 1800—03	115
II. Langelandsopholdet 1805—08	116—117
III. Paa Valkendorfs Kollegium 1808—11	117—122
IV. Kapellan i Udby 1811—13	122—124
V. 1813—20	124—125
VI. Præst i Præstø og Skibbinge 1821—22	126—127
VII. Ved Vor Frelsers Kirke i København 1822—26	127—129
VIII. Forfatterliv og Hjemliv 1826—32	129—152

IX. Aftensangsprædikant ved Frederikskirken 1832	
—39	153—185
X. Præst ved Vartov 1839—72	185—268
Oplysninger	269—302
Oversigt over N. F. S. Grundtvigs Slægt	302—303

Portrættet foran Titelbladet er gengivet efter et Fotografi af Grundtvig Tirsdag den 27. Aug. 1872, 6 Dage før hans Død.

FORORD

UNDER Udarbejdelsen af en Bibliografi over Grundtvigs Skrifter fik jeg i Foraaret 1947 Ideen til den foreliggende Bog. Sognepræst Henning Høirup var efter Anmodning villig til at medvirke ved dens Udgivelse, og Arbejdet fordelte vi saaledes, at Pastor Høirup redigerede og kommenterede Bogens første Del, Grundtvigs Erindringer, medens anden Del, Erindringerne om Grundtvig og Kommentarerne dertil, besørgetes af undertegnede. Bogens Idé og Hensigt vil man finde forklaret i al Korthed i vor følgende Indledning.

Flere nyere Erindringer om Grundtvig har ikke kunnet aftrykkes uden Tilladelse af de respektive Memoireforfatteres Efterkommere, Slægtninge eller andre, der har Dispositionsretten over Erindringerne. For de givne Tilladelser takker jeg følgende: Fru Margit Barfod, Højskoleforstander Hans Borup, J. W. Cappelens Forlag, Oslo, fhv. Bibliotekar, Forfatter Julius Clausen, Forlagsboghandler Fr. Gad, Provst Kr. B. Hillgaard, Provst, Forstander Halfdan Høgsbro, Kommunebibliotekar Johs. E. Tang Kristensen og Direktør K. Skat-Rørdam. Endvidere takker jeg Overbibliotekar R. Paulli for udmærket Hjælp ved Korrekturlæsningen, og den samme Tak retter jeg til min Medudgiver Pastor Høirup, med hvem jeg hele Tiden kun har haft det glædeligste og bedst mulige Samarbejde ved denne Bogs Udgivelse.

København, i Juli 1948.

Steen Johansen.

Cand. mag. Steen Johansens Tanke: at samle Grundtvigs Livserindringer, der findes vidt spredt i hans Forfatterskab, i een Bog og supplere dem med hans Samtids mange — nu ofte vanskeligt tilgængelige og delvis lidet kendte — Erindringer om ham, forekom

mig saa udmærket, at jeg med Glæde har taget Del i Tilrettelæggelsen. Jeg deler med min Medudgiver, som under Arbejdet har baaret Dagens Byrde og Hede, det Haab, at denne Samling Tekster til Belysning af Grundtvigs Livsgang vil vise sig at være en nyttig biografisk Haandbog. Maaske kan Bogen ogsaa i nogen Grad erstatte det Memoireværk, som Grundtvig ikke selv har efterladt os. For Hjælp ved Korrekturlæsningen takker jeg min Fader, Stadsskoleinspektør J. Høirup.

Ejby, i Juli 1948.

Henning Høirup.

INDLEDNING

MAN maa beklage, at Grundtvig aldrig, som f. Eks. Oehlenschläger, fik nedskrevet en større Fremstilling af sit Livs Hændelser. Dobbelt uheldigt virker denne Mangel, fordi der rundt omkring i hans umaadelige Forfatterskab findes talrige *Tilløb* til Memoirer, hvortil kommer, at Grundtvig i visse Afsnit af sit Liv førte Dagbog. Han stod saaledes ikke fremmed over for Selvmeddelelsens Kunst, og Mangelen paa fuldstændige Memoirer skyldes maaske særlige psykologiske Anlæg, maaske andre Omstændigheder, hvilket her ikke skal søges forklaret. Vi har sat det som vor Opgave at samle de vigtigste af de selvbiografiske Afsnit i Grundtvigs forskellige Tilbageblik og lgn. og meddele dem i kronologisk Orden, saa at der opstaar en om muligt kontinuerlig Række Erindringer, selv om de enkelte Stykker er eller kan være affattede til vidt forskellige Tider, og selv om Gentagelser ikke ganske har kunnet undgaas. Disse *Grundtvigs Erindringer* — saaledes mener vi uden Tilsnigelse at kunne kalde denne udelukkende af Grundtvigs egne Ord¹⁾ byggede Memoire-Mosaik — har vi inddelt i en Række Smaakapitler, kun forsynet med de allernødvendigste forklarende Indskud, medens Kildeangivelser og Oplysninger er anbragt bag i Bogen. Idealet vilde være, at der ingen forklarende Indskud fandtes, og at en virkelig Kontinuitet blev skabt, men dette har paa Grund af Memoirestoffets Ufuldstændighed desværre ikke kunnet lade sig gøre.

Den store Vanskelighed ved at udvælge Stoffet beror paa, at Memoire og Refleksion hos Grundtvig hyppigt er i den Grad sammensmeltede, at den blotte Erindring ikke let lader sig udskille. Naar

¹⁾ Man vil bemærke, at Grundtvig i adskillige Afsnit af sine Barndoms-erindringer omtaler sig selv i tredje Person som „Frederik“, hans Kaldenavn som Barn. Disse Afsnit veksler med andre, jeg-fortællende Stykker.

Grundtvig meddeler Erindringer, gør han det egentlig ikke for Erindringerne egen Skyld; de indgaar i hans hele *Livstolkning*, og han anvender sit eget Livs Oplevelser til Belysning af de almene, folkelige Love, der for ham stod som bærende. En væsentlig Del af hans Erindringer findes saaledes i de historiske Foredrag, han holdt i 1838 og som senere blev udgivet af Svend Grundtvig under den af Faderen selv valgte Titel *Mands Minde 1788—1838*. Han gaar her ud fra den Betragtning, at „vi er ikke til for Historiens, men Historien for vores Skyld“, og under sin Fremstilling tager han stadig Hensyn til „to Smaating“: den ene er Danmark, og den anden „mig selv eller dog mit Smule Forhold saa vel til de store Verdens-Begivenheder som til vort lille Fæderneland“; idet Grundtvig paa denne Maade finder det „nødvendigt, af mit eget Hverdags-Liv at gjøre en Ramme til de store Verdensbegivenheder“, kommer *Mands Minde* til at indeholde en Række selvbiografiske Bidrag af stor Værdi. Paa sine gamle Dage gav Grundtvig i de Forelæsninger fra 1861—63, der fremkom under Navn af *Kirke-Speil* (1871), en sammenhængende Fremstilling af sine kirkelige Erindringer, som vi bringer under eet (Stk. 54 i I. Del). Bortset fra disse to vigtige Kildeskrifter maa Grundtvigs Erindringer søges i mangfoldige enkelte Skrifter, Afhandlinger, Prædikener og Taler. For Ungdomsaarenes Vedkommende har vi endvidere i stor Udstrækning været henvist til at uddrage det selvbiografiske Stof af Dagbøgerne, for derved at give et fyldestgørende Indtryk af „de skønne Dage, hvis Storme ere overfarne, men ved hvis Regn og Solskin *det* oplomstrede alt, hvad der siden har forlystet os, og alt hvad vi endnu tør vente skal bære ønskelig Frugt“. (*Mands Minde* S. 328). For de senere Aars Vedkommende rummer Grundtvigs Journalistik, især i „*Danskeren*“, flere Erindringer, særlig fra hans politiske Liv. Kun rent undtagelsesvis er Brevene benyttede; deres historiske Værdi ufortalt er de næsten alle aktuelle Indlæg, uden Erindringens Afstand fra Begivenhederne.

Som bekendt blev Grundtvig ikke alene meget gammel, han kom ogsaa i sit lange, virksomme og rastløse Liv i Berøring med overordentlig mange Mennesker, langt flere end de sædvanlige Grundtvig-

biografier lader ane. Især i hans Alderdomsaar, da hans kristelige og folkelige Grundtanker for Alvor begyndte at bære Frugt, blev han hyppigt opsøgt af Folk, som ønskede at gøre hans personlige Kendskab eller vilde spørge ham til Raads. Rejsende kom til ham fra fjern og nær, ikke mindst fra Norge, hvor han havde talrige Venner. Hans Hjem blev efterhaanden det aandelige Midtpunkt for en stor Del af dansk Kirkeliv og Højskoleliv, og, især i hans tredie Ægteskabs Tid, tillige en Art politisk Salon.

Alt dette har naturligvis sat mangfoldige litterære Spor. Hermed tænker vi hverken paa Hyldestdigte til Grundtvig ved de mange Jubilæer, han oplevede som gammel, ej heller paa Romaner ell. lign., hvori Grundtvig optræder, men først og fremmest paa den Mængde Vidnesbyrd om Grundtvigs Personlighed, Skildringer af ham selv og hans Hjemliv, Gengivelser af Samtaler, Ytringer m. m., kort sagt de *Erindringer om Grundtvig*, som forekommer spredt i talrige Memoirer fra det 19. og enkelte fra det 20. Aarhundrede¹⁾. I disse vil man finde Grundtvig set og skildret i mange forskellige Situationer og bedømt paa yderst forskellig Maade, og ikke sjældent modsiger Domme hinanden. Vi har ment, at det kunde have en vis almen Interesse at samle det vigtigste af dette Stof paa eet Sted, ogsaa Grundtvigforskningen maa være interesseret heri. Det i denne Bogs anden Del aftrykte *Udvalg af Memoirelitteraturen om Grundtvig* har vi sammenstillet efter Tidsfølgen og inddelt i Kapitler. Hvert Tekststykke indledes med Navnet paa dets Forfatter, medens Kildeangivelser og Oplysninger ligesom for første Dels Vedkommende er anbragt bag i Bogen.

Naar man læser dette Erindringsudvalg igennem i Sammenhæng, tegner der sig bag de fragmentariske og meget forskelligartede Skildringer Omridset af en højst ejendommelig Personlighed, vel en af de mærkeligste, der har levet. Hvad vi finder, er Grundtvig *menne-skelig betragtet*, et Synspunkt, der turde have sin Berettigelse ved Siden af saa mange andre Synspunkter. At danne sig et udførligt Helhedsbillede, en sammenfattende Karakteristik af Grundtvig ud fra dette Synspunkt og paa Grundlag af det her samlede Materiale, er imidlertid ikke vor Sag, men Læserens, — ligesom vi heller ikke her

¹⁾ Hertil, i sjældnere Tilfælde, Meddelelser i Værker af Litteratur- eller Personalhistorikere, som har benyttet nu tabte Kilder.

stiller de forskellige Erindringsstykkers Sandhedsværdi under Diskussion. Mange af Erindringerne er centrale, nogle er periferiske, men forhaabentlig er intet helt værdiløst kommet med i Bogen. Som et Hovedtræk i de senere Erindringer vil man bemærke, at Grundtvig som ældre først og fremmest gjorde Indtryk paa andre ved sin overvældende *Personlighed*, sin Fremtoning, mindre ved, hvad han ytrede. Maaske skal man derfor ikke beklage, at han ikke som Samuel Johnson fik en Boswell eller som Goethe en Eckermann til systematisk at optegne Samtaler og Iqn. Dog, hvorledes det nu end forholder sig dermed, saa er der — som denne Mémoiresamling viser — alligevel bevaret mangt og meget af største Interesse ikke alene for Grundtvigianere og Grundtvigforskere, men for alle, der studerer dansk Historie og Personalhistorie.

I
GRUNDTVIGS ERINDRINGER

INTRODUKTION

Grundtvigs Levned indtil ca. 1843 kort fortalt af ham selv.

1. Grundtvig, Nikolai Frederik Severin, er født i Udby ved Vordingborg i det deilige Sydsjælland (8de Septbr. 1783), hvor hans Forældre var Præstefolkene: Johan Grundtvig (Søn af O. Grundtvig, Præst paa Seierøe) og Kathrine Marie Bang (Datter af Kammerraad N. Bang paa Egeberg i Odsherred), men 9 Aar gammel kom han til Jyllands sorte Hede, hvor han (1792—98) voxde op hos Præsten L. Feld i Thyregod, morede sig med de Jydske Bønder, Bierne, *Hvitfelds Krønike*, *Holbergs Kirkehistorie*, *Komedier* og Niels Klim, Tusindogeenat og en aarlig Reise til Hjemmet. Han gjenemgik paa to Aar Mesterlexen i Aarhus Latin-Skole, under *Krarup* og *Stougaard*, og stræbde at fordrive Kiedsommeligheden med at gjøre Vers og med at læse i *Keiser Karls* og *Holger Danskes Krønike*, og i *Suhms Bog* om *Odin*. Han tog første Examen (1800) og Theologisk Attestats (1803) i *Kiøbenhavn*, men kunde ikke udholde at høre nogen Forelæsning¹⁾ til Ende, undtagen sin Fætter *H. Steffens's* over *Göthes Digte*, og blev kun ved *Bornholmeren P. N. Skougaard* bekiendt med *Vedels Saxo*, *Clausens Snorro* og *Sandvigs Edda* og den virkelige Tilværelse af en *Islandsk Bogskat* fra Middelalderen. Siden (1805—08) var han Huuslærer paa *Langeland* paa det deilige *Egelykke* (hos *Kapitain Steensen Leth*), og her kastedes Lodden for hele hans Fremtid, under Omgang i Aanden med *Shakspear*, *Goethe*, *Schiller* og *Oehlschlæger*, *Fichte*, *Steffens* og *Schelling*. Paa *Valkendorffs Kollegium* (1808—11) omgikkes især „*Hersleb* og *Sibbern*“ ham med uforglemmeligt Venskab, og ved dem indførtes han til *N. Treschow*, *G. Sverdrup* og Brødrene *Ørsted*, men ragede ved sin „*Dimis-Prædiken*“ ganske *uformodenlig* i en Strid med Hovedstadens Præsteskab,

¹⁾ Dvs. Forelæsningsrække, Ordets ældre Betydning i Universitetssprog.

der fik uberegnelig Indflydelse paa hans følgende Bane og gav den, indtil videre, en mørk Farve og en skæv Retning. Kun med Nød og Næppe, ved den gamle Biskop *Balles* Hjelp, blev han Personel-Kapellan hos sin Fader (1811—13), som dog alt da var *Jubellærer*, og kunde siden i lang Tid (1813—21) selv ved Kongens Naade, ei naae noget Geistligt Embede, men førde i Hovedstaden et Slags Eremit-Liv mellem Bøgerne og nogle faa gode Venner, som *F. V. Treschow* og *B. S. Ingemann*. Uden Ansøgning blev han derpaa (1821) kaldet til Sognepræst i Præstø, hvor han begrov sin Moder, men efter sit Ønske forflyttet (1822) til Residerende Kapellan ved *Frelserens Kirke* paa *Christianshavn* og virkede der til han i Anledning af Stæv-nemaalet for „Kirkens Gienmæle“ (1826) nedlagde sit Embede, og kom ved samme Leilighed under *Politi-Censur*, hvis Sørgelighed selv for de ustraffeligste Skribenter han da af ti Aars Erfaring lærde tilbunds at kiende. Ved *Frederik den Sjettes* uforanderlige Naade beholdt han imidlertid ikke blot den Kongelige Understøttelse, han (siden 1818) som folkelig Skribent havde nydt, men understøttedes ogsaa af Majestæten til tre *Engelske* Reiser (1829—31), med særdeles Hensyn paa de *Angelsaxiske* Haandskrifter i *London*, *Exeter*, *Oxford* og *Cambridge*, hvor han lærde at kiende det *borgerlige* og *videnskabelige* Liv fra en ham splinterny Side. Med Kongelig *Tilladelse* var han siden (1831—39) *fri* Aftensangs-Prædikant i *Frederiks-Kirken* paa *Christianshavn*, og blev (1839) Præst ved *Helligaands-Hospitalet* eller *Vartou*, samt (1840) R. af D. Fra (12te August) 1818 er han gift med *Elisabeth Christine Margrethe Blicher*, (Datter af Provst D. N. Blicher i *Gunslev* paa *Falster*), og de har tre Børn sammen, to Sønner og een Datter.

N. F. S. Grundtvig.

KAPITEL I

BARNDOM OG FØRSTE UNGDOM

2. Hvad der foregik til hans 4de Aar, derom veed Frederik selv intet. — Ventelig har han som andre faaet Riis og Sukkergodt, dog neppe i Flæng, om han ellers kjender sin Moder ret. Bemeldte Moder havde den gammeldags Sædvane selv at lære sine Børn at læse. Frederik maatte da ogsaa frem, men Bogstaverne gad han ikke kjendt, remse dem op uden ad vilde han nok, men ei mere. — Der vankede Dada, og han erindrer sig grant, at Bogstavet O nær havde skaffet ham en Rumpefuld, dersom ei i det samme en Bonde havde kommet, og en god Veninde imidlertid havde hvisket ham en god Djævel i Øret. — *Per varios casus, per tot discrimina rerum* lærte han endelig Bogstaverne. — At stave skal han have anset under sin Værdighed og ei givet andre Tiid til at nøde ham dertil. — Han havde ingen Sødskende hjemme uden en lidt ældre Syster. Med hende kunde han aldrig forliges, og som svagest gik han af med Profiten. — Dette anseer han som en af de vigtigste Aarsager, hvi han slog sig til Læsning, da han desuden aldrig har duet til at gjøre noget med Hænderne, uden at vende Blad. — Han læste nu en Hel Hob, hvoraf han intet forstod, saasom Holbergs Kirkehistorie, Lyskanders Danske Kongers Slægtbog o: s: v:, thi naar det blot var en Bog, hvori der fortæltes noget, var han efter den som Fanden efter en Sjel.

3. Det var . . . i den strænge Vinter otte og ni og firs i forrige Aarhundrede, . . . at jeg først blev lidt opmærksom paa, hvordan det gik til i Verden udenfor den stille Landsby-Præstegaard, hvor — da jeg først havde gjort det Kæmpeskridt, jeg nær aldrig havde overkommet: at kjende Bogstaver — alting for mig gik sin jævne, ordentlige Gang, undtagen naar jeg kom i Krig med min Søster, naturligvis for Resten min Perle-Veninde. Hvad der nu for omtrent et halvt Aar-

hundrede siden først vakte mig af min dybe LigeGYldighed for den store Verden, var i sig selv en meget lille Begivenhed, nemlig et højt Bral af vor halvstuderte Degn, som om Søndag Eftermiddag plejede at komme over i Præstegaarden og læse Aviser, og som nu gjorde alle vitterligt, at Russerne havde taget Oczakov med stormende Haand og vilde inden Paaske være i Konstantinopel. Var nu Degnens eller Avissskriverens Spaadom gaaet i Opfyldelse, da var jeg maaske bleven ved at skjænke de store Magters Bevægelse lidt Opmærksomhed; men nu skrev jeg vel det Degne-Bral bag Øret, saa jeg kan ligesom høre det endnu, men glemte dog snart baade Russer og Tyrker over en Kobberskilling paa de herlig tilfrosne Ruder, et Slag Hanrej eller hvad andre indvortes Begivenheder, der under Freden sysselsatte mig.

4. *En anden, lidt kortere Fremstilling af det, som er fortalt i Stk. 3, slutter Gr. paa følgende Maade:*

Det var naturligvis her hverken Degnen eller Russen eller Oczakov, men *Paaske* og *Konstantinopel*, der slog mig og vakte hos Landsbypræste-Barnet en levende Forestilling om en „glædelig Fest“ og et sejrrikt Indtog i „de vantros Hovedstad“, en Forestilling, som ved at bade sig i Livets Flod, som den findes i Barne-Paradiset, blev paa en Maade udødelig, saa den efter 50 Aars Forløb er lige saa frisk, som om den først var født i Aftes.

5. Naar jeg nu besinder mig paa, hvordan jeg først her nede i Sydsæland (∴ *Udby*) blev opmærksom paa, hvad der foregik i Frankrig og især i Paris, da finder jeg, det skete temmelig sent, ikke før den nyfranske Hær stod slagfærdig paa Grænserne under *Lafayette*, *Luckner* og *Rochambeau*, altsaa i 1791; thi vel fortalte jeg Dem, at Oczakovs Indtagelse med stormende Haand og endnu mere Spaadommen om Russernes Indtog til Paaske i Konstantinopel bevægede mig pludselig til at oprette et lille udenlandsk Departement i min Hjærne; men da jeg ikke hørte noget til, at Spaadommen gik i Opfyldelse, maatte det nødvendig gaa mig, som vi hvert Øjeblik læser i Aviserne om langt anderledes kloge og politiske Folk: jeg beskæftigede mig med Gjenstande, som kun havde Lokal-Interesse. . . . Skjønt jeg ikke tør love Dem noget meget interessant fra min lille Landsby, saa gjorde dog Revolutionen dér et langt mere levende og varigt Indtryk paa mig end hele den franske, og for en Gang tror jeg nok, De kan

taale at høre en kort Beskrivelse deraf, da man i Grunden spejler sig lige saa godt i, hvad Bønderpigerne kalder et Søndagsøje, som i et Spejl fra Gulvet til Loftet.

I den strænge Vinter 88 kom der nemlig en ny Skolemester til vor By, som foraarsagede en hel Revolution, ikke blot i min lille Hjerne, men endnu mere i de gamles; thi hidtil havde selv Degnen hedt „Mosjø“, og Skolemesteren kom slet ikke i Betragtning, med mindre han havde egne Talenter, enten som Tæller, Opraaber ved Auktioner o.s.v.; men den ny Skolemester var en gammel Attestatus, der i mange Aar havde været fransk Sprogmaster i Hovedstaden, saa han blev „Herre“ lige paa Timen, uden at Degnen vovede at mukke, naar han ikke vilde høre, at trods den første Examen, han havde, var han en Idiot og en Sinke. Den aftakkede franske Sprogmaster var nemlig saa komplet en Jakobiner, som han vel kunde fødes i Fyn, og sværmede saaledes for sin egen Frihed, at han fik aldrig Stunder til at tænke paa andres; men det var hans Stolthed, at han havde skjældt baade Grever og Baroner ud og sagt til en Professor, som oven i Kjøbet var Prokansler: „Du kalkede Væg!“ Han jublede da naturligvis ved Udbruddet af Revolutionen, men det lagde jeg dog næppe Mærke til, før han kom op at trættes med Degnen om Krigens rimelige Udfald; da først mærkede jeg, hele Verden var i Oprør, saa jeg maatte ogsaa tage Parti, og begyndte fra den Tid at læse Berlings-Avisen, indtil videre paa Degnens Side, dels fordi den revolutionære Skolemester syntes mig halvgal, og dels fordi jeg havde læst, at Frankerne i gamle Dage var slemme ved Vestgoterne, som dog langt ude var af vor Familie.

6. I Aaret 1789 — uden Tvivl — kom han til at gaae i Skole, hos en til Byen nys ankommen Skoleholder ved Navn Faverskov, omtrent 60 Aar gammel. Forresten var han *Cand. S. S. Minist.*; havde været Hovmester hos Grev Ahlefeld, Norsk Postfører etc. etc. etc. — Her skulde han da begynde at lære Latin; — han lærte Donat, Aurora — med samt *colloqvier* — en Deel af et lille Lexikon, og Badens Grammatik uden ad, men forstod ikke et Ord deraf, thi den hølærde Præseptor forklarede næsten intet, og gjorde han det, nedstemte han sig dog aldrig til hans Fatteevne. — Han spurgte undertiden, hvor Subjektet eller Prædiketet laae i en Sætning, uden at have bibragt ham ringeste Begreb om, hvad det var for Tingester. —

Her lagde han ogsaa Grunden til sin Skrivning; hvordan den var, behøver han ei at sige, selv disse Kragetæer vidne derom. — Af al den Udenadspjat havde Frederik ei anden Nytte, end at hans Hukommelse blev skjærpet paa hans Dømmekrafts Bekostning, om man vil kalde det nyttigt. — Kal[1]s Verdens Historie læste han imidlertid, og det var got, thi den bør læres, før Dømmekraften spirer frem. — Dermed gik det saaledes til: — Præsten Feld — hos hvem hans ældre Brødre vare, thi Jeg var mine Forældres 4de levende Søn — kom i Besøg 1791, og lovede Frederik et Sølv Uhr, hvis han til næste Aar kunde i sine Fritimer lære ovenmeldte Bog. Han lærte den, og da HEr Laurits Feld 1792 kom igjen, havde Frederiks Skolegang hos Faverskov en Ende, og han kom under privat Informasjon hos bemældte jyske Præst. —

7. Tyregod — hvis nærmeste Kjøbsted er Veile — blev hans ny Opholdssted. — Her vare foruden han *P: H: Balle*, en Søn af Sjællands Bisp — som — da han vilde — blev Militær — samt 2 Sønner af en Provst Stjernholm — hvoraf den ældste døde 1793, og den yngste, der hverken havde Lyst eller Anlæg til Studeringer, er nu — om Jeg veed ret — sin Faders Søn. — Frederik var altsaa den eneste, der af denne Samling blev Student, men den ældste Stjernholm levede dog længe nok til at vække hans Kappelyst, og den yngres — som han over 4re Aar havde til Selskaber — maadelige Sjeni gav ham Leilighed til at repetere alt, hvad han læste. —

Frederik gik nu frem med langsomme men faste Skrit, og fortryder intet af den Tid, han opholdt sig i Tyregod, uden den, der bortødsledes paa — *usque ad infinitum* — at tygge paa Katekesis, Guldbergs aabenbarede Theologi, og hvad alt dette fornuftknusende Apparat hedder. — Dog dette siger han langt fra ikke for at nedsætte Hrr. Feld. — Som Præst og som den, der i de høiertodoxe Tider havde studeret Theologien, maatte han tro det nyttigt, at hans Eleve befæstedes mod Kjætteri, og han troede desuden, disse Bøgers Læsning og Læring udfordredes, naar han engang skulde i en latinsk Skole. — At han ikke tog feil, skal det følgende vise. — Dog skjønt selv temmelig ivrig Ortodox, var dog Toleranse et Hovedtræk i hans Karakter. „Jeg har selv tvivlet,“ sagde han ofte, „derfor ynker Jeg og ikke hader de Tvivlende.“ Hverken skyede han selv kjætterske Skrifter som Pest, ei heller — som var endnu mere underlig — skjulte

han dem for Frederik. — Nei langt fra; han var i et Læseselskab, og alt, hvad der kom, havde F: Lov at læse. — Takket være han derfor! — Her saaedes egentlig Spiren til den aldrig før med hans Sjelekræfter eller ham døende Lyst til Videnskaber. — Han beundrede Forfatterne til alt det vittige, som da — i Skrivefrihedens gyldne Alder — fremkom: Skrivter af en Heiberg, en Rahbek, en M. C. Bruun, hvis Aristokraternes Katekismus han meget yndede, saa vidt den var politisk, — T. C. Bruuns Særsyn, og hvad alle de Sjenier og Sjeniprodukter hede, Dannemark brammede med fra 93 til 98. — Stræng Orthodox forblev imidlertid Frederik stedse, først fordi hans Dømmekraft endnu laae i Dvale, siden fordi han tidlig gjordes opmærksom paa, at Mysterierne ei vare Gjenstænder for vor Viden, men Tro. — Han fandt det saa naturligt at tro Gud, saa skammeligt at tvivle om, hvad han, som Vi skyldte alt, havde sagt os som Sandhed, at han ivrig harmedes over Neologernes vantro Bestræbelser, lovede ved sig selv engang at vorde en af Troens raskstridende Kjæmper, og øvede sig allerede. — Saaledes erindrer han sig, efter Læsningen af Bruuns Særsyn, at have begyndt noget, der gik paa Riim — thi Riimer var han tidlig, dog uden at lade noget Menneskes Øie skue sine Produkter. — —

Imidlertid yttrede sig dog hos Drengen en vis Modsigelses Aand. Med sin Lærer — der behandlede ham paa det venskabeligste og gjerne fremlokkede hans Mening for at lære ham at tænke — streed han ofte i Religionen. — Syndefaldet og Menneskets fri Villie erindrer han sig endnu som Tvistepunkter. — Frederik kunde ei begribe, hvi Gud skabte Mennesket, da han forudsaae dets Fald, og den fri Villie forekom ham i Dogmatiken alt for indskrænket, hvorfor han paastod, at var den ei anderledes, havde Mennesket ingen. — 1 C 15:28 (o: 1. Kor. 15, 28) forarsagede Frederik megen forgjæves Hovedbrud, da han vilde, dette Skriftsted skulde harmonere med Treenighedslæren. — Dog herom spurgte han aldrig sin Lærer, da han ei vilde røre ved en saa fundamental Artikel.

8. — — — *Bierne*, disse rare Fluere, som jeg fra min Barndom har elsket lige saa meget, som jeg hadede de andre. Ja, m. H., De har sagtens ikke alle været saa fortrolige med Bierne fra Deres Barndom, som jeg, til hvis største Morskab paa den brune Hede det hørte, at se dem trække og se dem sværme.

9. Iblandt de gamle Psalmer, som under min Opvæxt klang saa liflig i mit Øre, at de nødvendig maae blive gamle med mig, var der ogsaa en Nyaars-Psalme, vist nok ringe at see til og i mange Maader kun en daarlig Oversættelse af Tydsk, men som dog, naar den, som det var Skik paa Jyllands Heder, blev sungen til Huus-Andagt Nyaars-Aften, opmuntrede og forlystede mig meer end de bedste Sange, jeg siden enten hørde eller saae. Det var ene Sandheden og Trohjørtigheden, der gjorde mig den gamle Nyaars-Psalme saa kær, naar det lød i Begyndelsen:

Guds Godhed ville vi prise,
vi Christne, store og smaa, . . .

og frem for alt, naar det lød tilsidst:

I Jesu Christi Navn
vi bede dig saa saare:
giv os et fredeligt Aare,
dig til Ære og os til Gavn!

10. Aarene skreed. 1798 i Oktbr. skulde Frd: i Aarhus latinske Skole. . . Med bankende Hjerter traskede han bag efter Hr. Feld — med sine Bøger under Armen — til Rektor *Thura Krarup*, som skulde overhøre ham og fastsætte hans Plads i Skolen. — Den gamle snurige Mand fandt, han ei fremviste mere, end han godt kunde gjøre Rede for, men der var adskilligt, som udfordredes til at komme i Mesterlexe, — og der skulde Jeg —, som Frederik aldrig havde seet, saasom Horatses Breve, Ovids 4de Bog, første Bog af Siseros — Kikeros — Epistler, Dansii Grammatik og de 4 første Kapitler af Genesis. — Havde Rektoren gjort ham til Fux — *ut ajunt* — paa nederste Part, kunde han altsaa ikke klaget, men da han befandt sin nykomne Eleve langt fra at være nogen *hospes* i Theologien — som han meget yndede —, tog han ei i Betænkning at sætte ham som en *paries intergerinus* mellem mellemste og nederste Part og overlade det til hans Stræbsomhed at blive Fux for første eller Dux for sidste. — Ebraiskens paatog han sig *privatim* at *instruere* Krabatens i. —

Her var Mosjø Frederik i en gandske ny Verden, hvor han i Begyndelsen ei fornøiede sig synderlig, thi hans honette Ambisjon tillod

ham ei at høre til nederste Part, og det var strængt at følge den mellemste, der allerede et Aar havde skanderet hint grædske og romerske Epos, gjennemløbet Roms ypperste Taler og Talegjører etc. — Rektor var ham bevaagen, og i de Dele, han havde, var han temmelig hjemme. Men Konrektoren — *Jens Stougaard* — gjorde adskillige Forsøg paa at flytte Nylingen til nederste Part. I en god Hensigt gjorde han det, fordi han troede det bedre for ham, men Frederiks Ærgjerrighed blev saaret, og han glemte ei saasnart den værdige Lærer denne Fornærmelse. — *Stougaard* holdt dog snart op, da han dels saae, han intet udrettede, dels syntes, det maaske kunde gaae ret got. — Hertil hjalp, at baade Kal[1]s Verdens og Suhms lille danske Historie laae i min Hukommelses Arkiv *in promptu*. Selv yndede han Historien, men hans Discipler vare for største Delen heri store Ignoranter, fordi deres Lyst til at kjende Fortiden aldrig var blevet vakt, og ei vel kunde vækkes ved Kal[1]s Historie. — Dette skaffede mig temmelig min Lærers Yndest.

Paaske 1799 begik Frederik en Synd, der havde mange Ubehageligheder til Følge. — De faa Penge, han eiede, havde tjenstagtige Aander skilt ham ved i Spil, og nu kom Paaske. Der var i Aarhus den høipriselige Skik, at Skoledisciplene skulde ofre. — Frederik eiede ei mere end 2 danske Skilling. Han havde hørt, at Disciplenes Ofring skeede for at foregaae Menigheden med et got Exempel; han tog det lige efter Bogstaven, og mente, det var nok, naar han kom der. — Thi kjøbte han — *for sin halve Formue* — et Ark Papir, delte det i sine visse Parter og — *ofrede det*. — Der blev lidt Larm, men, hvem havde gjort det? Nu kom Pinsedag. Frederik var ei blevet rigere, tvertimod fattigere, han havde kun een Skilling, og denne ofrede han, forvandlet til Papiir. — Rigtig nok frygtede han for en Opdagelse, men beroligede sig selv med den Tanke: — De Geistlige ere jo Jesu Efterfølgere; Han tyktes bedre om Konen, der gav sin sidste Skjærv, end de gavmilde Rige, *ergo* maae de og være fornøiede, naar de faae alt, hvad Jeg eier. — Dog Præmisserne vare rigtige, men Konklusjonen var bitterdød feil, thi de Hrr. Geistlige kunde jo ei vide, om den HEr *Anonymus*, der stedse forseglede — intet, virkelig intet havde, eller ville spille Gjæk med dem. — Nok er det, Sagen blev opdaget. — Offentlig skjændte Rektor paa ham, privat examinerede Konrektor ham, fordi han troede, at enten andre

havde forført ham, eller han ingen Penge havde. — Det første vilde Frederik ei sige, da det var usandt, og det sidste forbød hans Stolt-hed ham at tilstaae, eller var det maaskee Bevidstheden om, at han kunde havt de fornødne Penge — naar han ei havde spillet —, der hindrede ham fra at skyde Skylden paa Fattigdom. — Selv troer han, begge Dele virkede tilsammen. — Dog dette var den mindste Del af Syndens Følger. Hans Meddiscipler ansaae ham næsten som en Kirketyv, en Helligdoms Foragter, og en uærlig. — Ved enhver Leilighed maatte han høre det lige til Mikkelsdag, da de paa øverste Part værende dimitteredes, og han selv kom paa Høibenken at sidde.

Ved denne første Skoleexamen, Frederik bivaanede som *ordentlig* Medlem, forsonedes han tildels med Konrektoren, da denne offentlig berømte ham for Stedets høie Høiærværdighed. — Nu var da det andet og sidste Frederiks Skoleaar begyndt. Lidt havde han bestilt forrige Aar, mindre bestilte han i dette, thi hans lette Fatteevne og gode Hukommelse føiede hans Dovenskab. Vi havde f. E. 6 Lexer til hver Dag under Konrektor. Frederik læste aldrig uden den ene — *Qvinctillian* eller *Virgil*. — Sahl's Versjon af Herodot læste han, medens den latinske Autor expliseredes, og de øvrige saa han aldrig paa, thi dem havde han lært hos HEr Feld, og hvad han havde med fra Tyregod, kunde han lide paa. — Konrektor bar over med dette Uvæsen, fordi han sjelden fandt ham ubereedt, naar Turen kom til ham at examineres, thi det grædske Sprogs Analyse — paa Dialekterne nær — var fra Tyregod.

Intet videre mærkværdigt forefaldt, uden det, at Frederik dog imellem benyttede sig af Skolens — ei saa lille — Bibliotek, han læste f. E: Suhm om Odin, hans Smaaskrifter etc. — Den første behagede ham især, — hvorfor han og til sit eget Brug gjorde et lidet Udtog deraf, — fordi han — forledet af Hvitfeld — stod i den falske Tanke, Vi vidste intet om vore Fædres Gudelære, en Ting han stedse havde længtes efter at kjende.

11. Naar jeg imidlertid i det Hele maa kalde Erindringen om Skoletiden i Aarhus tom og farveløs, gives der dog enkelte Undtagelser, thi i den første Vinter tilbragde jeg regelmæssig mine Aftener som Forelæser paa et lille Skomager-Værksted i Huset hvor jeg logerede, og lærde derved første at kiende vore gamle Almue-Bøger, ligesom det

var „Suhm om Odin“ paa Skole-Bibliotheket, der først lærde mig, at de gamle Guders Minde var langtfra at være saa udslettet, som „Arild Hvitfeld“ paa Heden havde fortalt mig.

12. I September 1800 forlod Frederik med et meget rosende Testimonium Aarhus. — I Oktbr. samme Aar examineredes han af Professorerne. — Han blev erklæret *laudabilis præ cæteris* i Latinen, og *Laudabilis* i de øvrige Sprog og Videnskaber undtagen Ebraisk, hvor han blev anset som *haud illaudabilis*, og Jeg troer, *haud* kunde gjerne været borte. Frederik var en Stymper i Jødelæsning, uagtet Krarup — der ei var nogen Kastekjep i Herrens Tungemaal, havde gjort sin Flid med ham. —

Førend Jeg gaaer videre, vil Jeg kaste et Blik tilbage paa Frederiks Afsked fra Aarhus, og tilstaaer han, at Konrektorens mundtlige var ham mange Prosent kjærere og nyttigere end Rektors skriftlige. — Hvem der saae hins Øie glindse af Taarer, medens han i de stærkeste Udtryk mindede sin bortreisende Discipel om, hvad hans Pligter og hans Vel fordrede af ham; — Hvem der hørte ham advare mod de Kongens og Lasternes Hovedstads Fristelser, han saa ofte med de mest levende Farver havde malet, han maatte antage Stougaard for, hvad han er: sine Disciplers opdragende Fader mere end stræng Lærer. — Og den, som stod for ham, som var Gjenstanden nu for hans Rørelse og kjærlige Formaninger som før for hans Undervisning, han maatte være slettere, end man i den Alder — uden stor Møie — kan være, dersom han ei rødmede ved Tanken om at have miskjendt den ædle Mand, og stundum gjort, hvad der stod i hans lille Magt, til at ærgre ham, dersom der ikke i hans Sjel lagdes varig Grundvold til varm Høiagtelse og uskrømtet Ærbødighed for den Mand, der ligesom forlængede sin veiledende Haand for endnu at gavne paa hin Side sin Kreds, dersom han ikke fyldtes af det ivrige Forsæt, at vorde god og duelig, og ei skuffe en saadan Mands Haab og Ønsker, der kun havde reen Menneskekjærlighed til Grund, og Discipelens sande Vel til Formaal. — Nei, ædle Stougaard! saa slet var Frederik ei, ofte har Mindet om Dig gjort ham stærk mod Fristelser, ofte har det kaldet ham tilbage paa Dydens Vei, naar han stundum — desværre — havde skeiet ud fra den.

Nu var da Frederik Student.

KAPITEL II

STUDENTERTID OG FØRSTE KANDIDATAAR

13. Det første halve Aar — undtagen en Maaned, han var hos sin Fader og Broder Otto, Præst i Torkilstrup paa Falster, — opholdt han sig i Kjøbenhavn for at berede sig til den filosofiske Prøve. — Han var ikke flittig, spillede endeeftersind Kort og Gnav, og gik meget paa offentlige Steder, uden dog der at ofre til Venus og Bachus, saa at det kun havde skadelige Følger for hans Pung, som denne Vinter var i de beste Omstændigheder, den nogensinde har kjendt; — Thi Jeg havde omtrent 20 Rdr. maanedlig, fri Middagsmad, og tørre Fødevarer hjemme fra. — Intet Under, at Jeg da ei havde Stunder at bestille meget. Min Fader havde forhen sidt 10 Aar i et lille Kald, havde kostet meget paa sine Præstegaarde, og Jeg var den 4de Søn, han havde ladet studere, begribeligt altsaa, at hans Formues Omstændigheder vare slette. Min visse Indtægt blev bestemt til 2 Rdr. af min Fader, 2 af min Broder Otto, 2 af min forrige Lærer HER Feld, og 2 af min hovedrige Morbroder Kaptein Bang maanedlig. Min anden Morbroder, Professor Bang, gav mig Middagsmad i sit Hus, . . . og der havde (*Frederik*) sine kjedsomste Timer, ei blot i Førstningen, men bestandig. — Grundene kan være forskjellige. Nogle vil han give til Prøve. — Da han kom fra Jyllands til Sjællands By, var hans Garderobe i en meget mislig Forfatning — Reent ud sagt, — Jeg kan gjerne i Stilhed give et Register, thi Jeg veed det; — han havde 1) En blaa hjemmegjort Kjole med jydsk Snit. — Denne maa som General staae i Spidsen og syne lidt, — thi det var — mellem os — hans eneste hele Yderstykke. — 2) En gammel guul med ditto, som stumpedes ved Rumpen og Albuerne. — 3) En rødprykket Kasimirs Vest, der alt tjente ham hartad 3 Aar som sin anden Herre. 4) Et par sorte Buxer, vendte og luvslidte samt stoppede paa det ene Knæ. 5) En hjemmegjort Frakke, som havde været bruun, hvis *Ærmer in genere* beviiste, at der havde været Støv paa Skolebordet, og Fit paa hans eget, og hvis Albuer *in specie* med tilstrækkelige Vidnesbyrd — paa syede Klude — godtgjorde, at dens Herre havde havt den høipriselige Sædvane at sætte Støtter — *ut ajunt* — til nyt Huus. — Læg nu her til en sort Kjole, og ditto Vest, som begge Dele i lang Tid havde be-

dækket hans Faders Overkrop, og nu i to Aar — hver Søndag og ved andre Solenniteter — hans, samt et par dygtig fittede Skindbuxer, og Betænk nu, at de unumererede Artikler samt Frakken, den gule og sorte Kjole vare gandske ubrugelige, da har Du et Klædeforraad, salig Diogenes ei skulle skammet sig ved, og det brugelige deraf skulle vist ei — i det mindste ikke for sin Pragt — gjøre Opsigt. Tænk Dig nu et Menneske — For Nemheds [Skyld] kan Du tage den nysomtalte — i hin Klædning komme indtraskende med et par durable brednæsede Støvler i en Sirkel af lutter — paa Hovedstads Viis — velklædte Personer, og — hvis Du ei har megen Tilbøielighed til Skuet af komiske Situationen — forlanger Du vist ikke nogen latterligere Figur tegnet for din Indbildningskraft.

Vend nu Hr. Frederik om paa en anden Kant, og Du vil see, han ved denne Omsnoelse vinder saare lidet. — Her finder Du et Menneske, 17 Aar gammel, som ved 8te[s] Sæde i Jydepotters Land har samlet de til Akademiet udfordrede Kundskaber, hvis Forstand just ei kan kaldes gandske udyrket, og som har faaet Smag paa og Lyst til de skjønne Videnskaber, men Du vil tillige finde et Menneske, blottet for al den udvortes Kultur, der paa ethvert Sted anbefaler, men som især i de kjøbenhavnske Familier ei kan undværes af den, som skal være taalelig. — Glem ikke, at en god Porsjon Undseelse hindrede ham fra, at lade den Smule indvortes Kultur, han besad, trænge ud i den ydre Gestalt. Husk! at ethvert Ord, han sagde, maatte af de positiv og negativ vittige Hoveder, blandt hvilke han befandt sig, vente Kritik, endog blot, fordi de buxeredes frem i en — ikke for et vist stødende fri — jydsk Dialekt. Hvad Under, at dette betog ham alt Mod til at prøve en Nærmelse mod hine fuldkomnere Væseners Konversations-Tone.

Kort, han maatte tro, der var en hel Verden som Skillerumsvæg mellem dem og ham. — Deraf kom det, at Grundtvig — Jeg tør ei kalde ham Frederik, siden han er bleven Student, — i dette Huus af alle og enhver maatte ansees som et Stykke Træ, hvis store udbugnende Knorter ei engang vare bortskaffede af Bredøxen, og at de derfor lode deres Munds Glathøvl glide over hans knudrede Skikkelse, ei saameget for at prøve paa Umuligheder, og søge at danne et Menneske efter deres Lignelse, som for at lade ham føle, — hvis han kunde føle noget, — hvor dybt han var under dem. — Ikke besynderligt, om Grundtvig i Følge denne Behandling blev — i det

mindste tilsyneladende —, hvad man ansaae ham for: en Klods. — Han stod lig en gammel Foliant, der ligesom med Fliid indkniber Støvet mellem sine Blade, medens man visker dens Snit. Ei var det, fordi han troede, han ei trængte til Polering, men fordi Maaden, den anbragtes, ei passede til hans Karakter. Dette kunde vist nok hans Pudsere ei gjøre ved; nei havde han vidst at benytte den Omgang, han nød, kunde han virkelig blevet en Dreng i den fine Verden. — Selv gav man ham Vaaben i Hænderne; naar han blot vilde givet Agt paa de Dask, han den ene Dag fik, ville han — da det gjerne var *loci communes* — den følgende kunne anbragt dem til sine Læres og Lærerinders Tryllelse. Dog at tage Vittigheder paa Borg syntes ham et Notarialbeviis paa Dumhed, og at laane uvittige Grovheder og give dem igjen ligesom til Gjengjæld for Maden, han nød, forekom ham ei allene dumt, men og slet, da han troede, den, der er fordømt til at leve af Velgjerninger, maa fornegte sig selv.

Alt dette gjorde, at Grundtvig blev den, han var. — Kun een Ting forandrede han, han fik saadanne Klæder, at han — efter sin Stand — ei behøvede at skamme sig.

14. Efter nu saalænge at have betragtet Grundtvig som gandske passiv, er det vel Tiid ogsaa at beskue ham som aktiv — thi han var i visse Maader et Deponens —. Han greb — i Foraaret 1801 — med de andre Studenter til Vaaben. . . . Imidlertid var denne Vaabenleeg Skyld i, at Grundtvig — i April — ei blev erklæret uden *h. ill.* for Mathematik og Astronomi, dog da Risbrigh sagde, han var *laudabilis præ cæteris*, og da Bugge og Gamborg paa *præ*st nær sagde det samme, saa havde han Stemme fleerheden for sig og blev *laudabilis*.

15. At der vil andet end Kanonskud til at vække Mennesker, slutter jeg deraf, at *dem* lyttede jeg virkelig til den berømte *anden April* med al Opmærksomhed, uden at de engang gjorde saa varigt Indtryk paa mig som Degne-Brallet om Oczakovs Indtagelse eller Skolemester-Jubelen over den franske Revolution. Det var nu vist nok en stor Fejl hos *mig*, hvem det paa Jyllands Hede havde inderlig frydet at høre et Hverdags-Nyaar skudt ind med en simpel Bøsse, og burde da vist nok begejstret at høre et nyt Aarhundrede, et nyt Verdens-Aar skudt ind, til udødelig Ære for mit Fæderland. Men *det* er en af vor Tids største Vildfarelser, at det kan nytte os at vide, hvordan vi og alting *burde være*, naar alt dog *er* meget anderledes,

og vi hverken har Lyst eller Kraft eller Forstand til at bedre det. Hvor stygt det derfor end var af mig, at jeg slet ingen levende Del tog i Fædernelandets Fare, Kamp og Sejer, saa er det dog lige fuldt sandt; og saa vidt jeg kunde mærke, var det omtrent ligedan med alle studerte Folk, baade unge og gamle; thi at en Del af os unge nok, naar der havde været Lejlighed, turde vovet vor Trøje, *det ligger i Ungdoms-Naturen*, hvor der er mindste Kraft tilbage, og fattes da aldrig Lyst til nyt Hurlumhej og Mod paa ubekjendte Farer.

16. *Efter at Grundtvig i April 1801 havde taget 1. Del af „Anden Eksamen“, jvf. Stk. 14, rejste han hjem til Udby, hvor han forblev et Par Maaneder, optaget af det teologiske Studium og af at skrive Rim om sagnhistoriske Emner.*

Men for igjen at komme til Personen (igien) som blot Menneske, da drog han d: 21de Junii til Kjøbenhavn for at lade sig see paa filologiske Høresale, men han kom der aldrig, hendøede Tiden til først i August, da han atter drog hjem. —

Under dette Ophold i Hovedstaden lagdes ellers Grunden til et Bekjendtskab, som han stedse siden har med Fornøielse vedligeholdt, med en bornholmsk Student, *cui nomen Peter Nikolai Skougaard*. At dette Bekjendtskab ei, som saa mange andre, opkom og forsvandt, dertil laae fra først af Grunden i, at Grundtvig yndede Nordens Historie, og derfor var saare glad ved at træffe En af de Faa, der baade yndede og kjendte den. — Grundtvig var dels hjemme dels paa Falster til først i Oktober, da han atter reiste til Hovedstaden, for at underkaste sig den filologiske Prøve. — — —

Grundtvig kom da til Kjøbenhavn, blev erklæret *laud.* for Historien, *h. ill.* for Grædsken, da han angav 2 prosaiske, men ingen poetisk Autor, og *h. ill.* for Latinen, en Ting han endnu ei kan rigtig tilgive Her Professor Baden, da han aldrig i det Sprog har været nogen Stympet, og han havde gjort sig endel Fliid med de Stykker, han angav af *Ciceros* Epistler og *Ovids* Metamorfoser, Stykker der meere end engang i Størrelse overgik det Kursus, Professoren i det Semester havde gennemløbet — eller gennemkrøbet —, og som vel ikke var mindre belærende i Sproget end en Satire af Juvenal, eller Tasituses *Agricola*. — Han fik altsaa — som man siger — *Haud* til Hovedkarakterer.

17. Jeg var den Gang (*i 1801*) 18 Aar; og skjønt jeg, til jeg var

fulde femten, i en Krog paa den jyske Hede havde nogenlunde bevaret den levende Sans, saa vel for det store som for det hjemlige, og i det hele for det naturlige og levende, saa havde dog Latin-Skolen paa langt mindre end to Aar forvandlet mig til saa kold, selvklog og lavstammet en Person, at jeg ikke engang brød mig om, hvordan det gik med den store Kamp, jeg dog med levende Interesse havde fulgt, bogstavelig lige til den Dag, jeg satte min Fod i den forhexede Latinskole; thi Slaget ved Abukir, som stod et Par Maaneder i Forvejen, husker jeg grandt, var mig højest mærkværdigt; men paa den klas-siske Jordbund mærkede jeg næppe det mindste til Napoleons Hjem-komst eller engang til Slaget ved Marengo; saa i min Hukommelse sammensmelte Nelsons Bedrifter ved Abukir og ved Kjøbenhavn, som om jeg havde sovet Mellemtiden bort. Det havde jeg da i Grun-den ogsaa; thi hvordan vore Latinskoler end nu kan være, saa var den, jeg gik i, saa aandløs, saa tom og kjedelig, at enten maatte jeg løbet ud af den Dagen efter min Ankomst, eller lære at skamme mig ved min Forkjærlighed for Historien i det hele og Fædernelandets i Særdeleshed, ja, ved hvert Glimt af Aand og hver Gnist af hellig Ild, der end fandtes hos mig; og skjønt det altid er min egen Skam, at jeg valgte det sidste, saa var det dog ogsaa en gruelig Blindhed hos vore troskyldige Fædre, som i den flygtigste og farligste Alder kastede os ind i en Kreds, saa fjendtlig mod alt i højere Forstand naturligt og levende, saa blottet for alt, hvad der adler, saa fuld af alt, hvad der kan nedværdige, sløve og fordærve Mennesket.

Jeg behøver vel ikke at sige Dem . . . . at det er ikke Klassikerne og ej Beskjæftigelsen med Oldtidens ypperste Mindesmærker, jeg hermed laster, men kun vore Latinskoler, som jeg har kjendt dem, og Dreng-Videnskabeligheden, der er Aandens Pestilens, fordi Dreng-Forstanden umulig kan fatte noget af alt, hvad der hører Aanden til, og maa derfor, naar den vinder Selvtillid, forkaste det alt sammen og kry sig af en „Hundeklogskab“ som den, man i det 18de Aarhundrede sædvanlig kaldtes Oplysning. Med *den* kom jeg i Aarhundredets sidste Time, i Oktober 1800, til Universitetet, og kun *den* fandt jeg dér ved Siden ad den forældede Troskyldighed, og begge parrede med den aandelige Dødhed og Magtesløshed, der netop gør Slaget 2den April til et af de største Vidundere i Danmarks og til et Særsyn i hele Verdens Historie.

Uagtet derfor netop Slaget i Kongedybet, saa hæderligt og dog uheldigt, besveget om ikke for Kransen, saa dog for Frugten, var besynderlig skikket til at oppuste hver slumrende Gnist til Fædernelandskærlighed og til at vække især Ungersvendene til at anstrænge alle deres Evner, for en Gang at tilbagevinde Danmark sin tabte Glans, saa virkede det dog slet ikke saaledes paa mig, ikke heller paa mine jævnaldrende eller paa Folket i det hele. Meget mere overraskede Daaden os omtrent lige saa meget, som den overraskede Fjenden, og overgik saa vidt, hvad vi selv følte os begejstrede til, at vi var glade ved, det blev saa godt overstaaet, at vi nu kunde vente Fred og Ro i *vore* Dage, ligesom *vore* Fædre, paa disse Timer nær, havde haft i *deres*; saa i Steden for at vække os af vor uværdige Slummer, inddyssede netop den hurtig overfarende Torden os endnu mer, da det syntes os bevist, at vi med al vor Aandløshed og Smaalighed dog, hvad Øjeblik vi vilde, kunde selv i Kraft og Opofrelse godt maale os med *vore* ypperste Fædre.

18. Saa snart Dysten var overstaaet og Freden sluttet, vendte alt tilbage til sin sædvanlige Gang, og det var i min Kreds den kjedsommeligste, jeg vel kan tænke mig, uden at have mindste Grund til at tro, den, menneskelig talt, var morsommere der udenfor; thi Revolutions-Krigen endtes med Aarhundredets Begyndelse, Napoleon stiledede paa at give Frankrig en ny Herrestamme, hvis Forskjel fra de gamle især vilde ligge i Navnet; Litteraturen hos os, som i min Opvæxt havde været spillende nok og moret mig kostelig, var aldeles hensoven; Universitetet var stendødt, jeg laa, som det hed, og læste til den ene Examen efter den anden og ønskede blot, at det var forbi. uden dog at vide: hvad saa. Den eneste menneskelige Morskab, jeg havde, var at læse ældre danske Bøger — og mellem de danske Bøger fra det forrige Aarhundrede, der faldt mig i Hænderne, fandt jeg kun Livlighed i Holbergs, Vessels og i Baggens Ungdoms-Arbejder, hvor Spasen er god nok, men alle Livets alvorlige Spørgsmaal slaает hen i Spas —, [at] skrive slette Vers og [at] snakke om Nordens Kæmper med en af Bue Digres Landsmænd og store Beundrede, en Bornholmer (*P. N. Skougaard*), som rigtig nok gjorde Nar ad mine Vers og løftede Matematikken til Skyerne, men var en ærlig, kraftig Natur, der ikke brød sig om Examen eller Levebrød, men lagde sig med Liv og Sjæl efter, hvad han havde Lyst til, og

var derfor saa aldeles hjemme i sin udvalgte Kundskabs-Kreds, at jeg nødvendig maatte finde hans Omgang anderledes baade morsom og lærerig end deres, jeg kunde udenad tillige med mine Skolebøger.

19. Et Lykketræf maa jeg derfor kalde det, at min Kjærlighed til Nordens Historie paa denne Tid atter vaagnede, og mit egentlige Bekjendtskab med det gamle Nordens Guder og Helte stiftedes; thi der-til gav Kampen paa Kongedybet kun Anledning, da jeg i Studenter-korpset stødte paa en jævnaldrende Bornholmer, den siden saa ulykkelige, nylig i den dybeste Elendighed afdøde *P. N. Skougaard*; thi ved Siden af ham var det ikke, som i Aarhus Skole, for min Styrke, men for min Vankundighed i Historien, jeg maatte skamme mig. Saxe og Snorre, Eddaerne og hele Islands Sagarække, som jeg kun kjendte af Navn, var nemlig en Kundskabs-Kreds, hvori *han* bevægede sig saa frit og let som i sin Hjemstavn; og skjønt han var intet mindre end poetisk stemt, var Matematiker med Liv og Sjæl, laa dog hele Verdenshistorien ham saa nær og syntes saaledes indtaget af ham, som en Napoleon i Bogverdenen, at saaledes havde jeg aldrig beundret noget Menneske; og *hans* Bekjendtskab maa jeg da ikke blot takke for mit forholdsvis tidlige Bekjendtskab med Nordens Oldtid, men i det hele for den levende Følelse: at uden for hele Examens-Kredsen laa der en Verden af Kundskaber, det godt lønnede Umagen at berejse. Derved var jeg reddet fra den Dovenskabs og Kjedsommeligheds Afgrund, hvori Skolefuxeri og Examens-Slendrian paa et hængende Haar havde styrtet mig; og har eller faar mit Liv nogen videnskabelig Betydning, da var *det* aabenbar Betingelsen, men dog hverken Kraftgrunden eller Livskilden; thi *det* er kun *Aanden*, og om Aand havde min bornholmske Ven lige saa lidt som jeg mindste Begreb, naar Aand skulde være andet end paa den ene Side vor gode Fornuft og Forstand og paa den anden spillende Vittighed.

20. Under disse Omstændigheder i min lille Kreds var det, *Henrik Steffens* kom til Bys, efter at have opholdt sig saa længe i Tyskland, at i det mindste *jeg* aldeles havde glemt, han var til; skjønt jeg for Resten godt fra min Barndom kan huske, han viste mig Billeder i den første Perspektiv-Kasse, mine Øjne saa'. Han var nu 28 Aar, havde staaet i nøje Forbindelse med Filosofen *Schelling*, Digterne *Tieck* og *Novalis* og Brødrene *Schlegel*, kort sagt med alle Hovedmændene for den saakaldte ny Skole i Tyskland, der i det attende Aarhundredes allersidste Aar havde dannet sig, og var her inde kun

meget faa bekjendt uden af Rygtet: som en splittergal Modsætning til hele det attende Aarhundredes Poesi, Historie, Fysik, Filosofi, Teologi, Kunst og Vidskab, og *det* en Modsætning med Kæmpekræfter, som man faar, naar man gaar fra Forstanden, kort sagt: en *tyisk Revolution* i den lærde Verden, endnu langt grueligere end den franske i det borgerlige Selskab, og det oven i Kjøbet i stik Modsætning til den franske, der af den ny Skole fremstilletes som en plump Tragi-Komedie, opført af Lemmerne i den Daarekiste, Voltaire og Konsorter havde bygt og kaldt Vidsoms Tempel.

Alt dette vidste jeg imidlertid intet af; thi dels kom jeg sjælden eller aldrig paa Kollegier, hvor jeg snart lærte, hvad der i den Alder var mig nok: at jeg kjedede mig; og dels blev dér vist heller ikke ymtet om saa nye Tildragelser; thi vore Professorer holdt den Gang kun maadelig Skridt med Tiden, saa vore Teologer kjendte kun meget lidt til *Kant*, og vor Filosof holdt sig strængt til *Leibnitz* og *Wolff*; saa det var rimeligvis gaaet mig som saa mange af mine medstuderende, der, da Steffens rejste igjen, knap vidste, han havde været her, naar ej vort Familie-Forhold havde gjort, at jeg hyppig saa' ham og naturligvis var nysgjerrig efter at høre, hvad han havde at fortælle. *Det* fik jeg nu vel ikke saa strax at vide; thi foruden det himmelfaldne i hele hans Anskuelse og den sorte Armod i Latinskolen, laa der endnu en Hindring i hans Stil: temmelig tysk i flere Henseender og fuld af alle Haande Kunstord, jeg aldrig havde enten set eller hørt; men Sproget, han førte, Tonen, han talte i, Ilden, han sprudede, *det* slog mig paa Timen, saa jeg følte, der ogsaa i Ordets Verden er en himmelhøj Forskjel som paa Ild og Vand, saa det begejstrede Ord, om man end slet ikke forstaar eller kan udstaa, hvad det har at føre, dog, saa længe det lyder, hersker som en Konge midt imellem sine Fjender.

Hermed havde jeg da, uden selv at vide det, baade faaet en levende Forestilling om Aand og Respekt derfor, som Ordets vidunderlige Livskraft, hvis Virkning paanøder os den Overbevisning, at der i det usynlige er en Virkelighed af et højere Slags end den, vi kan tage og føle paa, sønderlemme og begribe; og skjønt der maatte hængaa Aar, før det gjorde nogen kjendelig Forskel paa min Betragtning af Livet og Vidskaben, saa var dog dette Indtryk af et levende Ord om det usynlige og den deraf udspringende Aands-Hyldning aabenbar

det første, altsaa det store Skridt hos mig fra det attende til det nitende Aarhundrede i Aandens Verden.

Men desuden var der dog ogsaa *noget* i de steffenske Forelæsninger, som jeg, om ikke helt, saa dog halvt, forstod, om end ej endnu kunde tilegne mig, saa dog indprentede mig til nøjere Overvejelse, og *det* var paa den ene Side hans Betragtning af Historien, som den findes i Indledningen til hans filosofiske Forelæsninger, den eneste danske Bog, han har udgivet, og [paa den anden Side] hans Vurdering af den ny Tids navnkundige Digtere, i en Forelæsning ¹⁾ over *Goethe*, han ej engang skrev og da mindre lod trykke.

Hans historiske Anskuelse af Menneskelivet, som guddommeligt i sin dunkle, østerlandske Oprindelse, som dalet, men dog ligesom himmelsk trøstet af de græske Muser og Kariter, men korsfæstet af de aandløse, ret egentlig ugudelige Romere, der i Nero som den sidste naade den djævelske Fuldkommenhed, de gennem Aarhundreder havde tragtet efter og kæmpet for, — dette Livs Opstandelse fra de døde med Kristendommen, men [en] Opstandelse til en anden Verden, som det ej [strax] kunde naa, og som derfor maatte synes Hverdagsforstanden latterlig, saa de vittige Fransk mænd fik hele Verden paa deres Side, — og nu endelig den nytyske Skoles alvorlige Bestræbelse for at hæve Slægten til et højere Stade, hvorfra baade Oldtid, Middelalder og Nutid lod sig overskue, den hemmelige Forbindelse opdage, og en ny Sammenknytning af det herlige fra alle Tider forberede, — denne Anskuelse var saa fri, saa ny og stor, og dog vore Forestillinger fra Barndommen og Bibelen saa lig, at den i det mindste paa *mig* umulig kunde forfejle sin Virkning, [men] maatte tiltrække og omsider indtage mig.

Og nu *Bedømmelsen af de navnkundige Digtere*, Lovprisningen af Shakspeare og Cervantes, Goethe, Tieck og Novalis, som jeg slet ikke kjendte, Lovprisningen fra saa veltalende Læber og med en Begejstring, der hjemlede sig selv en Stemme om Begejstring, *den* maatte nødvendig spænde min Opmærksomhed, og det saa meget mere, som Steffens med det samme brød Staven over det meste af, hvad man her inde kaldte høj Poesi, og som jeg selv havde fundet højest kjedsommeligt, mens det var mig en Lyst at læse *Holberg* og *Wessel*, som Steffens ogsaa kaldte Mestere i deres Slags.

¹⁾ Jvf. Anm. S. 15

Dog, som sagt, hvad Steffens virkede paa mig, maatte der Tid og Lejlighed til at lære mig selv og andre; men paa *Øhlenschläger*, der ikke blot var ældre og stod i venlig Forbindelse med ham, men var baade anderledes brændbar og forberedt end jeg, kom det strax til Syne; og skjönt det naturligvis ikke var Steffens, der meddelte ham det store Pund, hvorved han efter mine Tanker ikke blot blev Danmarks, men sin Tids største Digter, saa var han dog uden Steffens vist aldrig bleven det. Det tilstaar ogsaa *Øhlenschläger* selv i sit *Levnedsløb*, hvoraf vi se, han havde et Bind Digte under Pressen, da han blev kjendt med Steffens, men som han da rent kasserede, og skrev i den *Sted Samlingen* fra 1803, hvormed der unægtelig begynder en ny Epoke i vor Digterkunsts Historie.

Det er højst mærkeligt, at samme Aar var det, *Thorvaldsens Jason* hævede sig og gjorde Epoke i Billedhugger-Kunsten; ja, Ligheden bliver end mere besynderlig, naar vi véd, at Thorvaldsen alt 1801 havde formet en Jason i naturlig Størrelse, men som han slog i Stykker for at frembringe den kolossalske, Evropa nu beundrer; thi saaledes kan vi af *Øhlenschlägers* Vise: „Sving dig glade Sang fra Jorden, højt til Himlens hvalvte Buer“ og hans „Anden April“ slutte, at de Digte, han kasserede var gode nok efter den sædvanlige Maalestok, men maatte vige for de kolossalske, som altsaa Danmark gjenfødte i Aandens, som Napoleon i Legemets verden.

21. Nu skulde han begynde at læse til Attestats, men han havde kun 4re Rdr. maanedlig, naar han nu betalte meer end det halve for Losji, er det klart, han hverken kunde betale Manuduktør, eller købe Brænde, og at studere i et koldt Tagkammer gaaer ei meget got an. — Hartad 2 Maaneder var han paa Landet. —

I denne Vinter (1801—02) læste han forresten Vessels, Reins, Storms, T. C. Bruns og fleres Digte, samt en gyseligt Mængde Romaner, da der ei vare andre [Bøger] i det Læsebibliotek, hvis Afbetjening en Ven overlod ham, og da han endnu ei kjendte Letheden i at faae Adgang til Universitetets Bogsamling. —

22. Paavirket af de nævnte Digtere skrev Gr. selv i denne Tid talrige Rim i Wessels og Bruuns Stil og gik i 1802, efter Læsningen af Dramatikeren O. J. Samsøe's Skrifter, over til selv at forfatte et Par Skuespil, af hvilke det betydeligste var „Skoleholderne“.

Nu ere vi i August 1802. At Grundtvig ifølge ovenanførte Sysler ei læste megen Theologi, er klart, dog havde han i April antaget Manuduktør, hvortil han sattes i Stand ved, at hans Broder, som blev Præst paa Gvinea, forordnede ham en maanedlig Understøttelse af 4 Rdr. — Hans børnløse hovedrige Morbroder gav 2. — Blot for Sammenligningens Skyld sættes det.

Først i August reiste G. hjem paa sin Fod — de 2 sidste Mile undtagne. — Sidst i September læste han flittig Theologi, thi han gjennemgik i den Maaned — foruden en Slump Dogmatik, — det hele Ny Testamentes — Undtag Mark. Luk. og Ap. Gjer., dem Vi ei læse — Exeges. — Men i November fik han i Sinde at prøve sin Lykke hos Theater Direksjonen. Han — ved Skougaards Hjelp — afskrev og tilsatte endeel i ovenmeldte *Skoleholderne*, indkneeb den i 3 Akter og sendte den d: 28de November ind.

23. I Desember 1802 drog G. hjem. Sidst i Februar 1803 kom han igjen. — Nu begyndte han sin prosaiske Fortælling *Ulfhild*, som — paa Fuldførelsen af *Brevet [et Skuespil]* og nogle smaa Riimstykker nær — var det eneste Skrivsammen, som distraherede ham fra Theologien. — Dog Dovenskab, Læsning af Historiske Skrifter — fra de offentlige Biblioteker — og Heden — levnedes derfor Theologien ei stort meere Tid, før September Maanedes Begyndelse, da han kastede alt sligt bort — Heden undtaget, som blev borte af sig selv.

24. I Oktober 1803 blev Grundtvig teologisk Kandidat med første Karakter.

Sidst i Oktbr. rejste han hjem, sidst i Novbr. til Falster. — Her filede han sin *Ulfhild*, det beste han kunde, og bestemte den til sin Debut paa den lærde Bane. Først i Januar reiste han til Udby, og sendte *Skougaard* hint Manuskript. Dog det blev ei det første trykte, hvorunder hans Navn kom til at staae, thi han lod i *Politivennen* No. 299 og 300 (s: i *Jan. 1804*) — om Jeg husker Ret — indrykke — under Opskrift „Et Særsyn i det nittende Aarhundrede“ — en Anmeldelse af en falstersk Skoles jammerlige Tilstand, da den i 10 Aar har manglet Lærer. Dette Skrit fandt — saavidt han veed — de Sagkyndiges Bifald, men skaffede ham — da han midt i Januar atter var paa Falster — et Brev fra den nysudnævnte Biskop Birch, som gandske misbilligede hans Opførsel.

25. Alt nærmer sig Midnattens Time, og her i Aftenens Stille (o: *Nytaarsnat ved Aarsskiftet 1804—05*) ved Jeg intet bedre end at gennemløbe i Tanken de sidste halvfjerdehundrede Dage. —

Ved Aarets Begyndelse var Jeg ogsaa i Torkilstrup og forlod kun Falster paa faa — men alt for idfulde Dage for at tilbringe det øvrige af Vintren her. — Jeg blev her (o: i *Torkildstrup*) indtil i April, og i denne lange Tid udrettede Jeg egentlig intet, som tydelig nok fremlyser af min Dagbog, hvis Blade Jeg nu harmende vender, men søger næsten ganske forgjeves andet end dem som Bevis for, at Jeg ey bortsov baade Dag og Nat. — Dog aldeles unyttigt kan Jeg ey kalde mit Ophold her. — Blant meget Slet læste Jeg dog noget Godt, og — om Jeg tør kalde det en Vinding — mine Manerer blev den finere Verdens lidet mindre ulige, end de forhen vare. —

I April reyste Jeg til Udby, og, Jeg skammer Mig ved, ey at tilstaae det, men ved at erkjende det for Sandhed — kjedede Mig hos mine gode Forældre; fordi her ey fandtes det mindste af hin Adspredelse, hin muntre Konversation og tiddræbende Morskab, Jeg var bleven vant til. — Dog — for ey at gjøre Mig selv Uret — en Ting, man sjelden fristes til, og som Jeg efter Kjenderes Dom skal være alt for utilbøelig til, — mere end fjorten Dage vare ey henrundne, før jeg fandt Mig selv igjen. — Jeg blueedes ved at have bortødslet en Tid, der maaske udgjør en saare betydelig Del af mit Jordliv, og tog glad fat paa alvorlige Sysler.

26. *Disse Sysler bestod dels i Arbejdet paa en Disputats om Knud den Store, dels i Affattelsen af nordiske Fortællinger samt Studiet af oldnordisk og Læsning af Sagaer. Et to Maaneders Ophold i Hovedstaden fik ham dog til at opgive Disputatsen, ligesom han ogsaa forgæves søgte at skaffe sig Undervisningsarbejde og Plads paa Borchs Kollegium.*

I Oktober (1804) fik Jeg Brev fra min uegennyttige Ven, den godhjertede Galning — forresten min Fætter — Jakob Thomas Trojel, hvori Han meldte, at en Kondisjon paa Falster stod Mig aaben, naar Jeg vilde gjøre en Reyse til Hovedstaden. — Glad samtykkede Jeg og reyste. Ved min Ankomst fandt Jeg, at den mig hartad ganske ubekendte Edsberg havde skaffet mig Løfte om en Kondisjon, men tillige erfor Jeg uden at frydes, at den, langt fra at være paa Falster, ey engang var i Lolland — som Jeg formodede — men paa

Langeland, langt fra ey blot Byen, men alt, hvad Mig af Mennesker kjært er. —

Hvorlidet Jeg altsaa yndede denne Sagernes Vending, besluttede Jeg dog — tvungen af Nødvendigheden — at modtage et Tilbud, der, om det end forstyrrede alle mine Planer og rimelig ødelagde min Munterhed, dog satte Mig i Stand til at leve Alle utrængt, og betale den Gjeld, Jeg havde været nød til at paadrage Mig.

Da Jeg kom til Generaladjutant Lindholm — der, som Svoger med min vordende Prinsipal, skulde sanktsjonere min Antagelse —, gjorde hans Frue mig det mig underlige Spørgsmaal, om Jeg kunde fransk, da hendes Syster meget ønskede det. — Jeg havde nøye hos Pastor Brorson, som var Lindholms Fuldmægtig i denne Sag, erkyndiget Mig om, hvad der fordredes, og *in specie* om man æskede noget levende Sprog. — Jeg sagde ney, og da mente Lindholm, det var bedst at skrive først til Kapitayn Leth, — saa heder min langelandske Husbonde, og høre, om Jeg som ufransk kunde antages. — Vred over saaledes at tages ved Næsen glemte Jeg min Undseelse, og, givende dem at betænke, Jeg paa HEr Brorsons Rekvisisjon, som udelukte de levende Sprog, havde reyst tolv Mile, erklærede Jeg [at Jeg] maatte have bestemt Svar, samt lagde til, det ey var Mig lige-gyldigt, hvorledes samme lød, med mindre Jeg i Afslags Tilfælde fik Godtgjørelse for min Reyse. —

Nu antoges Jeg med 150 Rdrs. aarlig Løn, og da Man nu underrettede mig om, at min ny Elev ey engang havde lært de allerførste Elementer, kunde Jeg med Hensyn paa det Forrige ey bare Mig for at anmærke, Han dog vel altsaa maatte lære Modersmaalet, før Han kunde modtage Undervisning i andre levende Sprog. —

27. Allerede i Foraaret (1804) interesserede L: B: (o: *Lise Blicher*) Mig, men dog ey i den Grad, at Interessen kunde belægges med andet end sit eget Navn. — Da jeg sidst i November kom til Falster, fandt Jeg hende omtrent, som Jeg forlod hende. Ved enkelte Smaating syntes Hun at vise, Jeg ey var hende lige-gyldig, men hendes Undseelse gjorde, at Hun aldrig lod Mig mere end ahne det. — Kun da Jeg d: 4de Desbr var i G. (o: *Gundslev*), syntes det, som en vis Sørgmod beskyggede hendes skønne Ansigt, og Jeg var stolt nok til at troe, min Afreyse, som skulde gaae for sig næste Dag, anledigede samme. — Da jeg kom tilbage fra min Donkisjotske

Reyse, var Hun glad. — Selv er Jeg nu kommen saavidt — det være nu ved oftere Beskuelse, og mere Omgang, eller ved stændig Tænken —, at Jeg selv ved hendes Side kan tænke Mig lykkelig endog ved Armod, naar den ey blev alt for trykkende. —

Saaledes tænker Jeg nemlig i mine roligere Timer. — I mine roligste derimod synes det Mig splittergalt at forlove sig med en fattig Pige i min Alder og med mine Udsigter. — —

Men naar jeg er hos hende, O! da hænger mit Øye saa fast paa hende, da banker mit Hjerte af Frygt, Hun skal unddrage Mig sin Beskuelse, og naar Hun da stundum hæver sit skønne Øye, naar det huldt og kjærlighedsfuldt møder mit, og ligesom afæsker Mig en Erklæring over min gaadefulde Optørsel, da glemmer Jeg Udsigter og alt. Da kunde Jeg i Følelse af den mest berusende Fryd slutte hende i mine Arme og sige af mit Hjertes Fylde: Jeg elsker Dig, hulde Pige! Vær min, og Jeg er lykkelig! —

KAPITEL III

EGELØKKE

28. I Marts 1805 afrejste Grundtvig til Langeland for at blive Huslærer for den 7-aarige Carl Frederik, Søn af Major Carl Frederik Steensen-Leth og Hustru Constance, født Fabritius-Tengnagel.

. . . Jeg var (i November 1805) med Fru Leth og min Eleve i Fyn otte Dage, og fandt derved mange Lejligheder til at prise Mig lykkelig paa min Post, saavidt som Omstændigheder udenfra kunne gøre Mennesket lykkeligt. Ved at sammenligne min Stilling med andre Informatorers i adelige Huse blev det Mig ret beskueligt, hvilket stort Fortrin Jeg nyder. Jeg er et Lem af Familien, medens de andre ere underdanige Tjenere; faar Jeg endog stundum et ublidt Ansigt, naar mine Opdragelsesideer ej stemme med Fruens ikke alt for fornuftige Kjærlighed til Drengen, saa er dog min Villie ej saa saare ofte kraftløs, om den end ej kan fuldkommen præge sig i mine Forholdsregler. — Nu mere end nogensinde føler Jeg Umuligheden af at tage nogen Huskondisjon, naar Jeg forlader det Lethske Hus; thi det var alt for usandsynligt, at Jeg skulde træffe et, hvor Jeg omgikkes med

saamegen Godhed og Agtelse, hvor Jeg midt i mit Slaveri nød saamegen Frihed som her.

29. De 3 Aar som Huslærer paa Egeløkke blev en aandelig set overordentlig rig og bevæget Tid for Grundtvig. Han kom ind i en Gæringsperiode, der rystede ham i hans Sjæls Inderste.

Jeg undrer Mig undertiden over, at jeg nu hverken rimer, eller skriver historiske Fortællinger, eller Sligt, som dog før var min Kæphest. — Jeg kan ikke engang holde ud at læse, hvad Jeg af Saadant har malet. Alt forekommer Mig saa tomt, saa flaut, at Jeg ækles. — Enten ere alle mine Produksjoner virkelig saa, eller det rejser sig af den totale Disharmoni, der bestandig skurrer fra mine indre Strænge. Maaske noget fra Begge. — — —

O! Gud! hvad skulde Jeg her? Hvi skulde Jeg saaledes faa mine forvovne Tvivl om Kærligheds Realitet opløste? Hvi skulde Jeg lære at kende denne overjordiske tryllende Gestalt, for at se den flygte? Hvi var, hvi er Jeg ikke, som Jeg før troede, kold og ufølsom? Hvi skød din Haand Mig ud paa det stormende Hav, og bød Mig tumles hen ad de brusende Bølger, uden engang at have et Land i Sigte, Jeg ved min Kæmpen og Stræben kunde haabe at naa? — Dog, forvovne Spørgsmaale, tør vel Jeg Midde trætte med den Evige? Har Jeg læst i Fremtidens Bog, eller gennemskuet hans Plan? — — —

Hvilke Forandringer — ydre og indre — ere foregaaede med mig, siden, og formedelst, mit Komme hid? — Da Jeg kom hertil, bestod min Glæde i at glimre med min Smule Vittighed og misbruge den til ubeføjet Satire, at kunne prale med mine overfladiske Kundskaber, at læse og skrive i det glade Haab at vorde berømt Skribent. Alle andre Glæder, der have sit Udspring fra Hjertet og dets ømmere Følelser, vare mig ukendte; Jeg troede at mangle Stoffet til dem, og var glad derover, fordi Mig syntes, de kaldte Mig bort fra min hæderlige, glimrende Løbebane. — Kærlighed syntes Mig en Narrestreg, og Jeg mente, Ingen uden svaghovede Folk kunde have denne Følelse i nogen Grad. — Jeg ønskede Giftermaal blot for Selskabs og Kønsdriftens Skyld, og Jeg kunde uden Vaande tænke Mig skilt ved den, der saaledes var blevet min Mage, ja Jeg var endog undertiden forvoven nok til at ønske det for at faa Forandring. — Naar Jeg i mine Fremtids Drømme kom til den Punkt, da Jeg som Embedsmand skulde leve stille mellem Kone og Børn, da var Jeg utilfreds. Jeg

havde intet Begreb om huslig Lyksalighed, og Jeg troede, Kedsomhed vilde dræbe Mig, dersom Jeg i en saadan Stilling skulde savne Bøger og Omgang med Videnskabsmænd. — Kort, min Lykke var afhængig af min Formue og mit Levested. —

Jeg kom her. Jeg læste i den hulde Kvindes Øje, og hvad var al Verdens Bøger mod det? Hvad kunde Jeg i dem faa at vide, der var Mig saa kært, som Synet af hendes paa Mig med Ømhed hvilende Blik? Hvad var Læsning og Tale mod taus Stirren paa den Hulde? det som den matte Lampe er mod den straalende Sol.

Hvad var min højeste Triumf selv som Forfatteres Ypperste, mod et sagte Tryk af hendes Haand, ved hvilket hver min Glandel bævede af Fryd, ved hvilket en Himmel af Salighed syntes at gyde sig fra hver hendes Fingerspidse i mit aabne, svælgende Bryst?

O! end bløder mit Hjerte, end rinder Taaren paa min blege Kind, ved Mindet om den navnløse Fryd, Jeg var uforsigtig nok til at gribe. Bøger og alt hvilede, Hun blev Mig mere og mere dyrebar, mere og mere uundværlig til min Lykke. Jeg mærkede det neppe, og spurgte Jeg engang Mig selv: hvad vil Enden blive? da beroligedes, eller rettere neddæmpede Jeg Spørgsmaalet med det skæve Svar: det er ikke Lasten, Jeg søger, det er kun uskyldig Nydelse, der, uden at efterlade Følger, skal forsøde mit Nutids Liv. O, Jeg Daare, som med et afmægtigt Ord, en kraftløs Villen, mente at kunne dæmme for det Hav, der af Kærligheds Draaber . . . (*Resten af denne Dagbogsoptegnelse er gaaet tabt*).

30. Jeg kom her (*til Egeløkke*), aaben for Munterhed, med Trang til det andet Køn. Var Jeg ikke blevet forelsket, vilde min Eleve ej være kommet saa vidt, og Jeg havde allerede beklædt en temmelig høj Plads i Vellystens Skole. —

Ofte havde Jeg besluttet at lære de levende Sprog ved egen Hjælp, men Jeg havde aldrig havt den nødvendige Taalmodighed. Nu var Jeg forelsket, og havde min Kærlighed været lykkelig, da havde Studeringer hvilet, i det ringeste saare længe; herom overtyder mig de første Maaneders Ophold her, mit Livs gyldne Dage, Hjemmet for mine salige Drømme, hvis matte Erindring end lader min Kind gløde, og gør Mig saligere, end hele Verdens Tilbedelse kunde gøre Mig, naar den ikke fremkalder Savnets stride Taarer paa den blege Kind. —

O, Jeg kan ikke andet, Jeg maa end ofre hin lykkelige Tid en Tanke. Dagen bortilede under munter Spøg og den salige Veksel af kærlige Blikke og berusende Haandtryk. Natten dækkede med sit sorte Teppe kun Verden for Mig for i Drømme at fremtrylle en ny, mere skøn og blomstrende. — Den Haand, Jeg om Dagen kyskede varm, omslyngede i Drømme min bøjede Hals, sluttede mit bankende Bryst til den bølgende Barm, der om Dagen kun trylled mit Øje, og trykkede min Mund fast paa de blussende Læber, der udgøde Kysse end tifold sødere, end de harmoniske Lyde, der om Dagen beruste mit Øre. — — —

Ja den svandt, den salige Tid, hurtig som et Menneskes Liv for den Almægtiges Øje, og ene, forladt staar Jeg i Skabningens Øde, som den mat tindrende Stjerne paa den mørke Himmel, der ønskede at forsvinde, hyllet i den evige Nats sorte Klædemon, men maa leve, sit Skin berøvet. — O, havde Jeg end lært at tale med alle Tunger, hvorledes kunde det opveje mod Tabet af Livets Eneste, som er værdt at udsige, Kærlighed.

Dog tilbage paa Forstandens jevnere Vej! Gaaende paa den, maa Jeg vel kalde det en Lykke, at min Kærlighed var ulykkelig, siden den gjorde Mig virksom, og bidrog til mine Kundskabers Forøgelse.

31. Nu kom jeg hid (*til Egeløkke*), hvor mit ny Liv begyndte, hvor mit Øje aabnedes for Kærlighedens Helligdomme, hvorved det skærpedes til at beskue Poesiens Underværker og Oldtiden, disses Urtype i Tiden. Men længe trælled Jeg i Templets Forgaarde, uden engang at turde med Øjet søge de skinnende Keruber, thi selv Tanken om dem fremstillede Mig kun den himmelske Skønhed, Jeg var fordømt til aldrig at nyde. — Jeg havde Sands for Poesien; men de ulykkelige Baand, der fængslede Mig til Virkelighedens poetiske Genstand, tillode Mig ikke, i en højere Tilværelse at nyde, hvad Jeg dog stedse her maatte savne. — Ølenslæger skrev Vaulundurs Saga, og den gjorde et dybt Indtryk paa Mig; men den samme Modløshed, den samme fulde Sluttelse til een Genstand hindrede Mig endnu fra at antage indvortes en aktiv Form, og den bestandige Veksel af øjebliklig Beruselse og Maaneders Fortvivlelse gjorde Mig ganske uskikket til at gaa ene i Ideernes Verden.

Efterhaanden kom Jeg saavidt, at Jeg turde være Mig den Sandhed bevidst: Virkeligheden har ingen Glæde for Mig. — Jeg læste

Fichtes skønne Bog om Menneskets Bestemmelse, Schillers de herlige Dramer, og dybe Spekulationer. Jeg forlod Livet med Schelling i hans Bruno. — Nu stod Jeg paa en Punkt, hvor kun eet Stød behøvedes til at drive Mig frem til Nordens Oldtid, lade Mig omfatte den med samme Kærlighed, som Jeg stedse følte for den, og med et lysere Blik. — Stødet var en Bearbejdelse af det eddiske Digt *Skirners Rejse*, der stod indrykket i Majheftet af Rahbeks *Minerva* 1806. — Ved min uvilkaarlige Harme over dette Produkt, lærte Jeg først ret at skønne, hvor forskellige mine nærværende Standpunkter vare fra dem, paa hvilke Jeg forhen gennem Mørket havde seet henimod gamle Norden. —

Jeg greb Pennen, min Sjel maatte følge, og den kunde, dels fordi den dog nu nød Øjeblikkets Frihed, og dels fordi mit Væsens Herskerinde just da var fjern. Aandsbeskeftigelse var Mig nu lige let og nødvendig, og Skridt for Skridt kom Jeg ved Revideringens Ende til at staa paa en Punkt, Jeg kun ved dens Begyndelse ahnede. — Fra nu af lever Jeg i Oldtiden, og Virkeligheden vil ej mere kunne gøre Mig til sin Slave, med mindre Jeg med Erkendelse af Uformuenhed til at blive i et Land, hvorhen Jeg har vovet Mig uden Vished om at naa Borgerret, maa vende tilbage — Og da Ve Mig!!!

32. I Maj 1808 vendte Grundtvig tilbage til København. I samme Maaned gav han i et Brev til sin Ven Chr. Molbech følgende Skildring af sig selv:

At elske og at leve er eet. — Jeg voxte op, ukendt med Naturen, uden Kærlighed for noget Levende eller Dødt som bevægede sig uden for mig. Kun de svundne Tider elskede jeg, kun i dem levede jeg, og naar jeg ikke var der, var mit Liv Plantens. De barnlige Lege vare mig næsten til Besvær, og kun da var jeg ret glad, naar jeg fra dem kunde ty til min Hvitfeld, Lyskander, og Holberg, stande i det gamle Norden og skue de høje Kæmper, eller betragte Kejsernes og Pavernes livfulde Kamp. Det var, som om Naturen vilde ved hin Kulde for Alt omkring mig beskytte mig mod den frygtelige Epoke, jeg maatte gennemvandre, dersom jeg nogensinde vovede at slutte mig til noget Levende. — Saaledes henflød Tidsrummet fra mit 8de til 21de Aar, og selv min sygelige Tilværelse kunde, som Noget der i min Verden ej var til Besvær, ikke forstyrre min Ro. — I Selskab var jeg det dummeste, stummeste og kedsommeligste Dyr, og i det

samme Øjeblik lo Hjertet i mit Liv, thi jeg var ikke, hvad jeg syntes at være. Glad vendte jeg tilbage til min Ensomhed, og en næsten utrolig Munterhed besjælede mig.

Men — nu var Tiden kommet. Jeg saa en Kvinde, og jeg, Kærlighedens koldeste, bittreste Spotter, elskede i det første Nu saa dybt, saa glødende, som det er en Dødelig muligt. Oldtiden svandt bort fra mit Øje, eller rettere den sammenvoxte med den Nutid, der fremtraadte i min Elskede. — Ja, jeg har levet, levet i denne Verden og omfattet Alt omkring mig med Kærlighed, fordi Alt syntes at være til for den Enes Skyld, og dreje sig om den ene Punkt, hvori mine Ideer og Følelser forenede sig. — Dog kort var denne Salighed; thi jeg behøvede blot at vide jeg elskede, for at blive saa ulykkelig som jeg kunde blive. De borgerlige Forholde stode som en uoverstigelig Mur imellem Os, og Naturen havde desuden befæstet et svælgende Dyb mellem vore Væsener. — O, hvor har jeg kæmpet med den frembrydende, voxende Lidenskab! Med hvilken Magt har jeg nedtvunget min Sjæl i de mest anstrængende Sysler, for at dæmpe Stormen, der rasede i mit Indre! Dog Alt var forgæves, det var, som om Mennesket vilde med sin Haand dæmme for den susende Bjergstrøm. — Aar henrandt, og svag nedsank jeg i den mørkeste Tung-sind. — Ak, jeg vandrede mørke, vildsomme Stier; thi jeg havde intet Hjem. Denne Verden var lukket for mig, og min Aand manglede Kraft og hvad end var mere, Lyst til at skabe sig en ny. — Nu saae jeg Parodien over Gudernes betydningsfulde Liv. — Harmen vakte den slumrende Kraft, og Oldtiden, min Barndoms og Ungdoms Elskede, stod atter for mit Øje. Den dybe Følelse havde skærpet mit Syn, og hvor jeg for dum kun saa et behageligt Spil, der blev jeg nu et glandsfuldt og fuldendt Billede var af det Højste. — Nu, men maaske ogsaa først nu vil De kunne læse, hvad der stod skrevet i mit Indre, da jeg skrev: „Jeg saa engang et Billede af det Evige. Kunde og turde jeg male det saaledes, som det stod for mig, da vilde I tilbede knælende; kunde og turde jeg udtale Smerten, jeg følte, da det ej længere var for mig, da vilde Eders Ledemod dirre, og Eders Aasyn blegne. Jeg kan ikke angre at have seet det, men uafslidelig svæver det for mit Øje, som den Olympiske Jupiters for de gamle Grækeres, og dets harmoniske Højhed maa jeg genfinde i gamle Nord, eller jeg har levet“. I Oldtiden lever og vandrer jeg, men ligesaa-

lidet som selv den største Digter kan vinde et uafbrudt Liv i sin selvskabte Verden, saalidet kan jeg stedse indslutte mig i den, jeg stræbte at lade genfødes i mig. Og nu min Ven! naar den Tilværelse, som omringer mig, nøder mig til at beskue sig, ja til at beskue mig selv i den, o, det er en Velgjerning, at Sproget mangler Lyde til at udtrykke den Tomhed og den Smerte, hvis Rov jeg er; thi ellers maatte jeg gøre Hver den ulykkelige, for hvem jeg beskrev min Tilstand. Tilværelsen kan intet Værd, ingen Virkelighed faa i mit Øje, uden at den maa træde frem i Hende, som jeg evig tilbeder, og hvorledes kan jeg stirre paa denne Punkt, uden at fortvivle!! Saalænge jeg her kan lade Oldtiden baade indvortes og udvortes opkaste sin Skandse omkring mig, da kan jeg leve, men rives jeg ud af denne Kreds, da er der intet, som hindrer den forfølgende Furie fra at omslynge og knuse mig i sine Arme. —

KAPITEL IV

DANMARK CA. 1807—14

33. En Skribent finder naturligtvis altid, det er en jammerlig Tid, naar man ikke vil læse *hans* Bøger, og tror han nu tillige, som jeg længe trode, at Bøger skabe Folk, da maa Tiden fra 1807 til 14 nødvendig synes ham, ved Siden af den fra 1820 til 30, som Himmerig mod Helvede, da *det* aabenbar var Forholdet i vor Litteratur; men dog maa jeg bemærke, at en rig Litteratur baade viser, at der er store Kræfter i Bevægelse og megen Deltagelse, og jeg maa lægge til, at der fra 1807 til 14 var lige saa meget Liv i vore Søfolk som i vore Skribenter: de eneste to Slags Folk, der havde Frihed til at røre sig; saa hvad enten det var en Overspænding, der maatte afløses af overordentlig Mathed, eller det var et nyt Liv, uheldige Omstændigheder nær havde kvalt i Fødselen, saa var lige fuldt hine Aar en lille dansk Heltetid, som vi, der levede os ind i den, siden smertelig maatte savne, og nu, da den værste Del af Skærsilden synes gennemgaaet, gladelig mindes og anbefale de yngre til nærmere Betragtning.

Det var i Maj 1808, jeg atter kom til Hovedstaden i mit fem og tyvende Aar, da Kraften er nær ved at være paa det højeste, og Haabet derfor naturligt har sine lyseste Øjeblikke, saa Modgang og

Vanskeligheder ikke nedtrykke, men hæve og forædle os; og skjønt Kjøbenhavn for en stor Del laa i Grus, var den dog i mine Øjne anderledes dejlig, end da jeg efter mit Examens-Driveri forlod den. Som en ung Skribent, der gav Haab, fik jeg uden synderlig Umage en Plads paa Valkendorfs Kollegium, og henlevede dér, i dagligt Selskab med *Sibbern*, med nys afdøde Professor *Hersleb* i Norge og et Par andre, to af de gladeste og stolteste, virksomste og lærerigste Aar i mit Liv. Hertil bidrog det betydelig, at jeg ved *Sibbern* blev kjendt med *Ørstederne* og *Øhlenschlæger*, og ved *Hersleb* med Professorerne *Treschow*, *Sverdrup* og hele den norske Kreds, som den Gang var vor Højskoles Prydelse; men denne Kreds, saa vel som *Øhlenschlæger* og hans Kreds, det var jo ogsaa *danske* Nyheder: Ytringer af det samme ny, kraftfulde Liv, der i Aarhundredets Begyndelse, gjennem *Steffens* og *Thorvaldsen*, med *Haand* og *Mund* havde bevidnet sin virkelige Tilværelse, og nu allerede i Danmarks Hovedstad skabt sig udmærkede Kredse, hvor man ikke trængte til at fordrive Tiden med Kløver Es og Ruder Dame, men stræbte at drage al mulig Fordel af den, før den forsvandt, trængte ikke til Vinen, for at blive munter, men sprudlede selv trods den bedste til at opmuntre selv halvdede Folk.

34. — — Vi maa . . . aldrig af nogen, endsige af de mere poetiske Naturer, forlange en *upartisk* Skildring af deres Ungdom, men kun en livlig, efter deres egen Følelse sand Fremstilling; thi det kræver ikke blot Billighed, det er vor egen Fordel, da vi derved lære at kjende et virkeligt Livsmoment af den forsvundne Tid, se et Lysglimt, der virkelig tilhører den, og kan lettelig selv, om vi ønske det, opdage den mørke Side; og skulde De en Gang ved nøjere Undersøgelse finde, at jeg ikke uden Føje betragter mine Ungdomsaar som en lille Heltetid for Danmark i det hele, da kommer det ikke af min *Upartiskhed*, men af den historiske Natur, der er i os og vort Folk, saa hvad der udvortes hørte til Folkelivets Opstandelse, lykkeligvis traf sammen med den poetiske Vaar, som vor Litteratur i hine Aar unægtelig forkyndte.

At en poetisk Stjerne af første Størrelse er med dette Aarhundrede opgaaet over vort Fæderneland, det siger jeg dristig, vis paa, at selv de fremmede, der har mindste Øje for saadanne Himmeltegn, enten har set eller vil dog snart nødes til at se det; saa det er kun Spørgs-

maal, hvad den Glans betyder: om det var ved Folkesolens Opgang eller Nedgang, Skyerne rødmede saa dejlig og mødtes saa yndig med Bølgerne blaa. Hvad nemlig *Øhlenschlägers* Smaadigte 1803 spaade, det opfyldte ikke blot, det overfløj vidt hans Poetiske Skrifter 1805, — hvori Vavlunder og Aladdin ene vilde været nok til at gjøre to Digtere udødelige, — [hans] Nordiske Digte, eller Tors Rejse, Hakon hin rige og Balder hin gode, 1807, Palnatoke 1809, Axel og Valborg 1810, Corregio 1811, Stærkodder 1812. Dette alene udgjør en poetisk Rigdom, der uden Tvivl, naar den bliver ret bekjendt, vil vække selv det ogsaa poetisk rige Englands Misundelse, [men] lader sig til Lykke hverken tage med Staalhandske eller med gloende Tænger.

Og nu begyndte jeg at komme med, ingenlunde for at gjøre *Øhlenschläger* Rangen stridig eller i det hele vinde en Digterkrans, — nej, *Øhlenschläger* var i mine Øjne, fra jeg saa' hans Poetiske Skrifter, en Skjald, til hvis Skulder jeg knap kunde naa, og hvis Krans jeg ej engang havde Lyst til; — men *det gamle Norden*, som han i Vavlunder og de Nordiske Digte paa Ørnevinger havde besøgt og med Falkesyn betragtet, *det*, følte jeg, var mit poetiske Hjem: en længe slumrende Kæmpetone fra Hedenold var under det høje Vaabengny og Skjaldekvad vaagnet hos mig og vilde have Ørenlyd, uden at lempe eller rette sig efter nogen af alle de ægte eller uægte Kunstens Regler, man efter de gamle Grækernes og Romeres Skrifter havde dannet sig. At nemlig disse Skrifter, hvor gode de end ellers kunde være, skulde være *vore* Idealer, og at Nordens Myter og gamle Kvad skulde hos Nordboer vige for de fremmedes, *det* var i mine Øjne saa unaturlig en Fordom og saa urimeligt et Forlangende, at, behandlede jeg dem ikke ganske som Tor behandlede Jætterne, da var det kun, fordi jeg manglede Kraften eller dog Forstand paa at bruge den ret.

KAPITEL V

DIMISPRÆDIKEN OG KRISTELIGT GENNEMBRUD

35. Jeg var dengang (3: i *Tiden omkring Dimisprædikenens Afholdelse, Marts 1810*) Alumnus paa Valkendorphs Collegium, og hvorledes man benyttede sig af denne Omstændighed mod en gammel

theologisk Candidat og ung Digter, gider jeg her ikke fortælle, men jeg nævner det for at kunne sige: mine Omgangs-Venner der, og især *Hersleb* i Norge og *Sibbern* her, veed det saa godt som jeg, hvor langt det var fra mine Tanker at gjøre Opsigt, at sige *med min Dimis-Prædiken*, og hvor nødigt jeg traadte ind i Stats-Kirkens Lære-Stand, saa, havde mine Anklagere kjendt mig, havde de vist ikke forarget sig over et Produkt, der, *som saadant*, var i mine Øine det Ubetydeligste, jeg havde skrevet, og som jeg blot lod trykke, fordi unge Forfattere heller gemme Smaat i Literaturen end i Pulten, og fordi jeg vidste, det vilde glæde min gamle Fader, som just det Aar blev Jubel-Lærer i Stats-Kirken. For at staae ham bi i hans høie, ærværdige Alderdom, var det ogsaa ene og alene, jeg prædikede for Dimis, og ønskede Ordination; thi den hemmelige Gru for Embeds-Forholdene i den prosaiske Verden havde jeg tilfælles med alle poetiske Naturer, og desuden var ikke Theologien, men Nordens Historie og Oldsager, det videnskabelige Fag, jeg ønskede baade at virke og udmærke mig i *ved Skrifter*, saa enhver Embeds-Stilling, selv den akademiske, jeg attraaede, var mig kun ønskelig, fordi jeg var fattig, og nødtes til at føle, man lever ei af Luften, hvor poetisk man end bearbejder den, og i Danmark, nuomstunder, hverken let eller længe af sin Pen, især naar man har for Skik, som jeg, at tygge Drøv paa den.

En formel Vanskelighed, som jeg, med min Ulyst til den præstelige Embeds-Stilling i en Vraa, ei vilde til det Yderste bekæmpe, havde gjort, at min gamle Fader bestemte sig til at resignere, og rimeligviis var da min Dimis-Prædiken blevet den sidste, som det var mig den første Prædiken jeg lod trykke, hvis man havde ladet mig i Fred; men det skulde nu ikke saa være, det er den eneste Grund jeg endnu kan tænke mig til det borgerlige Angreb paa den unge Digter, og lidt sværmende *Mytholog*, der vel, fra tidligere Dage, f. Ex. da han, som Prædikant paa aaben Mark for Lande-Værn paa Langeland, (1807) havde seet Almuen flokkes om sig, ved Røsten om gamle Danmarks Fare, og om den gamle Troes guddommelige Kraft, vel havde nogen Mening om sine Tale-Gaver, men havde dog aldrig gjort et Skridt for at bestige en Prædike-Stol i Hoved-Staden, eller sat Pen til Papir for at søge om Andet, end en Plads paa Valkendorphs Collegium, og et *Reise-Stipendium* som han ikke fik.

Nu derimod, nu, da det skulde stemples til en borgerlig Brøde, blot

literair at beklage den gamle Christendoms Forfald, ja, nu maatte Blodet dog vel engang kaage, selv i de koldeste Kar, hos en fri-baaren poetisk Natur, hos Sønnen af en Jubel-Lærer i Stats-Kirken, Sønnen af *Balles* Svoger, med Frænder i den danske Kirke, selv paa Biske-Stole og theologiske Cathedre, lige op til *Morten Luthers* Dage, hvis Æt-Navn i saamange Kirke-Sogne vakde Ihukommelsen af ærværdige, nidkjære, fritalende, velbegavede Præster, og hvis Møderne-Slægt tabde sig først i Middelalderens Dunkelhed, hvor *Absalon* straa-lede! Hvad Under, at de gamle Præsters Æt-Mand, der alt i sin Barn-dom glødede, naar han læste om Luther, og i sin Opvext, naar han læste Jesus og Fornuften, drømde sig kun voxen for at være *Balles* Vaaben-Drager, at han, der en liden Stund var drevet med Strøm-men fra Fædrene, fra hans Barndoms Tro og Kæmpe-Drømme, fra *Balles* Fodspor, fra sin Moders Hjerter, og sin Faders Velsignelse, men var, da Alvors-Timen slog i Livets Skole, vendt tilbage, havde i Historien skuet den gamle Christendoms Triumph gennem Tiderne, havde i hine Danmarks Døds-Kamps tunge Dage, dybt følt hvad han fattedes, men nu hardtad glemt det over nordiske Kæmpe-Drømme; hvad Under, at han pludselig vaagnede i Gru, i Forfærdelse, i glødende Harm, da det end ikke maatte være ham tilladt, naar han i Drømme besøgte den faldefærdige Kirke, med sine Fædres Grave, at offre Den, og deres Ihukommelse, og de Graahærdede, som for-giæves søgte deres Tro og deres Trøst hos de unge Præster, at offre det Alt *en Taare*, som jeg end mindes grandt randt uvilkaarlig, og faldt paa Papiret, da i min Drømme-Prædiken, Øiet faldt paa Disse.

—

Hvad der vilde blevet af mig, dersom man havde faaet mig ud-slettet af Candidaternes Tal, eller hvis kun ikke den svare Sinds-Syg-dom, hvori jeg faldt, havde dybt ydmyget mig, og *Balles* Anbefaling hos en naadig Konge skaffet min gamle Fader hans Embede igjen, og mig Ordinationen, det veed kun Han, der haver Kongers som Smaa-folks Hjerter i sin Haand; men ikke blot borgerlig maa jeg grue, naar jeg tænker paa, hvad man, for menneskelige Øine nær havde gjort af en haabefuld ung Skribent, som i sit borgerlige Liv vist ikke med Villie fortørnede noget Menneske, og kunde, selv da han var Hed-ning, ei lade Solen gaae ned over sin Vrede. Nær, som paa et hæn-

gende Haar, for Støvets Øine, havde man gjort en *unaturlig Sværmer* af mig, unaturlig i alle Maader, da det var Fædrenes Tro og Statens Religion jeg vilde sværmet for; og da jeg dog sagtens havde fundet ligesaa megen Indgang hos den danske Almue, som Hauge fandt hos den Norske, og her dog ingen Religions-Frihed var, vilde *Tugt-Huset* formodentlig snart blevet min Kirke, og, selv om Bulderet, hvad dog urimeligt at tænke, dermed var blevet stillet, saa var jeg dog blevet en Skam for mit gode Navn, for min ærede Familie, for et Fædreland, jeg hverken var uvillig eller ubeqvem til at tjene som Præst, og ære som Skribent.

36. I den hele Sommer (1810) laae jeg ligesom i Dvale, og mit Digt over Prinds Kristian samt min Tale til det svenske Folk ere næsten aldeles det Eneste jeg foretog mig undtagen mine bestemte Sysler; men i det sidste udviklede min Synspunkt for Nordens Historie sig især ved den Synspunkt for Kalmarunionen som jeg da fattede. Uden at kunne sige mig selv hvorfor, *fik jeg med eet en uimodstaaelig Lyst til at læse Historie*, og Heerens Prisskrift om Korstogenes, som jeg længe havde tænkt paa, faldt mig i Hænderne uformodenlig. Det var især hans Synspunkt for Hierakiet, som greb mig, thi uagtet jeg havde ladet mig henrive af Skriget over Pavemagten, til ei at gøre Forskel mellem de forskellige Tider, havde jeg dog allerede i For sommeren under Udarbeidelsen af Henrik den fjerdes Historie fattet stor Agtelse for Gregor, hvorom mine Dictata fra den Tid vidne. Ligeledes glædede det mig, hos en saa umistænkelig Forfatter at finde min Beskuelse af Korstogene, dem jeg imidlertid kun kendte i deres yderste Omrids; Følgerne af Korstogene fandt jeg utilfredsstillende, og ængstelig, udviklede, som det maatte ske af en Mand, der med udbredt historisk Lærdom forbinder stor Skarpsindighed, men fattes det religiøs-historiske Blik, hvilket gør, at han seer klart i det Enkelte, men dunkelt i det Hele og mærker det selv. At kende Korstogene nøiere blev mig nu en Trang; jeg fik Hakes Fremstilling, som naturligvis harmede mig meget, jeg fik Spaldings Historie af Kongeriget Jerusalem, og hans elendig lave Synspunkt for Korstogene harmede mig ogsaa, men da han siden lader sig styre af sit Stof og fortæller rent, saae jeg ham, uden at han selv vidste det, fremstille hine Tog i deres hele Underfuldhed. Ved Siden af disse læste jeg Sismondis ypperlige Værk over de italienske Republiker, og uagtet ogsaa

han mangler det religiøse Blik, er dog hans Fortælling saa ren for elendig Pragmatisme og saa klar at der nødvendig maatte under Læsningen opstaa et ganske andet Billede af dette Tidsrum i min Sjæl end det som var i hans, og jeg dog erkende hans Dybde til en vis Punkt. Jeg læste ogsaa en Del af Müllers Schweitzerhistorie, og befandt mig førstegang i Selskab med en ret historisk Aand, hvis Beskuelse af Hierarkiet var for mig som et gammelt Billede, og hans Fremstilling af den Gru der gennembævede Europa da Paven ei længer viste sig som eller agtedes for Kristi Statholder, gennemrystede mig og lagde en Spire til den Anvendelse af Sætningen om Kristendommens Nødvendighed paa Folkenes Historie, som siden paafulgte. At Müller imidlertid ei selv var Kristen, men kun med sit klare historiske Øie beskuede de religiøse Ideers nære Sammenhæng med Folkenes Liv, sees klart af hans halvbespottelige Udraab: troer fast, eller troer Intet! Jeg saae ham stirre paa Romerne, jeg stirrede ogsaa did, og saae vist nok ei at det var det Samme, men at Man dog inderlig maatte ønske, blot at een Ide bemestrede sig Europas nu indsovne Folkefærd.

Der blev anmeldt en ny Oversættelse af Saxo, jeg indsaae den kunde ikke blive, hvad den skulde være, og satte mig for at sige mit Folk at Vedels, noget forandret efter Sproget, var den de burde have, og fremsatte Maaden hvorpaa denne igen kunde blive Almue[?]læsning, samt Vigtigheden af at et Folk kendte og elskede sit Lands Historie, men alt som jeg skrev pinte den Indsigt mig, at det dog ei var Sprogets Ælde men den uddøde Sands for Fædrenes Liv og Daad som havde fortrængt Vedel og Snorro, at det altsaa var om denne, ei om en Bog at gøre. Jeg udkastede et Billede af Dannemarks forbigangne Liv, og for førstegang saae jeg med Studsen heligennem Sandsten for Fædrenelandets Historie indsove og vækkes med Kristendommen. Jeg besluttede da at give et Skilderi af hvad vi nu ere og hvad Følgen maa vorde, men her vilde den Klarhed som var for mig i den forbigangne Tid ei fremtræde og Arbeidet hvilede. Jeg læste nu Kozebues Historie af Preussen som ret harmede mig, da blev jeg 9de Octbr forunderlig, uudsigelig grebet, fra den Tid er al Frygt veget fra mig og ligesom en Taage gaet fra mit Øie. — —

KAPITEL VI

TO GLIMT FRA 1812—14

37. I Oktober 1812 oplæste Grundtvig „Roskilde-Rim“ paa Landemodet i Roskilde; hans Fader var mod Sædvane ikke til Stede ved Oplæsningen. Dog fik Gr. henved et Par Maaneder senere Anledning til at læse Rimet højt for Faderen; herom fortæller han følgende i Krønikestil:

Det var en Morgenstund i Adventstiden, næst derefter, da saae den samme Klerk sin gamle Fader sidstegang at sidde i den Dagligstue, som var hans Værelse i henved fyrgetive Aar. Han havde været her i Verden hardtad firsindstive, og rettelig forkyndt Guds Ord i mere end halvtredsindstive, han sad der som et Billede paa Ordets Tunge, der rørde sig halvtreddehundred Aar i Fædrelandet, han sad der med sin Helsot bleg og mat, og Sønnen saae ham tavs og sorigfuld. Men, der den Gamle spurde om Evangeliet i Gaar, om det ej talde om Johannis Sendebud til Frelseren, og blev saa ved: jeg heder og Johannes, og Fængsler ere mangeslags og jeg er og i Fængsel; da rørdes Hjertet i den unge Klerk, og Rimet laae der just for Haanden at beredes til sin Vandring, og det havde føiet sig saa underlig, at mod Sædvane havde Præstegubben Intet hørt deraf. Nu faldt det Sønnen ind at dog kanskee de Riim om Kirken som var den Gamle kjær og velbekiendt fra Ungdomsaar, og om hans Fader gamle Otto, hvem han i Graven ærede og elskede saa overmaade, og om den Stjerne over Christnes Grave som ledte og som lysde Brødrene til Hvilen, at disse Riim kanskee dog kunde kvæge Oldingen. Den Unge læsde, den Gamle lyttede, og Ungdoms kiære Minder bleve levende, og Hjertet lod sig op for Ordets Trøst, som var dets velbekjendte Engel, og Gravens Nat forsvandt for Stjernen, og milde Taarer randt paa Kind, og barneglad og høit begeistret bøiede den Gamle sig hen over Sønnen, gav ham sin Velsignelse, og sagde: saa skal dig Herren trøste i din sidste Time, som du her trøstet mig, thi du sang Israels Gud Psalmer.

38. Pladsen tillader ikke Aftrykning af Grundtvigs Skrift: *Helligtrekongerlyset eller Tre Dages Hændelser paa Dannemarks Høiskole (Kbh. 1814)*. I dette skildrer han det stærke Røre, som opstod blandt

Studenterne, da Danmark som Følge af vort Forbund med Napoleon var meget nær ved at blive indviklet i Krig. Vi maa nøjes med at gengive en af Gr. langt senere affattet, ganske kort Fremstilling af de bevægede Dage:

Der havde jo hele 1813 været Tale nok om, at Svensken vilde have Norge; men hvem der brød sig noget om det, tænkte uden Tvivl som jeg: ja, lad ham tage det, om han kan! uden at det faldt os ind, Norge skulde erobres i Holsten. Først med December, da Davoust kastede sig ind i Hamburg, og Fjenden forfulgte vore Tropper til Rendsborg, indtog Glykstad og oversvømmede Landet lige op til Kolding Aa, — da først mærkede vi, hvad Klokken var slaaet; men der havde lige siden Aarets Begyndelse og Pengeforandringen været en saadan Mismod og fortvivlet Ligeegyldighed udbredt alle Vegne, at det var, saa vidt jeg véd, kun mellem Studenterne, især de jyske, det begyndte at brænde; men dér var det ogsaa ramme Alvor: de havde virkelig Mod paa at gaa i Ilden for Jyllands Ære og Fostbroderskabet med gamle Norge; de vilde have mig med, og naar det gjaldt om at rejse den jyske Landstorm til Norges Forsvar, kunde vel heller ingen være ivrigere end jeg. Det var i de første Dage af 1814, vi i Flokketal holdt Samlinger om den Sag paa Ehlers' Kollegium; det var i alle Maader for silde taget og vilde uden Tvivl, naar det var lykkedes bedst, kun uden Gavn for Norge kostet Danmark mer, end det kunde undvære; men ligesom Majestæten erklærede os, at Studenternes Sindelag ved denne Lejlighed skulde han aldrig glemme, saaledes glemmer jeg heller aldrig de højtidelige Aftner i Kredsen af Ungersvende med Sind til det store Offer paa Fædrelandets Alter; thi saadanne Timer er i mine Øjne mange Aar værd; og skjønt det var langt fra, jeg derved fik fast Fod paa Katedret, har jeg dog immer fundet, det aldrig kunde bestiges under lykkeligere Varsler.

KAPITEL VII

DE „SYV MAGRE AAR“ 1813—20

39. At de *syv Aar* (1813—1820) ei i nogen Henseende var for mig som *syv Dage*, det vil man vel troe, da mine Bøger i dette Tidsrum ei blot vidne om, at jeg gjorde mig Flid for at blive flittigere, end jeg af Naturen havde Lyst til saa længe at være, men vise desværre

ogsaa, at Tiden tilsidst faldt mig saa lang, at jeg havde ondt nok ved at fordrive den for mig selv, end sige da for mine Læsere, der hverken følte Drift eller Trang til at søge deres Tids-Fordriv saa langt tilbage i Norden, eller saa dybt i Tanke-Graven, som jeg. At man ei heller i syv Dage, mindre i syv Aar, kan leve af Luften, om man end kan nøies med Lidt, at en Poet, naar han skal være *Bog-Orm*, vil have for Tandten hvad der smager ham, især naar det er kostbart, og at gamle Kjærester, naar de blive ved at være det, vil gjerne giftes, at man ei engang kan blive viet, end sige, holde Huus, uden Penge, og at det netop i hine syv Aar var en falsk Penge-Tid, det er deels saa naturligt, deels saa bekjendt, og deels saa prosaisk trivielt, at jeg dengang skammede mig ved at tale derom, som Noget, der ikke maatte koste en Digter, og dertil en christelig Præst, et eneste Suk eller uroeligt Øieblik; men det kostede mig naturligviis; desuagtet, baade da og siden, mange, skjøndt sjeldne Venners Ædelmodighed gjorde Mirakler, og vor endnu sjeldnere Konge neppe lod Skjalden, der omsider dog mærkede Uraad (1818), sucke over sin brødløse Konst, før Konge-Ordet skabde ham et Levebrød!

40. Da jeg . . . sad, saa godt som bandsat, og arbeidede paa Fordanskningen af Nordens Folke-Krøniker, fandt jeg det umueligt uden særdeles Understøttelse at vedblive og fuldføre Arbeidet, og gik derfor op til den mageløs tilgængelige Enevoldskonge, og sagde til den ligesaa mageløs Naturlige og Folkelige: Majestæten veed nok, jeg har befattet mig endeel med de gamle Skjalde. Ja, var Svaret, og med meget Held. Jeg vil haabe, ei uden Held, blev jeg ved, men een Ting har jeg dog ikke kunnet lære af de gamle Skjalde, og det er at undvære Levebrød. „*Saa faaer Vi skabe et*“ svarede Kong Frederik den Sjette, og under Hvis Septer skulde Skjaldesangen blive ligesaa folkelig som kongelig, om ikke under den Konges, der havde saadanne Ord i sin Mund, og havde Hjerte derefter!

41. Visselig, jeg hører end saa lidt som nogensinde enten til *de* Capellaner, eller til *de* Skjalde, som mene, man faaer et eget Krav paa Staten, naar man rimer, og et dobbelt, naar man derhos lader sig ordinere; thi denne Tanke-Gang er lige saa urimelig og plump egoistisk, som den er upoetisk og uchristelig; men derfor var det dog hverken billigt, politisk klogt, eller stemmende med den Danske Regerings, ogsaa i dette Stykke, mageløs liberale Aand, i en Række

af Aar, aabenbar at tilsidesætte en af de ældste theologiske Candidater, som, skjøndt han var Personel-Capellan, dog havde fuldendt sit akademiske Løb med de Bedste, havde Ord for at prædike med udmærkede Gaver, og gjorde Skridt paa den Danske Skribent-Bane, som endog tildrog ham Majestæten's naadigste Opmærksomhed, og vakde Opsigt i hele den nordiske Læse-Verden. Jeg mener virkelig, at om denne Capellan og Skribent end havde havt politiske Grund-Sætninger, som faldt den Danske Stat lidt betænkelige, og havt Ord for at være temmelig heterodox, saa havde det dog været klogt at befordre ham, især i Hoved-Staden, hvor de kirkelige Anomalier kun har lidt at betyde, og hvor Regjeringen har en ganske anderledes Oversigt over allehaande Bevægelser, end udenfor; men da nu denne Capellan netop havde Ord for at være baade kirkelig og borgerlig hyper-orthodox, saa er unægtelig hans planmæssige Tilsidesættelse, indtil han bogstavelig kun ved Majestæten's besynderlige Naade, eller ved Udvandring, kunde faae det tørre Brød, en Gaade i den Danske Historie, der forudsætter et mægtigt virkende personligt Antipathie mod Capellanen, enten hos det Kongelig-Danske Cancellie, eller hos Nogen, der paa det havde en mageløs overveiende Indflydelse.

Naar jeg derfor i Cancelliet bestandig maatte høre, deels at jeg var en Sværmer, og deels at jeg ei maatte gjøre mig mindste Haab om et geistligt Embede inden Voldene, selv om det kun var ved Kirken i Citadellet, til hvilket umisundelige Stæde jeg *tre* Gange concurrerede; ja naar Præsidenten, som han selv aabenhjertig sagde mig, endnu 1818, spurgde Geheimeraad *Moltke*, om Stifts-Øvrigheden i *Aalborg* havde Noget imod, at jeg indstilledes til et der ledigt Capellani; naar jeg derhos veed, at Cancelli-Præsidenten (1817) lod mig, ved min Velynder *Abr. Kall*, bede til sig, for, som han selv sagde, at forlige mig med Cancelliet, naar jeg, af flere lange Samtaler med denne nysafdøde Minister, veed, hvorlidet han gjorde nogen Hemmelighed af, at min Uenighed med *Kjøbenhavns Geistlighed* var i hans Øine ingenlunde en politisk Brøde, men kun en uovervindelig Hindring for den Befordring jeg attraaede; naar jeg veed alt dette, og endnu meget Lignende; mon det da være en forvoven Slutning, at den samme Haand, som 1810 lagde hele den Kjøbenhavnske Geistligheds borgerlige Agtelse i Vægt-Skaalen mod

min borgerlige Ringhed, at den samme Haand vedligeholdte denne Stilling, indtil syv magre Aar havde frembragt en Hungers-Nød, Personel-Capellanen ei kunde tage sig nær saa let, som Stifts-Provsten, og indtil Majestæten overhuggede den Knude, Cancelliet ei kunde løse, ved, mod mit Ønske, men til mit Bedste, at kalde mig til Kjøbstæd-Præst i Sælland, og ved, Aaret efter, paa min indstændige Bøn, men, som det synes, til min borgerlige Undergang, at tilbagekalde mig, som Capellan ved Vor Frelsers Kirke i Frue Provsti.

42. *Mens Studenter-Gæringen i Tyskland, efter Wartburgfesten i 1817, medførte Uroligheder, som efter Mordet paa Kotzebue resulterede i en Central-Inkvisitions-Kommission, førte den i Danmark „kun til en lille Pennefejde og til Studenterforeningen ved Holmens Kanal“ :*

I begge Dele havde jeg selv en lille Finger, men vilde dog næppe nævnet dem, naar det ikke var for *Jens Baggesens* Skyld, der blev vore Studenter en Torn i Øjet, ligesom Kotzebue de tyske, men dog paa en langt uskyldigere Maade og i en langt mildere Grad. Samme *Jens Baggesen* var, som De nok véd, en Digter fra forrige Aarhundrede, der fandt sig hartad husvild paa vort Parnas i det ny Aarhundrede, og blev derover naturligvis lidt gnaven paa alle os unge, og især paa vor Oldemand, Aladdin-Øhlenschläger. Det laa imidlertid slet ikke i Sagens Natur, men kun i Omstændighederne, at *Baggesen* fandt sig poetisk husvild her hjemme thi han var en Mester i sit Fag, ej blot i Versekunsten, men i alt, hvad den mest spillende og stundum lynende Vittighed kan skabe, uden i de yngre Skjalde at finde nogen Medbejler, endsige Overmand. Kun da fordi man i Tyskland og Frankrig, hvor *Baggesen* i mange Aar levede, havde indbildt ham, at han ogsaa alvorlig talt var en stor Digter, og [fordi han] fandt, naar han i det ny Aarhundrede kom hjem, at derad lo man stedse højere, — kun derfor, og ved hans dermed sammenhængende lave Anskuelse af høj Poesi, kom han til i os alle at se barbariske Magter, der vanhelligede den klassiske Grund, og i Øhlenschläger en kun altfor lykkelig Medbejler paa Digter-Tronen. Krigen udbrød først mellem ham og mig 1815, da jeg i „Rimelige Strøtanker“ tog mig den Frihed at spase lidt drøjt med hans klassiske Fornemhed; men da det var uden at fortie, hvor højt han stod over de smaa, som vilde hæve sig over ham, fandt han sig snart i Billighed og indrømmede mig min lille Krog paa Parnasset: mellem Bøtastene, hvor

jeg da heller hverken stod ham eller nogen i Vejen. Men nu fik han det fortvivlede Indfald, at ville rive Øhlenschlæger af Pinden, og tog Anledning dertil [dels] af, hvad der var ham for dybt og syntes ham derfor umaadelig dumt, og dels af noget mislykket Arbejde, hvorover Studenterne blev saa bistre, at tolv af dem, derfor kaldt Tylvden, fordrede ham ud, vel ikke paa Pistoler, men dog ikke heller paa Pennen, som var *hans* Vaaben, nej, paa en Mundfuld Kloster-Latin, som de forudsatte, han fattedes. *Det* fandt jeg nu baade lidt næsvist og meget uridderligt, derfor tog jeg *Baggesens* Parti og tør tro, jeg bidrog til at dæmpe Ungdommens Hidsighed. — —

Det værste var, at *Baggesen*, ved at stævne en af sine unge Recensenter, som blandt andet havde beskyldt ham for Plagiat, indledte de litterære Hof- og Stadsrets-Processer, som jeg kalder vor Litteraturs Nedfart til Helvede, hvorfra den næppe endnu er kommen tilbage; thi naar Skribenterne blive saa spidsborgerlige Haandværksfolk, at de stævner hinanden for ærerørige Udladelser og Ukvemsord, hvor Talen kun er om aandelige Laster og boglige Synder, dér kan ingen levende Sjæl befatte sig med andre end de virkelige døde, der dog har den Dyd at være taalmodige.

Ventelig havde en Anelse af det forestaaende sin Del i, at jeg allerede 1817 saa at sige nedlagde Vaaben og Vandrings-Stav og begravede mig selv i en Kæmpehøj hos Saxe, Snorre og den gamle Angelsaxer, der sang om Bjovulv Gote og Hrodgar Danedrot; men dog var det aabenbar, for om muligt at lokke eller trække *dem* op med mig til Dagens Lys, for at faa lidt Selskab, der var bedre efter mit Sind end det sædvanlige. Se, dér sad jeg i syv Aar, og vidste ikke stort af, hvad der imidlertid skete i vor lille Verden, ikke mer end hvad jeg fortalte om *Baggesen* og Tylvden; men da jeg saa kom op igjen 1823 og begyndte at se mig om, da kan jeg ikke sige Dem, hvor jeg blev bestyrtet, forknyt og hartad rent fortvivlet; men har De Lyst til at se et Billede af mig i de Dage, da findes det i min Forsetes-Kvide ved Grev Danneskjolds Grav; thi jeg følte mig virkelig som én, der trode, han havde kun sovet én Nat, men havde uvitterlig været død i hundrede Aar, og fandt derfor en vildfremmed Verden i sit gamle Hjem. — Ingen talte om andet, end hvad de havde spist i Gaar, og hvad de skulde have i Morgen, og hvor man dog skulde tage Pengene fra til alt, hvad man spiste mellem Aar og Dag,

selv naar man vilde drikke Vand til, som dog var noget bart. — *Bjovulvs Drape*, som jeg ret havde tænkt, skulde more Folk, gad ingen læst; *Krønikerne*, som jeg havde ventet Heltegjerninger af, rørte sig ikke af Pletten; vor store Sprogmeister, Professor *Rask*, kom hjem fra Persien og Indien og Ceylon med store litterære Skatte, med et over hele Evropa og det halve Asien berømt Navn og med mageløse Kundskaber i sit Fag, men efter Gildet paa Skydebanen hørte jeg knap hans Navn nævne, og Universitets-Direktionen havde ikke engang Stunder til at gjøre ham til Professor i de østerlandske Sprog, før han var halv død; selv tyske Romaner oversatte man ikke mere, men nøjedes med Elmqvists Læsefrugter, samlede paa Literaturens jyske Fællede. — Var *det* ikke til at fortvivle over, naar man trode, det var Pennen, der skulde gjøre Underværker, og Bøger, der skabte Folk!

Dog, som jeg før en Gang har anmærket, Skjaldene har fri Adgang til Olympen, saa, naar det bliver alt for kjedeligt paa Sletten, véd de dog, hvor de kan faa et lysteligt Syn og en glad Aften; og det varede ikke længer end til 1824, saa sendte Ingemann mig sin „Valdemar den store og hans Mænd“, der vel stødte mig for Hovedet ved Bjælderne paa Saxo Grammaticus, men rev mig dog snart saaledes med sig, at jeg glemte baade Saxe og Valdemar ved det glædelige Syn: at Folke-Hjertet igjen havde vendt sig til sine historiske Helte; thi Ingemann var mig allerede den Gang Termometret for Danmarks Hjærte.

KAPITEL VIII

1824: TILBAGEBLIK OG NY GÆRING

43. *Grundtvigs aandelige Liv var i ustandselig Bevægelse: Krise fulgte paa Krise, Opgangs- og Nedgangsperioder veklede i hans Sind lige til han høje Alderdom. I sit fyrretyvende Aar, 1823—24, gled han ind i en ny Gæringens og Selvfornylsens Periode. Paany oplevede han sit Jeg, denne Gang med enestaaende forstærket Kraft, med Horisonten mægtig udvidet og med store Planer for sig og sit Folk. I to Tilbageblik fra denne Tid gør han dels Rede for sin egen*

historiske Udvikling, som han nu ser paa den, dels prøver han at forklare, hvad det er, der er ved at ske med ham selv:

Jeg er opvoxet paa den jyske Hede under gammeldags Undervisning i Christendom og Sprog, men jeg kiender af egen Erfaring ei det Mindste til den Aands-Forkuelse og Trældom, som man saa dyrt har svoret paa, var dermed uadskillelig forbundne. Tvertimod har jeg aldrig seet og kan ei tænke mig en mere fri Udvikling til Andet end Dagdriver, end den jeg har nydt, og maa derfor nødvendig alle mine Dage snart harmes over, snart smile ad den Blæst, der giøres med de nye Methoder, som om den fri Udvikling var manet ind i dem, ja, som om man ei kan slaaes lige tyrannisk og lige tankeløst, over hvilken Læst det skal være.

Min Lyst drev mig fra Barns-Been mest til Historien, især Kirkens og Fæderne-Landets, og da jeg her, næsten udelukkende, blev en Discipel af *Holberg* og *Hvitfeld*, indseer De let, jeg hverken dannedes til kirkelig Zelot eller til Sværmer for Nordens Oldtid; derimod gav saadan Læsning, i Forbindelse med en fri Opdragelse, mig nødvendig en Dristighed i at følge og forsvare min egen Overbevisning, uden alt Hensyn paa, hvad Andre meende, som hos Drengen ei var paa sit rette Sted, og som, blevet til anden Natur, selv hos Manden støder, og leder i det mindste let til Overilelse. Af egen Erfaring kiender jeg da saavel den fri Opdragelses svage, som dens gode Sider, og deraf kommer det, at jeg, som ellers ikke synes stemt for Middel-Veien, dog i Alt, hvad der paa nogen Maade angaaer Udvikling og Opdragelse, i det Store saavelsom i det Smaa, stemmer ene paa den.

Efter dette Blik paa mine Dreng-Aar, i hvilke jeg alt stiftede Bekendtskab med Døgn-Bladene, og den deri herskende Tone, vil det neppe forundre Dem, at jeg i Latin-Skolen ivrig forsvarede den gammeldags Christendom, som da endnu var min, og at jeg, som Student, ei blot strax henreves af Strømmen, og kaarede en Tanke-Gang, der førde dristig Frihed i sit Skjold, men tilegnede mig den i hele sin Udstrækning, og var en af dens ivrigste Forfægtere. Jeg veed derfor ogsaa af egen Erfaring, hvad det virker paa Hoveder, som ei er bedre end mit, altsaa dog nok paa de fleste, at være midt inde i den naturalistiske Tankegang, som man kalder den *fri*, og har forsaavidt Ret, at man i den kun bryder sig lidt om Tænkningens evige

Love, men sætter dristig sit eget Tykke, som en ufeilbar Overbeviisning, mod alle Love. Jeg veed af egen Erfaring, hvad der dog ei trænger til at bekræftes af den, at selv naar man har skikkelige Forkundskaber, megen Læselyst og en god Deel Ærgierrighed, skal Videnskaberne ikke rose sig af den Grundighed, hvortil den saa berømte Fordoms-Frihed fører, og da jeg siden har lært, hvortil en christelig Synsmaade driver, maa jeg i det Mindste nødvendig smile, naar man snakker om den christelige Eensidighed, som en Hindring for sand Oplysning og videnskabelig Grundighed.

Da jeg blev 22 Aar, forstyrrede min Naturalisme sig selv, og jeg veed, det kom deraf, at jeg, under Ringeagten for alle andre Love, bevarede Ærbødighed for Samvittighedens Konge-Lov, og jeg maa da nødvendig erklære det for en utvivlsom Erfarings-Sandhed, at naar man blot lidt alvorlig vil holde Regnskab med sig selv, skal man snart opdage, det er idel Vind, Alt hvad man fortæller om vore naturlige Kræfter til at fyldestgiøre Reenheds og Kiærligheds uforanderlige Lov, og at det er tankeløs Efter-Snakken, eller nedrig Bagtalelse, at man, ved Tro paa Frelseren, bliver enten ligegyldig mod Loven eller svagere til at opfylde den. At man derimod, naar man er letsindig eller falsk nok dertil, ligesaavel kan være lastefuld, naar man tilbeder, som naar man spotter Christus, er vist nok unægtelig, men beviser dog vel ikke andet, end hvad Christus selv udtrykkelig vidner, at det ei blot beroer paa Sæden men ogsaa paa Jorden, om Høsten skal vorde velsignet.

Saasart jeg nu var helbredet for den ulyksalige Vildfarelse, at det er Menneskets Ære for nær at være sin Svaghed bekiendt og bede Gud hjælpe sig, stod ogsaa Christendommen for mig i hele sin Glands, og jeg maatte nødvendig bøie mig dybt for *Aarsagen* til alle de store, unægtelige *Virksomheder*, jeg af den christne Kirkes Historie kiendte; thi jeg har, Gud skee Lov! kun en meget dunkel Forestilling om den Muelighed at trodse soleklar Sandhed, og, naar man seer *Christi* Mirakler, da at sige: han driver Djævlene ud ved Beelzebub; eller er det vel Andet, naar man siger, at Troen paa Christus, som overalt, hvor den annammedes, forstyrrede Djævelens Rige, at den er dog selv en Overtro, et Mørkheds Barn!

Nu blev jeg Skribent, og, forsaavidt var Lodden kastet, at hvad jeg end sagde og syslede med, maatte jeg, i Forhold til den Grad af

Alvor, jeg havde, vogte mig for at modsige, og gribe hver Leilighed til at anprise Christendommen, og mine opmærksomme Læsere veed, at det har al min Skrift tilfælles; men at den i Øvrigt bestaaer af tre Hovedstykker: et *mythologisk*, et *theologisk* og et *historisk*.

Til det *mythologiske* Afsnit hører ei blot min Nordens Mythologie, men Alt, hvad jeg skrev før 1811, min Dimis-Prædiken selv kun halv undtaget. Andre vil maaskee heller kalde dette Stykke af min Bane det *poetiske* [men det gør jeg ikke]; thi egenlig, hvad jeg troer, man bør kalde Digter, har jeg neppe nogensinde været, og et poetisk Element findes der enten i ingen af mine Skrifter eller i dem alle. Mythologisk derimod var i Begyndelsen min hele Betragtning af Menneske-Livet, thi den Sandhed, at Alt, hvad der er Ædelt, Stort og Kraftigt i Mennesket, er en Guddoms-Virkning, og at det Legemlige først vinder Værd og Betydning, naar det betragtes som et Billede af og et Redskab for det Aandelige, denne Sandhed, som egenlig alle Mythologier har tilfælles med Christendommen, var aabenbar den Middel-Punkt, hvorom al min Tale dreiede sig, og selv den Christendommen meer eiendommelige Betragtning af det timelige Liv, som en Forberedelse til det evige, var hos mig mere *eddisk* end *bibelsk*. Christendommen stod da for mig som Idealet for alle Mythologier, hvilket de meer eller mindre havde nærmet sig, men som paa naturlig Maade var uopnaeligt, og derfor, i Tidens Fylde, neddalet fra det Høie. Forstaaer man ved Mythologie blot en Samling af Æventyr, eller dog en Blanding af sande og falske Forestillinger om det Aandelige, da var Christendommen vist nok ingen saadan for mig; thi baade antog jeg Christi hele vidunderlige Liv for historisk Sandhed, og Christendommen for en reen, uforfalsket Fremstilling af det Aandelige; men jeg forstod, ved Mythologie, et Land-Kort over Aandens Rige, og Veien dertil, som kunde være meer eller mindre ufuldkommet, og i denne Betydning var Christendommen mig hverken meer eller mindre end en *fuldkommen Mythologie*. Hvad jeg derfor ikke kunde tillade mig med Christi Historie, der maatte være reen historisk Sandhed, for at trykke Seiglet paa hans Lærdom, det tillod jeg mig derimod med Lærdommen selv, og med det Gamle Testamentes Historie, i det jeg her betragtede Ordene som Gaade-Billeder, hvis Betydning det var en Opgave at udfinde, og det er den rette Forskiel mellem en *Mythologie* og en

Aabenbaring, at i hin skal det, i denne derimod maa det ingenlunde, saa være. Hvor man nemlig skal giætte sig frem om Ordenes Bemærkelse, der har man *ingen Aabenbaring*, men en Mythe eller Hieroglyph for sig, og saalænge man derfor bygger sin saakaldte christelige Betragtning af Guds Raad til vor Salighed paa en egen Forklaring eller Omskrivning af Bibelens Ord, behandler man aabenbar Christendommen som en Mythologie, og tilintetgjør derved Nytten af den historiske Beseigling; thi et Ord, vi selv skal forklare, maa nødvendig, efter Menneskenes og Tidernes Forskiellighed, forklares høist forskiellig, og kan da umuelig være en sikker Lede-Stjerne for Nogen af os. En guddommelig Beseigling af et saadant Ord kunde umuelig finde Sted, thi for at troe deraf, hvad man selv finder rimeligt, behøver man dog tilvisse ei at ansee det anderledes for et Guds Ord, end alle de Ord, Han har lagt paa Menneske-Tunger.

Kiender De Noget til Kirke-Historien, vil De vel halv forskrækkes over den Dristighed, hvormed jeg herved erklærer en heel Skare af berømte Theologer, og selv Kirke-Fædre, for *christelige Mythologer*; men De vil dog let indsee, at da jeg for Alvor maa tage mig selv med, er der ingen Grund til Ubillighed, og er den angivne Forskiel mellem *Aabenbaring* og *Mythe*, som jeg troer, indlysende, nytter det kun lidt at forblinde sig selv.

Min anden Periode, til 1815, kalder jeg den *theologiske*, skøndt man vel neppe vil regne Noget af, hvad jeg skrev, undtagen mine Prædikener, som endda udkom senere, til Theologien; men jeg kalder den saa, fordi al min Skrift, fra den Tid, dreier sig om enfoldig Troe paa Skriften, som et *aabenbart Guds Ord*, og den deraf flydende Troe paa *Jesum Christum*, som det *eneste* Saligheds-Middel for syndige Mennesker. Om denne Deel af min Bane give mine Skrifter i Grunden al den Oplysning, jeg kan give; thi hvem der, efterat have læst dem, tvivler om, at *jeg taledede, fordi jeg troede*, ham vil min gientagne Forsikkring vist ikke tilfredsstillende, og han hører overalt til de Folk, med hvem jeg Intet har at tale. Herom kan da, mellem os, intet Spørgsmaal være, og hvad De ønsker at vide, maa da enten være, om jeg endnu har samme Tro, eller hvad jeg nu tænker om min Fremgangs-Maade ved Kundgiørelsen og Forsvarelsen af denne foragtede Tro. Hvad det Første angaaer, da, siden De har hørt, jeg prædiker endnu omtrent som forhen, kan De vel ikke være uvis

om mit Svar; men jeg mener, at om De end slet ikke havde hørt Andet, end at jeg er Præst, maatte det være Dem Vidnesbyrd Nok, saalænge De troer, jeg er værd at tale til; thi De kiender jo vel dog Saameget til den *Augsburgske Confession*, at De veed, hvad den lærer om Skriften og Troen paa Christum, og hvilket Afskum maatte jeg dog ikke være, om jeg, efter en Bane som min, vilde snige mig ind i en Kirke, hvis høieste Grundsætning jeg ei bifaldt af Hjertens Grund. Jeg kan i det Mindste forsikkre Dem, at jeg, som Præst, vilde nedlægge mit Embede i samme Øieblik, man befalede mig at lære Noget, der i mine Øine var en Vildfarelse, og nu, da jeg, 1821, stod uden for Kirken, med Sysler, jeg elskede, og med Frihed til at vælge mit Opholdssted, hvor jeg kunde sysle friest og tjene mit Brød, nu skulde jeg, for et Stykke Brød, have solgt Sjæl og Salighed. Nei, en saadan Lumpenhed, uden al anden Grund, end den Lyst at være lumpen, kan De umuelig tiltroe mig, og Deres Spørgsmaal maa da vel ene gælde min Fremgangs-Maade, eller dog kun tillige Bi-Sætninger, som De ikke anseer for uadskillelige fra min Troes Grund-Sætning. At der nu kan være saadanne Bi-Sætninger, som jeg for-dum meer eller mindre udtrykkelig paastod, men nu ikke længer ved-kiender mig, tør jeg vel ikke nægte, da Skriftens Ufeilbarhed i alle Maader tilintetgjør vores; men dog veed jeg slet ingen Troes-Sætninger, hvormed det er Tilfældet, og maa altsaa bie, til saadanne foreholdes mig. Om min Fremgangs-Maade har jeg heller ikke stort at sige, thi, saavidt jeg veed, gives der i den Henseende ingen almindelig Regel, uden den, at vi skal gaae sømmelig frem, og den troer jeg at have fulgt.

Eller er det virkelig usømmeligt for en Christen, naar han skriver et kort *Begreb af Verdens-Krøniken*, da i Christenhed[en] fornemmelig at betragte Folkenes og Skribenternes Forhold til Christendommen, og bedømme det efter Bibelens klare Ord, og hvad Andet har man fundet paa min Bog at laste, eller hvad andet end denne Bog kunde man misbillige, naar man ei vilde forlange, at jeg skulde lade den nedrive og min Tro forhaane, uden at tage til Gienmæle. Vil De, jeg skal sige, det var et meget ufuldkomment Forsøg paa en historisk Apologie for Christendommen, som viiste, der var mange Huller i Forfatterens Kundskab, og meget Manglende i hans Indsigt, da glemmer De, at det sagde jeg alt i Fortalen og beviste i Tillægget. Men

det var dog maaskee alt for ufuldkomment, selv som Forsøg umodent. Maaskee, men jeg troer det ikke, thi alt Saadant maa bedømmes forholdsviis, og en Bog, der, blandt de Lærde fandt saamegen Modsigelse og saa lidet Mesterskab, maa, betragtet i sin Tid, have været et forsvarligt Arbeide; det vilde jeg sige, om Bogen var en Andens, det Samme maa jeg sige, skjøndt den er min egen. Nu kunde jeg ikke skrive den saaledes, dertil har jeg, om ikke formegen Kundskab, saa dog for liden Fyrighed; men just derfor er jeg glad ved, at jeg ikke biede til nu, da en lignende Bog af mig vel vilde være vanskeligere at angribe, men ogsaa langt mindre værd at forsvare.

Min tredie Periode, fra 1815, kalder jeg min *historiske*, og deri vil man vel være enig med mig, da Alt, hvad jeg siden har skrevet, dreier sig om den Paastand, at det ogsaa i det Store kun er af Erfaring, man bliver klog, og at derfor Historien er Noget, der, saavidt mueligt, skal være Alle bekiendt, at den, som ene omfatter alt Menneskeligt, ogsaa kan og skal forbinde og forklare det.

Her seer De Baandet, der sammenknytter *Dannevirke* med *Bjovulfs Drape*, *Udsigten over Verdens-Krøniken* for lærde Folk med Fordanskningen af Nordens Krøniker for Menig-Mand, og er min Paastand om Historien saa uigendrivelig, som jeg anseer den for, da maa det være let at udfinde Sammenhængen mellem mine sidste Perioder, thi de forholde sig da til hinanden, som Oplysning til Opbygelse.

Hvad der forundrer Dem, er imidlertid vel deels, at jeg kunde afbryde saa vigtig en Strid, som den om Troen, i en erklæret vantro Tid, deels at jeg kunde sætte mig rolig hen og fordanske, ikke *Eusebii Kirke-Historie*, eller *Irenæi Bog* mod Kætterne, men *Saxos og Snorros* halvhedenske Folke-Krøniker, og et ditto angelsachsisk Æventyr. Jeg skal heller ikke nægte, det klinger lidt besynderligt, og, revet ud af sin Sammenhæng, kunde det see ud som et Beviis paa, at min Strid for Christendommen kun var en Episode i min Kamp for gamle Norden, og da maaskee Noget, jeg selv ansaae for en Overilelse. Alt dette indrømmer jeg, men Sagen er: *jeg afbrød ikke Striden*, men forlod kun Kamp-Pladsen, da Ingen vilde holde Stand, da man havde opgivet at giendrive og var kied af at haane mig. Under disse Omstændigheder var det, jeg tændte Nat-Lampen over Anguls Kvad og Nordens Krøniker; men vedblev dog, lige til 1819, især i *Dannevirke*, at kaste Handsken til Enhver, som i Historien

vilde kæmpe med mig om Kirkens Ære og min Christendoms Ægt-hed. Ingen vilde, Ingen syndes nu meer at bryde sig det Mindste om, enten Troen var sand eller falsk, klog eller dum, og hvad skulde da en christelig Præst, uden Kirke, som *in partibus infidelium*, ei have Stunder til, naar det kun var uskyldigt, om det saa slet ikke havde anden Nytte end at beskæftige og opmuntre ham. Om jeg havde anvendt de Aar til at giøre Svovel-Stikker, kunde jeg forsvaret det for mine Samtidige, uden at Nogen med Rette kunde sige, det vidnede om, jeg havde skiftet Tro, eller var bange for at drages om Reeb med de Stærke; hvormeget meer skulde jeg da ikke kunne forsvare at anvende dem paa et Arbeide, der, efter min Overbeviisning, burde giøres engang, som jeg vel heller vilde gjort sidst, men burde giøre, saasart jeg ei havde Andet at bestille. Jeg vil slet ikke prøve paa at overbevise Dem om Arbeidets Vigtighed, thi jeg seer bestandig klarere, det er kommet for tidlig til at yndes af mange Andre end Børn, men det er bedre, end om det var kommet for silde til at yndes af Andre end Oldinger, og da jeg har overstridt min egen Utaalmodighed, overlader jeg dets Bedømmelse ligesaa rolig til Tiden, som jeg overlod min Tid til dets Udførelse.

Mit Tilbage-Blik, seer De, er roligt, men nu min Udsigt, hvad er den? I det Hele, Gud skee Lov! ogsaa rolig, men dog i mange Henseender blandet. For Menneske-Vel i det Hele, og for alle Midlerne dertil raader den Fader, af Hvem al Faderlighed i Himlen og paa Jorden haver Navn, og hvem kan være hans Barn i Christo, og dog frygte for dem, der ere uden Gud i Verden, eller sørge som de, der ikke have Haab! Naar jeg betragter det nærværende Øieblik, som Noget, jeg vil forbedre, eller, hvad der i Grunden er det Samme, som Noget, der af sig selv skal blive godt, da er jeg nær ved at synke i Jorden; thi jeg veed ingen Tid, da det maatte synes saa ligegyldigt, hvad man siger og skriver, hvad man giør eller lader, om man leer eller græder, sover eller vaager, som netop nu. I den Tid, jeg kan huske, som Historien dog lærer mig, hører til det aandelig Dødeste, den kiender, er det blevet dødere og dødere, Aar for Aar, og mig synes, jeg har selv bidraget ligesaameget dertil, som mine Antipoder, og, efter Tingenes naturlige Gang, maatte man da, ved at leve sin Alder ud, vente at opleve den Tid, da man prædikede, om ei for tomme Stole, saa dog for snorkende Tilhørere, og da man skrev

kun for sig selv og sin Censor. Allevegne, hvor jeg vender Øiet hen, synes mig, jeg seer i Aandens Rige kun Syvsovere og Nattevandrere, Beenrade og Giengangere, saa jeg er nær ved at troe, det ogsaa kun er en af de primsignede Kæmper, eller gamle lutherske Præster, der gaaer igien i mig. Troe mig, det er meer end Skiemt, thi det er aabenbar Forskiellen mellem det attende og nittende Aarhundrede, at hin Tids Folk vilde ikke Stort, men vidste, hvad de vilde, og vilde ei synderlig meer, end de kunde, vi derimod veed knap, hvad vi vil, og vil lutter umuelige Ting. Nu vil man begrave sig i Jorden, og dog have et høit poetiske Blik, være Fritænker og dog nyde Religionens Trøst, giøre Oprør, uden at sætte Livet paa Spil, have Folke-Representanter, uden at høre Modsigelse, og hvem kan opregne alle de Umueligheder, man vil, lige indtil dem, jeg selv vil, thi hvad vil jeg mindre, end at Blinde skal see og Døve høre, Stumme tale og Døde staae op. For Mennesker er det umueligt, men for Gud ere alle Ting muelige, og at mit Haab til Ham er ikke ilde stædt, hvor utroelige Ting der end maa skee, før det opfyldes, derom er jeg, idetmindste for mig selv, et gyldigt Vidne, thi hvad jeg haaber, Han vil giøre mod mine Frænder, er kun, hvad Han har gjort mod mig. For dorsk kan jeg mangen Gang være til trøstig at sige: udsender Du Din Aand, da skabes de; og Du fornyer Jordens Skikkelse; men jeg maatte blive et andet Menneske for at opgive Haabet om, at det vil skee.

44. *Alligevel var Offentlighedens stigende Ligegyldighed over for hans Oversættelsesarbejder, Fordanskningerne af Saxo og Snorre, en mægtig Skuffelse for Grundtvig; han smittedes til sidst selv af den Ligegyldighed og Dødskulde, han mente at spore i sine Omgivelser:*

Jeg fælde det med Gru, hvor død jeg var blevet, og selv legemlig fælde jeg mig Graven nær, da Timen slog, som jeg vel aldrig havde ophørt at vente og at stole paa, men dog omsider at længes ret inderlig efter; jeg kaldtes igjen til Præst, og det, som det skedte, saa aldeles mod min Villie, at jeg intet Øieblik kunde tvivle paa, det jo ret egenlig var efter Guds, og det gav mig Mod til at bekæmpe Døden, i mig og omkring mig, med Opstandelsens Haab. Herren gav Kraft, og mellem venlige Mennesker, i den venligste Natur, mit Øie har seet, levede jeg atter saaledes op, at jeg med Haab og Lyst kunde fuldføre Fordanskningen af Nordens Krøniker! Aldrig saasart var Arbeidet endt, før det skedte, hvad Mange vist vilde forsvoret, men hvad jeg

aldrig havde tvivlet om, jo vilde skee, naar jeg gav Tid: jeg fik *Præste-Kald i Hoved-Staden*.

Mit gamle, nødvendige Ønske, at kunne, i den Bye, hvorfra Vantroen udbredte sig over Landet, og hvorfra Alt, hvad der skal udbrede sig over Landet, maa udstrømme, mit gamle Ønske, her at kunne enstund, uafbrudt, i Fred, forkynde *Christi Evangelium*, som det, der for de mange Millioner var, er for mig, og skal bestandig være *en Guds Kraft til Salighed*, det begyndte nu at opfyldes, og det er snart opfyldt; thi virke to Aargange christelige Prædikener Intet her, som er værdt at tale om, da virker, efter min Overbeviisning, tyve saadanne kun den grueligste Ligegyldighed, kan maaskee vel formere Kirke-Gjængernes, men vist ikke de Troendes Antal. Sandelig, skulde jeg, efter et heelt Aars Prædiken, have sagt paa Samvitighed, om jeg havde nogen Grund til at troe, jeg havde udrettet noget, da maatte jeg svaret: ja, jeg har *en urokkelig Grund* til at troe det; thi jeg har prædiket *Guds Ord*, og der staar skrevet: mit Ord skal ikke komme tomt tilbage, men, som *Sneen* og *Regnen*, udrette det, hvortil det udsendes; men ærlig maa jeg bekjende, det er ogsaa den *eneste* Grund, den, hvormed jeg maa trodse Meget, som synes at vidne om det Modsatte. Maaskee var dette endnu den haardeste Prøve, jeg har gennemgaaet, fordi mit gjenfødte Haab om den nærværende Slægt, og den deraf flydende Deeltagelse i dens aandelige Vee og Vel, var end som det spæde Barn, for hvem Ligegyldighed kan være Aarsag Nok til Døden; men, Gud skee Lov! ogsaa denne Fare har jeg overstaaet, ei fordi Verden endnu, i mine Øine, seer bedre ud, men fordi, hvad Gud vil, skal leve, kan ikke døe, men stærkes og voxer ved hver Kamp, det gennemgaaer. Man skal vist ikke trøstes eller lystes ved at see, hvad der i de sidste Aar udgjør den danske Literatur, thi naar man undtager, hvad altid maa undtages, hvad Ingen læser, med mindre de nødes dertil, da er den aldeles blevet sin Historie værdig, og nær havde jeg brudt mit Hoved fordærvet, med at udgrunde en Maade, hvorpaa man dog kunde frembringe en Smule Rørelse i det døde Hav. Jeg arbeidede derfor af alle Kræfter paa et Forsvars-Skrift for Christendommen, der soleklart skulde vise, baade hvor forsvarlig den, og hvor aldeles ufor-svarlig saavel enhver Indvending som Ligegyldigheden mod den er, og det Arbeide var ingenlunde forgjæves, thi det afslørede Lunken-

heden i mit eget Bryst, og gav den sit Bane-Saar; men med Formen kunde jeg aldrig blive tilfreds, thi hvor tørt jeg end begyndte, blev den dog snart saa poetisk, at jeg fandt, den var slet ikke skikket til at vise sig paa det døde Hav, og da det omsider lykkedes mig at faae den gjennemsigtig, saae jeg med Forskrækkelse, at Livet var forsvundet; men fælde tillige med Glæde, at jeg var selv blevet levende igjen, og opfyldtes af et levende Haab om at see det samme Guds Under paa mange Tusinde i Norden. Som Præst havde jeg følt det, lige siden Kirke-Aarets Begyndelse, da det gjennemlyndede mig, *at Natten var forgangen, og Dagen kommet nær*, men som Skribent fælde jeg det først, da jeg greb Rim-Staven, der nu længe havde hvilet hos mig, mellem alle de andre Old-Sager, jeg syndes at skulle tage med mig i Graven; da fælde jeg først, liflig gjennemglødet, at *for mig* var oprundet *en velsignet Nyaars-Morgen i Skjær-Sommer*, hvis Straaler jeg, nu saalænge vant til Gravens Nat og Kulde, enstund havde stræbt at fordunkle med Praasen i mig selv o: med matte, lunkne Betragtninger og tusinde, ligesaa unyttige som overflødige Betæneligheder. Midt under denne glædelige Opdagelse, som, med Guds Hjælp, ingen Spot skal berøve mig Frugten af, modtog jeg *Ingemanns Kong Valdemar*, og, skjøndt det, et Øieblik, smertede mig dybt, at see den danske Histories Martyr og Patriark, vor herlige *Saxo*, skildret som en pedantisk Bog-Orm og vindtør Magister, kunde denne ubegribelige Øine-Forblindelse dog umuelig forspilde min inderlige Glæde over at høre et saa levende Dansk-historisk Ord, som det ei i mange Aarhundrede har tonet paa Marken; thi Sligt kalder jeg, for ramme Alvor, en *Helte-Opstandelse*, Begyndelsen til den ny Række af det danske Hjertes Helte-Gjæringer, der skal forklare og fuldende dets Bedrifter! Nu saae jeg da, ogsaa udenfor mig, det Haab, jeg altid nærede, gaæ i Opfyldelse, og vel maatte da min Morgen-Hilsen blive, i det Mindste for mig selv, en Morgen-Psalme!

Hvad jeg nu fremdeles har at gjøre, derom er det vel endnu for tidlig paa Dagen til at sige noget Vist, da man jo altid ønsker, under Dagens Løb, at see sine kjære Morgen-Drømme glædelig opfyldte, og maa dog vide, det er ei at vente, især naar Drømmene, som mine, er en Smule storladne; men dog føler jeg mig nu, med Guds Hjælp, istand til at fortsætte Nordens Old-Krøniker, fornye, og jeg haaber, formere de Danske gammeldags Psalmer, og i det Hele lade endeel

gamle gode Venner, ved Hjelp af Rim-Staven, krybe op af Graven, i det Haab, ved kjærlig Pleie af den ømme Danne-Kvinde, at samle Kræfter til et nyt Levnets-Løb. Dette er nok omtrent, hvad jeg skal, og skamme maa jeg mig dybt, naar jeg, uagtet Alt, hvad mig er vederfaret, dog end stundom kan tvivle om at finde en lille, venlig Plet i Norden, hvor jeg kan have Ro og Munterhed til dette mit Dag-Værk. Vist nok er det tilgiveligt, naar jeg tvivler om at finde en saadan Plet paa det flade, skovløse Land, hvortil hele Kjøbenhavn, nu omstunder, aandelig synes at høre, men, hvad da? Amager er dog ikke hele Danmark; snart, vil Gud, er Stenen afvæltet, som i mange Aar laae tungt paa mit Hjerte, og naar jeg da, saa godt som jeg kunde, har forkyndt Evangelium i Danmarks Hoved-Stad, da, synes mig, er jeg fri, som Fuglen i Luften, og kan tagè mit Sæde i Norden, *hvor det skal være, hvor Gud vil berede mig Plads!* Sandelig, det er mit, maaskee vel urimelige, men derfor ingenlunde ugrundede, Haab, at Gud, efter de *atten*, vist nok slet for Ham, men ei for Verden, be-staaede *Prøve-Aar*, vil skjænke mig en lille Plet, hvor jeg kan prædike, hvad jeg troer, syngè, hvad mig synes, og fortælle, hvad jeg seer, uden at drages med den plumpe Spot, den aandløse Selvklogskab, den latterlige Storgtighed, det iskolde Haarkløverie, kort sagt; det hele døde Væsen, som er Tidens Pestilents, og var hidindtil baade indvortes og udvortes min Plage! Hvor forgjæves det er at brydes med denne gamle Trold-Hex, hvis rette Navn er Lige-Gyldighed : *aandelig Følesløshed*, det lærde alt i gamle Dage Thor hos Udgaards-Loke, men det er af de Ting, Ingen troer, før han har prøvet det; nu derimod, da jeg har lært, man falder snarest, naar man slaaes med *Ingen-Ting*, nu længes jeg ret inderlig efter en lille Kreds af venlige Medarbeidere, der, uden at bryde sig om Hexen, stole paa Herren, og stirre stadig paa *det store Maal*, Han sikkert vil, skal naaes: *Oplivelsen af Nordens Helte-Aand, til christelige Bedrifter, paa en, med Tidens Tarv og Vilkaar, passende Bane!!*

Grundtvigs Hovedskildring af sin Kirkekamp omkring 1825 vil man finde i Stk. 54. De enkelte andre Steder i sit Forfatterskab, hvor Gr. har fortalt derom, er udeladt her for at undgaa Gentagelser. Se Oplysninger til Stk. 54.

KAPITEL IX

ENGLANDSREJSERNE 1829—31

45. *Engelskmændene* er ikke af de Folk, der retter sig efter de Fremmede, saa vil man være imellem dem, maa man nødvendig lære ordenlig at stikke Fingeren i Jorden og lugte, hvor man er. Det fik jeg ogsaa en Forsmag paa førend jeg (*paa min første Rejse*) endnu satte Foden iland, og det paa saa løierlig en Maade, at skiøndt det i sig selv var en Ubetydelighed, morer det mig endnu at tænke derpaa. Naar man seiler op ad *Thæmsen* til London, faar man nemlig en Toldbetjent ombord, som skal passe paa, at man ikke smugler noget ind; det fik vi da ogsaa, og da samme Toldbetjents Madame kom ud for at besøge ham, var Skipperen eller Kapteinen, jeg reiste med, naturligviis saa artig at bede hende spise til Middag med os, som hun da ogsaa gjorde, men da Kapteinen mærkede, hun ikke tog for sig af *Kartoflerne*, vi havde til Kiødet, brækkede han det bedste han kunde paa Engelsk, for at lade hende vide, at Kartoflerne var nok værd at spise, og nu tog hun sig da ogsaa et Par, men med en meget fornem Mine og med de Ord: ja, jeg veed jo forud, de er *ikke* saa gode som de *Engelske*. Herover blev Kapteinen meget fornærmet, og Søfolk er sjelden fine; men da han dog ikke vilde lægge sig ud med Toldvæsenet, nøiedes han med at sige til mig paa *Dansk*: den forbandede Mær, hvor kan hun sige, at *mine* Kartofler er ikke lige-saa gode som de *Engelske*, førend hun engang har smagt dem? Jeg gav naturligviis Kapteinen Ret i, at Told-Madamens *Engelskhed* baade var lidt overdreven og brød meget uartig ud; men ved nærmere at betragte, hvor langt forud Engelskmanden er kommet med den Tro, at der er *ikke Mage* til *Gammel-England* eller til det *Engelske* i hele Verden, er jeg dog kommet til den Slutning, at naar galt skal være, maa et Folk dog meget heller, som Engelskmændene, *forgude* alt *sit Eget*, end, som vi længe har gjort, *forgude* hardtad alt *det Fremmede*, og foragte eller dog reent forglemme sit Eget.

46. Den første Sommer, jeg var i England — thi ligesom de første danske Vikinger gjorde jeg kun Sommertog til Themsen og pak-kede mig før Vinter — altsaa den første Sommer betragtede Engelskmanden mig som en halvgal Poet, der havde faaet den Grille, at der

laa store Skatte begravede i de gamle barbariske Skroller, som de ordentlig lo ad at se mig sidde daglig og rode i, og fortalte mig med en vigtig Mine, der var ingen Ting.

Den anden Sommer derimod, da de saa', jeg virkelig kom igjen, og mærkede, at jeg, som nu var bleven bedre kjendt baade med dem og Sproget, virkelig havde dem til bedste og beklagede deres Smagløshed: at de hejede paa Glasperler og vragede Juvelerne, — nu begyndte de aabenbar at fatte Mistanke om, at det dog ikke maatte hænge saa ganske rigtig sammen med den Dom, *Hume* og deres andre historiske Orakler ubesét havde fældt over det angelsaxiske Tidsrum; og jeg maa i den Henseende fortælle Dem et karakteristisk Træk, der siger mer end mange Ord. Der laa nede i *Exeter* i *Devonshire* en angelsaxisk Versebog, som man vidste, havde ligget dér i det gamle Stiftsbibliotek, siden *Exeter* fik sin første Bisp i Slutningen af det 11te Aarhundrede; og noget af det første, jeg spurgte om i det britiske Museum, var naturligtvis, om man ikke dér havde en tro Afskrift af den mærkværdige Bog; men med et fornemt Smil svarede man mig, at saadant noget brød man sig ikke om. Næste Sommer var det følgelig min Bestemmelse, at gaa til *Exeter*, og efter at have forsynet mig med Anbefaling fra Ærkebisen af *Canterbury*, for at faa Adgang til det fast tillukkede Stiftsbibliotek, fortalte jeg dem det i det britiske Museum; men nu var de langt fra at le, saa' derimod meget alvorlige og betænksomme ud, og forespurgte sig flere Gange, om jeg ogsaa virkelig vilde gjøre mig den store Ulejlighed, hvortil jeg naturligtvis svarede med et Smil: „Ja, det er jeg jo nødt til, da det er Snavs for jer, hvad der er en stor Skat for mig“. Et Par Dage efter kom Sekretæren ved Museet mig rask i Møde med de Ord: „Nu behøver De ikke at rejse til *Exeter*; vi har skrevet der ned, for at laane det berømte Manuskript og faa det afskrevet.“ — „Naa,“ sagde jeg, „det var smukt gjort af jer; men det vil blive lidt vidtløftigt, saa Rejsen kan jeg ikke spare.“

47. *England* er, efter min Erfaring, et kjedsommeligt Land at være i, naar man ikke dér har Hus og Hjem og daglige Forretninger, som man kan være fornøjet med; thi alle Folk dér har saa umaadelig travlt, hver med sit, fra Statsministrene til Lommetyvene, Værthusene er saa uhyggelige, og Privathusene i alle Maader saa aflukkede og befæstede, at den fremmede enten aldeles er overladt til sig

selv, som en Ugle mellem Krager, eller han bliver dog paa Timen træet af at se, hvilken Anstrængelse det koster, og hvilken Opofrelse det er for en Engelskmand at beskjæftige sig en halv, endsige da en hel Time med ham. Jeg har derfor aldrig været nærmere ved at fortvivle, end da jeg første Gang kom til England, hvortil det imidlertid sagtens bidrog en Del, at jeg allerede var lidt gammelagtig, da jeg, saa at sige, først kom ud i Verden, og at jeg kom der, saa at sige, paa Hovedet, ved her ude fra Toldboden at gaa om Bord paa et dansk Skib og umiddelbart at lande ved Toldboden i London, hvad nødvendig maatte synes mig [som] at komme vildfremmed til en anden Verden.

At imidlertid Grunden til min Fortvivlelse laa mere uden for mig end inden i mig, eller dog mere i min Danskhed end i mit Bogorme-Væsen, *det* slutter jeg blandt andet deraf, at jeg en Gang i London traf en meget yngre, raskere og allerede berejst Landsmand, som, før end han kunde komme i Arbejde, var saa fortvivlet, at han trode, naar det ikke havde været for Kones og Børns Skyld her hjemme, var han sprungen lukt i Themsen. Jeg har ogsaa en stærk Mistanke om, at der ligger en hel Del Fortvivlelse til Grund for den umaadelige engelske Travlhed; thi det er ingenlunde med dem som med Ty-skernerne: at de øve Arbejdsomhed som en Dyd for dens egen Skyld; Arbejdet synes i det hele heller ikke at fornøje dem, og skjøndt Egen-nytte er den sædvanligste Drivfjeder, saa ser man dog mange Engelskmænd, der har lige saa travlt med at fare Verden rundt, som andre med at arbejde, eller lige saa travlt med at sætte Penge til, som andre med at tjene dem.

Men saa kjedsommeligt som jeg i det hele har fundet England at *være i*, saa fornøjeligt har jeg fundet det siden at *tænke paa*, naar man kommer hjem til Danmark, hvor Folk sædvanlig giver sig gode Stunder til al Ting, saa man ret i Mag kan mønstre al den Travlhed og betragte den fra begge Sider, den lyse saa vel som den mørke; og jo mer jeg gjør det, des klarere bliver det mig, at vi maatte ønske os en god Del af den, om Kjøbenhavn end derved vilde blive et langt mindre behageligt Opholdssted for fremmede, end det nu har Ord for at være og upaatvivlelig er. Thi selv med Hensyn paa de fremmede maatte vi meget heller ønske, de skulde sige: „Vi kjedede os rigtig nok i Kjøbenhavn, men vi tog Billedet med os af en stor og

levende Virksomhed, som vi ikke for nogen Pris skulde undvære“, end at de skal sige, som nu sædvanlig: „Kjøbenhavn er en meget smuk og morsom By, men dermed er ogsaa al Ting sagt, thi Kogekunst og Tidsfordriv synes at være det eneste, der drives med nogen Kraft og Fyrighed.“

48. Det var i Aaret 1828, da jeg, saa at sige, stod ledig paa Torvet, Kong *Frederik* den *Sjette* engang spurgde mig, hvad jeg bestilte, og jeg svarede: ingen Ting, Deres Majestæt! og jeg veed heller ikke noget at gjøre for Øieblikket, med mindre det maatte behage Majestæten at lade mig reise til *England*, og nærmere undersøge de *Angel-Sachsiske* Haandskrifter, som er af megen Vigtighed ogsaa for Oplysningen af *Danmarks* Oldtid, men er aldeles foragtede i deres Hjemstavn. Det Ord greb Kongen med levende Deeltagelse, og Følgen deraf blev mine *Engelske* Reiser 1829—31, som hidtil synes slet ikke at have givet noget Udbytte, men som jeg dog skal stræbe at vise, var ingenlunde ørkesløse. Dette vilde vist nok ikke nu trængt til nyt Beviis, hvis det „*Angelsachsiske Bibliothek*“ hvortil jeg paa *Engelsk* gav en Udsigt, ei var blevet kvalt i Fødelsen¹⁾, men nu ligner den et høitideligt Kiærtegn til Bod for Hverdags-Kulde, som jeg langtfra at kunne beraabe mig paa, snarere har ondt ved at forsvare.

Sagen var imidlertid den, at da jeg første Gang kom til *England*, og udbredte mig med barbarisk Veltalenhed over den *Angel-Sachsiske* Literaturs Skiønhed og ulykkelige Skiæbne, da var et medlidende Smil over min slette Smag alt det Svar jeg fik, da alle Kieudere vilde vide fra første Haand, at hvad jeg løftede til Skyerne som en *Ælve-Dronning*, var en gammel, rynket Hex, der med sine sorte Konster og med sin barbariske Tænkemaade fuldelig havde fortjent de Spark og Skiældsord, hvormed *Hume*, *Warton*, og andre Gentlemen af den fineste *Classiske* Dannelse, havde seet sig nødt til at affærdige hendes Paatrængenhed. Det ærgrede mig naturligviis, ikke blot for Sagens men især for min egen Skyld, og jeg benyttede mig da paa det Grusomste af Vedkommendes Ubekjendtskab med hvad de fordømde, til at drille dem med den store Selv-Fornægtelse, de viiste, ved saa ganske at overlade os det ny *Europas* Historiske og Poetiske *Dronning*, med hele den verdenshistoriske Navnkundighed, vi Danske, som hendes vel svage men trofaste Riddere, vare sikkert

¹⁾ Bibliotheca Anglo-Saxonica. Prospectus. London MDCCCXXXI.

nok paa at vinde, men vilde af naturlig Beskedenhed gjerne deelt med vore høibaarne og glimrende Frænder paa Anguls-Øen, der unægtelig havde nærmest Krav paa Æren. Da nu dette, ved mit andet, heel uventede Besøg, begyndte at virke, opfordrede man mig halv i Spøg og halv i gnaven Alvor, til at bringe den Skønhed for Dagens Lys, jeg aldrig kunde blive træt af at berømme, og forsikkrede, at mine Bestræbelser for Oplysning af den dunkle Sag ikke skulde fattes Understøttelse, og da nu selv Boghandlerne Black and Young tilbød deres Tjeneste, kunde jeg umuelig vægre mig ved at gjøre et Skridt, der godt kunde synes mislykket og dog tjene til Sagens Fremme. Saaledes udkom min Udsigt til et *Angel-Sachsisk Bibliothek*, hvis Udgivelse af mig vel grænsede til Umuelighederne, men som jeg vidste, behøvede kun at gjøre lidt Opsigt, for at finde Udgivere i England selv. Langtfra derfor i Udsigten at skaane den Engelske Ømfindtlighed, stræbde jeg netop med Flid at saare den saa dybt som mueligt, og sagde, blandt Andet, reent ud: „Dersom jeg var en Engelsk, istedenfor en Dansk, Digter og Historiker, da vilde jeg tiltale mit Fædreland med den „udødelige Sangers“ Ord:

Dorskere er du end Urten, som raadner
 Paa Fedme-Jords-Bredden af Lethe i Mag,
 Vil du dig ei røre endnu;

men skjøndt jeg nu er langt fra at kunne udtrykke mig paa Engelsk med saadan Fynd, skulde jeg dog ikke beklage, at man vragede min Tjeneste, naar det kun maatte vise sig, at det ikke var Sagen, men kun mig man betragtede med Ligegyldighed.“

Det tegnede nu vel et Øieblik til, at Subskriptionen vilde blive tilstrækkelig, og jeg altsaa nødes til enten med Skam at trække mig tilbage eller prøve paa den Urimelighed at forblive i Danmark og staae i Spidsen for et saadant Værk i England, og jeg havde endnu Nok af min poetiske Forvovenhed til uden Betænkning at vælge det Sidste; men da jeg, for at lægge Haand derpaa, kom tredie Gang til England, havde min Udsigt gjort sin naturlige Virkning, saa man aabenbar betragtede og behandlede mig som en *Dansk Viking*, der, efter mine kiære Forfædres Exempel, vilde berige baade mig selv og Danmark med Englands Skatte, og Boghandleren var nær ved reent ud at sige, han ikke turde befatte sig mere med mig, for ikke at stemples til en Landsforræder.

Man misforstaae mig imidlertid ikke, som om jeg vilde beklage mig over mit forulykkede Tog 1831, thi jeg regner de Sommer-Maaneder, jeg da tilbragde i *London* og *Cambridge*, til de behageligste saavel som de lærerigste i mit Liv, og personlig mødte jeg al den Agtelse og Forekommenhed, jeg kunde ønske, men *Sagen*, Udgivelsen af de vigtige og dyrebare Levninger af den første nyeuropæiske Literatur, det var nu blevet en *Æres-Sag* for *England*, man umuelig af Føielighed mod en Fremmed kunde opgive. Da nu dette netop var, hvad jeg fra Begyndelsen havde ønsket, blev jeg ikke vanskelig at trøste, (skiøndt det var lidt nærgaaende af en vis Mand at fortælle, at Udgivelsen af et Angelsachsisk Bibliothek var hans dybe Idee, som jeg tilfældigviis havde opsnappet og vilde nu ødelægge ham ved at udføre) og jeg har derfor siddet meget taalmodig og seet paa, hvordan man udgiver den ene Deel efter den anden af Værket, jeg bebudede.“

KAPITEL X

ERINDRINGER FRA DE SENERE AAR

I Grundtvigs senere Forfatterskab forekommer egentlige Erindringer kun sparsomt (jvf. dog Stk. 54), og det er derfor vanskeligt at etablere en blot nogenlunde kontinuerlig Fortsættelse af foregaaende 9 Kapitler. Vi maa nøjes med at give en Række Glimt.

49. For endeel Aar siden, mens jeg boede ude paa *Christianshavn*, gik jeg engang i Mørkningen under *Børsen* bag efter et Par halvvoxne *Skibsdrenge*, der førde deres egen Snak med hinanden, uden at bryde sig om, hvem der hørde paa dem, og da jeg gierne altid har havt mine Øren med mig, saa mærkede jeg strax, at Talen var om en af *Kameraderne*, som ikke havde ført sig ganske ordenlig op, og havde maattet bøde lidt med *Kroppen*; thi den ene spurgde: hvordan gik det ham saa? og den anden svarede med høieste Rolighed: Ih, han maatte *stryge Underseilene*, du! Den Talemaade „at *stryge Underseilene*“ havde jeg aldrig i mine Dage hørt førend dengang, og derfor husker jeg den lille Historie saalænge jeg lever, men jeg forstod dog Meningen lige paa Timen, fordi det var i den *gam-meldanske Stil*, saa, hvor jeg var Barn, kaldte de den samme sørgelige Begivenhed „at *stryge Seil for Kronborg*“.

50. Det hændtes mig . . . . for endeel Aar siden (o: i August 1841), at her kom nogle Fremmede tilbyes, som reiste omkring for at besøge Fængslerne og faae bedre Anstalter gjort til Forbryderes menneskelige Behandling og Forbedring, og der finder tilvisse hos os, som allevegne, i denne Henseende saa store Mangler og Misgreb Sted, at jeg ikke turde nægte, da man bad mig derom, at følge de Fremmede ind i vores Tugthuus og være deres Tolk, da de ikke selv kunde tale Dansk. — Ved denne Leilighed bad imidlertid de Fremmede mig tilsidst om at trøste Fangerne, som jo for det meste er Tyve eller noget værre, med Evangeliet om Pharisæeren og Tolderen, og langt fra at føie dem deri, saa giøs det ordentlig i mig ved Tanken om, hvordan denne Lignelse kan blive misbrugt, og skiøndt den er ligesaa uskyldig deri, som Solen er uskyldig i alt det Onde, der skeer ved dens Lys, saa kiølnedes dog udentvivl min Kiærlighed til den, saa jeg neppe siden har havt saamegen Glæde af Dagens Evangelium som før eller saaledes lagt mine Tilhørere det paa Hjerte. Thi endnu i Dag (o: d. 19. Aug. 1855), da jeg tænkte derpaa, følte jeg, der var noget iveien, og ved at undersøge, hvad det kunde være, stødte jeg paa Indtrykket af denne Begivenhed i Tugthuset.

51. D. 4. Juli 1844 talte Grundtvig paa Skamlingsbanken. Af Hjemrejsen med Dampskibet „Christian den Ottende“ fra Kolding og nord om Fyn og Sjælland giver han følgende Skildring:

Damp-Farten, gennem Lille-Belt og Øresund, især paa Hjemveien, (var) saa blid, saa munter, saa lystig uden alt Vildskab, kort sagt, saa ægte dansk og dannis, at, om jeg end vilde, hvad dog er langtfra Meningen, saa kunde jeg dog ikke indbilde mig, det Hele var en Drøm, saa kunde jeg dog ikke væрге mig imod det Indtryk, at der er „Nyt paaføerde“, men kun af det Slags Nyt, der kaldes saa, fordi det „sjelden skeer“, og er igrunnen kun en lyslevende Fornyelse af det Ældgamle, saaledes, som selv Franskmanden har bemærket, at det er egenlig ikke Forældrene men Bedste-Forældrene, der leve op i Børnene! See, det kom jeg nu ogsaa underveis paa den smukkeste og behageligste Maade baade til at tage og føle paa, og til at sige Ungdommen, baade i bunden og ubunden Stil, og den første gode Lejlighed var ved Gniben og Sællands Rif, hvor vi alle kom i Tanker om Villemoes og de andre giæve Dannemænd, som sove nu paa Oddens Kirkegaard, men vare engang lysvaagne til

gamle Danmarks Ære, og lukkede deres Øine i en fortvivlet Kamp med den Engelske Overmagt 1808, da vor sidste Orlogsmand af den gamle Bygning „Prinds Christian“ løb paa Grund og blev til Vrag og gik i Lyset; thi da stemmede Ungdommen op og sang min gamle Vise om Villemoes for „Piger smaa“, og derved fik jeg den bedste Leilighed til at minde om, hvad der staaer paa Bauta-Stenen over ham og de andre Ænherier eller Medbeilere til Livet i Valhall og Folkvang: i Heltedigtet og Kæmpevisen, og til at udbringe et Dansk Hurra til deres Ihukommelse. Og herved var det et lykkeligt Varsel, at Lodsens, der ikke kunde bare sig for at lytte til Visen om Villemoes, havde nær sat os fast paa Sællands Rif, men satte os dog ikke, saa vi løb dobbelt glade efter Nakke-Hoveds og Kullens Fyr, ad Sundet til. Her aabnede sig nu den allerbedste Leilighed til et venligt Ordskifte med det „Unge Danmark“; thi som jeg, endnu med lidt af Taarerne i Øiet, som Villemoes-Sangen havde fremlok- ket, saae ud over det krusede Hav, med den lette, hvide Skum- Giæring, der fulgte os, som en Flok Svane-Unger, paa begge Sider, da fik jeg inderlig Lyst til at lade Ungdommen vide, hvor inderlig vel jeg følte mig i dens Midte, og nynnede desaarsag for mig selv paa de første Vers til Rune-Bladet, som skulde følges med Skamlings- Talen, og i samme Øieblik var Ungdommens Tanker hos mig og det gamle Danmark, det fik jeg deilig at vide, da en Ungersvend traadte hen til mig og spurgde, om jeg ikke nok vilde tømme et Bæger med Ungdommen? Med største Fornøielse, var naturligviis mit Svar, naar Drikken kun ikke er mig for stærk, og skiøndt jeg strax fandt, at Alt hvad jeg kunde taale var at nippe til Ungdoms-Bægeret, saa gav dog allerede det mig Ungdoms-Mod og Lethed til at springe op paa Bæn- ken og fortælle Ungdommen, hvad jeg just gik og nynnede paa, fordi jeg nu følte tilbunds, at jeg meget for tidlig havde sørget over, at jeg sagtens kom til at tage Broder-Parten af gamle Danmarks Arv og Odel, rørligt og urørligt Gods, med mig i Graven, eftersom jeg nu mærkede, at der i den yngre Slægt var baade Beilere og Medbeilere Nok til Alt, hvad der er smukt og ædelt, høit og dybt, aandigt og hjerteligt, og efterhaanden lyst og klart, og sagde de ikke Alle „Ja“, saa var jeg stokdøv.

See, under disse Omstændigheder faldt det mig let, eller rettere, faldt det af sig selv, at i Morgen-Stunden, under Opseilingen i Øre-

Sund, under den deilige Sællands-Kyst, blev Rune-Bladet omtrent som det er, saa jeg ved Torbæk kunde magelig staae op paa Bænken og læse fra Bladet, til ikke liden Morskab for Ungdommen, der med sine egne Øine havde seet, det var intet Hexeri at skrive Danske Vers i Øresund, men gik ligesaa naturligt til, som naar hver Fugl synger med sit Neb i de „grønne Lunde“.

52. *Hvorledes Grundtvig blev valgt til Rigsdagsmand i Præstø Amts 4. Valgkreds d. 6. Nov. 1848.*

Underveis til *Præstø* (fik jeg) at vide, at en stor Deel af Bønderne havde besluttet af deres egen Midte at vælge en meget anseet Gaardmand, Sognefogeden i *Udby Sogn*, *Jens Jensen* fra *Gromløse*, hvad jeg dog fandt meget urimeligt, da denne gode Mand ikke blot traf til at være en af mine første og flinkeste *Confirmander*, men havde altid havt mig i kiærlig Erindring og havde for kort siden, da jeg først tænkte paa at stille mig i Kredsen, udtrykkelig anbefalet mig til Bønderne som en *sikker* Mand, der veeg for Ingen. Da jeg kom til *Nysø*, et gammel trofast Vennehuus, som jeg umulig kunde skye, skiøndt jeg vel vidste, at alle *Herresæder* for Øieblikket falde *Bønderne* mistænkelige, hørde jeg nu dog, at Sagen *udvortes* havde sin Rigtighed, saa mangfoldige af Bønderne og *rimeligviis de Fleste*, ei vilde vide af nogen anden Rigsdagsmand end *Jens Jensen* fra *Gromløse*, og Prøvevalget gav mig ikke synderlig Trøst, da der forholdsviis kun mødte faa *Bønder*, og slet ingen uden jeg selv meldte sig til Stilling, saa det var først Aftenen før Valgdagen, jeg fik Vished om, at *Sognefogeden* fra mit *Fødested* var min eneste, men efter Omstændighederne farlige Medbeiler. Nu først slog det mig, at jeg ved denne Leilighed spillede høit Spil; thi medens det kunde været enhver *anden* bekiendt Mand taaleligt at fortrænges af en *Bonde*, der aabenbar slet ikke kunde maale sig med ham i Dygtigheden til Rigsdagsmand, saa var det ganske anderledes med mig, som en gammel *Bondeven*, der altid mod de *Lærde* havde paastaet, at *Sællands Bønder* var ingenlunde Giæs, skiøndt de var graa, men at hvad de fattedes i Kundskab og klar Forstand, det havde de rig Erstatning for i en dyb og rigtig Følelse, der vel hos Mængden af dem sov hardt, men kunde dog vækkes ved et *dristigt*, men *venligt* og *folkeligt* Ord, og behøvede kun at vaagne for at virke mageløs glædelig. Det blev mig nemlig soleklart, at nu, da mit Valg til Rigsdagsmand aabenbar beroede paa *Sællandske Bønder*,

og da jeg stod Ansigt til Ansigt med dem midt i min *Fødeegn*, og med det *folkelige* Ord og især det *Sællandske Bondesprog* bedre i min Magt end nogen anden navnkundig Taler, nu gjaldt det omtrent hele min folkelige Virksomhed, hvad Udfaldet blev; thi vel kunde jeg, om Lykken svigtede, beraabe mig paa, at jeg aldrig havde sagt, man i et *Øjeblik* kunde vække den dybeste *Danske* Følelse hos Mængden af de gruelig miskiendte, forsømte og mishandlede *Sællandsfarer*; men det var dog let at forudsee, hvad hele Verden vilde sige, og jeg kunde ikke nægte, at den vilde have meget meer end Skinnet for sig, hvis *Mængden* af Bønderne i min *Sællandske Fødeegn* slog Vrag paa mig til Rigsdagsmand, og en af mine bedste Kyndinger, min egen Discipel, forhindrede mit Valg. Blev end min Tro paa Dybden og Elskeligheden hos mine nærmeste sællandske Paarørende urokket, saa skønnede jeg dog ikke rettere, end at *min* Mund til deres Forsvar og Hjelp vilde være bundet, min folkelige Virksomhed om end ikke kvalt, saa dog sørgelig lammet.

Med disse Tanker sov jeg ind, med dem vaagnede jeg, med dem mødte jeg paa Valgstedet, men dog, Gudskeelov! med fast Mod og med den Grundtanke, at just fordi der stod saa meget Godt paa Spil, just *derfor* maatte jeg dog udentvivel vinde, og deri bestyrkedes jeg vidunderlig ved den, i *Dansk* Forstand mesterlige, Maade, hvorpaa Valgbestyrelsens Formand, den *Danske Bondepræst i Mehrn*, indledte Valghandlingen, og ved den i vore Dage vel mageløse Maade, hvorpaa *Bønderne* optog hans ligesaa dristige som venlige Tale om hvad dette *Omvalg* havde at betyde.

I den fulde Forvisning, at, som jeg altid har sagt, et *godt* Ord finder hos Sællandsfaren saa godt et Sted, som nogensteds paa Jorden, fremstillede jeg nu Spørgsmaalet om mit Valg saa aabent, saa klart, saa dristig og saa venlig, som jeg kunde, og kunde godt mærke det, at Bønderne baade forstod min Mening og føde, som en af Modstanderne siden betroede mig, at der var noget, som rørde sig indenfor Skindet; men ikke desmindre traadte min Medbeiler modig frem og sagde sine Vælgere, hvad han vilde stemme for, hvis han kom paa Rigsdagen, og først da han derom havde udtalt sig, skiftede han Røst, bekiendte, at det kun var med en sørgelig Følelse, han kunde staae iveien for sin gamle Præst og Lærer, hvem han baade som trofast Bondeven og frisindet Mand maatte give det bedste Vidnesbyrd, saa

han vilde helst træde tilbage og selv bede sine Vælgere stemme paa mig! Og see, det rørde øjensynlig *Bondeskaren* langt dybere end noget andet, saa *Jens Jensens* ædelmodige Tilbud modtoges med saa at sige almindelig Jubel, og han traadte tilbage. Ved Haands-Oprækningen for mig blev det da ogsaa klart, at Modsætningen var ubetydelig, og da der paa et svagt Forlangende blev afstemt ved Protokol, var der kun *elleve* Stemmer imod henved *Sexhundrede!*

Allerede dette var jo saare glædeligt; men den venlige, glade Stemning, der hele Dagen viste sig, ei mindre hos min Medbeiler og Broderparten af hans Følge, end hos *Præstø* Borgerskab, som havde indbudt, og Sognefoged *Lars Larsen* fra Mehrn, der paa en ganske ypperlig Maade havde stillet mig, og hos hans ikke lille Bondefølge, det var dog det allerglædeligste og spaaede i mange flere Øine end mine *Danmark* en mageløs yndig og glædelig Løsning paa sin sælsomt udviklede Gaade.

Saaledes blev jeg da valgt til Rigsdagsmand paa en forunderlig og dog igrunden mageløs jævn og naturlig Maade, saa det glimrende aldeles fordunkledes af det kiærlige, og ligesom det var mig en ubeskrivelig Fyldestgiørelse for al den Modstand, min folkelige Tankegang og Tale har mødt snart i et halvt Aarhundrede, saaledes haaber jeg ogsaa, det skal være mig en udtømmelig Trøst under al den Modstand, min *Søllandsk-Danske* Tankegang og Tale herefter baade paa Rigsdagen og derudenfor nødvendig vil møde; thi en yndig Sommer-Aftenrøde i aandelig og hiertelig Forstand har under hele min Livskamp været mit inderligste Ønske og min skønneste Udsigt, og den kunde i en snever Kreds umuelig vinde en skønnere Skikkelse, end den havde paa *Valgdagen i Præstø* og i Aftenstunden paa *Nysø*, hvor Adelsmand og Præst, Krigsmand, Borger og Bonde ikke blot rakde hinanden Haand, men fandt al saadan Forskjel udjævnet i den dybe, kiærlige Følelse, at alle *Dannemænd* er *een Moders* Børn, og det den ømmeste og elskeligste Moders under Solen!

53. Besøget i Norge 1851:

Det er . . . ikke min Agt at fortælle enten hvad der blev sagt og hvormeget der blev sunget og drukket i *Göthenborg*, hvor jeg *ikke* var med, eller at opregne nær alt hvad Løst og Fast jeg mellem Kiøbenhavn og Tanberg-Moen tog Deel i, fra *Velkomsten* paa den norske Skibsbro til *Farvellet* paa det danske Faldereb; jeg vil kun,

om det maa lykkes, meddele lidt af hvad der gjorde mest Indtryk paa mig, enten fordi det laae mig nærmest eller fordi det dog syndes mig det mærkværdigste, og skiøndt det vistnok er en mislig Sag med en saadan Vragen efter eget Tykke, saa staaer dog Læseren og Læserinden sig bedst ved den, fordi det med Pennen som med Munden maa være Lysten, der driver Værket, naar det skal gaae fornøieligt.

Hoved-Sagen ved den Norske Reise, som jeg tog levende Deel i, er nemlig ogsaa for mig, at det var *svenske* og *danske* Studenter, der i Flok og broderlig Forening giæstede de *norske* Studenter, ligesom de *Norske* og *Svenske* for sex Aar siden giæstede de *Danske*, og at *Kristiania* kappedes med *Kiøbenhavn*, *Norge* med *Danmark* om at giøre *Giæstmildheden* og *Fostbroderskabet* fra 1851 endnu priseligere og mere uforglemmelige end de Samme fra 1845, thi det baade spaaer og lover, baade varsler og bekræfter hvad der vel alt længe var ymtet og skjaldret om, men hvad der endnu tit grines og snerres ad: en virkelig, *aandelig* og *hjerterlig*, Forbindelse mellem de tre nordiske Folk og Riger, saa de i Sammenstød med de Fremmede staaer Last og Brast med hinanden, og søge hinanden til Jævnshold al den Hjælp, Afvexling, Udfyldning, Huro og Væddestrid, som de attraae og behøve, medens de *netop* for at kunne finde hos hinanden hvad de mere eller mindre savne hos sig selv, og tillige fordi de ære Menneskeheden og elske Fribaarheden hos hinanden, af Hjertet unde og ønske hinanden al den Frihed, Eiendommelighed og Selvstændighed, som de unde og ønske sig selv.

... Skiøndt jeg nok tør sige, at Hoved-Grunden til min Deltagelse i Norges-Reisen, især i *Pindse-Tiden*, var mit Ønske og Haab om den inderligste Forbindelse, det venligste Samkvem og det glædeligste Fællesskab i Norden, der nogensinde har fundet Sted mellem nærpaarørende, men ædle, kiække, fribaarne Folke-Stammer; saa vilde det dog være ligesaa uærligt som urimeligt, om jeg vilde sige, at *N. F. S. Grundtvigs* Personlighed var mig ved denne Leilighed og paa hele denne Reise aldeles ligegyldig, eller at jeg skrev *al* den vidunderlig store Opmærksomhed og venlige Modtagelse, som han allevegne fandt, uden mindste Afdrag paa det ny Fostbroderskabs Regning. Nei, dels er nu ingen af os saa reen og fuldkommen, at han rigtig vil det, og dels har virkelig *N. F. S. Grundtvig*, som fyrr-

tive Aars Præst i den for Norge og Danmark fælles Kirke, som en af de faa *danske* Forfattere, der har beholdt en god Deel *norske* Læsere, som en graahaaret Skjald, der sang for Vuggerne mens de endnu gik i *Tvilling-Takten*, og som Ledd af en ungdommelig norsk Vennekjæde, der ikke brast, før den, som *Drypner*, havde forplantet sig, et ganske *egent* Forhold til *Norge*, hvorfor han ogsaa personlig var indbudt af det *Norske* Studenter-Samfund, og maatte derfor, hvad han sagtens alt for gierne vilde, under hele Reisen ei blot huske paa og tale om det *Fælles*, men dermed, saa godt det vilde gaae, forbinde det *Særegne*, saaledes, som vi maae unde og ønske alle Nordens Indbyggere, de Smaa med de Store, venlig at forbinde det *Fælles* med det *Særegne*, saa det Hele kan blomstre, og de alle, hver især, kan drage Nytte deraf og glæde sig derved.

Allerede paa Fjorden (o: *Oslo-Fjord*) overraskedes jeg høist behagelig af *Norges Smil*, thi jeg var neppe kommet op paa Dækket i den aarle Morgenstund, da vi lettede efter kort Nattely under *Vallø*, før man rakde mig et Brev derfra, som var den Velkomst paa Vers, der siden, lidt forlænget, læstes i den „*Norske Rigestidende*“ (Nr. 47), og hvoraf især Slutnings-Linierne:

Norge aabnet har sin Favn,
Kom da, elskte Skjald! dit Navn
Broderlandet signer,

paa det venligste tiltalde mig. Nu traf det sig tillige saa heldigt, at der var kommet en lille vakker norsk Pige ombord paa samme Tid, blot for at gaae med lidt høiere op i Fjorden og holde „*Pindse-Helgen*,“ og da hun stod der ganske alene, kom vi snart i en lille Samtale, som ved det yndige, naturlige Udtryk fornøjede mig saa overordenlig, at jeg kalder det *Norges levende Morgen-Smil* til mig.

Hvordan jeg nu blev modtaget i *Kristiania*, ei blot af en mangeaarig Ven og Embeds-Broder, af hensovne Venners Børn og Efterladte, og af Studenter-Samfundet, men, saa at sige, af alle dem, jeg mødte; hvordan man kappedes om at gjøre mig de lange Sommerdage korte, glæderige og uforglemmelige; hvordan gamle og unge Embeds-Brødre flokkedes til mig; hvordan Hovedstads-Kirken aabnede sig for mig med en lyttende Mangfoldighed; hvordan selve *Storthinget* og *Statsraadet* viste mig den ærefuldeste Opmærksomhed; og hvordan ende-

lig Indbydelser fra *Bergen* og *Trondhjem* fløi hinanden imøde; dette med endnu meget andet svæver for mig som en høist behagelig Drøm, næsten for smigrende og æventyrlig til her at nævnes, saa udbrede mig derover kan jeg ikke; men da det dog er en virkelig *Kiendsgierning*, og da jeg, til Lykke, ei er andet i denne Verden end en gammel Vartous-Præst, Rimsmed og Bogorm, med en Smule ung Rigsdagsmand paa Enden, saa vidner det dog i mine Øine soleklart for *Kristiania* og *Norge*, at det, Gud skee Lov! er langt fra, at *Kroppen* (de materielle Interesser) *der*, som man saa tit har ymtet om, skulde have opslugt *Aanden*, thi blandt alle Nordens navnkundige Mænd er der jo ingen, der mere udelukkende end N. F. S. Grundtvig skylder *aandelig*, mundlig og skriftlig, Virksomhed hele sin Navnkundighed!

— —

Naar jeg tænker efter, hvad der under Ottedags-Livet i *Norge* gjorde det *lifligste* Indtryk paa mig, da var det, som altid hos *Skjaldene*, de gamle med de unge, de *Smil* om *smukke* Munde, jeg med meer eller mindre Ret turde tage til Indtægt, saa at selv det liflige Indtryk, som hele den ligesaa hjertelige som stovværdige Modtagelse af Syd-Nordens Ungdom, Pindsedags-Aften, nødvendig maatte giøre paa mig, som paa alle Norges Giæster, først ret blev levende, da jeg om *Mandagen* ved Leilighed spurgde en vakker lille Pige, om ogsaa *hun* havde været med og hvordan *hun* var tilmode derved, og hun nu svarede med et yndigt Smil, at hun var med paa to Steder og hun havde nær „*graatet*“; men fordi der, efter Skjaldens, og jeg mener, efter Menneskets Natur, hører et saadant lille *Mellemlid* til, for at vi kan tage et lifligt Indtryk lyslevende *hjem* med os til daglig Brug, derfor var Indtrykket i hele sin store Almindelighed ei mindre opløftende, da jeg tog levende Deel i den glade *Nordiske Ungdoms* Seiers-Tog giennem *Norges Hovedstad*, ligefra det gamle *Aggershuus* til den ny *Kongeborg*, og naar jeg ved Tilbage-Synet helst lader Øiet dvæle ved den vakkre lille Pige, der nær havde *graatet*, da er det vist nok ei mindst, fordi Øiet helst dvæler ved det *Smukke*, som smiler os imøde, men dog nok lige saa meget, fordi Erfaringen har lært mig og de *graa Haar* har givet mig Mod til at sige det høit, at alt hvad der ordenligviis skal rigtig gaae os til Hjerter, maa gaae *giennem Kvinden* til os!

Nu at tale om den berømde Udflugt til *Ringerige*, da maa jeg strax bekiende, at naar jeg tog levende Deel i den og glædede mig ikke blot et Øieblik ved den, men glæder mig endnu og vil, saalænge jeg lever, tit glæde mig over den, da var og er det hverken for den saakaldte „*Kongens Udsigt*“ paa Krog-Klevens Top, som jeg var for magelig til at bestige, eller for den saakaldte „*Dronningens Udsigt*“ paa Flakkebjerg, som jeg kun nød meget flygtig i Forbigaaende, eller for noget af alt hvad man sædvanlig kalder „smukke Udsigter“, thi vel er jeg netop som Skjald hvad man kalder „en Nar efter smukke Udsigter“, men det er *ikke de* smukke Udsigter, man kan opjage enten paa Krog-Kleven eller paa Alperne, men dem, man ligesaa godt kan have ved, efter Ordsproget, „at blive paa Sletten og rose Bjergene“, som jeg gjorde forleden, da jeg i „*Danskeren*“ rimede om „Skjaldelivet i Danmark“, og desuden var, den *Onsdag-Morgen*, da Udflugten skulde begynde, de nærmeste Udsigter ved *Kristiania* kun graa og hardtad sorte, saa jeg var meget tvivlraadig om, hvorvidt jeg skulde vove *to hele Dage* af min *Norske* Pindse-Uge paa det meget tvivlsomme og selv, efter Sigende, lidt farlige Æventyr. Jeg var derfor ventelig slet ikke kommet med til *Ringerige*, men var gaaet Glip ad alle de mange herlige Øieblikke og venlige Minder, denne Udflugt skiænkede mig, dersom ikke en af mine ældre norske Kyndinger og Embedsbrødre var kommet op fra Mosse-Egnen for venlig at mødes med mig, og havde bedt mig sidde op i jævne sig i hans lille oventørre Vogn med et Par vakkre „*blaa*“ Heste, som man deroppe kalder de *Abildgraa*, saa *den* Udsigt, jeg reiste til *Ringerige* paa, var aabenbar *den*, at hvordan det end gik med Veiret og med de glimrende Udsigter fra *Kleven*, saa vilde det *norske Menneskeliv*, som herved fik Leilighed til bedre at udfolde sig for mig, ligesaavel indvortes betale Reisen, som de norske Mennesker med Rundhed og Glæde betalte den udvortes. Uagtet jeg derfor ret inderlig glædede mig ved, strax efter den vanskelige og langsomme Nedfart ad *Kleven*, at see *Aftensolen* skinne mildt over *Steensfjorden*, og ved i *Norder-Hougs* venlige Præstegaard at see *Morgensolen* oplyse det smukke *Ringerige* og kaste Glands paa de fjerne Sneetinder, ja, uagtet jeg intet Øieblik glemde, at dette hørde ogsaa til for at det norske Menneskeliv kunde baade vise sig og nydes i sin Glands, saa vedblev dette *Folkeliv* dog at være hvad jeg især fæstede Øie paa, og dette Folkelivs lykkelige Udvikling med den dybe Grund-Tone i hele sin

maleriske Skønhed, det var den smukke, fortryllende Udsigt, som først og sidst frydede mit Øie, og som ved Udflugten til *Ringerige* har vundet en bestemt Skikkelse med en bestandig Farve, som jeg er sikker paa, vil tit naar jeg mindst venter det, giæste og fryde mig.

Denne Udsigt var det, der først ret aabnede sig for mig i *Tanberg-Moen*, den deilige *Birkelund*, hvor *Ringeriges Bønder* beværtede *Nordens Ungdom*, hvor Folket og Landet smeltede sammen for mit Øie i den milde Aftenlysning, hvor der egenlig var ingen Nat, og hvor Blusset fra *Gyrhougen* blev mig Billedet paa Norges Glands, der i Tidens Aftenstund skal skinne vidt i Verden som en Bavn paa Biergetind!

Under disse Omstændigheder finder jeg det ganske rimeligt hvad jeg har læst i en Avis, at det Par Ord, jeg talde fra Kæmpehøien i *Tanberg-Mo*, hvor Folke-Flokkene af begge Kiøn havde leiret sig saa smukt paa Brinkerne trindt om en lille Skueplads til *Hallingdansen*, var noget af det smukkeste, jeg sagde i *Norge*; thi vel kan jeg kun huske meget lidt af det enkelte, men det veed jeg af Erfaring, beviser netop, at jeg maa have været lykkelig nok til i det Øieblik næsten reent at glemme mig selv og alt det enkelte over det *hede*, som derfor ogsaa er mig uforglemmeligt.

Man havde nemlig i Forbigaaende sagt mig, at her i Nærheden meende man, gamle *Sigurd Syrs Kongsgaard* havde ligget, og jeg vidste i alt Fald, den laae baade i *Norge* og paa *Ringerige*, og med eet stod da *Snorre Sturlesøns* mageløse *Konge-Krønike* med hele det norske Folkeliv, som den ikke beskriver, men *afmaler*, lyslevende for mig, medens Øiet ret med Velbehag dvælede ved Kronen paa Værket, som er *Hellig-Olavs Saga*, og da især Maleriet af *Olavs Hjemkomst* fra sin lange og kiække Vikingsfærd, som altid har ubeskrivelig forlystet mig. Mindet herom vilde jeg med et varmt og dristigt Ord fryde hvor det fandtes vaagent, og vække hvor det slumrede, og hvis det lykkedes, da var det ikke blot smukt men lifligt, og hos mig selv kan jeg føle, det lykkedes, for jeg maaler altid den Livskraft, der vaagner eller voxer i *Mindet*, efter den *Oplivelse*, som derigiennem times *Haabet*, og jeg føler at mit Haab om *Norges Fremtid* blev mægtig oplivet i *Birkelunden*, saa nu haaber jeg rolig, hvad jeg kan huske, jeg dristig udsagde, at ligesom *Hellig-Olav*, da han giæstede *Ringerige* med et Krav paa *Norges Throne* som sin *Odel*, naaede sit Maal, saa alle *Smaa-Kongerne* blev *Bønder*, saaledes skulde *Nordens Aand*,

som nu gjæstede *Ringerige* med samme Krav, ogsaa naae sit Maal, men med det samme giøre *Bønderne* til *Smaa-Konger!*

— —

Det hændtes mig under aaben Himmel paa Hjemveien fra *Ringerige*, mens de blaa Heste hvilde sig ved *Klev-Stuen*, (at) en yngre norsk Embeds-Broder (*drog*) mig ind i en aaben Samtale om Sammenhængen saavel imellem *Legeme* og *Aand* som mellem de *guddommelige* og *menneskelige* Ting, og her er Kilden til den *Lys-Strøm*, der i mangfoldige Grene skal giennemtrænge Menneske-Livet og adsprede Mørket, som er fremkoglet derover, saa denne Samtale, mig ufor-glemmelig, kan umuelig være ufrugtbar. Den kunde da ogsaa snart kostet min Hals, thi den bidrog sagtens i det mindste til at forstærke det „Hurra“, hvormed man bød mig Farvel, og da der kom et Skud til, blev de blaa Heste nedad Bakken hardtad ustyrlige, saa jeg tænker, min velærværdige Skyds-Patron kan føle endnu hvad det kostede ham at holde tilraade.

Faaer nu Aanden rigtig sine *Nordlys* tændt over Norge, da kommer *Glæden* af sig selv, og det var, hvad jeg tænkte paa, da man ved Af-skeds-Gildet *Fredag-Aften*, endnu vilde høre et Ord af mig, og jeg da kortelig fortalte hvad jeg om Onsdagen havde hørt af en norsk Bonde ved *Jonserud*, som drog det i Tvivl, om al denne Hurlumhei vilde bringe „*Glædja*“ over Norge, thi jeg gav ham Ret i, at det var det store Spørgsmaal, men jeg vilde ingenlunde indrømme ham, at Svaret var tvivlsomt, og hvem der saae den glade *Folke-Samling*, som lyttede, og den endnu langt større, som næste Morgen vemodig fulgde os ombord, maa i det mindste bekiende, at alle Mærker maatte slaae feil, om ikke Studenter-Toget 1851 fik Plads i Norges Historie som en *glædelig* Begivenhed!

KAPITEL XI

GRUNDTVIGS KIRKELIGE ERINDRINGER

54. Som Afslutning gengives her Grundtvigs største sammenhængende Fremstilling af hans kristelige Udvikling og hans Forhold til Kirken gennem hele hans Liv. Disse levende og velfortalte Erindringer blev nedskrevet i Vinteren 1862—63.

Hvorledes jeg nu, under Fornyetelsen af den danske, tilsyneladende uddøde Kirkekamp, fandt de gamle Stier, som man kalder den ny Kirkevej: gennem Folkelighed, Frihed og historisk Oplysning, *det* skal jeg stræbe at fremstille, vel ikke saa fladt som Laaland, men dog saa jævnt, som Sælland og i det hele Danmark er; og jeg tør haabe, det skal lykkes, fordi jeg er bleven overbevist om, at Vejen, trods Skinnet og trods alle Indvendinger, dog er efter det danske Hjærte.

Nikolaj Edinger *Balle* blev Biskop i Sælland samme Aar, som jeg blev født; og jeg var mellem de første danske Børn, der døbttes uden Besværgelsen, som Luther kun havde beholdt, fordi han var bange for, den dog maaske oprindeligt havde hørt til Daaben, og som Kristjan den fjerde, da han afskaffede den for de kongelige Børn, vel maa have tænkt, de danske fandt umistelig, men som Balle strax indstillede til Aflæggelse, og viste derved noksom, at han ingenlunde var, hvad man senere kaldte ham, umaadelig rettroende (hyperortodox), men snarere opsat paa at gjøre lyst efter Tidens Smag og de gøttingske Begreber; saa det var kun Stormløbene, der siden forskrækkede ham, saa han ikke nærmere turde røre ved Sakramenterne som den lutherske Menigheds Øjstene.

Da nu Balle selv i Halvfemserne fik sin meget ulutherske og kun lidet kristelige Lærebog indført i hele Rigets Almueskole, og fik i hele sit Stift den kingoske Salmebog afløst med den lige saa lidt hjærtelige som aandfulde, kun saakaldte „evangeliske“ Salmebog, og da han endelig fik et Skolelærer-Seminarium med rent ukristelige Lærere oprettet, saa maa Kirkehistorien snarere regne ham til den lutherske Statskirkes Nedbrydere end til dens Forsvarere; skjønt *vi*, der kjendte Manden, skyldte ham det Vidnesbyrd, at han ærlig trode det modsatte, og tog kun saa mærkelig fejl, fordi han tiltrode sig den aandelige Skjønsonhed, han fattedes, og forvexlede den kristelige Nænsomhed og Overbærelse, han fremfor nogen samtidig Biskop ærlig ønskede at øve, med den Seen igjennem Fingre, som kun gjør Modstanderne dumdristige og bevarer Skinnet paa Virkelighedens Bekostning.

Saa oprigtig og kristelig som nemlig Balles stadige Ytring var: at han ikke vilde paakalde den verdslige Magt til Forsvar for Aandens Rige, saa ukristelig og ubesindig var dog den Adfærd: at lade de teologiske Professorer ubehindret indpode deres Disipler Tvivl og Van-

tro, og lade Præsterne præke saa galt og forrette Sakramenterne saa slet, som de vilde, uden at gjøre et Skridt til Afskaffelse af de borgerlige Tvangs-Love, som bandt alle dem, der vilde være Præster, til de teologiske Professorer i Kjøbenhavn, og bandt alle Menighedens Medlemmer til deres Sognepræster; og naar man da tillige berøvede Folket sine gamle Bønnebøger og Salmebøger og oversaaede Landet med opblæste og for det meste vantro Skolemestere, da havde det for Livet lidt eller intet at betyde, hvor godt eller slet man førte Pennefejden med de desuden faa og mest navnløse Personer, som i vor lille Læseverden angreb og haanede Bibel og Kristendom; saa det lønner næppe Umagen at sammenligne Horrebøvs „Jesus og Fornuften“ med Balles „Bibelen forsvarer sig selv“. At derimod den kongelige Skriftefader, Hovedstadens ypperste Kirketaler og i Firserne mest læste danske Forfatter, Kristjan *Bastholm*, bestandig undskyldte Bibel og Kristendom som en umistelig Nødhjælp for den sanselige og sanseløse Mængde og foreslog en splinterny Gudstjeneste, saa opskruet og teatralisk som muligt, *det* var en kirkelig Bankerot-Erklæring, der, naar den ikke blev beskæmmet med Aands og Krafts klare Bevisning, maatte besmykke LigeGYldigheden og udæske Spotten, hvorfor man da ogsaa i Halvfemserne offentlig spurgte *Bastholm*: „om det var ret at lyve for Almuen.“

I Præstegaarden paa den jyske Hede, hvor jeg den Gang traadte mine Børnesko og lærte Latin paa den bedste gammeldags Vis, efter Aurora og Donat, uden regelret Grammatik og Ris, gik endnu alting i de gamle Spor: med søvning, men skikkelig Kirkegang, med Kingos Salmebog og Luthers Katekismus, som jeg blandt andet lærte udenad paa Latin; saa den eneste kirkelige Nyhed var Balles Lærebog, hvoraf Kjærnen og Broderparten, det sjette Kapitel om Pligterne, for det meste tillige med Anmærkningerne blev sprunget over; men jeg, som allerede hjemme i Sælland havde lært den kristelige Børnelærdom af min Moder, havde læst Holbergs Kirkehistorie for hende og en hel Del af Bibelen for mig selv, jeg læste nu ogsaa lidt i „Jesus og Fornuften“ og mere i „Bibelen forsvarer sig selv“ og i de andre kjøbenhavnske Flyveskrifter, som gennem et Læseselskab i Vejle fløj rundt paa Heden; og uden at tage mig det videre nær, syntes mig, det kunde nok være værdt at hjælpe Biskop Balle, der stod saa enlig, lidt med at læse de SpytteGjøge og Spottefugle Texten.

Da Napoleon Bonaparte sloges med Admiral Nelson ved Abukir og valfartede til Pyramiderne, kom jeg imidlertid i Aarhus Latinskole, og skjønt det kun varede i to Aar, glemte jeg dog *der* ikke blot Napoleon og Aviserne, men Kirkehistorien, Kirkegangen og Børnelærdommen, over Kjedsommeligheden, Tobakspiben, Kortspillet og Dagdriveriet med Skolebøgerne under Armen, saa da jeg Aar 1800 kom til Kjøbenhavn og blev Student, var der ikke Tanke hos mig om en Gang at sætte min Fod i en Kirke, undtagen da jeg paa Svogerskabets Vegne var med at følge Bispinde Balles Lig over i Frue-Kirke.

Den kirkelige Pennefejde var død hen af sig selv, da Trykkeforordningen af 1799 havde standset omtrent al Trykning, undtagen af Almanakker paa Tysk og Dansk, Plakater og Forordninger, Berlings-Avisen, Politivennen og Oversættelser af Lafontaines Romaner og Kotzebues Komedier. Vel slæbte Rahbeks Minerva og Fallesens teologiske Maanedsskrift sig endnu igjennem til 1808 og 9, men ænsedes af ingen, ikke selv af Udgiverne.

Da jeg uden al Lyst, efter mine gamle Forældres Vilje, skulde læse til Attestats, som man den Gang endnu rigtig kaldte, hvad nu hedder at studere Teologi, skjønt det jo er eet og det samme, da spurgte jeg naturligvis ikke om, hvad de teologiske Professorer, men kun, hvad de rimeligste Manuduktører hed, og teologiske Forelæsninger hørte jeg ingen af, undtagen en enkelt Gang for Løjer, jeg gik hen at høre Spotteren Hornemann, som da stod i Spidsen og morede sig, da jeg hørte ham, over Brevet til Romerne, baade med, hvad Paulus havde tænkt, og hvad han burde have tænkt. Der var jo ellers Højtyskeren Moldenhawer, som bestyrede Fabrikket, var berømt i Hovedstaden som latinsk Deklamator, men ellers kaldt „Jesuiten“, fordi han ikke nægtede, men gik uden om Kirketroen; Hjemtyskeren Münter, berømt for sin kirkehistoriske Lærdom, som dog hverken han selv eller andre havde Gavn af, men kun os bekjendt af sit Vilderede, og endelig den meget pæne og høflige Kjøbenhavner, P. E. Müller, aldeles nybagt Professor, uden nogen bestemt Mening og endnu uden al Indflydelse. Hans Kollegier læste jeg derfor ikke, og i dem, jeg læste, fandt jeg naturligvis ingen Kristendom; saa da jeg kom op (1803), fandt Professorerne naturligvis heller ingen hos mig, men de fandt alle Moldenhawers Kollegier og lidt af Münters natur-

lige Teologi og Dogmehistorie, og dermed var de vel fornøjede, undtagen P. E. Müller, som maatte tie, hvor Moldenhawer talte.

Jeg var imidlertid fra ganske andre Kanter vaagnet lidt af Skoledøsen, dels ved den stærke Kanonade i Kongedybet, hvormed Helten fra Abukir skød Folkelighedens Aarhundrede ind, og dels ved Nordens Oldkrønninger, som en Korpskammerat, Bornholmeren Skougaard, stak mig i Næsen, og endelig ved den forskrækkelige Støj, min halvtyske Fætter, Henrik Steffens, gjorde paa Ehlers' Kollegium, saa Regensen var nær falden ned; og jeg fandt det vel helt utroligt, men dog helt mærkværdigt, hvad han med sit forvovne Frisprog kaldte unægteligt: *at* alt, hvad vi i Kjøbenhavn læste og skrev og løftede til Skyerne, var tysk og fransk Makulatur, *at* Frankrig med hele sin Revolution og med al sin Visdom og Skønhed var kun en Efterligning af det romerske Helvede med Nero i Højsædet, og *at*, naar man vilde vide, hvad Poesi var, da skulde man bare læse Shakespeare og Göthe, hvem jeg aldrig havde hørt nævne, og vilde man have Begreb om Filosofi, da skulde man høre Steffens og læse Schelling.

Saaledes var da min saakaldte akademiske Løbebane endt, uden Aand og uden Tro, og skjønt jeg prøvede paa at blive i Hovedstaden og lægge mig efter Islandsk og nordiske Oldsager, vilde det dog ikke lykkes, saa jeg maatte paa Græs, og kom da (1805) til Langeland som Huslærer paa en Herregaard, hvor man efter greveligt Exempel helst talte Tysk, som jeg ikke havde lært i Skolen, men maatte nu lære mig selv, skjønt man aldrig fik mig til at tage det i Munden. Her fandt jeg naturligvis heller ingen Kristendom, men hartad tomme Kirker, med sovende Præster og med Kingos Salmebog, fordi den gamle Biskop, Tønne Bloch i Odense, ikke kunde udstaa den evangeliske, og han var først nylig død. Her var da god Lejlighed til at præke frit om Dyd og Oplysning, og da jeg gjerne lod mig høre og gjerne blev hørt, saa prækede jeg rask mod Kingos Salmebog, mod alskens Overtro og andre Laster; men for at bøde lidt paa Søvnigheden, Tysken og Raaheden, som jeg ikke delte, fik jeg snart et Læseselskab oprettet, hvorved de læselige danske Bøger fra forrige Aarhundrede og saa vel tyske som danske Nyheder fra dette Aarhundrede først fik Indpas paa Langeland. Herved kom da Øhlschlægers poetiske Skrifter fra 1805 mig for Øjne, og da jeg nys var bleven rørt paa det ømme Sted, hvorved *alt* kommer op, som ligger i os, saa kom da og-

saa gamle Minder op hos mig, og jeg modtog med Begjærlighed alle de ny Forestillinger, som især i Vaulundur og Aladdin traadte mig i Møde.

Nu blev jeg da for mine egne og for Verdens Øjne nyfødt i Aanden, saa naar jeg prækede f. Ex. over de to Spørgsmaal: Har vi Retfærdighed? Har vi Tro? og Svaret blev: Ingen af Delene, da fandt man paa Langeland, det var den gamle Ortodoxi, men dog med et nyt Snit, saa det lod sig høre, og man sov ikke. Just da (1806) trættes man i Tidsskrifterne om den laalandske Biskop Boisens Forslag til en ny Liturgi, som med det danske Kancellis Anbefaling var under Behandling af en Kommissjon, hvor vel Biskop Balle havde Forsædet, men hvor Vantro og LigeGYldighed utvivlsomt havde de fleste Stemmer, saa der var virkelig Fare for, at Daabspagten og i det hele Sakrament-Ordet vilde blive, om ikke helt forkastet, saa dog forvansket. Dette ænsede vel hverken jeg eller nogen, men jeg følte mig dog dreven til at tale med og lægge Beslag paa „Daaben og Nadveren“ som Brændpunkterne i den hele Liturgi, hvorfra der maatte gaa Straaler ud til alle Sider. Denne Afhandling „om Religion og Liturgi“ blev indført i Fallesens Maanedsskrift, da det sang paa sit sidste Vers, og gjorde en vis Opsigt i Hovedstaden; men skjønt de moraliserende Præster fik deres Text læst, var det hele dog saa deklamatorisk, og Rationalismens Sejer saa afgjort, at ikke en Hund bjæffede derad, og det var vist kun Bombardementet 1807, der frelste os fra den gruelige, ny Liturgi.

Aaret 1807 var for Danmark i verdslig Henseende det store Skibbruds Aar, da baade dets Orlogs-Flaade og dets Handels-Flaade forgik i een og samme Storm, og en ulyksalig Syvaarskrig begyndte, som skulde ende med Stats-Bankerot, Skilsmisse fra Norge, Rigets slaviske Afhængighed af sine Arvefjender og det af alt dette nødvendig flydende Mismod, der hos et saa kvindeligt Folk, som det danske, maatte grænse nær til stum Fortvivelse; *det* var et Fremtids-Varsel, der spaade alt andet end en folkelig Opstandelse og et Gylденаar, der svarede til Fredegods-Dagene, Danmark ældgamle, over hele Norden berømte og aldrig aldeles glemte Guldalder; saa at naar det dog nu alt en Stund har ikke tegnet ilde til en saadan lykkelig

Nyaarstid hos os, da maa der være sket et Guds Under i vor Kirkehistorie, som man mindst skulde formodet.

Da *Balle* (1808) dybt nedbøjet under sit eget og Fædernelandets Vanheld steg ned ad Sælands Bispestol og overlod Højsædet til den stuelærde, hovedøre, højtravende, godmodige, men kraftløse og modløse Hjemtysker og Frimurer, *Frederik Münster*, viste det sig da ogsaa, inden to Aar var omme, at *luthersk* Kristendom, langt fra i Danmark at herske enevældig, *der* havde tabt sin Borger-Ret i højere Grad end nogensteds i Tyskland, og at den Overbærelse (Tolerance), som Rationalisterne i fuldt Maal havde nydt under *Balle*, og som de netop gjorde Professjon af, den fralagde de sig, før endnu *Balle* kom i sin Grav, saa snart de mente ej selv at behøve den; og da det var min *Dimispræken* (1810), som gav Anledning til denne i Danmarks Kirkehistorie meget sørgelige Opdagelse, saa har samme *Dimispræken*, skjønt holdt for tomt Hus i Regens-Kirken, derved faaet en kirkehistorisk Vigtighed, som den i sig selv paa ingen Maade svarer til. Hvordan det egentlig hermed hængte sammen, kan naturligvis ingen oplyse saa godt som jeg, naar jeg kun kan betragte Sagen som mig personlig uvedkommende; og det koster, i alt Fald nu, efter et halvt Aarhundredes Forløb, ej mindste Overvindelse.

Denne *Dimispræken* med sin paa Papiret unægtelig pirrende Overskrift: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?“ er nemlig ingenlunde, som man i Verden maatte tænke, et lidenskabeligt Udbrud af et gammelluthersk Brushoved, hvormed han vilde anklage eller udæske enten *Kjøbenhavns* eller hele Danmarks rationalistiske Gejstlighed; men det var en meget tam og uskyldig Lejlighedstale af en ung Taler og Digter, som, poetisk fordybet i vort Højnordens Oldtid, dog skammede sig ved, at hans gamle Fader i det Aar, han blev Jubellærer, skulde nødes til at nedlægge sit Embede, fordi hans yngste Søn, som dog havde Attestats og Præstealder, ikke vilde opgive sine glimrende Udsigter i Hovedstaden ved at blive Personel-Kapellan i sin lille Fødeby i Syd-Sælland.

Jeg var nemlig (1808) kommen til *Kjøbenhavn*, hvor jeg strax blev Alumnus paa *Valkendorfs Kollegium* og Historie-Lærer i det berømteste Institut, og fandt mine *Pennepøver* i *Minerva* og *Fallesens Maanedsskrift* betragtede med temmelig store Øjne, og jeg fandt paa *Kollegiet* opvakte Omgangsvener, især i *Hersleb* og *Sibbern*, som ind-

førte mig i Hovedstadens aandrigste Kredse, hos Anders Sandø Ørsted, gift med Øhlenschlägers Søster, og hos de berømte norske Professorer, Treschow og Sverdrup. Ved mine Smaaskrifter i „Kjøbenhavns Skilderi“, som Jøden Soldin holdt aaben for alt, hvad der kunde finde Læsere, ved min Nordens Mytologi og de første Optrin af Kæmpelivet i Norden havde jeg alt faaet et anstændigt Navn i vor lille Læseverden; og over et meget større Navn i *den* og en tilsvarende Lærestol paa Højskolen havde jeg saa ganske tabt Kirken af Syne, at jeg ikke engang lod mig høre i nogen af Hovedstadens Kirker, endsige tænkte paa at gjøre Hovedstadens kirkelige Orakel, Kappellan Clausen ved Frue-Kirke, enten Palmen eller Rangen stridig. Da jeg skulde præke for Dimis i et tomt Rum, vilde jeg kun udtale min Betragtning af Tidens kirkelige Tankegang, og da det i det hele ej var nær saa skarpt som i Afhandlingen om „Religion og Liturgi“, faldt det mig aldrig ind, at nogen vilde rase derimod, eller de rationalistiske Præster, som nys havde rost sig af ikke at have andet Guds-Ord end *Fornuften*, skulde engang tage det ilde op at mindes derom. Det var mig derfor ganske uventet, at Prækenen blev reven bort og læst af hele Hovedstaden, og da det rygtedes, at Hovedstadens Præster, paa den gamle Grønlænder, Biskop Fabricius nær, med Professor Clausen i Spidsen vilde sætte Himmel og Jord i Bevægelse for at faa mig hængt eller brændt, da lo man trindt omkring mig, og jeg lo med, som man endnu kan se i min første Nyaarsgave „Idunna“, som da var under Pressen. A. S. Ørsted sagde, at vilde Præsterne stævne mig for det, vilde det være lige saa klogt, som om hele Slægten yilde stævne Fichte for hans „Grundtræk af Nutiden“, og man sagde for vist, at da Clausen havde talt med Kristjan Colbjørnsen, som da var Justitiarius i Højesteret, om Sagen, havde Colbjørnsen bedt ham tage sig i Agt for Domstolene, der efter Loven var nødte til at give Grundtvig Ret. I alt Fald vilde baade Biskop Münter og Universitets-Direktionen have Domstolene, som jeg indskød mig under, undgaaede; og Udstrygningen af Kandidat-Listen, som Biskoppen truede med, naar jeg ikke vilde tage imod en drøj Irettesættelse af ham selv eller af Konsistoriet, bortfaldt ogsaa, skjønt jeg strittede imod Irettesættelsen, saa længe jeg kunde; og Irettesættelsen kom egentlig slet ikke til at lyde, thi den bestod blot i, at Universitetets Rektor læste op for mig af den kongelige Resolution, at

jeg skulde have en Irettesættelse, fordi jeg syntes at røbe den Hensigt at gjøre Opsigt. Selv Hornemann ynkedes over mig, saa han fulgte mig ned i Studiegaarden og bad mig blæse ad det Vanheld, som ogsaa Langebek havde haft. Moldenhawer, som nu var Sjælen i Universitets-Direktionen, græd over mig, som en gammel Romer, ved Tanken om Lykkens Ustædighed, og Kaas, som var Præsident i det danske Kancelli, forsikrede mig, at baade Kongen og han vidste, jeg havde Ret, saa det skulde ej i mindste Maade skade mig, men man maatte gjøre lidt for Gejstligheden, og han havde selv oftere forgjæves formanet den til at præke lidt mere bibelsk, alt sammen, fordi man tænkte, det var over denne latterlige Sag, jeg var nær ved at synke i Jorden.

Dette var derimod en anderledes alvorlig Sag, som man den Gang tænkte, kunde i det højeste finde Sted i Kjøbenhavn hos en hernhutisk Kandidat Maalø og den gamle Hernhut, Gerhard Seberg, afsat Præst fra Norge, eller hos den norske Bygde-Prædikant, Hans Hauge, som den Gang alt imellem stillede i de „Lærde Efterretningers“ Gabestok, men som dog virkelig fandt Sted hos den unge nordiske Digter og Oldgransker paa Valkendorfs Kollegium i Efteraaret 1810. Jeg husker godt endnu, hvordan det begyndte, thi jeg sad en Aften alene og læste i Kotzebues Historie af Prøjsen, som var den nyeste over dette Land, og som jeg, skjønt jeg dybt foragtede Navnet, mente som Lærer i Historien af Pligt at maatte benytte; men jeg var ikke kommen længere end til det trettende Aarhundrede, da de tyske Riddere indtog og med Sværdet kristnede Prøjsen, thi her havde Kotzebue plantet en af sine Giftblomster under, hvad han kaldte „det visne Kors“; og derved løb det mig koldt ned ad Ryggen, saa at jeg ikke blot smed Bogen fra mig, men sprang op som greben af en mægtig Aand, der kaldte mig til Reformator. Derpaa fulgte et Par Maanedre af stolt men stille Sværmeri, hvori jeg første Gang siden min Barndom for Alvor læste Bibelen, især Profeterne, Luthers og Kingos Salmer, bad og grublede over, hvordan en Reformation, især med Pen og Blæk, i vore Dage lod sig udføre. „Nyaars-Nat“ er i Læseverdenen det eneste Spor af dette Sværmer-Liv, thi det endtes pludselig, da jeg med eet blev sønderknust ved de Spørgsmaal: Er du selv en Kristen? og har du dine Synders Forladelse? — Samvittigheds-Spørgsmaal, der faldt mig som Stene, ja, som Klipper paa Hjertet. Da lukkede jeg alle Bøgerne, lod alle stolte Planer fare og skyndte

mig hjem til min gamle Fader, som havde nedlagt Embedet, da man den Gang, langt fra at gjøre Ære ad Jubellærere, ej engang vilde lade ham faa sin Søn til Kapellan, fordi der var ledige Kapellaner i Stiftet. Nu havde jeg imidlertid netop Mod paa at blive Kapellan, naar vor Herre blot vilde antage mig til sit Ords Tjener, og saa snart mit Sind var blevet lidt roligere, tog jeg det for et Tegn paa, at vor Herre ikke rent havde slaaet Haanden af mig, hvis jeg, trods al Rimelighed, kunde skaffe min Fader hans Embede igjen og blive hans Medhjælp. Det var vel mest ved Biskop Balles Indflydelse hos Kaas og Kongen, at det lykkedes; og det lykkedes i alt Fald baade udvendig og indvendig, saa jeg blev Præst og kunde godt baade slaa mig til Ro med vore gamle tre Tros-Artikler og for Resten lade den Helligaand og Bibelen raade; thi *det* lærte jeg snart: at det var dog ikke nær saa meget „Sønnen“ som „den Helligaand“, man hos os rent havde tabt Troen paa, hvorved baade Troen og Skriften var blevet døde og magtesløse, saa at, naar man med Luther igjen tog begge Dele fra første Haand: fra Aanden, som levendegjør, da blev de ogsaa levende og sattes i Kraft. Jeg lærte imidlertid ogsaa i Udby, at det i det mindste hos Sælandsfarerne især var den ny Lærebog og den evangeliske Salmebog, der havde givet den svage, nedarvede Tro sit Banesaar; thi det var ikke med min Fader og hans sælandske Tilhørere, som med de stærke Jyder, der gjorde Oprør; saa skjøndt min Fader, ellers ikke blødsøden, fældte Taarer, naar han tænkte paa, hvorledes de tørre og vandede Bøger havde berøvet ham al hans Glæde baade af Kirketjenesten og Konfirmations-Undervisningen, saa havde han dog ikke blot strax lydt Kongebudet om Lærebogen, men snart givet efter for Biskop Balles Ønske om Salmebogen, og hans fleste Tilhørere, som savnede deres gamle Salmer og gad ikke stavé paa de ny, blev hjemme og smed de gamle Bøger, som en forbudne Frugt, langt fra sig, saa at, da jeg vilde have mine Konfirmander til at lære Kingos Højtidssalmer, fandt jeg vel *dem*, især Pigebørnene, meget glade derved, men de fandt det meget vanskeligt at opdrive en gammel Salmebog, skjønt den først for ti Aar siden var afløst. Naar jeg enten i Prækenen eller ved Konfirmationen lod de gamle Toner lyde, da kunde jeg høre de gamle hulke omkring mig, men jeg mærkede end ikke, at mine gamle Forældre, som dog begge havde Stemme, fik Mod til igjen at synge deres gamle Liv-Salmer, saa det var næppe Tilfældet med nogen.

I denne Stilling var det, jeg skrev min første *Verdenskrønike* (1812), der ser saa løjerlig ud, ikke fordi jeg, som man sagde, mer end alle andre Historieskrivere fattedes Kunst og Smag, men fordi Bogen var alt begyndt paa Valkendorfs Kollegium til et lille Overblik af Verdens-Historien, som jeg fandt, man i Skolen højt trængte til, men da jeg nu kom til Reformationen, syntes mig, jeg som kristelig skriftklog nødvendig maatte gribe Lejligheden til at afmale især det ugudelige attende Aarhundrede, baade ude og hjemme, med de sorteste Farver. Da jeg nu tillige fra mit strængt luthersk-bibelske Stade med Navns Nævnelse uden Skaansel gav vore dalevende Digtere, Teologer og andre navnkundige Mænd deres Skudsmaal paa graat Papir, saa var det intet Under, at Krøniken, i vor ellers nu stillestaaende, søvnige Læseverden, af alle saakaldte „fornuftige Folk“ agtedes hverken for mer eller mindre end et hadefuldt Nidskrift, hvis flydende og ikke uvittige Stil kun gjorde det mere giftigt og grueligt. Krøniken kom ud just til Jul (1812), Oplaget slugtes paa faa Dage, og mine kjøbenhavnske Venner meldte mig snart, at jeg sikkert havde faaet et Dusin Injurie-Processer paa Halsen, dersom ikke Staten strax efter Nyaar havde spillet klar Bankerot og derved givet Kjøbenhavnerne andet at tænke og at blæse paa. Nu kom der da kun en mat og langtrukken Pennefejde ud af det hele; men hvad mere aandeligt der under nogen Omstændigheder skulde kunne kommet ud af det, kunde jeg jo heller aldrig selv have sagt; thi om det ogsaa havde været især med Pennen, Kirken var nedrevet, saa var det dog klart, den ikke med Pennen kunde opbygges, og jeg delte ikke engang den Overtro paa Bogstav-Skriften, som endnu i det nittende Aarhundrede begyndte ogsaa hos os at spores gennem *Bibel-Selskaberne*, som jeg aldrig engang er bleven Medlem af. Det var desuden især hos os slet ikke at vente, at der kunde rejses en alvorlig Pennefejde om *Troen og Bibelens Indhold*, da Døgnet var saa fremmed for begge Dele og saa ligegyldigt ved alle aandelige Livs-Spørgsmaal, at Fejden maatte komme til at dreje sig enten om Personers gode Navn og Rygte eller om den saakaldte „Videnskabeligheds“ høje Værd, som især vor berømte Fysiker, H. C. Ørsted, ved denne Lejlighed indskærpede, jeg ved dette Uhyre af en Verdens-Historie havde gruelig forhaanet, og vilde ophidse den overtroiske Pøbel til at brænde Bøger og Videnskabsmænd, som i Pavedømmets mørkeste Dage.

Jeg havde nemlig stræbt at gjøre gjældende, at naar den saakaldte Videnskabelighed og dens saakaldte store Lys, som i det attende Aarhundrede, enten spottede med alle guddommelige og menneskelige Ting, eller satte dem dog til Side, for at kaste sig over Ransagelsen af den haandgribelige Verden og Bygningen af Kasteller i Luften, da var det ikke blot Tegn paa en ugudelig Tænkemaade, men da sang ogsaa al Aandelighed paa sit sidste Vers og vilde snart, ligesom fordem i Grækenland og Rom, tabe sig i Dyriskhed og Barbari, og *det* var naturligvis noget, man kunde trættes om til Dommedag.

Hvad der dunkelt havde foresvævet mig, var imidlertid den Mulighed, at Kongen og Statsmændene kunde blive opmærksomme paa, at den vantro og ugudelige Oplysning førte i alle Maader til Opløsning af det menneskelige Samfund, saa de vilde rejse den lutherske Statskirke igjen til en Dæmning mod Fordærvsens Strøm, ligesom Napoleon havde stræbt at oprejse den katolske i Frankrig; thi vel saae jeg godt, at derved blev hverken Tænkemaaden aandeligere eller Kristendommen mere levende, men jeg tænkte, vor Herre kunde og vilde vel saa ved et eller andet Mirakel gjøre Udslaget. Da jeg, ligesom Luther, havde den Følelse, at Skrift vilde ikke forslaa, naar ikke Aanden med levende Røst forkyndte Folket Evangelium som en Guds Kraft til Salighed, saa havde jeg efter min Faders Død besluttet, ikke at vige fra Hovedstaden eller spare paa Røsten; men da Clausen, som nu var bleven Stiftsprovst, snart fik alle Kjøbenhavns Præster til at nægte mig deres Prækestol, opgav jeg (1815) aldeles Haabet om indtil videre enten med Haand eller Mund at kunne virke til den danske Statskirkes Reformation. Ved Norges Skilsmisse fra Danmark var det vel nær ved, at min Hjærtensven Hersleb, som blev den første teologiske Professor paa den ny Højskole i Kristiania, havde trukket mig med sig der op; og da jeg stod i venlig Forbindelse med en Del af *Haugianerne*, vilde det rimeligvis givet Nordens Kirkehistorie en ganske egen Vending; men det var nu ikke Guds Vilje, og i en Række af Aar (til 1821) var det udelukkende Arbejder i Nordens Aand, som Tidsskriftet „Dannevirke“ og Oversættelsen af Danmarks og Norges Krøniker og af Bjovulfs-Drapen, som optog min Tid og min Virksomhed. At jeg dog ingenlunde opgav Haabet om Kristen-Livets Fornyelse i Norden, det hørte man i min Afskeds-Prædiken i Frederiksberg (1815) om „Hvilen

under Kristi Vinger“; men baade i mine udgivne, bibelske Prækener (1816) og i den ny Udgave af min Verdens-Krønnike (1817) var jeg dybt greben af *den* Følelse: at hverken Skriftklogskab eller Tale-gaver, og endnu mindre verdslig Magt, nu vilde forslaa til at raade Bod paa Kirkens Vaande, da hvad der behøvedes, var ikke et mindre Underværk end Herrens Opstandelse fra de døde med et nyt, forklaret Legeme. „Her staa vi“, hedder det saaledes blandt meget andet, „kun et Straasbred synes der mellem Død og Liv, men det er dog et Svælg, som ingen kan overspringe; kige kan vi ind til Patriarkerne, Skinnet opklarer vort Øje, men Skinnet er kraftløst; vi se det grandt: *Livskraft* er det, vi fattes, vi se det lige saa grandt, at kunde vi kun røre ved Patriarkerne, komme i aandig Berørelse med dem, da vare vi hjulpne; men det synes umuligt, det kræver et Underværk, som vi umulig kan begribe, før det er sket i os selv; thi hvad vi ikke har følt, kan vi aldrig begribe, og det gjælder da, om vi vil tro, hvad vi aldeles ikke begribe, haabe det urimelige, i Haab til ham, som kan opvække døde, og altsaa netop gjøre det umulige muligt, fylde det tomme og gjøre det magtesløse kraftigt.“ „*Det er den sande, historiske Kunst, som gjør Underværker, og som kun han forstaar, der oprejste Jesus Kristus fra de døde, men som han ogsaa upaatvivlelig vil gjøre. Spørgsmaalet er kun hvor og naar? — og herom kan vi kun gjette.*“

Saaledes bekjendte jeg da selv i Luthers Jubelaar (1817), at mit Forsøg i de foregaaende syv Aar paa, med Guds Hjælp, at istandsætte den faldefærdige, lutherske Statskirke i Danmark, var aldeles mislykket, ikke blot udvendig, da jeg var bleven en Præst uden Kirke og en Taler uden Stemme, men ogsaa indvendig, da jeg ej havde kunnet finde den aandelige Kjæde, der levende forbinder de kristne med Herren og med hinanden. Det kunde da slet ikke trøste mig, at en anden luthersk Præst, der baade havde Kirke og Tilhørere i Mængde, nemlig Claus Harms i Kiel, i det samme Jubelaar traadte op som en Morten Luther den anden med sine berømte Theses eller Tvistens Æbler, til at slaas om paa Tysk; thi hverken trode jeg, at Luther kunde leve op i Tyskland, ikke heller kunde nogen indbilde mig, at det vilde bære for Harms, hvad der brast for mig, der ganske anderledes havde tilegnet mig Luthers Aand, baade med enfoldig Tro paa den treenige Gud, med fast Tillid til Saligheds-Midlerne efter

Herrens egne Indstiftelser og med den lutherske Salmetone i „Et Barn er født i Bethlehem“ og „Dejlig er den Himmel blaa“, „Der sad en Svend i Blaamænds Land“ o. s. v.

At jeg imidlertid dog ikke havde tabt Haabet om, at *luthersk* Kristendom skulde vaagne, vinde og vare, det ses iblandt andet af min Jubelaars-Sang til Luthers Minde hvor man læser („Dannevirke“ 3dje Bind):

Ja, o *Luther!* vil i Blinde
 Dine Fodspor trindt man sky,
 Altid skal dog en Kjærminde
 For dig gro i Bøge-Ly,
 Gro, til sidste Bøg henvisner,
 Sidste Dane-Hjærte isner:
 Med Guds Hjælp, til Domme-Dag.

— — —

Da Nyaarstiden i det hele er Selv-Bevidsthedens Tid, saa maatte til Lykke ikke blot Enkeltmanden, men ogsaa Folkene, som oplevede Nyaarstiden, og hvis Liv havde været menneskeligt, blive dem selv bevidste; og en saadan Folke-Bevidsthed spirede ogsaa kjendelig ved Reformationen i det sextende Aarhundrede, men syntes dog selv hos os at skulle kvæles i Fødselen ved den Krebsgang paa Moders-maalet, som *Latin-Skolen* fremkaldte og daglig fremmede. I det attende Aarhundrede syntes da ogsaa Folkeligheden næsten lige saa død og magtesløs som Kristendommen, saa at alle de saakaldte fornuftige og oplyste Folk satte deres Ære i at have hævet sig over alle Folkefærd, som sande Verdens-Borgere (Kosmopoliter), den højtyske „Mann, wie er sein sollte“; men Naturen gik da ogsaa her over Optugtelsen, og i det nittende Aarhundrede blev det Dag for Dag klarere, at alle Folkene i Kristenheden mer og mindre følte Drift til at staa op fra de døde; saa det var kun Spørgsmaal, om det skulde blive til mere end natligt Spøgeri og Gjenfærd, hvormed Opstandelses-Driften alle Vegne i Læseverdenen og paa Skuepladsen først gav sig til Kjende. Allerede i Slutningen af det attende Aarhundrede begyndte det saaledes at spøge her inde, saa Danskheden syntes virkelig, især hos P. A. Heiberg, at spille den herskende Tyskhed paa Næsen; men at det kun var Spøgeri, saae man iblandt andet deraf, at „Niels Ebbesens utrolige Forfatter“ (Sander) var selv en Tysker; thi den stærkeste Ytring af Danskheden i hine Dage var,

at da Sørgespillet „Niels Ebbesen“ blev opført, brast Parterret i Latter ved Grev Gerts Død og raabte: „Der drattede Tyskeren“. I *det nittende Aarhundredes Dagning* varslede derimod ikke blot Kampen i Kongedybet om Dansk Folkedaad; men midt under Danmarks dybeste Fornedrelse (1807—14) syntes Skoven at gjenlyde af en folkelig, gjenfødt Højsang, som hele Norden lyttede til, og som selv Tyskerne maatte ænse; og var end Grund-Tonen hos *Øhlenschläger* mere norsk, og hos *Grundtvig* mere oldnordisk end dansk, saa var Grund-Tonen hos *Ingemann* derimod saa udelukkende ødansk, og hos *Sten Blicher* saa ravjysk, at en oplyst Efterslægt ordentlig vil forbavses over et saadant folkeligt Særsyn. Vist nok syntes hele denne poetiske Bevægelse i det nittende Aarhundredes første Menneske-Alder, der ingensteds menneskelig og folkelig talt var livløsere og daadløsere end netop i Danmark, at være saa aldeles indskrænket til en megef snæver Læseverden og en meget dunkel Skueplads, at det maatte regnes for et natligt Spøgeri, hvorfor da ogsaa „Dagen“ og alt hvad der hørte til *dens* Orden (ligesom „Dagbladet“ endnu) korsede sig hartad lige saa andægtig for hele det poetiske Spilop med gammel Overtro og gamle Minder, som for min ravgale Bersærke-Gang, Bededags-Præken og Dødninge-Sang. Vel havde jeg endnu 1815, da jeg indtil videre opgav Kirke-Kampen, Mod til i Tidsskriftet „Dannevirke“ at yppe Kiv med alt Hjemmetyskeriet paa Papiret og at anvende hele syv Aar paa Oplivelsen af nordisk Folkelighed ved Fordanskning af det nordiske Heltedigt Bjovulfs Drape, af Saxe Runemesters Danmarks Historie og Snorre Sturlesøns Norges Krønneke; men dermed syntes jeg ogsaa at have udtømt mine Kræfter, medens Ligegyldigheden for alt aandeligt, og selv for Fædernelandet, syntes at voxte os alle over Hovedet, saa jeg var nær ved ogsaa at fortvivle om Folkelivets Redning, som man endnu kan se af Fortalen til min „Nyaarsmorgen“ (1824); og det er derfor ganske rimeligt, at der, som jeg hørte, ved den Lejlighed blev spydig nok sagt: „Nu vil jo Grundtvig vandre ud, med Saxe under den ene Arm og Snorre under den anden.“

„*Kirkens Gjenmæle*“, som udkom næste Aar, har da ventelig været det, der nærmest bevægede Frederik den sjette til hans bekjendte Vittighed: „Grundtvig er et ildsprudende Bjærg“; thi der kan jo findes en vis, om end fjærn Lighed mellem Vesuv, der mellem sine Ud-

brud lader sig taalmodig pløje og grave som en Vingaard, og en stridbar Forfatter, der i en Række af Aar kan sidde saa stille som en Mus og saa fare op igjen som en Løve paa Papiret, følgelig som jeg foer op i mit Stridsskrift mod *Clausen* den yngre, den Gang yngste Professor i Teologien paa vor Højskole, men dog vor egentlige Præste-Lærer, da af de to Møller'e, (som Baggesen kaldte „Vandmølleren“ og „Vindmølleren“) den ene havde ingen Mening, og den anden ingen Myndighed. Da det saakaldte „Kirkens Gjenmæle“ med Pen og Blæk imidlertid nu staar for mine Øjne som et urimeligt Luftspring og et fortvivlet Vovestykke, medens det med sit fyndige Navn, sit mærkelige Indhold og sin for Øjeblikket sørgelige Skæbne synes de fleste et kun halv mislykket, første Kæmpeskridt til hele den kirkelige Bevægelse, som nu er en glædelig Kjendsgjerning, saa kan det nok være Umagen værdt at oplyse, hvordan den urimelige, men altid mærkværdige, saakaldte ildsprudende, men dog kun vejrlysende Bog kom til Verden.

Vel havde jeg lidt aabenmundet betrot det kongelige danske Kancelli, at jeg vilde ingen Præste-Stilling have udenfor Hovedstaden; og gennem sit meget aabnemmede Hoved, Excellencen Kaas, havde Kancelliet igjen betrot mig, at inden Voldene, lige i Næsen paa Bispen og det høje Præsteskab, fik jeg, især efter det farlige Sammenstød paa Roskilde Landemode, ingen Ansættelse men begge Dele skete dog lige fuldt.

Allerede 1818 skrev en af Kancelli-Herrerne (Cold) mig til, at vilde jeg søge det ledige residerende Kapellani i Aalborg, da skulde jeg blive indstillet; og skjøndt det var mig hardt imod, turde jeg dog for Guds Skyld ikke vægre mig ved at bestige en tilbudt Prækestol, end ikke da Kaas betrode mig, at han naturligvis først havde forespurgt sig hos sin gode Ven, Excellencen F. Moltke i Aalborg, og faaet Vished om, at Stifts-Øvrigheden havde intet mod min Ansættelse. Det kom da ogsaa saa vidt, at der blev budt Selskab paa mig og en af Aalborgs Matadorer, for at min Kaldelse, saa varm som den var, skulde komme lige fra „Kabinettet“ og hilses med Kapellanens Skaal; men der kom intet Bud, og det spurgtes nu, at Kongen havde sat sig op imod Kancelliet og sagt bestemt, at Grundtvig skulde ikke fra Byen.

At Kongen imidlertid derved kun har tænkt paa mit Arbejde med

Folkebøgerne, som han virkelig tog Del i og havde, som han sagde, skabt et Levebrød for, *det* ser man deraf, at han ganske uventet (1821) af egen Drift kaldte mig til Sognepræst i Præstø; og uagtet jeg netop paa den Tid følte mig omtrent lige saa modfalden, død og sløv som Danmark i det hele, saa turde jeg dog ikke modsætte mig, hvad mig syntes var Guds Kald, og betrode kun Majestæten det Haab, at da jeg deri føjede *ham*, han da ogsaa ved Lejlighed vilde føje *mig* og kalde mig tilbage til Hovedstaden. Som en Løjerlighed, der dog sagtens ogsaa har haft lidt Betydning, kan det anmærkes, at nu kappedes Kjøbenhavns Præster (dog ikke de ved Frue-Kirke) om at tilbyde mig deres Prækestole, saa jeg prækede rundt, ogsaa første Gang i Vartov, som til Afsked, og det med et saadant Ry, at Dronning Marie ogsaa lod mig tilsige som Prædikant i „Kabinettet“; og da jeg, efter Evangeliet om den kananæiske Kvinde, havde indskærpet, at kun i Kraft af Troen sker, hvad det gode Hjærte vil, løftede hun min Veltalenhed til Skyerne og paalagde mig allernaadigst, naar jeg kom til Byen og kunde blive Søndagen over, da at melde hende det; ja, det skal have været paa Nippet, at jeg var bleven udnævnt til Hofprædikant. Jeg tog mig imidlertid godt i Agt for at melde mig; og da Kongen efter halvandet Aars Forløb virkelig kaldte mig til Kapellan ved Frelserens Kirke paa Kristjanshavn, da tog min Hofgunst en Ende med Forskrækkelse, uden at jeg til dette Øjeblik har kunnet udsperge eller udgrunde, hvad der oprørte Dronningen i min Kabinets-Prædiken over Anden-Juledags-Evangeliet om Kristendommens Forfølgelse, først med Vold, saa med List og til sidst med begge Dele, men alt dog forjæves.

Det var naturligvis et stort Morskab for Kjøbenhavnerne at bestorme vor Frelser's Kirke første Advents-Søndag 1822, for at høre, hvordan Stiftsprovst Clausen vilde indsætte Grundtvig; men de gik dog i Grunden hjem med en lang Næse, da baade Clausen og jeg havde Takt nok til at holde ren Mund med vore bekjendte Tanker om hinanden, hvad vel faldt Stiftsprovsten lidt vanskeligt, men lykkedes dog temmelig godt, ved den Vending: at Grundtvig, som han tørt bemærkede, havde baade mundtlig og skriftlig selv gjort sig nok som bekjendt. Hvis jeg i øvrigt ej før havde kjendt gamle Clausens mærkværdige Dristighed til at beraabe sig paa de allerfyndigste Bibelsprog, uden at gjøre mindste Anvendelse af dem, da maatte jeg højlig for-

undret mig over, at han ved min Indsættelse, uden mindste Frygt for at snuble, løb ind over Ordene i det første Brev til Timoteus: „Giv Agt paa dig selv og paa Lærdommen, og bliv ved dermed! thi naar du gjør *det*, da skal du frelse baade dig selv og dine Tilhørere“; men nu fandt jeg kun, det var et Sidestykke til den Dristighed, hvormed han ved min Indvielse havde skriftet mig uden Afløsning over Ordene i det første Brev til Korinterne: „Jeg tvinger mig, for at jeg, som prædiker for andre, skal ikke selv forskydes“.

Jeg havde nu naat mit gamle Ønske: at blive Præst i Hovedstaden; men jeg fandt dog snart Stillingen *der*, med Altergangen i Flæng og med fraskiltes Vielse, hartad utaaelig, især da jeg, langt fra at mærke, der kom Liv i mine Tilhørere, fandt Livet fortæres hos mig selv og fandt Tidens Ligeegyldighed saa haardnakket som Grændels Moder, Troldhexen i Bjovulfs Drape. Da jeg imidlertid snart paa ny fandt mig selv saa oplivet, som man kan se i Kvadet „*Nyaarsmorgen*“, jeg blev (1824), da oplivedes ogsaa Haabet om, med bibelsk Prædiken og Skrift dog omsider at overvinde mine Landsmænds Ligeegyldighed og vække Barne-Troen hos dem; og til denne Oplivelse bidrog det uberegnelig, at de to lærdeste yngre Mænd i Landet, Dr. *Rudelbach* og Adjunkt *Lindberg*, sluttede sig til mig og bad mig om at være Med-Udgiver af *et teologisk Maanedsskrift*, som de gik frugtsommeligt med. Hvilken Trøst og Glæde det er, naar man i en Række Aar har staaet ganske alene mod hele Verden, da at faa to djærve Stalbrødre for een, det veed vel kun *den* ret, som har prøvet det; men at det maa være fornøjeligt og styrkende, kan dog hvert Menneske forstaa; og naar jeg derfor raadte de unge Kæmper til heller at tage Dr. *Mynster* til Formand, da var det naturligvis kun, fordi jeg vidste, at *hans* Navn og ikke mit vilde forbinde alle den gamle Kristendoms Venner i Landet til Sammenvirkning. Da derfor Mynster ikke vilde have med Sagen at skaffe, gav jeg følgelig strax mit Navn til Pris; men selv med *det* var det kun med Nød og næppe, man fandt en Forlægger; thi den danske Boghandel var, mens jeg arbejdede paa Oldskrifterne, gaaet næsten aldeles i Staa, og Reitzel, som nu var den eneste, man kunde tænke paa, turde for de højlærde ikke røre ved noget, der var stilet mod dem. Bogbinder Milo lod sig imidlertid overtale til at vove sit Skind, Maanedsskriftet kom ud, og de glatte Lag af mine lærde Medarbejdere forskrækkede aabenbar de ældre Rationalister, saa de,

uden at turde vove en offentlig Kamp, kun i stum Fortvivelse stræbte at ophidste den verdslige Øvrighed mod Kirkelovens Haandhævere til Gunst for Overtræderne.

Under disse Omstændigheder vil man vist altid finde det rimeligt og forsvarligt nok, at jeg angreb den første Rationalist, der vovede sig i Marken, uden al Skaansel, for enten at fremtvinge en afgjørende Penne-Fejde, eller nøde Regeringen til at undersøge, om *vi* eller vore Modstandere havde Kirkelovene for sig. Det maatte nu træffe sig saa, at den yngste Professor i Teologien (Clausen) blev den første der traadte frem med et kjækt rationalistisk Skrift; efter at den ældste Professor i Teologien (Hornemann) havde anklaget den lutherske Præst Egge i Kancelliet for Fanatisme o. s. v.; og jeg tøvede da ikke heller med det skarpeste Angreb, jeg mægtede at gjøre.

Saa vidt var alt i sin Orden, naar jeg turde vove paa, at enten den unge Skribent vilde agte det under sin Værdighed at give det aandelige Angreb en juridisk Vending, eller at Domstolene vilde lade de i deres Øjne forældede Love gjælde mere end den offentlige Mening og deres egen Tilbøjelighed; men Vovestykket var dog urimeligt, fordi jeg nylig var kommen til den Overbevisning, at der vilde noget ganske andet til at oplive den kristne Menighed end Penne-Fejder eller Højesterets-Domme.

Jeg var nemlig falden i dybe Tanker over den fortvivlede Stilling, hvori Kristi Menighed, og navnlig alle dens Børn og ulærde Medlemmer, var kommen derved, at næsten alle de skriftkloge trodsig paa-stod, at ikke alene den hellige Skrifts Oprindelse, Omfang og Ægthed og rette Fortolkning var meget tvivlsomme, men at de kirkelige Grund-Lærdomme om Treenigheden, Kristi Guddom og Forsoningen, naar man var Grund-Sprogene mægtig og saae ret til, slet ikke fandtes i Bibelen, som hos alle Protestanter jo dog var Troens eneste Hjemmel. Hvor overbevist jeg nemlig end selv var om, at Rationalisternes Bibel-Kritik og Skrift-Fortolkning var omtrent lige ugrundede og uærlige, saa kunde jeg dog hverken overse, at kristelige Børn og Lægmænd var lige ilde farne, eller glemme, at selv *min* Bibel-Kundskab vilde ikke forslaa til at trodse Legionens Vidnesbyrd, naar jeg ikke tillige havde kirkehistorisk Kundskab og havde fremfor alt et Aandens Vidnesbyrd i mit Indre, som kunde trodse al Verdens. Ligesom det nu blev mig soleklart, at *han*, som vidnede, at Saliggjørelsens

Hemmelighed var skjult for de lærde og kloge og aabenbaret de umyndige, kunde umulig uden klar Selv-Modsigelse binde de ulærdes Tro til de lærdes Vidnesbyrd, saa blev det mig lige saa soleklart, at *hvis* Skriften var den kristne Menigheds Tros-Regel, da vilde Vantroen nu, da næsten alle de skriftkloge hyldede *den*, have et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd end Troen, som kun nogle enkelte skriftkloge bevidnede; og min Slutning blev da, at saa vist som Jesus Kristus var Gud Faders enbaarne Søn, saa vist maatte der ogsaa i Kirken findes et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd om den ægte, oprindelige kristne Tro, end Bogstav-Skriften paa nogen Maade kunde være for Kvinder og Børn og alle de ulærde. Da jeg nu i denne Retning uaffadelig grublede, læste og skrev under Bøn og Paakaldelse, se, da slog det mig i et velsignet Øjeblik, at det mageløse Vidnesbyrd, jeg saa møjsommelig ledte om i hele Aandens Verden, *det* giennemlød som en Himmel-Røst hele Tiden og Kristenheden i *den apostoliske Tros-Bekjendelse ved Daaben*.

Hermed var for mig Lyset tændt og Lodden kastet; thi at „Vand-Badet i Ordet“, altsaa Daabs-Ordet, er den kristelige Livs-Kilde, *det* havde Luther jo strax lært mig; og at *han*, som selv havde indstiftet Daaben til et Gjenfødselsens og Fornyelsens Bad i den Helligaand, ogsaa *selv* havde bestemt, paa *hvilken* Tro der maatte døbes, naar man ved „Tro og Daab“ vilde være sin Salighed vis, *det* saae jeg strax, er saa aabenbar unægteligt, at hvem der ikke vil lade Tros-Ordet ved Daaben gjælde som et Ord til os af Herrens egen Mund, maa enten fornægte Herren som Daabens Indstifter, eller fornægte Daaben som Livs-Kilden, og derved stille sig selv udenfor den kristne Menighed.

Fra dette Øjeblik af maatte det være min eneste Kirke-Sorg, at faa alle dem, der havde Hjærte til at tro paa Jesus Kristus, til at fæste deres kristne Tro til Herrens Munds-Ord som Livs-Ordet ved hans egne Indstiftelser, og fremfor alt til Tros-Ordet ved Daaben, som Herrens og Menighedens sammensmeltede Vidnesbyrd.

Rationalisternes Skrift-Kritik og Skrift-Fortolkning maatte herved i mine Øjne tabe sin Brod og hele sin Farlighed for Menigheden; og nu derom at rejse en Pennefejde eller æske en verdslig Højesterets-Dom, var jo en stor Urimelighed, som snarere maatte tjene til at forvirre end til at klare Kirke-Sagen og Kirke-Kampen. Hvad der des-

uagtet bevægede mig til det urimelige Vovestykke, var nu vist nok, som jeg udtrykkelig sagde, først og sidst *Clausens* Stilling som fremragende Præstelærer i vor tvungne Statskirke med Sognebaand; men dog haabede jeg virkelig netop ved et saadant Stridsskrift at aftvinge Læseverdenen den Opmærksomhed paa Tros-Bekjendelsen ved Daaben, som jeg ganske rigtig forudsaae, vilde være meget vanskelig at vinde.

Det er vitterligt nok, hvor bittert jeg skuffedes i mine Forventninger, da „Kirkens Gjenmæle“ almindelig kun blev betragtet som et hadefuldt og hævn gjerrigt Angreb paa Sønnen for Faderens Skyld, og havde kun en ærgerlig Injurie-Proces til Følge, hvorved min Præstemund gik i Baglaas, min Pen blev bagbunden, og den kirkelige Bevægelse ingenlunde fremmedes, men tvært imod forsinkedes. Hvorfor jeg imidlertid nedlagde mit Embede, uagtet selv Biskop Münter paa-trængende bad mig beholde det, var ene og alene, fordi Præstestillingen i Statskirken syntes mig aldeles utaaelig, naar Øvrigheden holdt med Statskirkens aabenbare Fjender, og naar jeg, som en født Hader af Processer, skulde forfølges med de ærgerligste af alle Processer, hvor den borgerlige Ære stod paa Spil; og det gjorde derfor Udslaget, at Frederik den sjette, da jeg personlig forestillede ham det, svarede mig ganske alvorlig: „Det kan jeg ikke gjøre ved, jeg har holdt paa Dem, saa længe jeg kunde.“ At jeg derimod nedlagde Embedet otte Dage før Ansgars-Festen, som jeg egentlig havde fremkaldt og havde indledt og glædet mig til hele Vinteren, var det Puds, Stiftsprovst Clausen spillede mig med „Den signede Dag, som vi nu ser“, uagtet Salmerne til Jubelfesten højtidelig var gjort til en fri Sag.

Der hengik, som bekjendt, tretten Aar (1826—39), fra jeg nedlagde Præste-Embedet i Statskirken, til jeg igjen optog det som Præst i Vartov; og i denne Mellemtid vilde mit Levnedsløb egentlig intet have med Kirkehistorien at gjøre, hvis jeg ikke i syv af disse Mellemaar, ligesom udenfor Statskirken, havde stræbt at samle en kristelig Frimenighed i Frederiks-Kirken paa Kristjanshavn; men dette var baade noget saa nyt og havde saa varige Følger, at danske Kristne altid vil skjænke det Opmærksomhed og ønske at kjende den rette Sammenhæng dermed.

At danne en *Frikirke*, som vel i Lærdommen godt kunde slutte sig til den augsburgske Konfession, men vilde dog holde Læresætningerne skarpt adskilte fra Fælles-Troen, og vilde *frit* benytte Skriftens „nye og gamle Ting“, og gjøre Kirketjenesten langt mere levende, baade med Herrens egne Indstiftelser, Prædiken, Bøn og Salmesang, end den havde været i mange Aarhundreder, *det* var jo nu mit Ønske; men da Tilladelsen dertil var rent bleven nægtet, havde jeg dog ingenlunde i Sinde at byde Trods, men at vente paa en Lejlighed, som mig altid syntes maatte komme i Guds Time; og da jeg en Gang igien fik Kongen i Tale, og han meget deltagende spurgte, hvad jeg nu bestilte, da faldt det mig ind at svare: „Ingen Ting, Deres Majestæt! og jeg veed heller ikke, hvad det skulde være, uden Majestæten vilde sende mig til *Engelland* at undersøge de angelsaxiske Haandskrifter, som ogsaa for Danmark kan være af Vigtighed“. Mod al Formodning tog Kongen mig paa Ordet, og beklagede kun, at de offentlige Rejse-Understøttelser for det løbende Aar alt var bevilgede, saa jeg fik at bie til næste Aar, hvortil jeg svarede, det havde slet ingen Hast, da jeg i min Alder ikke var videre opsat paa Udenlands-Rejser; men Følgen blev dog mine tre Englands-Rejser (1829—31), hvorunder jeg syntes rent at have glemt den fortvilede Kirkesag, men forberedtes dog netop til at tage rigtig fat paa den. I Engelland lærte jeg nemlig først i Henseende til *Frihed* som til alt menneskeligt at lægge hele Vægten paa *Virkeligheden*, med dyb Foragt for det tomme Skin og for Penneslikkeriet og Bogorme-Væsenet i alle Retninger; thi vel fandt jeg ingenlunde Engelskmændene fri for alt dette, men jeg fandt hos dem Livet og Døden ved Siden ad hinanden: Livet overalt, hvor man stræbte *frit* at benytte Livs-Kræfterne, og Døden overalt, hvor man pinte det levende til Ære for det døde.

Mine Tilhørere her hjemme havde imidlertid fundet det utaaeligt at undvære al Forsamling til fælles Opbyggelse, og havde da begyndt at holde, hvad man kaldte „gudelige Forsamlinger“, under Ledelse af Lindberg og Kateketen Simonsen ved Frederiks-Kirken, som var dansk født i Flensborg og syntes mellem os at leve op paa Modersmaalet, skjønt Tiden viste, det havde ingen Art. Heri tog jeg vel ingen Del, da jeg intet godt Øje har til slige Forsamlinger, der næsten uundgaaelig fører til et selvgjort Menigheds-Liv med en selvgjort Hellighed, der intet har med Kristus at gjøre; men jeg kunde saa meget mindre

være ligegyldig ved dem, og maatte finde dem uundgaaelige, naar ikke Evangeliet igjen kom ordentlig til Orde, og jeg gik derfor op til Ste-mann, som da var Præsident i det kongelige danske Kancelli, for at prøve, om jeg ikke kunde faa en Kirke at prædike i for frie Tilhørere. Jeg fandt ham imidlertid, som man kunde vente, saa stiv som en Kariolhest, og saa indtagen mod *al* Frihed, at han kun lo ad alle mine Lovtaler over den i *aandelig* Henseende, og lod mig høre, at naar det var mig saa meget om at gjøre at præke, saa skulde jeg kønt beholdt Kirken, da jeg havde den: nu var derved intet at gjøre. Selv da jeg henledte Excellencens Opmærksomhed paa de gudelige Forsamlinger, som jeg vidste, han hadede, og bemærkede med Eftertryk, at jeg ikke længer, som hidtil, kunde fraraade dem, naar der nægtedes mig en Prækestol, da syntes det slet ikke at røre ham, for han bemærkede haanlig, at der havde heller ingen bedt mig om at fraraade „gudelige Forsamlinger“, som, naar de holdt sig Loven efterrettelige, var ham ganske ligegyldige. Jeg tog da Afsked med den Forsikring, at jeg da herefter vist skulde vogte mig for at fraraade, hvad jeg nu hørte, var i Kancelliets Øjne aldeles uskyldigt; og næste Søndag indfandt jeg mig følgelig selv i Forsamlingen; men da jeg fik det Indtryk, at man stod i Fare for at komme paa vilde Veje, besluttede jeg selv at træde i Spidsen. Saa snart det imidlertid rygtedes, at jeg ikke blot havde været i Forsamlingen, men havde lejet et Lofts-Rum, som gjordes i Stand til en Forsamlings-Sal, da forsvandt Ligegyldigheden, og Politimester Bræstrup fik travlt med at forhøre baade Lindberg, Simonsen og mig.

Samtalerne paa Politikammeret gjør ingen Regning paa Udødelighed; og jeg skal da heller ikke stræbe at forevige dem, jeg maatte holde med Bræstrup, som slet ikke kunde gaa ind paa min Betragtning af Sagen: at hvad jeg vilde bruge mine Værelser til, kom ingen ved, før man saae, det var noget ulovligt; og at *hvor* jeg vilde tale Guds Ord, kom ikke Politiet ved, da jeg med kongeligt Forlov var indviet til at tale det frit baade i Lys og i Løn („hemmelig og aabenbare“); saa jeg skal kun tilføje, at jeg efter hans Anmodning gik til Biskoppen, for om muligt at tale mig til rette med *ham*. Biskoppen, *P. E. Müller*, som paa Oldgranskningens Vegne ellers var en af mine faa Velydere, og til Hverdagsbrug en meget spagfærdig Mand, fandt jeg vel nu meget ophidset; men efter timelang Samtale, hvorunder jeg med Flid

stræbte baade at overbevise hans Forstand og at røre hans Hjærte, lovede han dog at gjøre sit bedste for at skaffe mig Lov til Forsamling paa Loftet, naar jeg hverken vilde uddele Nadveren eller, ved den forresten fri Salmesang, bruge Lindbergs „Sions Harpe“. Biskoppen foreslog imidlertid Regeringen, heller at overlade mig den ledige *Fredriks-Kirke* til Aftensangs-Gudstjeneste, og da den kongelige Bevilning ikke kunde faas ret beskrevet førend Fredag Aften, saa standsede Bræstrup Adresse-Avisen, til mit Navn kunde komme blandt Prædikanterne, uden at tænke paa, hvilken Triumf det i Grunden var for den ærgerlige Præst.

De syv Aar (1832—39), i hvis Løb jeg saa at sige hver Søndag forkyndte Evangelium saa frit som nogen Lærer i Apostel-Tiden, skrev, foruden min Haandbog i Verdenshistorien, min lille Bog om den danske Statskirke og samlede *Sangværket* til den danske Kirke, var vel for saa vidt Trængsels-Aar, som det ikke blot faldt mig vanskeligt at leve med Kone og Børn i Hovedstaden, men faldt saa vel mig som mine troende Tilhørere tungt at være Sakramenternes rette Brug berøvede, og selv ved List, jeg veed ikke af hvem, at være bundne til den aandløse, saakaldte evangeliske Salmebog; men det var dog langt fra at være ufrugtbare Aar; thi min Stilling var apostolisk nok til at bevise: jeg talte, kun fordi jeg trode; min fri Prædiken og Lindbergs Nordiske Kirketidende, som jeg med Lyst understøttede, banede aabenbar Vej for den ny Betragtning af den levende Kirkegrund og den kirkelige Frihed; og selv de kjedsommelige Trætterier med Stiftsprovst Clausen om hans selvgjorte Daab beviste, at *Sogne-Baadets Løsning* baade var en Nødvendighed og vilde bidrage uberegnelig til den Fred i Statskirken, som var Maalet for alle den verdslige Øvrigheds kirkelige Ønsker.

Kun een Ting gjorde mig denne Stilling i Længden utaaelig, og det var den tvungne Konfirmation; og da mine egne Sønner naade Konfirmations-Alderen, faldt det mig saa tungt paa Hjærte, at jeg fandt, dette Baand maatte løses eller sprænges; thi vel kunde jeg personlig undgaa Kampen ved at lade mine Sønner konfirmere af en venlig Præst paa Landet; men baade fandt jeg det dog næsten utaaeligt at være Præst og ej turde konfirmere sine egne Børn, og ukjærligt, nu da Mynster var bleven Biskop, at lade mine kristelige Venner i Hovedstaden være i den Vaande, de ikke nær saa let som jeg kunde

undvige. Jeg ansøgte derfor Kongen om Tilladelse til at konfirmere mine egne og gode Venners Børn, og fandt Kongen ikke ugunstig stemt derfor; men da jeg nok vidste, det vilde fornemmelig komme an paa Biskop Mynsters Erklæring, og havde ingen Gunst af ham at vente, saa bad jeg vor nuværende Enkedronning at tale et godt Ord for mig til Bispen og forberede Sagen. Det hjalp imidlertid ikke; thi da jeg den sidste Dag i 1838 indfandt mig hos Biskoppen, for baade saa klart og indtrængende som muligt at forestille ham denne Hjærtesag, fandt jeg ham ikke blot saa ubøjelig, men saa bitter og fjendtlig, at jeg efter en timelang Samtale i Sofaen maatte gaa bort med en haanlig Afvisning og, jeg nægter det ikke, i en oprørt Stemning, som jeg frit gav Luft.

Da jeg imidlertid paa den smukke Vinterdag, for at tilbagevinde Ligevægten, gik om ad Volden og igjennem Kongens Have, hvor Smaaafuglene kvadrede saa venlig, da faldt det mig ind, hvad Salmisten synger om den Gud, som under baade Spurv og Svale en Rede ved sit Alter, til at udruge sine spæde; og da gik jeg rolig hjem og satte mine Tanker paa Rim, som det ventelig endnu kan ses i en af de første Kirketidender for 1839. I det samme Aar blev jeg da, som man veed, virkelig Præst ved Vartov, og det saa betimelig, at jeg ordentlig kunde forberede og konfirmere mine to ældste Sønner til Mikkelsdag.

Hvordan nu *det* gik til, vil danske Kristne altid ønske at vide; og da Biskop Mynster har givet en vildledende Fremstilling deraf, som har fundet Tiltro, maa jeg med Flid rette den, uden at ville nægte, at Mynster meget godt kan have tænkt, hans Meddelelse var rigtig, saa det virkelig var *ham*, der maatte bevæge vor gamle Konge til mod sin Vilje at gjøre mig til Præst ved Vartov, fordi Biskoppen forsikrede, at jeg kunde gjøre mere Skade uden for Statskirken end inden i den. Frederik den sjette lod mig nemlig, gjennem Kammerjunker Reedtz i det udenlandske Departement og min engelske Ven, Legations-Sekretær Browne, hemmelig vide, at naar jeg vilde søge Vartov, skulde jeg nok faa det. Paa Vartov havde jeg nu længe haft Øje, som den eneste Krog i Statskirken, hvor jeg som kristelig oplyst Præst kunde udholde Stillingen, saa længe det skulde være, fordi jeg *der* ikke lettelig kunde finde mig tvungen til noget, der stred mod min Samvittighed, og havde dog Lejlighed til at udøve Præste-Embe-

det i hele dets Omfang og fremfor alt til at konfirmere alle de kristelige Forældres Børn, som ønskede det; men jeg vilde dog ikke søge det blot paa hemmelige Efterretninger, som jeg var gammel nok til at vide, er sjældnen ganske paalidelige. Jeg gik derfor selv op til Kongen, og mødte i Forgemakket min Formand baade i Præstø og Vartov, som var oppe at takke for god Befordring, og fortalte mig, da han kom ud, at Kongen til hans store Forundring havde spurgt ham, om han trode, Grundtvig, hvis han blev Præst ved Vartov, vilde forstyrre Kirke-Freden. Da jeg nu fik Kongen i Tale, sagde jeg ham strax, at jeg havde i Sinde at søge Vartov-Kaldet, men kun, naar Majestæten vilde give mig Haab om at faa det. „Jeg giver aldrig noget Haab“, var Kongens korte Svar, men da saa jeg gjentog: „Ja, saa søger jeg det bestemt ikke heller; thi jeg er nu for gammel til at holdes for Nar i Kancelliet“, da svarede Kongen meget venlig: „Ja, saa kan De jo give mig Deres Ansøgning“, og dertil erklærede jeg mig villig. Jeg afleverede nu kort efter min Ansøgning i Forgemakket, og skjønt vor nuværende Enkedronning føjede mig i at spørge til Sagen hos Kongen, bragte hun mig kun et undvigende Svar, saa til sidst, da man fra Kancelliet lod mig vide, at Ansøgningen var ikke kommen der, trode jeg virkelig, den ved et besynderligt Uheld var forulykket; men da jeg lod efterspørge i Kabinettet, fik jeg til Svar, at den var i god Behold, og Sagen var da, at Kongen af Nænsomhed havde beholdt Ansøgningen for sig selv, til han af Kancelliets Indstilling kunde se, der intet var i Vejen for min Kaldelse.

Det var imidlertid i et vanskeligt Øjeblik, jeg paa ny fik Præstestilling i Statskirken; thi, efter en Ansøgning fra Kjøbenhavns Præsteskab med Stiftsprovst Clausen i Spidsen, var *Alterbogs-Sagen* paa ny sat i Bevægelse, og Biskop Mynster havde, i frivillig Forbindelse med Stiftsprovstens Svigersøn, en plat Rationalist, udarbejdet Forslag til en ny Alterbog, der kun skulde meddeles, hvem Biskoppen fandt dertil værdige, og saa bedømmes af en Kommission, hvori Biskoppen selv var Formand. Dette maatte falde mig meget mistænkeligt, og da derfor Stemmann formanede mig til smukt at holde Fred, forsikrede jeg ham vel om min Beredvillighed dertil, men gjorde ham opmærksom paa, at den ny Alterbog ventelig vilde yppe en Kiv, der gjorde Freden umulig. Excellencen betrode mig imidlertid, at han saae helst, det blev ved det gamle, og at naar jeg fik Bogen, kunde

jeg jo skrive imod den saa skarpt, som jeg vilde; og da jeg bemærkede, at hvor det hos Biskop Mynster gik i Vennevold, var jeg vis nok paa at staa udenfor, bemærkede den gamle, at han turde dog vædde med mig, at Biskoppen sendte ogsaa mig Bogen. Det skete naturligvis ogsaa, og jeg saae da med Forbavselse, at Biskop Mynster efter Professor Clausens Forslag i Bogen om Katolicisme og Protestantisme, vilde have *Daabs-Pagten* aldeles afskaffet ved Barne-Daaben, og dog fremdeles have Barne-Daaben gjort til en tvungen Sag, saa herefter skulde *Daabs-Pagten* i den danske Statskirke kun oprettes med de *Jøder*, som mulig vilde træde ind i den. Det hele var derhos saa letsindig og skjødesløst behandlet med Trældoms Aand, at mit „Frisprog“ derimod maatte blive gennemgribende. Da imidlertid Frederik den sjettes Død netop nu indtraf, hendøde Alterbogs-Sagen til Lykke med det samme; thi en haanlig Afvisning var det eneste Svar, Mynster gav paa mit Frisprog, og en Del havde han vel dog under den gamle Konge faaet sat igjennem, som altid vilde gjort Præste-Stillingen i Stats-Kirken tungere, og Kirke-Tjenesten stivere og dødere, end den allerede var.

Vil Gud, jeg lever til næste Aars Pinse, da har jeg fyldt de femogtyve ved Vartovs-Kirken; og skulde jeg regne efter Tallet af Konfirmander, da maatte Virkningen i levende kristelig Retning være højst ubetydelig; men efter det Indtryk, Vartov-Forsamlingen med sin Menigheds-Sang, under Øgenavnet „*Grundtvigianisme*“, har gjort paa Verden, ikke blot i Hovedstaden, men i hele Danmark, kan det dog næppe fejle, at der jo i den senere Menneske-Alder kjendelig har dannet sig en Kjærne til *en kristelig dansk Frimenighed*, der, da den udelukkende holder sig til den apostoliske Tros-Bekjendelse og Herrens egne Indstiftelser, vist nok mindst af alle de nu saakaldte kristne Kirke-Samfund med rette kaldes en Sekt (et Afsnit) og gives Øgenavne efter en af Herrens og sine Tjenere, men som dog ganske rigtig har *den* kirkelige Ejendommelighed: kun at kræve Enighed om, hvad der har været fælles for *alle* troende og døbte, og kun at søge det ny, aandelige Liv i *Ordet* til os af Herrens egen Mund ved hans egne Indstiftelser.

II
ERINDRINGER OM GRUNDTVIG

KAPITEL I
STUDENTERTID 1800—03

1. *Henrik Steffens:*

Den Ældste af dem (o: *min Moders Søstre*) var Præsten Grundtvigs Kone; min Moder var den Yngste af dem Alle. Præstekonen havde i sin høie Alder født en Dreng, der, da jeg tidligere vendte tilbage fra Tydskland til Kjøbenhavn, netop havde forladt Skolen, for at drage til Universitetet; min Kone og jeg traf ham hos den gamle Professor Bang, hos hvem vi oftere vare til Bords. Han sad der undselig og frygtsom, og jeg ahnedede ikke den Opsigt, som han siden vilde gjøre. Mine offentlige philosophiske Forelæsninger, der den Tid fandt en saa levende Deeltagelse i Kjøbenhavn, gjorde, som den unge Mand selv tilstod, et stort Indtryk paa ham. Jeg vidste ikke, at han besøgte mine Forelæsninger; han selv blev mig fremmed, jeg lærte paa denne Tid næsten slet ikke at kjende ham.

2. *Fr. Hammerich:*

(*Grundtvig*) var dengang en ung Student, der ofte spiste sammen med Steffens ved deres fælles Morbroders, den gamle Bangs, Bord. Han var meget tilbageholdende og yttrede sig kun lidt. „Hører Du ogsaa mine Forelæsninger?“ spurgte Steffens ham engang. Da Grundtvig bejaede Spørgsmaalet, udbrød Steffens: „men forstaar Du dem da?“ „Jo, Noget,“ svarede Grundtvig tørt.

KAPITEL II

LANGELANDSOPHOLDET 1805—08

3. *Carl Steensen-Leth:*

— — — — — Naar *Grundtvig* fortæller, at der taltes Tysk paa *Egeløkke*, da har det kuns været, naar *Herskaberne* fra *Slottet* var der, thi disse var alle Tyske. — Og naar de mange tyske *Herrer*, som den *Gang* opholdt sig paa *Slottet* af og til om *Formiddagen* kom ridende til *Egeløkke*, da blev der talt Tysk, som er begribeligt, men, saavist som *Gud* er i *Himmelen*, saa er der til daglig *Brug* aldrig nogensinde udtalt et tysk Ord. Jeg gad virkelig vide, med hvem der skulde tales Tysk?

Grundtvig var en sær *Patron* i sin *Ungdom*, frastødende, dominerende og bydende, haardhjærtet etc., saa jeg tror, at han i sin første *Ungdom* ingen *Venner* havde. *Heiberg* udgav et lille *Skrift* mod *Grundtvig*, hvor han læser ham *Teksten*; det er værdt at læse.

Hvad *Landsbypræsterne* angaar, da véd vi jo alle, at som *Talere* var de jo næsten overalt ens, men vi har saamænd *Præster* endnu, som ikke er bedre end *Præsterne* den *Gang*, og det i vor egen *Hovedstad*. — — — — —

Naar han taler om tomme *Kirker*, da er denne *Sag* ogsaa usand, thi *Landboerne* udmærkede sig virkelig ved en sand *Religiøsitet*. Naar *Kirkerne* her i *Byen* er fulde, da er det lige saa meget *Nysgærrighed*, *Mode* etc.

Grundtvig har næppe skrevet sine *Erindringer* i en tidligere *Alder*, thi da maatte han dog vide, hvor usandt han har baaret sig ad. Alt, hvad han saaledes har prentet, bliver nu til *Sandhed* i *Tidernes Længde*.

— — — — —
En ældre *bigot* *Dame* besøgte mig i *Julen*; hun havde læst *Grundtvigs Levnet*, som hun tilbød mig at læse, men som jeg dog ikke modtog. Hun fortalte om den skrækkelige *Ugudelighed* paa *Langeland* og meget mere om *Præsterne*.

Det er vist næppe første *Gang*, at *Barfod* uden *Videre* skriver om *Ting*, han løst udtager af andre *Bøger*.

Grundtvig var min Lærer, som jeg som saadan aldrig kan have Aarsag til at dadle; han lærte mig ufortrøden, men han var ogsaa en hidsig Mand og behandlede mig vistnok strængt, som jeg alligevel ikke vil klage over, thi det kunde være fortjænt. — — —

4. *Fr. Barfod:*

Der er en Anekdote fra Langeland, som navnlig hist ovre er saa kjendt, at vi dog skulle medtage den. I et Selskab spurgte man Grundtvig, hvad han syntes om Øen: „Er det dog ikke et Kanaans Land!“ „Jo,“ svarede han, „og Kananiterne ere ikke uddrevne; de ere her endnu.“

KAPITEL III

PAA VALKENDORFS KOLLEGIUM 1808—11

5. *Fr. Barfod:*

Paa Valkendorfs Kollegium var der Gilde hos hans (*Grundtvigs*) Sambo, igiennem hvis Værelse han maatte gaa, da han sent om Aftenen kom hjem. For at drille ham rejste en af Gæsterne sig op, som han kom, og udbragte i stærke Ord en Skaal for „Fornuften“, det eneste Lys paa vor Vej. Da han var færdig, spurgte en Anden Grundtvig, hvad han syntes om Skaalen, men fik til Svar: „Det er smukt af Dem, mine Herrer! at mindes fraværende Venner.“

6. *F. C. Sibbern:*

Med Grundtvig levede jeg meget sammen paa Walchendorfs Kollegium, hvor han fik Plads efter Kbhvns. Bombardement, da han kom fra Langeland, hvor han havde været Huslærer hos en Fru Leth. Han var Lærer i Historie i Schouboes Institut, og skrev sin første Nordens Mythologie, som var meget poetisk, og som jeg holdt meget af. Grundideen er mærkelig nok i christelig Aand: thi Odin kommer her til sin Gudmagt ved et Slags Syndefald eller Affald. Jeg kom meget om Aftenen til Gr., der ofte sad oppe til langt ud paa Natten. Man sagde dengang om Gr., at hans Tro var Asatroen, hvilket natur-

ligviis ei var saa. Men nu oplevede vi, Hersleb og jeg med de Øvrige en Hovedforandring, som foregik med Gr. Det var i Dec. 1810. Han blev liggende om Morgenen og laae i en saadan Tilstand, at vi sendte Bud efter hans Onkel gamle Etatsraad Bang, den nuværende Oluf Bangs (Balfungos) Fader, men han erklærede, at det ei var legemlig Sygdom, han leed af, men at han laae i en indvortes Kamp for sin Sjæls Frelse. Da paatog jeg mig at kjøre ud med ham til hans gamle Fader, som var Præst i Udbye paa Veien til Vordingborg. Desværre husker jeg ei det Mindste af, hvad da maa være bleven talet imellem os paa Reisen. Landeveien gik dengang mellem Kjøge og Vordingborg meget kroget, og Udbye laae langt fra den inde i Landet. Vi besluttede derfor, da vi om Aftenen kom til Vindbyeholt at blive der i Kroen til Daggrøet næste Dag. Vi gik tilsengs, men Grundtvig sad og skrev paa sit Afskedsdigt til Schouboes Skoles Disciple, medens jeg faldt i Søvn. Men langt ud paa Natten vaagnede jeg; Gr. laae paa Knæ i et Hjørne af Værelset og bad med saa høi Røst, at det vist maatte vække Opmærksomhed i Huset. Jeg søgte at faae ham rolig, men det varede længe. Endelig kom vi paa en Vogn, da det var bleven lyst, og kjørte til Udbye. Paa Vejen fortalte Gr. mig, at han havde følt Djævelen som en Slange legemligen at snoe sig om hans Krop. I Udbye forbausede det mig næsten, at Faderen, da jeg gav ham Beretning om Sønnens Tilstand, hurtigt fattede sig. Min Søn har Anfægtelser, sagde han og derved vidste han, hvad han havde for sig.

Jeg maa meget beklage, at jeg næsten Intet mindes eller i mange Aar har mindedes om Det, som blev talet. Den 21de Dec. var een af de Dage, jeg var fra Byen med Grundtvig. Jeg veed det deraf, at jeg det Aar ikke var hos A. S. Ørsted paa hans Fødselsdag, da jeg dog ellers var En af dem, som samlede hos ham den Dag.

7. W. Hjort:

Ingen fulgte vel i de Aar Grundtvig saa nøje som (*Povel Dons*), men dennes (*Gr.s*) Tankegang blev ham snart for mægtig, den overvældede ham, hans Natur var for blød og fin, og da han uden at ændse sin egen Begrændsning ustandselig vilde følge ham op paa Højderne — blev den sprængt. Med Rette skriver Grundtvig om ham:

„Gjennemrystet, gjennemsuset,
gjennemluet, overspændt,
svimled han som en beruset,
blussed som en selvantændt.“

Det første Knæk fik han dog ved en Kjærlighedsgjærning mod Grundtvig. Da denne 1811 fik et Anfald af Sindssyge, veg Dons ikke fra hans Side, men plejede ham Nat og Dag, ja, maatte endog, naar Vanviddet tog Overhaand, kæmpe med ham, saa at de ofte begge segnede. Grundtvig kom sig omsider, men Dons havde hørt og set alt for meget til nogensinde at glemme det. Indtrykket havde været ham for stærkt, og man tager næppe fejl i at datere hans Svækkelse fra denne Periode. — — I Aarene fra 1811—20 nedbrødes han (o: *Dons*) nemlig mere og mere. I Begyndelsen var det næppe kjendeligt, og han læste, maaske til sin Skade, Korrektur paa Grundtvigs Bøger. Men efterhaanden blev han mere sygelig, og Forholdet til Grundtvig blev mere spændt. Denne var haard, og Dons veg. De havde stærke Sammenstød, naar Grundtvig vilde vise den højtflyvende, sværmeriske Dons tilbage indenfor hans rette Grænser.

8. *Fredrik Schmidt:*

I Treschows Sopha fandt jeg Grundtvig, som jeg nu (*1. 4. 1811*) for første Gang saae. Han var indviklet i en filosofisk-christelig Samtale med Treschow, hvori han blandt andet gjorde denne det Samvittigheds-Spørgsmaal: „Om en Philosoph kan troe paa sig selv?“ Den Maade, hvorpaa disse tvende gode Mænd fremsatte deres forskjellige Meninger om Mysterier, med hvilke man dog aldrig kommer i det Rene, var meget interessant og human. Treschow søgte at forme dem efter og bringe dem i Harmoni med Fornuftens Ideer, men Grundtvig holdt saa stivt ved Systemet, at han end ikke i Henseende til Trinitetslæren taalte mindste Afgivelse fra den Athanasiske Formel. At Grundtvigs Tro paa Christus, som den han efter hans Overbeviisning selv har erklæret sig at være, som overmenneskeligt Væsen og Verdens Forsoner (han vil ikke lade sig nøie med Navnet Forløser), er varm, inderlig og uskrømtet, er umiskjendeligt. Den er hos ham Resultatet af forgjæves Grublen og Stræben for at komme til Maalet ad en anden Vei, og han føler sig lykkelig ved denne Tro.

I hans mørke Øie og hans blege Ansigts levende Træk er der noget sværmerisk, men tillige noget blidt. Istedetfor at jeg havde bestemt mig til at gaae strax, blev jeg opholdt til Kl. 10 og maatte endda bryde overtværs. At Treschow i denne Samtale gjentog den Yttring, som jeg allerede for flere Aar tilbage har hørt af ham, om Forbindelsen mellem Essenernes og den christelige Religion, og at Grundtvig, da jeg fortalte ham Hovedideen i Eberhards „Geist des Urchristenthums“, nemlig at „der griechische Sinn und das orientalische Gefühl“ i den er sammensmeltet, svarede: „Altsaa atter en Christendom uden Christus“, vil jeg blot i Korthed anmærke samt at Traaden i denne Samtale saa ofte blev afbrudt og knyttet igjen, at jeg ikke, hvad jeg ellers havde ønsket, kan give noget sammenhængende Udtog af den. At Treschow bifalder og erkjender det Schellingske Identitets System, erklærede han ved denne Leilighed.

9. Fredrik Schmidt:

Kl. 2 (8. 4. 1811) gik jeg til Treschows. Da Grundtvig, som og var indbudet, biede noget længe, blev Hansen sendt som Expres efter ham. Neppe var han kommet ind ad Døren førend han og Treschow atter vare inde i Philosophi og Theologi, som dog ved Bordet afvexlede med Poesi. Grundtvigs Læge Ole Mynster har tilraadet ham at afholde sig fra alt litterairt Arbeide, som fordrer Anstrengelse, men derimod at beskjæftige sig med saadant, som uden at forde megen Selvtænkning dog sysselsatte Sjælekræfterne, f. Ex. at oversætte, og han var nu næsten bestemt paa at ville oversætte Werners „Weihe der Kraft“, hvorimod Treschow og jeg søgte at overtale ham til at tage fat paa „Die Söhne des Thales“. Schiller gjør han meget af, især hans „Braut von Messina“, hvori Treschow stemmede sammen med ham, men jeg ikke. „Don Carlos“ er og bliver stedse i mine Øine hans Mesterværk. Om Øhlenschlæger meente Grundtvig, at han nu var ved Overgangen til et nyt System, da en stor Digter, efter Grundtvigs Formening, stedse arbeidede slettest, naar han var ved et saadant Vendepunkt, og derfor af Øhlenschlægers seneste Digtninger vilde uddrage den Slutning, at han var ved en saadan Vending eller Omvendelse. Grundtvig havde blot hørt den første Deel af Øhlenschlægers Forelæsninger, hvor han lagde Grundstenen

for sit æsthetiske System, som Grundtvig fandt lagt for løs og Treschow ikke dybt nok. Da Talen siden blev om de nyeste Underviisnings- og Opdragelses-Theorier fortalte Grundtvig om En i Kjøbenhavn, der var opdraget efter Rousseaus's „Emil“, men uheldigvis saaledes, at han var blevet halvgal. Da man deraf tog Anledning til at nedrive Rousseaus's „Emil“, skal en Anden have anmærket, at den forberedte halvgale Person var blevet opdraget efter *den danske Oversættelse af „Emil“*. Efter Bordet blev der talt om Kræmmeraad og slette Embedsmænd samt hvorledes Ærligheden forsvinder med Religiositeten og endelig om Frihed og Nødvendighed; ved hvilken Leilighed Treschow og Grundtvig forenede sig mod mig og Friheden og vilde have denne ombyttet med indvortes Nødvendighed, ligesom Grundtvig fandt, at det vel ikke var bestemt, men forudseet af Gud, hvorlunde denne eller hin *maatte* blive en Skurk og evig fordømt, thi han forsikkrede at han som god og consequent Christen heller ikke kunde give Slip paa evige Straffe. Da jeg gik til Pianofortet stak han paa sig — maaskee fordi han ikke taaler Musik. Der blev spillet og sunget adskillige smukke Sager af Kunzen og Natten af Steibelt. Ved sin Tilbagekomst maatte Grundtvig dog tære Musikken igjen og jeg glædede ham med: „Stusle Søndagsqvællen“. Den øvrige Deel af Aftenen blev tilbragt med theologiske Samtaler, fornemmelig mellem Treschow og Grundtvig, hvortil jeg af og til lagde min Skjærv, især da Grundtvig begyndte at protegere Djævelen, hvorover vi kom lidt alvorlig i Debat, saa at Grundtvig ved Bordet bad mig undskylde, om han i Stridens Hede havde overilet sig, som dog ei var Tilfældet. Grundtvig har af Udseende meget Lignende med Baggesen, men er upaatvivlelig et meget bedre Menneske. Der er som meldt noget Forvirret i hans Øine, dem han undertiden efter en anstrængt Samtale tillukker, som om han vilde samle sig igjen. Med vor evangelisk-christelige Psalmebog er han meget utilfreds og anmærkede, som mig synes med Grund, at det er en betydelig Mangel ved den, at den ingen historiske Psalmer har, og at der istedet for levende Exempler fremsættes tør Moral. Nogen Deel turde vel feilslagne Forhaabninger, ydmyget Stolthed og den Forfølgelse af nogle af Kjøbenhavns Præster, han har været underkastet, og som just ikke gør disse nogen Ære, saavel som legemlig Svaghed have paa hans nærværende Anskuelse af Christendommen; men at de dog fornemmelig ere

grundede i Følelsen af hans egen Trang til beroligende Vished, saavel som i den Overbeviisning, at Tidsalderens Elendighed ene kan afhjælpes ved sand Religiositet og at denne ene finder fast Grund i Troen paa Christendommens guddommelige Autoritet — derom overtydes man stedse mere ved at høre den Begeistring, hvormed han taler om dette sit og Menneskehedens vigtigste Anliggende. Ved nærmere Prøvelse turde han maaskee finde, at han ikke noksom har adskilt den ægte Christuslære fra Systemet, og at Læren bliver den samme, om end Læreformen er forskjellig.

KAPITEL IV

KAPELLAN I UDBY 1811—13

10. C. J. Brandt:

En gammel Kone, der som Enke boede i et Hus tæt ved Rønnebæk-Præstegaard, var mellem de Piger, der dette Aar (o: *Foraar 1812*) blev konfirmerede i Udby. Hun har fortalt mig, med hvilken Nidkjærhed „den unge Grundtvig“ forberedede Børnene, og navnlig sidste Gang han havde dem samlede om sig, hvorledes han, efter i flere Timer, som han plejede, at have talt med dem og til dem og formanet dem paa det inderligste, faldt paa sine Knæ midt i deres Kreds og bad for dem med høj Røst under mange Taarer: at dog Herren vilde bevare dem, saa de maatte blive i hans Pagt. Derefter stod han op, dybt bevæget, og gik ind i et Sideværelse, men de kunde tydelig høre, hvorledes han der i Enrum blev ved at bede.

Gamle Dorthe Hans's takkede endnu under sine graa Haar den unge Præst, der i hendes Barndom havde lært hende de Kingos Salmer, hun maatte læse for ham paa Kirkegulvet, og som hun endnu kunde udenad, da hun hensov nær de 80.

11. Ludv. Schrøder:

I sin Trang til at tage sig af de fattige gav (*Grundtvig*) engang det Korn bort, der skulde saas i Præstegaardsmarken; da den gamle Præst, som havde hørt Avlskarlen klage derover, spurgte Sønnen, hvordan det var gaaet til, fik han kun til Svar: „Ja, Fader, hvad prædiker vi om?“

12. Daniel Peter Smith:

(Grundtvig) var i Roeskilde ved Landemodet (Okt. 1812), hvortil Biskop Münter havde knyttet videnskabelige Forhandlinger (og hvortil alle Theologer havde Adgang, og hvor ogsaa jeg lille Adjunct dirstede mig til at forelæse en Afhandling om „Grændserne mellem den geistlige og sceniske Veltalenhed“ indrykket i Forhandlingerne) for at forelæse sin herlige Bog „Roeskilde-Riim“, hvori hans Mesterstykker, Biskop Vilhelm og Ole Vind, findes. Han logerte hos mig og laante mig sit Manuskript at læse, saa jeg havde dobbelt saa godt af at høre ham med sin dybe, monotone Stemme saa godt som synge det for i en stadig Bølgegang. De andre Forhandlinger vare endte, de gode Provster havde holdt et dygtigt Maaltid, faaet en Pibe til Caffeen, men ak! ingen Siesta. De maatte atter op i Landemodssalen, og Kl. 9 Aften begyndte vor Poet og Capellan. Han sad ved Siden af den gode Amtsprovst *Bøgh*, vor fælleds Patron, som med en Engels Taalmodighed tændte Lysene igjen, hvergang Grundtvigs Begeistring spyttede dem ud. Münter var mindre taalmodig, men reiste sig og gik omkring og bladede i Bibliothekets Bøger, men hos de øvrige Amtsprovster gik Naturen over Optugtelsen; de sov, og blandt Andre saa snorkede Provst *Hammond* fælt. Men da løftede Grundtvig sin Tordenrøst, da han kom paa sin poetiske Vandring til „Kirkesvalen, hvor han saae Lys, tog Mod til sig og traadte ind, og til sin Forundring seer Bisper og Ridderkors paa Præstekjoler og alle Bispers Portraiter paa Væggen“, saa raabte han overlydt: „Sidder vel, I Bisper alle! fra Palladius til Balle“ — og saa tiltaler han Biskoppen som „gamle Baltzers Søn“. Bispen tabte Bogen af Haand, Provsterne vaagnede alle, og dersom Hammond havde haft nogle Haar, saa havde de reist sig af Skræk over hans stirrende Øine. Det gik ud paa Aftenen og det var nær ved Midnat, da Grundtvig puttede sit Manuskript i Lommen, og vi skulde til at gaae i Halvskumring langs med Omgangen til den mørke Vindeltrappe, inden vi kunde naae Kirken, hvor Billederne i Maanelys bevægede sig som opvaagnede af Trolldmanden Grundtvig. Den forunderlige Hast, hvormed Provsterne trængte sig forbi hverandre, tydede virkelig paa nogen Hjerteklappen, saa jeg og Grundtvig gik allerbagest, og jeg kunde ikke bare mig for at hviske til ham: „De gode Prælater har De gjort bange, og de

tænke: den som kommer allersidst, skal i den sorte Gryde.“ Grundtvig skoggerlo, og vi gik hjem til Sengs. Næste Dag blev han over hos mig. Han var dengang (1811) i sin allerhøieste Orthodoxie, og vi kom til at tale om Inspirationen, og da jeg ikke, trods al hans Iver for at omvende mig, vilde tilstaae, at *hvert Ord* i den ganske hellige Skrift var indblæst af Gud, „dicteret af den hellige Aand“, saa forlod han mig efter Disputation fra Kl. 7 Aften til Kl. 1 i hæftig Graad og forudsagde, at der vilde komme en Tid, da jeg dybt vilde begræde min Vantro. Den Tid er rigtignok ikke kommen, men derimod den forunderlige Tid for ham, at han offentlig har erklæret, at man maae lade den hele Inspirationsidee fare, og istedet for at holde sig til Guds Ord, slutte sig fast til Daabsbekjendelsen. — — —

KAPITEL V

1813—20

13. *Carl Otto:*

Skøndt meget langt ude, er jeg i Slægt med denne berømte, i mange Henseender mærkværdige Mand. Grundtvigs første Hustru (Lise Blicher) og min var kødelige Søskendebørn. Da i 1817 min Forlovelse fejredes i mine Svigerforældres Hus, var han tilligemed den hele øvrige Familie tilstede med sin Forlovede. Da det traf sig, at der var tre andre Forlovelsespar i Huset, tog Grundtvig, hvem jeg allerede tidligere havde set dér, Anledning til efter Aftenspisningen at fremsige et Digt om og til samtlige Forlovede, ham selv indbefattet. Det var naturligvis, som alt fra hans Pen, særdeles kraftigt, med mange smukke Billeder, og udtryksfuldt; men jeg tør sige, at kun Faa af de Tilstedeværende forstod det, da det blev fremsagt paa hans sædvanlige Maade: skanderende i de op- og nedgaaende Takter, hvad for en stor Del betog det dets Skønhed. Man kunde imidlertid mærke, med hvilken Højagtelse han allerede blev betragtet, idet der under Foredraget herskede en saa dyb Taushed, at man kunde høre en Naal falde. Overhovedet besad han allerede et Navn som Digter, Historiker og Theolog — og Familien ansaa det derfor naturligvis for en Ære at kunne tælle ham blandt *sine*. Men han var ogsaa

dengang lige saa særegen i Væsen som han senere har vist sig; og da man atter og atter har sagt, at han var af en saa fredelig Karakter, tør jeg jo ikke benægte det. Men vist er det, at Enhver i Familien frygtede for at modsige ham, da han derved altid blev heftig og forsvarede hvad han engang havde sagt, meget strengt og hidsigt.

Da han blev gift, var der en almindelig Klage i Familien over den Maade han levede paa. Han var nemlig saa uregelmæssig, at han ikke vilde lade sig forstyrre af nogetsomhelst, naar han arbejdede ved sit Skrivebord. Ved hvert Maaltid maatte man lade Maden staa indtil hans Bog tillod ham at nyde den — og det var ofte halve Dage. Søvn tog han kun, naar den overraskede ham i hans Lænestol ved Arbejdsbordet; i Seng kunde hans Hustru næsten aldrig faa ham — i det mindste aldrig til rette Tid — undtagen naar ved et Tilfælde hans Arbejde var endt ved Sengetid; ellers tog han altid fat, hvor han havde endt, indtil han af Træthed faldt i Søvn. Om han har fortsat denne mærkværdige for Sundheden saa skadelige Levemaade hele sit Liv igennem, eller i hvor lang Tid, véd jeg ikke. Under hans første Ægteskab skete der ingen Forandring, og man maa da virkelig forbauses over, at han naaede saa høj en Alder, og ikke allerede tidlig tabte den Kraft, han mærkværdigvis nok kunde glæde sig ved til det sidste.

Jeg var mange Gange sammen med ham i mine Forlovelsesdage. Men han kedede sig aabenbart i høj Grad i disse Familiekrese, da han hverken spillede Kort eller satte mindste Pris paa den trivielle Conversation, der i Almindelighed føres ved saadanne Lejligheder. Han talte derfor kun med En og Anden, i hvem han kunde formode, om ikke Aandsbeslægtethed, saa dog Modtagelighed for „lærde Diskussioner“. Dog kunde han ofte le hjærtelig, naar en eller anden latterlig Begivenhed i Byen var paa Bane — som han overhovedet ikke viste nogen Fornemhed eller Tilbageholdenhed selv mod dem, der stod lavest i Aand. Jeg hædredes ofte med hans Tiltale, og da jeg foretog min første Rejse til Udlandet i 1819, skrev han et smukt Digt i min Stambog. Senere har vore Veje ikke ført os sammen. Men jeg er stolt og glad ved dog at have kendt ham.

KAPITEL VI

PRÆST I PRÆSTØ OG SKIBBINGE 1821—22

14. *N. W. T. Bondesen:*

Kirken var i Grundtvigs Embedstid stedse talrig besøgt; hans Prædikener vare levende og gribende, og selv var han da ofte meget heftig bevæget, saa at Taarerne randt ned ad hans Kinder. Stundom vare hans Prædikener meget lange, men de fulgtes dog altid med spændt Opmærksomhed; trak imidlertid Tiden lovlig længe ud, plejede Skolelæreren — rimeligvis efter Aftale — at gaa sagte ned ad Kirkegulvet, og saa endte G. sin Prædiken. Han holdt kun én Gang Konfirmation her i Præstø. Konfirmanderne (24 i Tallet) bleve kun forberedte i Vinterhalvaaret; de læste da Mandag, Torsdag og Løverdage fra Kl. 9 til henimod 3 uden nogen Afbrydelse men bleve dog — efter en gammel Kones Beretning — ikke trætte og følte hverken til Sult eller Tørst. De afsang hver Gang først en Psalme; dernæst holdt G. en Bøn; saa læste hvert Barn ved hans Bord et Stykke af Bibelen, om hvis Indhold, han da talte med dem; dernæst kom Overhøring samt Forklaring og Fortælling om de Ting, som høre til Guds Rige; endelig sluttedes der med en Psalme og en Bøn. Blandt de afsungne Psalmer mindedes de Gamle især, med hvilken Glæde de sang: „Et Barn er født i Bethlehem“. Af Psalmerne, som de lærte udenad, og de lærte mange, fandtes de fleste ikke i den da brugelige Psalmebog, og de maatte da laane Psalmebøger (Kingos) hos de gamle Koner i Hospitalet. Ved Undervisningen benyttedes Balles Lærebog, men der lagdes særlig Vægt paa Katechismusundervisningen, og de brugte flittig den saakaldte „Pavekatechismus“, paa hvis Titelblad findes en Afbildning af Luther med det bekjendte Vers: „Hør mig, o Pav! jeg være vil“ o.s.v. Foruden den Bibelhistorie, der læstes i Skolen, brugte Konfirmanderne ogsaa Bibelkrøniken. Skjøndt Skolelæreren i Præstø var en dygtig Mand, skortede det dog Børnene paa Kundskab i Bibelhistorie og Katechismus; stundom klagede Grundtvig herover til Læreren, og denne, som var streng og heftig, plejede da at tildele de Paagældende korporlig Revselse i Skolen. Grundtvig selv arbejdede utrættelig med

sine Konfirmander og fik flere med, som alt vare gamle og Aar for Aar vare blevne viste bort. Medens Undervisningen varede, vilde han ikke forstyrres eller afbrydes, og, hvem der kom, maatte gaa bort med uforrettet Sag, enten det var Fornemme eller Ringe. Navnlig havde det gjort Indtryk paa Børnene, at selv Ejeren af det nærliggende Baroni (Stampenborg) engang maatte gaa forgiæves, ligesom de heller ikke glemte at fortælle mig, hvorledes alle de fornemme Folk, som vare tilstede paa Konfirmationsdagen og havde sat sig i Choret, maatte forlade det, forat Børnene kunde komme op til Alteret og knælende aflægge deres Løfte.

Der vare nemlig fornemme Folk tilstede den Dag, blandt andre Hertugen af Avgustenburg og Prinsen af Noer. Denne Konfirmationsdag mindes alle de, jeg har talt med, meget levende. Grundtvigs første Tale til Konfirmanderne var saa gribende, at de alle uden Undtagelse vare heftigt bevægede; han maatte bede dem berolige sig og standse deres Taarer, ja han maatte endog gjøre et længere Ophold paa Grund af deres Hulken.

Ligesom Grundtvig i det Hele viste sig som en alvorlig og nidkjær Præst, saaledes ogsaa med Hensyn til Altergangen, De Unge maatte Dagen i Forvejen møde hos ham, én for én, og de, der da havde glemt, hvad de før deres Konfirmation havde lært om Naderen og dens Betydning, fik ikke Tilladelse til at gaa til Herrens Bord.

KAPITEL VII

VED VOR FRELSERS KIRKE I KØBENHAVN

1822—26

15. Chr. S. Ley:

Da Grundtvig (*i Aug. 1825*) havde læst Clausens bog, gik han ud til bispem [Friederich Münter] og sagde ham, at den teologiske professor (3: *H. N. Clausen*) havde skrevet denne bog, hvori der stod det og det. Bispem var da meget vred herover og sagde: ja, det var jo skrækeligt. Grundtvig sagde ham da, at han havde i sinde at tage fat på Clausen derfor. Ja, gør kun det, sagde Münter, han fortjener

rigtignok alvorlig skrup! Det gør mig også ondt, at han har dediceret mig den bog. — „Ja,“ sagde Grundtvig, „det kan jeg nok tænke, at det må gøre Dem ondt, at han vil gøre Dem til pille for sin rådne kirke.“ „Ja vist,“ sagde bispen.

16. H. Brun:

Paa Forelæsninger gik der (*i Sept. 1825*) om blandt de theologiske Studerende en Erkjendtligheds-Skrivelse til Clausen i Anledning af Gjenmælet. Da En fortalte Grundtvig, at nu havde derpaa undertegnet sig 88, da svarer han blot: „Slaa en Streg midt over, saa har De fire Nuller.“

17. Jak. Kr. Lindberg:

Nu stod den tusindårsfest (*i 1826*) for i anledning af kristendommens indførelse ved Ansgarius. Naturligvis glædede vi os til den, vi, for hvem den skulde holdes, — ti det var jo åbenbart ikke en fest for kristendommens afskaffelse; Grundtvig skrev de dejlige pinsesalmer og „Kong Harald og Ansgar“ og sluttede sin prædiken sidste søndag før pinse (7de maj) med det ønske til os: „Glædelig fest! glædelig fest!“ Om mandagen (den 8de maj) bragte han kongen salmerne og „Kong Harald og Ansgar“ og jeg traf ham, som sagt, i forgemakket. Men provst Klavsen havde allerede forbudt, at disse salmer måtte synges, og biskop Münster, der som biskop var endnu langt uslere, end han som lærd var stor og anset, var enig deri. Grundtvig fik avdiens og taledede længe med kongen, og han gik fra ham, som om intet var i vejen. Om aftenen kom jeg til Grundtvig, længselsfuld efter at høre, hvad kongen havde sagt. Lic. Holm . . . og kand. Fenger . . . var hos ham. De ventede på ham, fordi han talte med sin broder, provst Otto Grundtvig, præst ude ved Bagsværd (*i Glad-sakse*). — Han kom ind til os, og sagde til os, at han idag havde taget sin afsked. Vi forstummede. Dr. Rudelbach kom til og hørte det af os. Han blev stum med os. Siden kom den gamle Hornsyld; han traf Grundtvig selv, mærkede intet. Grundtvig sagde ham intet, og de førte en meget munter samtale; kun sagde Hornsyld et par gange til os tavse folk: „Nu, hvor har I glemt jer mund henne?“ Da vi siden gik fra Grundtvig, fortalte vi ham grunden til vor tavshed; den

gamle mand blev så forskrækket eller forundret, at han nær var falden fra mig, som havde ham under armen, især fordi han af Grundtvigs munterhed intet havde anet. Hos kongen var det imidlertid gået således til, at han vel havde taget godt imod Grundtvig, men dog under samtalen givet at forstå, at han anså Grundtvig for injuriant. Grundtvig havde svaret: Deres majestæts ord er mig mere end en højesteretsdom, og han forlangte samme formiddag sin afsked. Biskop Münters godmodighed fremlyste også her, ti han sendte ilbud efter Grundtvigs broder, provsten, at han skulde formå ham til at tage sin ansøgning tilbage.

KAPITEL VIII

FORFATTERLIV OG HJEMLIV 1826—32

18. H. Brun:

Wexels havde (*i Sommeren 1827*) været i Kjøbenhavn, og dengang var han ikke mere bekendt, end at Gr. antog ham for en Præst af hernhuttisk Retning. Jeg tror det var en af Fengerne (eller kanske Dr. Rudelbach), som da fulgte ham til Grundtvig. Wexels kom til at ytre noget, hvoraf Grundtvig sluttede, at W. maatte tro, at „Djævelens Børn“ kunde blive „Guds Børn“, og da Gr. spurgte W., om han virkelig troede det, „saa svarede jeg — fortalte Wexels engang — som jeg havde lært: Ja, naar de *omvender sig*“. „*Djævelens Børn* blive *Guds Børn! Gud bevare mig vel!*“ udbrød Grundtvig, gik hen, banked sin Pibe ud og talte saa ikke mere med ham.

19. F. L. B. Zeuthen:

I de Aar, hvorom Talen er, fra 1827—1830, besøgte jeg ham (o: Grundtvig) af og til om Aftenen. Han havde taget sin Afsked som Præst ved Frelsers Kirke og førte med sin Familie et stille Liv: man vidste knap, hvoraf han levede, men der var ikke Tegn til nogen Trang. Man vil maaskee undre sig, naar man hører, at han dengang ikke sagde mig meget imod, naar jeg ophøiede *Mynster*, ja gav mig for en stor Deel Ret, at han læste *tydske* Forfattere og talte med Inter-

esse om de mægtige Aander derude. Engang udtalte han sig med Begeistring om Jean Pauls Vorschule der Æsthetik, som han just da læste. Han gjorde den Bemærkning, at medens Vittigheder ellers gjerne røbe en vis Kulde, saa synes i Jean Pauls Vittigheder et kjærligt Hjerte at yttre sig. Da jeg fandt hans Vittigheder vel *søgte*, vilde Gr. ikke gaae ind derpaa: „hvad faaer man uden at søge det“¹⁾. — Hvor vækkende end Samtalerne med Grundtvig kunde være for mig, saa havde de dog, især naar det kom til Disputeren, en stor Mangel, som kom deraf, at han i de Tanker, der fremførtes, ikke nok respecterede hiint Fælles, hvorom jeg ovenfor talte. Jeg kunde umuligt bøie mig for hans Autoritet og jeg var derfor kun at vinde for en Anskuelse, forsaavidt den enten kunde bringes i Harmonie med det jeg medbragte, min forudværende Forestillingskreds eller jeg ved en nærmere Indgaaen paa Sagen overbevistes om, at hvad jeg forud tænkte, var urigtigt. Derfor kunde jeg ikke bringes til at anerkjende hans bekjendte „Opdagelse“ som en saadan virkelig Opdagelse. Hvor overraskende Blik for dybere Sandheder Grundtvig end kunde lægge for Dagen, saa forstod han sig ikke meget paa dybere *Tanker*, som *saadanne*, i *Form af Tanker*. Jeg skal oplyse dette ved et Exempel, som tillige er betegnende for en væsentlig Side af Grundtvigianismen. Grundtvig sagde engang: „Djævelen er en stor Regnemester.“ Der kan unægtelig dermed være antydnet en dyb Sandhed. Hvad der gaaer op i Calculeren, har tabt sit Centrum, det i *sig selv* Værende, det Absolute og bevæger sig alene i Forhold, i Relationer, gaaer derfor i det Ubegrænsede, i det, som Hegel kalder den slette Uendelighed. Der er deri en Uro uden Hvile og Fred, en Hunger og Tørst uden Tilfredsstillelse. Og dermed er jo tilkjendegivet en væsentlig Eienommelighed ved det Onde eller den Onde²⁾. Men Gr. viste sig ikke denne Sandhed mægtig som *Tanke* i dens Abstraction til Anvendelse i de concrete Tilfælde, som man vil see af Følgende. I Hegels Logik I, 188 tales om en Beskrivelse af Evigheden af Sveitseren *Haller*. Hegel yttre, at denne af Kant kaldte „schauderhafte Beschreibung der Ewigkeit“ pleiede især at beundres, men ikke ofte fra den Side,

¹⁾ Schellings Bog „om det academiske Studium“, læste han ogsaa med Tilfredsstillelse i den Tid jeg besøgte ham. Han kaldte den en god Bog. (Zeuthen).

²⁾ Den *guddommelige* Calculeren er en behersket, tjenende. Dum Deus calculat, fit mundus, siger Leibniz. (Zeuthen).

som udgjør dens sande Fortjeneste. Haller føier i sit Digt paa en phantasierig Maade Størrelse til Størrelse, Verdener til Verdener, Millioner til Millioner, men naar man deri, i denne forfærdelige Op-taarnen eller ligesom Opbyggen, seer Evighedens Beskrivelse, saa oversees, at Digteren selv erklærer denne Gaaen i det Uendelige i Tid og Rum for noget Frugtesløst og at kun ved at opgive denne tomme uendelige Proces det sande Uendelige kan blive nærværende. Haller slutter nemlig dermed:

„*Alle Macht der Zahl vermehrt zu Tausend mahlen
Ist nicht ein Theil von dir!
Ich ziehe sie ab und du liegst ganz vor mir!*“

Dette *indirecte* Forhold mellem det Evige og det Endelige beskjæftigede mig meget i de Dage. Da jeg nu kom med disse Tanker til Grundtvig, fandt jeg ham derfor aldeles uimodtagelig. Jeg erindrer tydeligt, hvorledes, da jeg anførte for ham hine Ord af Haller: „Jeg tager dem (Tallene) bort og du (Evigheden) ligger ganske for mig“! han ikke havde Andet at svare end hvad Enhver, der mangler Sands for eller Forstand paa høiere aandelige Forhold, ogsaa vilde svare, nemlig: „Saa er der jo slet Intet“. Derved blev det, uagtet, naar det er Djævelen, der *væsentlig* er den store Regnemester (efter Gr.), Tallene dog paa en eller anden Maade maae bort (som det Primaire) for at komme til Gud og Evigheden. Den Magt, som har Tallenes og Endelighedernes Mulighed i sig, er uendelig større end de endelige Storheder selv, det er Evighedens Magt. Hine maae fjernes for at denne kan komme tilsyne. — Dog i selve Fjernelsen lægger denne Evighedens Magt sig for Dagen som den, der er Endeligheden mægtig. „Saa er der slet Intet“, sagde Grundtvig. Naar Troen har flyttet Bjerger, er der saa slet Intet? Naar de i det Ubegrænsede gaaende Bevægelser i Menneskets Sjæl ved Aandens Kraft ere beseirede og en Stilhed for Gud er traadt istedet, er der saa slet Intet, som i den Dvaske og Sløve?

Jeg skulde dog neppe have dvælet ved dette Ord af Gr., dersom deri ikke udtrykte sig en Uformuenhed, der synes mig characteristisk for Grundtvig og hans Tilhængere. De have ingen Sands for eller Forstand paa den mægtige Bekræftelse, der kan være i Benægtelsen og derfor heller ikke for *Begrændsningens ideelle Betydning*.

20. *Chr. S. Ley:*

Da *Johan* var ganske lille ¹⁾, kom han gerne om aftenen i mørkningen ind til Grundtvig, og han bad ham da lægge bogstaver sammen og stave uden bog. — Engang da *Zeuthen* var hos Grundtvig, kom *Johan* springende ind og sagde: „nu har jeg det“. Nå, sagde Grundtvig, lad mig da høre. Så begyndte han da:

„Det siger *Beda*, den ærlige mand,“ o.s.v. men han kunde det ikke ret og måtte pakke sig ind for at lære det om igen.

21. *Marie Blom:*

I de sidste År af *Tyverne* og indtil Grundtvig blev Præst ved *Var-tov Kirke*, boede han med sin Familie ude i den vestlige Ende af *Strandgade* (Nr. 56, nu Nr. 4) på *Kristianshavn*, helt oppe ved *Frederiks tyske Kirke*. Gården var det sidste *Våningshus* i *Gaden*, men efter det fulgte endnu et Par temmelig store *Pakhuse*, der nåede lige ned til *Kirkens* meget lave *Indhegning*. Lige over for var en *Mur* med en respektabel *Indgangsport*, der førte til *Skibsværfter*, *Reberbaner*, *Sæbesyderi* og *Himlen* må vide, hvad mere, der altsammen gik under det fælles Navn „*Pladsen*“, og som tillige med den omtalte *Gård* tilhørte „*Kongen på Kristianshavn*“ — d. v. s. *Handelskongen Jakob Holm*. Denne *Matador* havde sine *Kontorer* i *Stuen* og boede med sine forskellige *Sæt Børn*, der vare ligeså mange, som Grundtvigs senere bleve, i *Bel-Etagen*, medens det *Interior*, som jeg her vil forsøge at beskrive, var på *anden Sal*.

Gården, der var anselig, men uden *Arkitektur*, var bygget efter den *Type*, som var bleven almindelig efter de store *Ildebrande*. *Façaden* til *Gaden* optoges af tre *Værelser* — en 4 *Fags Sal* og to *Kabinetter* —; men da *Pladsen* var rigeligere i denne *Udkant* af *Byen*, vare de to små *Værelser* på *Siderne* *remplacerede* her af to rummelige 3 *Fags Stuer*. Som sædvanlig optoges *Forhuset* mod Gården af den rummelige *Trappegang* og af et lille 1 *Fags Værelse*, der dannede den egentlige *Indgang* til *Lejligheden*, medens *Rummet* over *Porten* på den anden *Side* *Trappen* gav *Plads* for et — her to — små *Værelser* bag den yderste 3 *Fags Stue*. I *Vinkelen* med *Sidehuset* lå den såkaldte „*Smigstue*“ med sit eneste *Vinduesfag* anbragt i *Krogen*, efter

¹⁾ Grundtvigs ældste Søn *Johan* var født d. 14. April 1822.

denne det store Spisekammer og det meget store Køkken, dernæst Bagtrappen og til sidst Pige-kammeret.

Men på denne reglementerede Måde brugte Grundtvigs ikke Lejligheden. For det første havde Holms til deres store Husstand beholdt sig de tre omtalte Værelser på venstre Side af Trappen, dem nærmest Kirken, og desuden fordrede Husfaderens betydelige Bibliotek allerede dengang en så stor Plads, at han måtte have det store 4 Fags Værelse, delt med et Skillerum, til sit Brug alene. Foruden den lille Entré havde Familien altså kun to Værelser, der til Gengæld vare meget større, end Folk af Middelklassen dengang sædvanlig beboede dem. — Gennem det omtalte Forværelse, der tjænte „Drenge“, *Johan* og *Svend* til Sovekammer, kom alle, der vilde besøge Damerne („Fruentimmerne“ kaldtes de *altid* dengang), ind i Smigstuen, og således gjorde også jeg min „joyeuse entrée“ i dette Hus i Året 1830 eller 31.

Jeg kom der med min Moder, og hvad der har bevæget denne meget hjemmesiddende Kone til at gå den lange Vej, og det oven i Købet med mig ved Hånden, kan jeg ikke huske, men derimod tydeligt mindes, at Fru Grundtvig var syg og lå i sit Sovekammer, der netop var i denne Gennemgangsstue. At Sængene vare frestolpede Himmelsænge med rød- og hvidstribet Bomuldstøjs Omhæng, at Toiletbordet var ordnet på en kolossal Konsol med et lille ovalt Spejl over, at der foruden en lille Pindesofa, der, efter at den åbne Side om Aftenen var vendt om mod Væggen, tjænte den eneste Datter, det yngste Barn, *Meta*, til Soveleje, husker jeg tydeligt. Men desuden var det rummelige Værelse møbleret med et bornholmsk Ur, to lige store voksdugsmalede Klapborde, et Skab til Bordtøj, også flere Stole, end der egentlig behøvedes i et Soveværelse, ti i samme Rum havde Familien altid sin Spisestue. Her bragtes Morgen-, Middags- og Aftensmad ind fra Køkkenet ved Siden af.

Meget syg kan Fru Grundtvig ikke have været. Hun var vist Rekonvalescent efter en alvorlig Sygdom, men hun talte rask med min Moder og sin Søster, Jomfru Blicher, *Tante Jane*, og med en anden Dame med en lille Pige, der kom samtidig. Disse vare den senere så kendte *Spandets* Kone og Datter, som fra et andet Udgangspunkt kort Tid efter bleve mine Venner, til Datteren døde, 22 År gammel. Fru Spandet havde taget Marie med, for at hun kunde sé Metas en-

gelske Dukke. Den „engelske“ Dukke var åbenbart en fransk Modedukke, som Metas Fader på sin første Englandsrejse havde fået foræret derovre til sin lille Datter; den var vel således det *første* Smigreri, som Meta fik for sin Faders Skyld. Den kom også frem, og jeg sér den endnu for mine Øjne med dens Voksansigt, dens Glasøjne, dens Chevelure af virkelige Hår, friseret à la Titus, og dens Dragt af hvidt Atlask, overtrukken med Flor af lys Violfarve, dekoreret med små hvide Blomsterbuketter — et helt Ideal for de tre små Piger; men til egentlig at lege med duede jo denne Baldame ikke, og vi så den også uden Savn forsvinde i sin Æske i Spisekammeret.

Efter dette Besøg har jeg vistnok nogle Gange sét de Grundtvig'ske Børn, rimeligst hos Grundtvigs Svoger, Grosserer *Schmidt* i Nyhavn, men jeg tror ikke, jeg var der i Huset tidligere end Juleaften 1832. Dagen før var min Moder bleven begravet, og jeg og min Broder Vilhelm, der under hendes Sygdom vare blevne modtagne af Schmidts, vare endnu dér i Huset og fulgte med hele den store Familie af Schmidter og Glahner, og hvad der ellers var af løse og ledige Blichere, der ud. Den halvt smigrende, halvt sårende Følelse, som Selskabets deltagende Opmærksomhed vakte hos mig, husker jeg godt; men da en af Grundtvig'erne, vistnok den lille Pige, spurgte mig, hvorfor jeg havde sort Kjole på, kunde jeg ikke svare for Gråd, og jeg syntes også, det var rigtig kønt af Moderen at kalde hende hen i en Krog og irettesætte hende.

Den Aften véd jeg, at jeg fik Dagligstuen at se, således som den næsten uforandret var til 1840. Væggene lyseblå, oliemalede, men efter den Tids Skik af Lærred, slået på Rammer mellem Panélværk; tre Fag Vinduer ud til Strandgade, og på de to Murpiller mellem dem to, så vidt jeg husker buede, men ikke svejfede, Mahognikommoder på høje, tynde Ben. På den lange Væg nærmest Brogade stod Sofaen af temmelig lyst Birketræ; den var, som alle Sofaer dengang, beregnet til at give Plads for tre Personer. Betrækket var ganske mørkegrønt, af et klædelignende, formodentlig hjemmevævet Stof. Seks Stole, svarende til den, og foran den stod et Mahogni-Klapbord, hvorover der om Søndagen og ved anden højtidelig Lejlighed var bredt et mørkegrønt, fint Klædestæppe, prydet med en stiliseret Blomsterbort i Orange. Denne Væg var delt i tre Felter, og i hvert hang et temmelig stort Oliemaleri, Portrætter af Husfaderen og hans Kone på

Fløjene, og den sidstes Moder, gamle Fru Blicher i Midten. Ved Væggen nærmest Kirken stod Kakkelovnen og dens Appendiks: en vældig Brændekurv med Bøgebrænde. Der var dernæst Døren ind til „Faders Stue“ og nærmest Vinduet et Chatol af Mahogni med en buet Skydeklap og øverst tre buede Skabe som Opsats. Dette Stuens stadseligste Møbel tilhørte Tante Jane. Der var endnu et Par polerede Småborde, og senere blev Stuen ikke så lidt pynteligere ved endnu et mindre Maleri, forestillende Sorø Sø med Akademiet i Baggrunden, og en vældig Sofapude, hvorpå Louise Schmidt havde syet en „Edelfräulein“ i Düsseldorf-Manér, der dengang blev beundret over al Måde. Tapisseriarbejdet var ganske bestemt gjort med megen Smag og Kyndighed. Gulvet var, som en stor Sjældenhed dengang, malet, og om Vinteren lå der et Gulvtæppe foran Sofaen, Gardinerne vare vist fra først af de hvide Musselins både Sommer og Vinter; senere kom der nogle brune og gule, hvis Bund mindede om Tiger-skind, medens Borten bestod af Ornament, der indrammede menneskelige Skikkelser af 3—4 Tommers Højde.

Men for at komme tilbage til hin Juleaften, så véd jeg godt, at hele Selskabet i Dagligstuen fik Té og Julekage, der var til Stede i landlig Overflødighed, men at Juletræet blev tændt i Sovekammeret. Børnene beundrede, og de store lode som så, men Husfaderen spasede dog venligt, fordi der kun var Lys på den ene Side af Træet, den, der vendte mod Publikum, og talte, om jeg ikke husker fejl, om en Ellepige, der var hul i Ryggen, og Tante Jane forsvarede lystigt sit Arrangement. Der blev også uddelt Julegaver, men min utaknemmelige Sjæl har ganske glemt, hvad der blev mig til Del. Derimod står tre Feltstole, afpassede efter de tre små Drenges Alder, 10—8—6 År, tydeligt for mit Øje. Slige Stole ansås dengang for et ufejlbarligt Middel til at få Børn til at blive ranke. Senere er man kommen på andre Tanker. Stolene bleve brugte af dem alle tre så længe, til de stode i et alt for stort Misforhold til deres Personers Højde. Johan og Svend blev ranke, Vilhelm ludede, til Trods for sin militære Løbebane, temmelig meget med Hovedet.

Drengene vare meget tilfredse med deres Mobilier og stillede dem op og foldede dem sammen i det uendelige. Svend viste sig allerede dengang for mig som en overordentlig livlig ung Person, der var alle Vegne, hvor han ikke skulde være, og hvor de voksne Fætttere og

Kusiner helst vare fri for ham, *Johan* var velopdragen og artig, *Vilhelm* en lille, bleg, sygelig og grædefærdig Dreng, men som allerede dengang, lige 6 År gammel, ikke alene kunde læse, men læste, så snart han kunde komme til det.

I Bagværelset bleve senere Börnene og de unge forsamlede for at lege Julelege. Det forekom mig, at det ikke morede nogen af os synderligt, — en Egenskab, jeg finder, de havde tilfælles med de fleste senere Julelege, jeg har deltaget i. Alle spiste vi sammen i Sovekammeret og fik Grød. Foruden den sædvanlige stille Bordbön var der slet ingen religiøse Ceremonier.

Som jeg her har forsøgt at beskrive det Grundtvig'ske Hus, var det vist en Tid lang, og det var næppe för det næste Efterår, at jeg kom der ud med min Fader og min Broder en Formiddag og fandt Huset helt omkalfatret. Fader syntes den Ordning, som Fruen viste os, slet ikke at overraske, men os des mere. Sovekammeret var nu *kun* Spisestue, „Faders Stue“ var bleven Sovekammer, Bagstuen Studereværelse, og — hvor besynderligt — en Dör, som vi ikke havde anet, var til, da den var skjult af de store Reoler, havde åbnet sig ind til et ganske ukendt Rum, den 3 Fags Stue i den anden Ende af Huset, og som tydeligt nok tjænte det dobbelte Formål: at være Bibliotek og Drengenes Sovekammer. Her stode de kendte to Sænge med de stukne Tæpper som Sparelagen, og langs Væggene de høje Reoler med Bøger, af hvilke de hvide Pergamentsbind vare uhyggelige nok, men dog ikke så rædselsindgydende som dem, der undertiden lod deres med rød Farve trykte Titelblade til Skue; og midt på Gulvet et Bord med de omtalte Feltstole ved. Men vi kom endnu længere ind i Mysteriet, ti bag „Salen“ åbnede sig endnu to Sovekamre, og det var først af Fru Grundtvigs Samtale med min Fader, at vi forstode, at Huset der ude havde fået tre nye Beboere som Pensionærer: de da små Baroner *Stampe* og deres, *Johans* og *Svends* fælles Lærer, Hr. *Muus*.

Hr. *Muus* var vist hverken agtet eller elsket i nogen højere Grad af sine Elever, ellers vilde de dog vist være blevne trætte af altid at bruge hans Navn som Udgangspunktet for nærgående Spotterier, der kulminerede, da — efter al Sandsynlighed *Svend* — fattede den vittige Idé at stille en Musefælde i Lærerens Morgensko, et Indfald, som morede os over al Måde, men som jeg tror, at Hr. *Muus* var så

fornuftig at ignorere. Den ældste Stampe, *Henrik*, var en pæn lille Fyr med mere afslebne Manerer, end vi ellers vare vante til hos vore jævnaldrende, men vist uden større Begavelse; den yngre, *Holger*, kan jeg kun huske som en den Gang søvniq, dvask Klump.

Hvorfor eller hvordan denne Ordning blev ophævet, er jeg fuldstændig uvidende om, men den synes mig ikke engang at have været Året rundt. De to Gårdværelser til venstre for Opgangen bleve atter overgivne til Værten, og Hr. Muus og hans Myndlinge forsvandt; men hvad der blev, var „Salen“. Til dette Værelse, som nu, vel at mærke, kun stod i Forbindelse med den øvrige Lejlighed gennem Sovekammeret og „Faders Stue“, færdedes vi fem Børn ideligt de Søndage, Bloms Børn tilbragte der ude. At først Fruen og dernæst den lærde Husherre fandt sig i denne Farten, forbavsede mig højlig dengang og er mig endnu en Gåde, men jeg har aldrig lagt Mærke til en Ytring, der syntes at røbe, at vi vare til Besvær. De smukke røde Sænge, den store Konsol, Pindesofaen o. s. v. vare nu flyttede ind i Værelset til Gaden, hvor de, ordnede med Fru Grundtvigs Smag, dannede et særdeles tiltalende, trods Gennemgangen, yderst pynteligt Rum.

Ikke ganske således Grundtvigs Stue. Her stod en lang, bred Sofa mellem Vinduet og Døren ind til Salen og foran Sofaen et Bord med et Virvar af Bøger, Manuskripter, Blækhorn, Penne, Tobakspiber, halvfulde Té- og Kaffekopper. Ellers vare alle Væggene også her besatte med Bogreoler og havde kun én Prydelse: et, efter mit daværende Begreb, besynderligt, lyst Billede, hvor man gennem Tobaksrøgen skimtede Kristus og Apostlene. Billedet har rimeligvis været en Radering efter en eller anden gammel Mester.

Det var tydeligt nok, at Grundtvigs egentlige Arbejdsplads var i Sofaen bag Bordet, men her har jeg kun sjælden sét ham. Når jeg og Konsorter, dog dæmpet, fore gennem Værelset, stod Grundtvig sædvanligvis i Baggrunden af Stuen med den ene Arm på den ikke høje Kakkellovns anden Etage, rygende af sin Pibe og stirrende hen for sig. Han var jo høj og kraftig bygget, men påfaldende bleg, hvilket jo ikke var sært, ti i disse År var der vist mange Uger, hvor hans eneste Gang i fri Luft var den korte Gang hver Søndag Eftermiddag til Frederiks Kirke, hvor han prædikede til Aftensang. Ellers tilbragte han hele Dagen uden for Spisetiderne, og Natten som oftest

også, i det beskrevne Rum, hvor Bogstøv og hans eksempelløst stærke, hollandske Tobak dannede en Atmosfære som en tæt Tåge. Inde i sin Familie synes jeg altid, han havde efter sin Stilling anstændige Klæder på. I sin egen Stue var han i en broget Sirtses Slo-brok. Af de mangfoldige Portrætter, som eksistere af ham, hvoraf jeg vist har sét de færreste, synes jeg en Pennetegning, tegnet af Skovgaard i 1845—46, ligner ham bedst. Det sødligt-fromme, ærværdige, som findes på Marstrands Billede, fandtes bestemt ikke hos ham i min Tid. Han var en meget alvorlig Mand. I hans Hus var det at sé og lyde ham ét. Han smilte sjældent, og hans Latter havde ofte en næsten hård Klang, der, des værre for den, det gik ud over, blev istemt af hele Familien („Latterkoret“ kaldet af min Broder og mig indbyrdes). Jeg synes aldrig, jeg har hørt ham lé af Hjærtens Lyst af noget komisk eller glædeligt. Dermed være det ikke sagt, at han altid var mut og utilgængelig. Ved sit Bord var han, om ikke forekommende, så dog en venlig og gæstfri Vært, og vare ingen mere fremtrædende Personer til Stede, underholdt han sig med Börnene, både med sine egne og med os, de fremmede. Efterhånden lærte ikke alene min Broder, men også jeg at finde os i hans Alvor og Satire, og vi svarede vist undertiden så djærvt igen, som det kun kunde tilgives vor Grønhed. Var der lidt Fornuft i denne barnlige Tale, så indlod han sig villigt med os. Fru Grundtvig syntes derimod ofte, at disse vore Udtalelser vare for dristige og intonerede, at „det skulde Vilhelm (Svend, Marie eller Johan) dog ikke have sagt“.

Store vare de Fordringer, som Grundtvig stillede til sin Hustru, når hun skulde opfylde hans, just ikke store, men ufravigelige Pre-tensioner på personligt Velvære og Sørgen for alle de Mennesker, han indbød til at dele det daglige Samliv, ti Grundtvig var en såre gæstfri og en velgørende Mand. Men det forekommer mig rigtignok, at han tog sig den økonomiske Side af Sagen såre let og overlod til sin Kone at bispise de mange med „5 Brød og 2 små Fisk“. At han imidlertid ikke kunde finde nogen, der var mere skikkert dertil, er sikkert, ti foruden at være ordenlig og sparsommelig til det yderste, havde hun den skønne Gave af Naturen at kunne traktere selv med det aller tarveligste. At hun til den Ende holdt sig de tre Forskrifter, der langt senere ere blevne skrevne foran i Md. Mangors Kogebog, efterrettelig, er en Selvfølge. Og alt dette udsprang af hendes kær-

lige og i god Forstand ydmyge Sind, parret med en Ynde, som hun og hendes Søkende må have fået i Vuggegave. Hvor mange Besværligheder hun havde, med at få Lov til at foretage den nødvendige Rengøring i sin Ægtefælles Værelse, som han i lange Tider beboede Dag og Nat, ikke at tale om at få ham til at klæde sig grundigt om i det mindste én Gang om Ugen, fremgik af Börnenes spredte Ytringer. Direkte have de aldrig fortalt noget. Fra den store, slet ikke bekvemt brugte Lejlighed kan jeg ikke huske den ringeste Uorden af nogen som helst Art, skönt vi så at sige så os om i hvert Rum, inklusive Tag- og Pulterkamre, omtrent hver Gang, vi vare der. Det hele styrede Fru Grundtvig uden tilsyneladende Travlhed og uden denne forurettede Martyrmine, ved hvilken enhver Huslighed forskærtser sin Løn. Skönt hendes Sønner ikke så sjældent sagde hende imod, elskede de vist langt højere hende end Faderen. Vilhelm og jeg satte også stor Pris på hende, men alle fire syntes vi, hun forkælede Meta utilbørligt.

Fru Grundtvigs Søster, *Tante Jane*, var vistnok en ligeså ædel Karakter og et bedre og livligere Hoved. Hun gav sig mere af med os Börn og de andre Gæster, der kom, havde tilegnet sig nogen Danelse, forstod nogenlunde Tysk og sværmede for Schiller, hvis Værker hun ejede, og med hvis Portræt hun, lidt affekteret, påstod, hun kunde tale. Hun lignede Fru Grundtvig, men var i det hele mere storslået, højere, og havde et mindre fint Ansigt. Hun bar sine 40 År og ugifte Stand med megen Anstand, hvilket hun også kunde så meget bedre, som det var notorisk, at fem Præster havde bejlet til hendes Hånd. Undertiden fandt vi dog, at hun satte sig selv og sit Kön vel højt, og indbyrdes kaldte min Broder og jeg hende skæmtvis: „Frauenwürde“.

Så var der de tre Börn. Dem bliver det vanskeligt for mig at fastholde af den simple Grund, at deres Udvikling i Årenes Løb jo gör Billedet mindre fast. Da jeg kom i Berøring med dem, var *Johan* en meget kön, højvoksen 10 Års Dreng, hvis Ansigts Skönhed kun skæmmedes af, at han aldrig kunde sé eller så lige på Folk. *Svend* var mindre kön, men mere livlig og med en Åbenhed i Udtrykket, der senere fik et noget for selvbevidst, anmassende Udtryk. *Meta* var en kön lille 5 Års Pige, forkælet af Faderen, der vist ikke kunde sé Fejl hos hende, og af Moderen, der så dem, men bar over med dem.

Hvad der særtegnede disse Børn frem for andre, var for de to Drenges Vedkommende ikke deres Uvidenhed, men deres totale Mangel på „Skolekundskaber“. Jeg vil just ikke påstå, at de allerede i 1832 —33 læste Johannes Evangelium i Grundsproget, men det véd jeg, at de praktiserede sligt, længe inden man havde forsøgt at bibringe dem „den lille Tabel“ eller lært dem at skrive „Skønskrift“ i en reglementeret Skrivebog. Da den oven omtalte Hr. Muus og Stamperne kom i Huset, blev Undervisningen formodentlig mere regelret, men det varede kun så kort, og en Tid lang var det i det mindste Metoden, at Drengene, efter at have været til Bön hos deres Fader om Morgenens, i en bestemt Tid bleve indespærrede bag Grundtvigs Værelse i den oven omtalte „Sal“ og dør formanede til af de dem givne Bøger at lære så meget, som de formåede. Da Faderen meget sjældent lindede Døren og endnu sjældnere kom ind i Salen, og da de bække vare lærenemme, Svend endogså i høj Grad, så forstode de den Ting anderledes og dreve al Slags Tant ved Siden af eller rettere under Læsningen. Johans Sysselsættelse kan jeg ikke huske, men derimod godt alle de små kortlignende Blade, hvorpå Svend skrev Gåder og Rebus. Han må vist foruden sine mange andre Gaver have haft Talent for Tegning. Jeg sér endnu i Anden disse små primitive, men yderst sikkert ridsede Figurer, der bleve fremviste om Søndagen som Frugten af Dagenes Flid.

Nu er det egentlig kun fra om Søndagen, jeg kender det Grundtvig'ske Hus. Min Broder og jeg droge så den lange Vej fra Sølvgadens Kaserne ud til Frederiks Kirke og nåede det Grundtvig'ske Hus ved deres Middagstid Kl. 4. Hele København var til Trods for, at den strænge Helligdagsordning kom langt senere, meget rolig; og havde man først overskredet Knippelsbro, så kunde ikke den mest ortodokse Jøde eller den mest pietetiske Præst forestille sig en mere fuldkommen Sabbatsfred. Den lille Kirke med dens uforholdsmæssigt høje Tårn for Enden af Gaden syntes ligefrem at påbyde denne Ro. — Når Præsten kom fra sin Aftensang, spiste vi, og der var meget tit et Par andre Gæster foruden os, *Peter Rørdam* således stadig i lang Tid, men aldrig Spor af, hvad man kalder Gæstebud. Efter den stille Bordbön uddelte Husfaderen, i Begyndelsen til vor store Forbavselse, tre små Kugler til hver af Familien, og jeg var ikke fri for at tilskrive dette en eller anden mystisk, religiøs Skik, indtil min Ny-

figenhed eller Hændelsen omsider bragte mig Kundskab om, at Kuglerne vare hvide Peberkorn, der vare blevne anbefalede Husstanden, som tidligere havde lidt af Koldfeber, som et gavnligt Præservativ. Var Rørdam eller en anden lignende tilstede, talte Grundtvig med ham, og vi andre lyttede meget opmærksomt; men var der ingen fremmede eller kun Damer, således Madam Grundtvig og hendes Datter eller en Jomfru ude fra Duebrødre Kloster i Roskilde, så henvendte Grundtvig tit Talen til Börnene og hørte meget venligt på vore barnlige Svar og endog på vore Indvendinger. Hans mindre kønne Latter vænnede man sig til efterhånden, og jeg mindes aldrig, at han blev vred ved sådanne Lejligheder. Efter det meget rigelige, men tarvelige Måltid drak man Kaffe i Dagligstuen, og var der, som antydet, en af Grundtvigs egne Gæster, så fortsattes den interessante Samtale dør, om Vinteren ved Skinnnet af en Astrallampe, en modificeret korintisk Søjle uden Kannelurer og med dorisk Kapitæl, med lillagrå Lak og forgyldte Liséner, hvortil en ny Kuppel ikke havde kunnet opdrives, da den første var gået i Stykker, og som derfor var forsynet med en grøn Florskærm af Fru Grundtvigs Arbejde; og Börnene lyttede atter fra Krogene i den halvmørke Stue.

Disse Samtaler drejede sig om meget, som man ikke skulde have troet i det Hus. Jeg husker således med Bestemthed, at jeg, ved at høre en Samtale dør mellem den senere Biskop *Kierkegaard* og Grundtvig, erfarede, at „un lion“ var Parisernes Navn på en Modeherre, og at „un rat“ var en stakkels Unge, der blev dresseret til at danse i den store Opera. Kun én Ting forstyrrede for mig det tiltalende ved disse Timer, og det var den gyselige Tobaksrøg. Hvad mon det dog var for en Urt, Grundtvig brændte i sin Pibe? Jeg har ellers aldrig ladet mig genere af sligt, men denne forårsagede mig idelige Hosteanfald.

Det var om Vinteren. Om Sommeren gave vi de berømteste Talere en god Dag og gik på „Pladsen“, hvilket udstrakte Terræn vi Søndag Eftermiddag havde til vor fuldkomne Rådighed. Hvor mange Tømmerstabler, der bleve entrede, og hvordan man viste sin Færdighed ved at gå på Bolværkerne og engang imellem falde i Vandet, vilde blive for vidtløftigt at beskrive. Det var egentlig kun Drengene, der øvede forvovne Kunster, og det endda meget moderat. Svend var den dristigste, og vi Piger vare vist to forknytte Stakler, men Timerne

gik fornøjeligt i den friske Luft. Undertiden gik vi til Afveksling over i Gården og legede Skjul på Pakhuslofterne. O Fryd! når vi fandt en afskyelig, fortørret Sveske i en Tønde eller i en Kasse en Mandel, selv bitter! Var der Sne om Vinteren, kørte vi også i Slæde i den store Gård, hvorved jeg havde Fordelen af Metas Forsagthed, som forbød hende at sidde på Slæden, som Drengene trak. For det meste dannede Drengene og jeg et Modparti mod Meta, som vi andre fandt „forkælet“ og havde mistænkt for at sladre. Men undertiden bleve Rollerne også anderledes fordelte. Jeg husker således en Sommerdag, Vilhelm og jeg traf de to Brødre meget opbragte på Søsteren, som de, så snart ingen af de voksne kunde iagttage det, hviskende eller højroestet trakterede med de fule Ord: „Væk med det fæle!“ Vilhelm gik straks ind i deres Forbund, men da jeg så, at det virkelig krænkede Meta, allierede jeg mig med hende. Da vi ikke kunde være i Fred noget Sted, tyede vi op på Tagkammeret, hvor gamle Møbler og gammelt Legetøj gav os Stof nok til Underholdning. Men da vi uforsigtigt nærmede os Vinduet, lød straks et trestemmigt: „Væk med det fæle!“ langt nede fra Bunden af Gården med en Ihærdighed, der kunde have været en bedre Sag værdig. Jeg kan nok huske, at jeg har sét Grundtvig'erne skændes og slås indbyrdes, men aldrig, at der var noget virkeligt Uvenskab mellem Kristianshavnerne og dem ude fra det fjærne Østen. Derimod kunde den fule Gejst, Kedsomheden, nok indfinde sig imellem, når vi sade om Aftenen i den store Spise-stue, og min Fader lod sig opholde alt for længe af Husets Damer, inden han vilde begive sig hjem med os. Så gik Diskussionen løs om alt muligt mellem Himmel og Jord, men dog mest om den Visdom, enhver troede sig opdragen med. Svend satte sig i en ægte grundtvigsk Positur med Armene over Kors og påstod, at med „Jer“ bliver det ikke til noget; der kommer intet ud af en sådan Drivhusopdragelse. „Tror Du,“ svarede Vilhelm, „at der vil komme bedre Frugt af Drivehuset?“ Eller også kom de to Familiers Udtale af Ordene på Tale: at vi udtalte det meget almindelige Ord Kartoffler som „Kartuffer“, vidste vi ikke at forsvare på bedre Måde end ved at lade de andre høre, at de sagde „undt“ i Steden for „ondt“, og „Olle“ for „Olie“. Men også på hinandens Sætningsbygning havde vi uendeligt at rette. Vi sagde, at Grundtvigs talte „sjusket“, og de påstode, at vi talte „pedantisk“. — „Jeg skal fortælle Jer et Sagn,“ begyndte

Svend. „Da Gudernie skabte Verden af Jætten Ymers Krop, var det så heldigt, at inde i hans Hjærne, hvoraf de dannede Skyerne, fandt de en Ordbog og en Grammatik. Var det ikke godt? Ti tidligere havde selve de høje Guder ikke kunnet tale rént!!!“ Jeg sér endnu Svends triumferende Mine ved dette Indfald, og vi lode ham have det sidste Ord.

Skulde jeg i få Ord karakterisere disse tre Börns Forhold til hverandre, så vil jeg sige, at Johan repræsenterede den sunde Fornuft, Svend den poetiske Begejstring og Vilhelm den reflekterende Kritik — Udtryk, som vist synes meget besynderlige om en Ungdom, af hvilken den ældste dengang endnu ikke var 16 År, den næste 14 År og den yngste ikke 12 År. Men de vare heller ikke som andre på deres Alder. Hvad mig selv angår, så er jeg bange for, at min Rolle har været som Momus' i den gamle Komædie. Jeg vilde gjerne finde det svage Punkt og lo lystigt, mere end tilbørligt.

22. *Lavra Grundtvig:*

Efter Grundtvigs Tankegang hørte Börnene Hjemmet til. *Undervisningen* skulde knytte sig til det hjemlige og kendte. Börnene skulde have Magt over *Modersmålet*, inden de førtes ind i det fremmede. Det Herredømme, som det fremmede på Modersmålets Bekostning havde i Skolerne, var i hans Öjne *Unatur*, som han til det yderste bekæmpede.

En fædrelandsk Oplysning på Modersmålet var det Mål, han stræbte efter.

Det var ikke hans Mening, at Börn intet skulde lære. Tvært imod mente han, at Börn skulde lære *meget*, når Lærdommen kun blev lagt således til Rette for dem, at de kunde have Fornøjelse af den. Det gjaldt kun om ikke at give Börnene andet, end hvad der passede for deres Alder, således at de med Lyst kunde tage derimod. 'Selv de bedste Börn bliver uartige, når de kede sig', sagde han altid. Ked-somheden var i hans Öjne en Rod til alt Ondt. I Modsætning til den Tids Skole vilde han frede om Barnligheden, om en sund og naturlig Udvikling af Barnets Ævner og åndelige Liv. Det lå ham derfor på Hjærte at fri sine Börn fra 'Drengvidenskabeligheden', som han kaldte Skolens Forsøg på i Barnealderen at sammentrænge al den

Kundskab, et Menneske senere hen i Livet kunde få Brug for: 'Kun Spiren frisk og grøn i tidlig Vår — og Blomsterfloret i den varme Sommer'. Grundtvig vilde vise sig selv og Verden, at boglig Kundskab og sand Dannelse og Dygtighed kunde nås uden at følge den slagne Landevej gennem Skolen med dens 'Dødbideri' og Eksamensvæsen. I Håbet om, at dette vilde lykkes ham, tog han sig på at være sine Sønners Lærer.

Hvorledes gik det da Grundtvig som praktisk Pædagog? Var han en god Lærer?

De fleste ville vel svare nægtende på dette Spørgsmål, og rimeligvis have Ret. Hvem der har kendt ham, må vel sige, at *det ej lå for ham* at gå ind på andres Tankegang. At sætte sig på Barnets Stade faldt ham vist ej naturligt, hvor meget han efter sin Teori end ønskede at gøre det. Praktisk, i det små at udføre sine egne, poetiske store Tanker, lå sikkert uden for hans egentlige Opgave. Kun Kærligheden til sine Børn og til, hvad der for ham var både en Hjærte- og Samvittighedssag, tvang ham til at påtage sig dette besværlige Arbejde. Men også som Lærer *var han sig selv*.

Hans mægtige, idéfylde, af høj Alvor prægede Personlighed måtte virke fængslende på Svends beslægtede Natur, opdragende og tugtende på hans modtagelige Sind. Faderens uhyre Flid og Arbejdsomhed krævede Flid hos Sønerne. Eksemplets store Magt påvirkede dem umiddelbart i denne Retning. Der spurgtes ikke, om de havde Lyst til at bestille noget, kun om det, de læste, var noget, de kunde interessere sig for og have Gavn af.

Mange af Grundtvigs Venner og Disciple, der havde følt sig hjærtelig tiltalte af hans poetiske Betragtning af Børneundervisningen, have siden på hans Ord brudt med „den sorte Skole“ og prøvet på at lægge denne hans Tankegang til Grund for deres Børns Undervisning i en Friskole eller i Hjemmet. Men skönt den Sandhedsmagt, der lå i Grundtvigs Skoletanke, vel uimodsigeligt *indirekte* har hjulpet til at bringe mere Lys og Liv ind i den af ham så forhadte Skole, så er det dog iøjnefaldende, at de *direkte* Bestræbelser, som af hans Venner ere blevne gjort for at gøre hans Idéer til Virkelighed, ofte have båret ringe og umodne Frugter. Grunden hertil turde vel være den, at Disciplene nok have fulgt i Mesterens Spor, for så vidt det gjaldt om at fri deres Børn fra Skolens Tryk og Tvang og i deres Bestræ-

belser for at gøre Undervisningen så fornøjelig for Børnene som muligt, hvorimod de ikke i samme Grad have stræbt efter at lære deres Børn to Ting: *at arbejde og at lyde*. Det lærte Svend og Johan i deres Faders Skole, hvad der så ellers kunde være at sige på den.

At give en i det enkelte gående Skildring af den Undervisning, Grundtvig gav sine Sønner, vilde nu, efter mere end et halvt Århundredes Forløb, ikke være muligt uden at gætte sig frem. I det følgende vil man derfor kun finde, hvad der af pålidelige Efterretninger har kunnet samles til Supplering af Svends mundtlige Meddelelser om sine Skoleerindringer.

Svend har nok skyndt sig svært med at komme igennem ABC'en hos Moder, for at komme til at læse hos Fader sammen med sin store Broder. Ti at han allerede i Foråret 1829 havde begyndt sin Skole hos Faderen, kan nemlig ses af et Brev til *Peter Fenger*, hvori Grundtvig skriver, at han håbede at få *Ludv. Chr. Müller* til at læse med Drengene, medens han selv den Sommer var i England, 'så meget, at de ikke skulde glemme, hvad jeg allerede havde lært dem'. Svend var da først i sit femte År, så det har været i god Tid, Grundtvig har ladet sine Sønner begynde Hjemmeskolen.

Undervisningen foregik i Faderens Studereværelse og begyndte med Morgenbøn. Grundtvig fremsagde Trosbekendelsen, bad Faderen og læste derefter et Stykke af det gamle eller ny Testamente. Da Drengene bleve større, lod han også dem tage Del i denne Oplæsning. Af Salmer lærte de en Del udenad, men Salmesang var der ikke. Det var der vel i det hele taget ikke meget af på den Tid, selv i kristelige Hjem; og den musikalske Ævne var også kun svag i den Grundtvig'ske Familie.

Lige så lidt som Undervisningen gik efter en forud fastslået Time-tabel, lige så lidt begyndte eller endte den på et bestemt Klokkeslet. Den måtte jo rette sig lidt efter Præstens Tid og Lejlighed, men gik dog i det hele temmelig stadigt og regelmæssigt og begyndte gjerne tidligt om Morgen.

Som Undervisningen i det hele havde en overvejende historisk Karakter, således var det også særlig gennem den mundtlige Fortælling af *Bibelhistorien*, at Drengene fik deres Religionsundervisning. Når Præsten dør i den stille Stue med Ånd og Troens Varme i al

Enfoldighed fortalte sine Børn den hellige Saga, måtte det nok kunne fængsle en Barnesjæl og gøre et dybt og uforglemmeligt Indtryk.

Til det fortalte knyttedes bibelhistoriske Salmer, som tildels lærtes udenad efter Hagens Samling, og i Grundtvigs lille Bibelkrønike havde de et kort Udtog af, hvad der mundtligt var blevet dem fortalt.

Historie og *Geografi* læstes under ét. Grundtvig begyndte med på Kortet at lære dem at kende: først alle de historiske Lande rundt om *Middelhavet*, som Skuepladsen for den gamle Verdens Historie, og dernæst Landene omkring *Østersøen*, som de Steder, hvor Nordboerne og særlig de Danske havde deres Verden.

Når de så vare blevne godt hjemme i disse Egne, fortalte han dem temmelig udførligt Hovedbegivenhederne i det historiske Liv, som dér havde udfoldet sig, hvorimod de mindre Begivenheder med de mange Årstal og Navne kun flygtigt eller slet ikke berørtes.

Hvor meget det har ligget Grundtvig på Hjærte, og hvor megen Flid han har gjort sig for at give en levende Fremstilling af Historien, afpasset efter Barnets Tarv, kan man se bl. a. af Fortalen til „Krønikerim“, hvor han giver en såre interessant Fremstilling af denne sin Metode.

Det var jo også for at udfylde det formentlige Savn af passende Lærebøger til at understøtte den mundtlige Undervisning, at han på den Tid — i Løbet af 1829 — udgav „Krønikerim“ samt „Kort Udsigt over Verdenskrøniken“ og den historiske Udsigtstavle, som han kaldte „Tidens Strøm“.

Hensigten med Krønikerimene: på en fornøjelig Måde at fæste det mundtligt meddelte i Hukommelsen, blev for Svends Vedkommende fuldkommen løst. Han lærte dem udenad med stor Fornøjelse, og dem af dem, som han som Dreng havde fundet særlig morsomme og kønne, kunde han endnu på sine gamle Dage udenad. Svend holdt også meget af „Tidens Strøm“; han havde også fra Dreng af det Indtryk, at den ganske udmærket opfyldte sit Formål: at anskueliggøre den historiske Udviklings Gang gennem Tiderne.

Af fremmede Sprog lærte de da kun ét, nemlig *Græsk*. Der læstes *Herodot* og *Homers Odysé* og *Iliade*. Grundtvig læste for og lod dem læse efter på Græsk, og oversatte da meget omhyggeligt det læste for dem på Dansk. Om nogen grammatisk Forklaring var der endnu ikke Tale. Grammatiken var og blev dem som Børn et fuld-

stændigt terra incognita. Men hvad han således efter moden Overvejelse gav dem som den efter hans Mening bedste Oversættelse, krævede han også ordret igen af Drengene; og bomrede de, når de skulde op med Lektien, så blev Grundtvig vred og gav Synderen én på Øret, som især, når den med Bagen af højre Hånd blev given den, der sad til Højre for ham, kunde komme med sådan Kraft, at den undertiden kostede Tårer. De læste også *Æsops Fabler*, og disse skulde de oversætte skriftligt, Johan i Prosa, men Svend på Vers. Svend viste tidlig en Lethed i at gøre Vers, som Faderen meget opmuntrede. Der findes endnu et Par Hæfter fra 1837, hvori disse rimede Oversættelser af *Æsops Fabler* ere sirligt afskrevne og forsynede med Anmærkninger og Registre.

Skoletiden indskrænkede sig dog ikke til den kortere eller længere Tid, Grundtvig selv læste eller talte med Drengene, men når den var forbi, toge de Plads ved deres eget Bord inde i „Salen“, hvor de så i et vist Tal Timer *skulde* sidde stille og læse. De fik ikke noget bestemt for, men kun et almindeligt Tilhold om at læse, så langt de kunde nå i den givne Tid. Dér læste de så videre i *Sakse* og i *Snorres Heimskringla*, hvoraf de gjerne daglig læste noget højt for Faderen, og dér bleve de oven omtalte, af Faderen udgivne Lærebøger gennemlæste og Versene lærte udenad.

Da Salen lå inden for Faderens Stue, hvortil Døren stod på Klem, vare Drengene jo nødte til at blive på Pletten og forholde sig rolige den bestemte Tid. For Resten vare de ganske overladte til sig selv. Det var kun sjældnen, at Faderen, stående i Døren kastede et flygtigt Blik ind til dem. Det kunde hænde sig, at disse stille Læsetimer kunde falde både Svend og Johan lidt trættende, og de kunde længes efter at slippe ud til deres Lege i det Fri. Johan siger, at han tit kedede sig ganske grueligt. Svend forstod bedre at holde sig den af Grundtvig så stærkt frygtede Fjende, Kedsomheden, fra Livet. Blev han træt af at læse, så snød han sig til at lave Vers, eller han fandt på Gåder og tegnede Rebus, som han var meget stærk i. Disse Produkter bleve opbevarede i Bordskuffen til om Søndagen, når Vilhelm og Marie Blom kom. Så bleve de nydte i Fællesskab og i største Hemmelighed på et Pulterkammer eller på et af Pakhuslofterne, og de bleve gjerne meget beundrede.

Lejlighedsvis fik Grundtvig lidt Hjælp til Drengenes Undervisning

af en og anden af de yngre Teologer, der på den Tid hørte til hans stadige Tilhørere i Kirken, og som også personlig sluttede sig til ham og søgte ham i Hjemmet, hvor de altid fandt den venligste Modtagelse. Således var *L. C. Hagen* en Tid Lærer i Skrivning, og *Chr. Sigfred Ley* regnede med dem og fortalte dem også et og andet. *Ludvig Chr. Müller* var også en Tid deres Lærer, særlig under Grundtvigs Englandsrejser.

23. *Chr. S. Ley:*

„Idag ($12\frac{1}{2}$ 1832) kom min tante Ovene hjem fra Lindbergs forsamling og fortalte, at Grundtvig havde talt der en halv times tid, da Siemonsens prædiken var ude¹⁾. Det lod, som Siemonsen blev meget forbavset, da Grundtvig klappede ham på skuldren og sagde: „lad nu mig tale et par ord!“ Han var højst bevæget med tårer i øjnene. Det var i dag første gang, at Grundtvig var der i forsamlingen. Sagens var han i går hos Stemann og talte med ham om, hvorfor kancelliet har nægtet det med kirken, så det har vel virket, at han i dag gik i forsamlingen. — Gud i himlen hjælpe os alle. Jeg er glad — lidt frygtsom, men dog mest glad — ved at dette er sket.

6. søndag efter h. 3. k. ($19\frac{1}{2}$).

„Her er godt at være,“ begyndte Grundtvig i dag. Det foregående har jeg fra Hass og Ovene. Nu fortæller Jensen mig, at Hansen havde sagt ham, at Grundtvig i løverdags en halv time talte med Stemann, som havde endt: „det er ingen ting, og bliver til ingen ting.“ Hvorpå Grundtvig skiltes fra ham med de ord: „Jo, det både er noget og skal blive til noget!“ — Gud i himlen give, at det må blive til noget godt for hans øjne.

d. 13. febr. 1832.

Forsamlingerne på rolighed huede ikke Stemann, men da de stod under opsigt (pastor Rothes) så lod man dem være. Grundtvig sagde, ja han havde jo heller ikke sat sin fod derud; men nu — —. Grundtvig talte også til ham om efterverdenens dom. Ja, efterverdenen!

¹⁾ Da Grundtvig havde lovet J. K. Lindberg at tale ved hans forsamling på „kalkbrænderiet“, spurgte Lindberg, om han ikke skulde sende vogn efter Grundtvigs hustru fru Elise og hendes søster. Men Grundtvig svarede: de kvinder vil vist ikke. F. N. (o: Fr. Nygård).

hvad var det, sagde Stemann, den tid, vi lever i, den kommer os ved. Grundtvig undskyldte sig med, han var historiker. (Dette har Ludvig Gøricke fortalt mig fra Siemonsen). Jeg talte da i aften med Grundtvig. Han havde kun gjort, hvad han ikke kunde undlade. I en kirke vil han ikke prædike, dertil føler han sig for adskilt fra statskirken, og vil også, at andre skal se det. På en adskillelse ved sakramenterne fra statskirken tænker han ikke straks. Han tror ikke, de kristne for øjeblikket kan bære følgerne. Det var at gøre Gud skam, siger han. Men den oplysning, han ved mundtligt ord kan give, vil han ikke forholde. Vi lade alle — — fordomme fare, sagde han, man må være glad, når man ved, hvad man har at gøre for øjeblikket. Gud sørger for fremtiden.

Grundtvig så bekymret, men dog venlig ud. — O, Gud, hvad skal der dog blive af det. Grundtvig vil blive ved at prædike i forsamlingerne. O, vor herres Jesu Kristi fader vil dog nok lede alt til det bedste; han den kære, lige nådige Gud. Han hjælpe med sin gode hellig-ånd, amen! —

Min fader talte i aften med student Pedersen. Han var lidt stødt, og det stødte også min fader lidt. Han vil, siger han ikke gå i forsamlingerne.

O, fader, vær os nær med din hellig-ånd, som vi bede i herrens bøn.

d. 13. febr. 1832.

I søndags ($19\frac{1}{2}$) prædikede Grundtvig på rolighed. Laurent og Hanne og nogle af de andre var der. Jeg gik også derud Kl. $10\frac{1}{2}$, men da strømmede allerede lige så mange tilbage som frem. Det var da en frygtelig hede og trængsel at sidde derude. Grundtvig sagde: at han havde hellere, meget hellere mødtes med dem for alteret end på dette sted, men det var nu herrens vilje. Det var just søndag septuagesima. Og han sagde menigheden måtte ikke forarges over hans underlige færd. Det kunde jo synes sært nok, sagde han, at han kom så ved den 3die time og arbejdede lidt, så gik han bort igen, og kom lidt igen ved den 6te, så ved den 9de og nu igen ved den 11te. Ligeså rolig som han sidst var gået fra arbejdet, fordi det var herrens vilje, lige så sikker gik han nu til igen, fordi herren havde kaldt ham. Og måske gik han snart fra det igen, når herren lod ham vide, *det* var

bedst. Det fordres af tjenere, at de er tro. (Grundtvig er også sikker i sin sag, at det er herren, der har budt ham at tale denne gang. Det mærkede jeg også sidst, jeg talede med ham.) Han mente for resten, det virkelig var den 11te time. Røsten i møllen bliver svag. Nu vilde verden spotte over, at han begyndte der at tale i Lindbergs forsamlinger; men hvad skulde det røre ham, som fra ungdommen af var vant til at bære verdens spot?

Hvem har afslået ansøgningen om kirken?, spurgte han også. Det har han deroppe. Forresten vilde det danske folk sikkert énstemmig tilstå os vor bøn, såsnart det blev ligeså åbenbart om alle som om ham, at vi kun skrev for frelsens skyld, og at vi med glæde unde alle den samme frihed, som vi selv ønskede.

Grundtvig vilde ikke gærne være martyr; han havde naturlig så meget imod det, og syntes heller ikke, han kunde blive skikket ret dertil. Det var heller ikke godt for det folk og land, hvor der blev martyrer. Han havde jo nok sans for den herlige martyrkrone. — De urette martyrer dem kan vi få nok af.

Den 26. febr. 1832.

Da nu politiet har fået Harmsens Amagerforsamlinger standsede, så bildte de sig ind, de har spillet vundet. Bispemanden har sendt bud til politiet at forhindre de andre med. Siemonsen har, opkaldt til Bræstrup, lovet at høre op, til han får en forespørgsel indgivet til kancelliet og svar derpå. I aftes stod der også en politibetjent udenfor hans dør og jog folk hjem. — Lindberg blev også opkaldt, men han satte Bræstrup i voks, gik derfra til bispemanden, som 10 gange sagde, han var en sværmer, og tilstod, at det var ham, der havde sendt politiet bud. Hvad er De for en bisp? sagde da Lindberg, skulde De ikke hellere kommet ud og prædiket for dem, der formentlig var på gale veje end bruge politiets stokke? — Nej, han holdt sig til loven! Ja, den har jeg også med, sagde Lindberg. — Ja, De er en sværmer o. s. v. Det varede i to timer. Lindberg truede og bad, og tilsidst lovede bispemanden, at han vilde gå til kongen og udvirke tilslutning. — Til Bræstrup sagde ellers også Lindberg, at han vilde høre op med sine forsamlinger, når det blev Grundtvig ordentlig tilladt at prædike, ellers ikke. Nej, sagde Bræstrup, det skulde forhindres alt sammen. — Ja, jeg holder forsamling i mit hus, og det gælder

en retssag, om De gør noget derimod. Nej, retssag med Lindberg vilde han ikke have. Og der var også gjort anstalter til at forhindre det. — Ja, det skulde Lindberg nok vise ham, at han kun lod sig dømme af lands-lov. — Og, som sagt, Bræstrup gav gode ord og lovede, at han skulde tale med bispen. (Efter Hass, som havde det fra Lindberg selv.)

Imens Lindberg således, sagtens Grundtvig uafvidende, fægter med loven, så går Grundtvig rolig frem, ser hverken til højre eller venstre; thi herren har kaldt ham. Også han blev opkaldt. Han spurgte Bræstrup, om han havde gjort noget ondt, siden han skulde for politiet. — Ja, det var rygtet om disse forsamlinger. — Ja, rygter! vent til I har noget at klage over! Forresten er det sandt, jeg vil holde forsamling, og dermed basta. — Jeg opsætter det på ingen måde, sagde Grundtvig til Ferdinand Fenger. (Efter Laurent og Fenger, som havde det fra Grundtvig selv.)

Kbhvn., d. 1. marts 1832.

D. 28. januar. Ansøgning om frimenighed afslået ved en kancelliresolution.

D. 12. februar. Grundtvig på rolighed for første gang. (Siemonsen prædikede, Grundtvig talte derpå $\frac{1}{2}$ time).

D. 19. februar. Grundtvig prædiker på rolighed. Harmsen på Amager for første gang.

Mellem 19. og 26. februar forstyrrer politiet forsamlingerne på Amager (pastor Brun, amtsforvalter Frydensberg).

D. 26. februar prædiker Siemonsen på rolighed.

D. 27. og 28. var Siemonsen 3 gange og Grundtvig 2 gange opkaldt for Bræstrup, uden at Lindberg fik noget at vide.

Den 29de var Lindberg for Bræstrup og for bispen. Han ventede at blive arresteret.

Den 1. marts sad kongen i højesteret, og kabinetsordren udfærdigedes.

Den 2. marts kl. $1\frac{3}{4}$ eftermiddag var bevillingen til Stemanns underskrift. På samme tid fik jeg tingen at vide. Kl. 6 talte jeg med

Lindberg hos Milo og var med ham på politikamret, hvor han fik resolutionen.

Den 3. marts morgen er det nu, jeg skriver dette.

Mellem den 12. og 19. var Lindberg i Roskilde og talte med bøn-derne.

I går eftermiddags, da jeg kom til Grundtvigs og hilste på hans kone, lukkede han sin dør op, rakte mig hånden og drog mig ind til sig. Han var hjærteglad.

„Det er velsignet, det er dejligt, jeg får dog nok endnu glæden at se under de grå hår, sagde han.

Således fortalte han mig sagen: Den 28. Februar var han hos bispen. Vilde pastor Grundtvig være sognepræst ved frelsers kirke, så skulde der intet være i vejen, men til at holde slige forsamlinger kunde han ikke give sit minde. Mod ansøgningen havde han i det væsentlige intet haft, men i følge sin form var den en blame for gejstligheden. — Dog tilsidst bragte Grundtvig det så vidt, at bispen lovede at bede kongen om tilladelse til forsamlinger under navn af bede-timer. — Han måtte kalde dem, hvad han vilde. Under 28de indgav da også bispen sin forestilling og anbefaling, som ses af bevillingen, hvor der udtrykkelig står d. 28de. Lindbergs lov-prædiken d. 29de kan altså på ingen måde have bevirket det hele, men Grundtvig tror gerne, at den kan have fremskyndet det.

At det blev *Frederikskirken* vi fik, det tilskriver både Grundtvig og Lindberg, næst Gud, vor vennsalige konge.

I dag prædikede han da der for første gang. Det er fastelavns søndag. — Han talte om dåbens vigtighed, om sit håb og sin glæde og de profetiske ord, der var bleven levende i ham: for Zions skyld vil jeg ikke tie, og for Jerusalem's skyld vil jeg ikke være stille; indtil dens retfærdighed udgår som et skin og dens salighed brænder som et blus (Es. 62, 1). Han priste endelig også 6te Frederiks livsalighed. — Kirken var propfuld, men just derfor klang salmerne som katun, ti kirken er slet bygget.

— Dog vor fader i himlen er rig på miskundhed og nåde. Han være priset, min saligheds Gud!

Kbhvn., d. 4. marts 1832.

KAPITEL IX

AFTENSANGSPRÆDIKANT VED

FREDERIKSKIRKEN 1832—39

24. *Chr. S. Ley:*

Hagen har ret glæde af at komme til Grundtvig i denne tid (*sept. 1832*). Han siger, hvilke salmer han vil have forandrede. Så sætter Grundtvig sig hen i hjørnet af sofaen og digter, og Hagen skriver op. Mens Hagen er borte, så gør Grundtvig også ny salmer eller ændrer på de gamle. — Det er dog underligt, at man således kan sætte sig hen og diktere dejlige ny vers ud af hovedet. — Forleden misbilligede Siemonsen Grundtvig for, at han forandrede de gamle salmer. Grundtvig forsvarede det noget; men sagde tilsidst: „Ja, Siemonsen, det er nu det samme, for når der kommer nogen til mig og beder mig gøre mit bedste, så tør jeg ikke sige nej!“ —

25. *F. L. B. Zeuthen:*

Som tidligere er fortalt ¹⁾, kom jeg som ung Kandidat jævnlig i Grundtvigs Huus. Naar dette senere (o: *i 1830'rne*) blev anderledes, da havde det aldeles ikke sin Grund deri, at Grundtvig forandrede sit Forhold til mig. Jeg blev bestandig modtaget med Venlighed af ham saavel som af hans *første* Kone (hans senere Koner har jeg ikke kjendt). Naar jeg kom ind til ham om Aftenen, lagde han strax sit Arbeide tilside og vi sad gjerne saa sammen i en lille Sofa og discurrerede meest om videnskabelige Gjenstande. Hvor levende vore Samtaler end undertiden kunde blive, saa kunde der dog ogsaa indtræde meget lange Pauser, længere end de ellers pleie at finde Sted, naar to Mennesker ved et Besøg sidde sammen. Grundtvigs Tanker vendte maaskee tilbage til det Arbeide, som han forlod ved mit Komme, og jeg, som sjelden havde noget Nyt at meddele, heller ikke havde nogen Lethed ved længere fortællende Meddelelser og ikke vilde tale om Veiret, taug da ogsaa, indtil jeg begyndte at tænke paa selve Taushedens, som blev mig trykkende, men jo meer jeg

¹⁾ Se Stk. 19.

tænkte paa *den*, desto vanskeligere kunde jeg naturligviis finde paa en passende Gjenstand til dermed at afbryde den. De Fleste kjende vel meer eller mindre denne trykkende Følelse. Jeg har især hos Gr. havt den nogle Gange i meget høi Grad. Hvad der altid vakte hans levende Interesse, var, hvad der angik *Sproget*, det danske Sprog, gamle danske Ord og her kom polemiske Følelser ikke saaledes i Bevægelse, som let skete, naar Talen kom paa det Theologiske, Kirkelige, endog Æsthetiske. *Molbech* havde givet ham sin ny Udgave af den gamle danske Riimkrønike og jeg saae med mine Øine, hvorledes Grundtvig dog med Rette kunde kaldes en *Bogorm*, endskjøndt jeg tidligere havde hørt ham paa det Stærkeste fralægge sig denne Benævnelse og sikkert med fuldkommen Ret, naar det tages i nedsættende Betydning. Men naar jeg saae denne Riimkrønike, som Grundtvig havde modtaget ny nogle Dage tidligere, allerede saa forslidt, næsten som gnavet, da kunde jeg ikke andet end tænke paa en *Bogorm*, men heller ikke andet end beundre den Kjærlighed til det Gamle, det gamle *Sprog* (det var nok især det, der gjorde ham Bogen saa vigtig) som deri lagde sig for Dagen. Maatte Gr. kun mere have agtet paa sig selv, da vilde han ikke, saaledes som han har gjort det, have brugt *Boglærdom* næsten som et Skjældsord. Dette har naturligviis ikke været uden Anledning fra de Lærdes Side. Thi der er jo saadanne *Boglærde*, der synes at være uden Sands for det virkelige Liv og glemmende Sagen selv for det, som kun er Hjælpemiddel til Kundskab derom, synes at være bleven siddende med hele deres Interesse i *Bøgerne*. Det er denne Retning, som Gr. forudsætter at være tilstede, naar han haanligen taler om „de Lærde“ og „*Boglærdom*“. Men har han ikke tilladt sig en saadan Forudsætning overalt, hvor grundig og nøiagtig Lærdom har været ham iveien, naar hans eiendommelige Paastande stødte an imod det, som *Bøgerne* Indhold bevidnede? — Grundtvig var i Aarene 1831—32 beskæftiget med Forfattelsen af sin store nordiske Mythologie, hvoraf jeg paa min Udenlandsreise 1833 bragte et Exemplar til *Jakob Grimm* i *Göttingen*, i hvilket Grundtvig havde skrevet: „Men gammel Agtelse til *Jakob Grimm*, som ikke forsmaaer at læse Dansk“. En Aften læste Gr. for mig Indledningen til Mythologien i det Hele. Han giver den deri væsentlig en poetisk Oprindelse, idet han betragter den som Folkenes Billedsprog. Under Oplæsningen syntes

han selv bevæget ved at sætte sig ind i den Sjælebevægelse, som efter hans Anskuelse udtalte sig i Mytherne. Det gjorde mig virkelig ondt, at jeg ikke kunde sympathisere med ham, saalidet som jeg kan det med de reent prosaiske Anskuelser af Mythologien (som Finn Magnussens i Oversættelsen af Edda). *Det oprindeligt Religiøse* var mig allerede dengang, førend jeg endnu kjendte *Schellings* Betragtningensmaade, det Primaire og Væsentlige i Mythologien. — — Hvad der meer og meer fjernede mig fra Gr. var naturligviis ligesaalidt Mangel paa Sympathie i denne Sag som i nogen anden af blot theoretisk Beskaffenhed, som naar f. Ex. Gr. i Anledning af Mynsters Recension af Hertz's Gjengangerbreve yttrede, at han før havde tiltroet Mynster æsthetisk Sands og Smag, men nu maatte frakjende ham det. Jeg havde netop fundet denne Recension ypperlig, saa ypperlig troer jeg, at jeg satte den over selve Gjengangerbrevene. Gr. fandt dem naturligviis uværdige den Roes, som Mynster ydede dem, skjøndt denne dog ingenlunde var ubetinget. Det var begribeligt nok, at Gr. maatte ringeagte den Vægt, som Hertz og Mynster lagde paa *Formen*. Mynster undlader imidlertid ikke at misbillige den Overvægt paa Ideens, paa Stoffets Bekostning, der ifølge Hertz tilkommer *Formen*, som om man „kunde lade Slagterne lukke deres Boder, fordi man ligesaavel maatte kunne kaage en god Suppe paa en Pølsepind, som paa et Stykke Kjød, naar man kun har en god Kok.“

Det var ikke Mangel paa Overensstemmelse eller Sympathie i Et og Andet, der forandrede mit Forhold til Grundtvig, men virkelig antipathetiske Følelser, som kom i Bevægelse hos mig ved visse Omstændigheder. Jeg erindrer saaledes et Par Ting. For det Første kunde det ærgre mig at høre *Lindbergs*, som mig syntes, bagtaleriske Fortællinger om forskellige Præsters Adfærd og Grundtvigs *haanlige* Latter derover¹⁾. Var det sandt, syntes det mig snarere til at græde over end til at lee ad. — Dernæst (og dette er det Vigtigste) befandt jeg mig som i en meget trykkende Atmosfære, naar jeg hos Gr. var sammen med Mange af de Yngre, der vare blevne hans Tilhængere. Jeg fik da en levende Forestilling om *et Parti*, som havde

¹⁾ I det Hele var Grundtvigs Udtryk af *Haan* mig ofte imod. Han har dog selv skrevet de Ord, at „Haan er en ond Urt, som voxer paa Kjærlighedens Grav“. (Zeuthen).

Gr. til Anfører. Der var ved saadan Leilighed næsten Ingen uden Gr., der talede, eller, naar de yttrede sig, da var det, som mig syntes, med altfor stor Beskedenhed¹⁾. Der herskede i mine Tanker i et saadant Selskab ingen Aandsfrihed, hvormeget der jo ellers altid fra Grundtvigs Side er krævet Frihed. Det var ikke Grundtvigs Overlegenhed i og for sig, som var Aarsag deri, men dette, at han saaledes gjorde sin Overlegenhed gjældende, at han istedetfor, *saavidt muligt*, at gaae ind paa Tanker, der ikke vare ganske correcte eller i Overensstemmelse med hans egne, enten haanligt leende afviste dem eller besvarede dem kun med et Ordspil, hvorved han fik Latteren paa sin Side. Det forekom mig vel ogsaa allerede dengang, at Grundtvigs Personlighed ikke havde godt af Tilhængere. Han syntes af Naturen altfor stærkt disponeret til at være *Partifører* til at Forholdet mellem ham og hans Tilhængere kunde bevares reent, frit og ædelt, saa at Tilhængernes Eiendommelighed ikke skulde lide derved eller til at der *fra deres Side kunde skee en gavnlig Tilbagevirken paa ham*. Det forekom mig tværtimod, at jo flere Tilhængere, der samledes om ham, jo større deres Kreds blev, desto mere befæstede han sig indenfor Kredsen af sine egne *særegne* Tanker og Anskuelser. Jeg har altid haft en Modbydelighed for alt Partivæsen og jeg følte mig derfor meer og meer fremmed for den grundtvigske Aand. Engang blev jeg da meget længe borte fra Grundtvigs Huus, indtil han en Aften, da jeg sad og manudcerede paa Borchs Collegium, kom ind til mig og spurgte meget venligt, om jeg ikke mere kunde overkomme at besøge dem. Han indbød mig da til næste Dag. Havde jeg dengang været alene paa mit Værelse, saa havde jeg maaske sagt ham Grunden til min Udeblivelse. Men dengang var der ingen Leilighed, og om jeg end derefter af og til indtil min Udenlandsreise (1833) besøgte ham, saa fjernedes jeg indvortes meer og meer fra ham og følte mig derfor mindre og mindre opfordret til en Udtalelse, som allerede ifølge den store Forskjel i Alder og saameget Andet dengang ikke var mig naturlig. Det vilde neppe have ført til Andet end Mundhuggerie. Senere som Præst har jeg ikke tiet²⁾, og

¹⁾ Ved Vennemøderne tale jo nu Mange frit uden Modsigelse af Gr., men er det ikke, fordi de nu alle i det Væsentlige have lært at tale, *som Grundtvig?* (Zeuthen).

²⁾ I mine to Sendebreve til P. C. Kirkegaard (nu Biskop), mit Skrift om den saakaldte kirkelige Anskuelse o. s. v. (Zeuthen).

mine Udtalelser fremkaldte da megen Bevægelse fra det grundtvigske Parties Side. Jeg havde etsted vovet at frakjende Gr. Evne til *videnskabelig* Tænkning. Dermed meente jeg det samme, som Biskop Martensen senere har udtrykt paa en interessantere Maade, idet han har tillagt Gr. „den hyppige Anvendelse af Springgets Kategorie“. Fra den Tid maatte jeg længe udholde de voldsomste Angreb af alle de Betydeligste af hans Tilhængere, som om jeg traadte al den Beskedenhed, Humanitet og Ydmyghed, hvorom jeg selv havde skrevet Afhandlinger, under Fødder. Da maatte mine Besøg i Grundtvigs Huus ligesom af sig selv ophøre, især da hans Huusstand var bleven ganske forandret fra det, den havde været tidligere. Dog har jeg *eengang siden* hiin Tid været hos ham. Det er vel en 10—12 Aar siden, da jeg som Præst i Sorø hørte en Prædiken af Gr. i Vartou, som tiltalte mig meget. Den handlede om Qvinden, som naar hun har født Barnet ikke mere kommer Trængslen ihu for Glæde, at et Barn er født til Verden Joh. 16. Han prædikede ikke om Gjenfødelsens Bad, men om Gjenfødelsens Aand, om det i Troen og Troens Glæde til nyt Liv fødte „lille Menneske“ i os, hvilket man maa *vaage over* og *vogte paa*, som man maa gjøre det ved andre „små Mennesker“ (Børn), at de ikke skal falde og komme til Skade. Det overraskede mig, at Gr. kunde tale om det ny Liv uden at nævne Daaben og det var mig kjært og uventet at høre den Vægt lagt paa, hvad der høre til *Helliggjørelsen*. Dagen efterat have hørt denne Prædiken gik jeg igjen (efter adskillige Aars Mellemrum) op til ham og takkede ham for Prædikenen. Uagtet den uforbeholdne Dom jeg offtentlig havde udtalt om og mod Grundtvig og for hvilken jeg havde maattet høre meget stygge Ting af hans Venner, saa var jeg mig dog i den Sag intet Ondt bevidst og kunde træde ham imøde med aaben Pande og frimodigt Blik. Jeg traf ham ogsaa som den Gamle, som om Intet var forefalden, men hvor ny og forandret var mig ikke dengang hele hans Omgivelse! Det var maaskee sidste Gang vi talte sammen i dette Liv.

26. *Frederik Barfod:*

29. april 1895.

I octb. 1827 var jeg i København for at se og høre, hvordan det gik til ved studentereksamen. Jeg boede hele tiden hos provst *Bregen-*

dahl. Men d. 16de okt. var det flyttedag, og provstens skulde flytte ind i huset ved siden ad (i Prinsessegade på Kristianshavn). Det var nu ikke så mærkeligt, men mærkeligere var det, at han, præsten ved Frelserens Kirke, skulde flytte ind i den lejlighed, som kapellanen ved samme kirke, *N. F. S. Grundtvig*, beboede, hvorimod denne skulde flytte ind i provstens lejlighed. Imellem begge gårde gik der et højt bræddeskillerum, og gennem den store port på dette kunde alt godset fra bægge sider flyttes, uden at en trævl kom på gaden. Vi vare da også hele dagen travlt sysselsatte med flytningen, unge og gamle, mænd og kvinder, og Grundtvig flyttede selv alle sine bøger. Jeg kendte Grundtvig fra hans oversættelse af Sakse og Snorre, og han var jo dengang i alles munde i anledning af hans „Kirkens gemme“, som jeg dog vel næppe selv havde læst. Jeg havde stor lyst til at væksle et par ord med ham, men hvordan skulde det bedst ske? Vi stødte jo stadig på hinanden, mens vi hvær bar sine pakker (også fru Grundtvig mødte jeg engang på trappen; hun havde den tyve uger gamle lille *Meta* på armen); men, som sagt, det var mig ikke nok at se ham og tage hatten af for ham; jeg måtte også tale med ham, om det så kun blev to ord. Og jeg fandt på råd. Han havde allerede slæbt flere af sine bøger ned i sin nye lejlighed og opstillet dem i reolerne, men mange havde han endnu tilbage. Jeg vilde da gøre mig næsvis, tage en bog ud af reolen, lade mig overraske, mens jeg kiggede i den, og således få lejlighed til at gøre ham en undskyldning. Og det gik som beregnet. Hvad der blev talt om, mindes jeg ikke længer, kun at Grundtvig tog pænt imod min undskyldning og spurgte mig, hvis søn jeg var. Da jeg sagde ham det, kendte han vel ikke personlig min fader, men havde dog hørt ham omtale som en dygtig og hæderlig mand. Dermed var samtalen sluttet; vi havde jo bægge travlt, og hvad skulde *jeg* desuden kunne tale med *ham* om! Men glad var jeg, at mit krigspuds havde lykkets så godt.

Der gik på åttende år, inden jeg atter fik ham i tale. Jeg havde jo vel mange gange 1832 osv. hørt ham, når han prædikede i Frederikskirken, men jeg stod ham så fjernt i teologiske anskuelser (hvis jeg må udtrykke mig således, ti selv kendte jeg kun teologien af navn, som en anden kuriositet), og kunde da ikke tænke på at gå til ham efter kirketjænesten. Jeg havde dog tit ønsket lyst til at komme ham nærmere — ikke teologen, men historikeren og dan-

skeren — men man havde frarådet mig ethvært forsøg; især havde Georg Aagaard gjort dette: han kendte ham jo fra hans gentagne besøg på Iselinge, men, som det følgende vil vise, kendte ham dog ikke tilbunds.

30. april 95.

Da udgav Grundtvig i slutningen af 1834 en lille pjese: „Om sognebåndets løsning og hr. professor Clausen“. Den læste jeg på Gjorslev, hvor jeg atter tilbragte julen. Om en sætning i den (såvidt jeg mindes, henimod slutningen) bleve kammerråd Dorph og jeg uenige, da vi hvær forstode den på sin måde. „Jeg vil have det spørgsmål klaret,“ sagde jeg da. „Hvorledes det?“ „Når jeg kommer til København, vil jeg spørge Grundtvig, hvem af os der har ret.“ „Kender De Grundtvig?“ „Nej.“ „Ja, så skulde De dog, synes mig, betænke Dem på at gøre ham et sådant spørgsmål.“ „Hvorfor? En forfatter vil selvfølgelig forstås og ikke misforstås, og han må jo blive glad ved at kunne rette det, når han hører, at han er misforstået.“ Dorph havde endnu betænkeligheder, men som sagt, så gjort. Så snart jeg efter julen kom tilbage til København, søgte jeg en formiddag Grundtvig i hans hjem. Jeg fandt ham stående og arbejdende ved pulten, gik hen til ham, sagde ham, hvem jeg var, og hvad mit ærinde var: „Der forekommer i Deres sidste lille skrift en ytring, der af nogle er bleven forstået, som om De beklagede, at De i „Kirkens genmæle“ ikke havde taget anderledes skarpt fat på professor Clausen; imens jeg har forstået den, som om De beklagede, at De havde taget sagen på en måde, der hværken var Dem selv eller Clausen fuldt værdig. Hvem af os har ret.“ „Det kan De jo læse Dem til!“ svarede Grundtvig helt kort, men gik dog hen til en boghylde i den anden ende af værelset, tog den lille bog frem og læste opmærksomt i den. Efter nogen tids tavshed sagde han: „Ja, desværre, udtrykket er virkelig blevet tvetydigt, men *De* har fuldstændig ret, og jeg skal nok ved lejlighed sige det tydeligere.“ — Det var denne det unge menneskes nærgående (for ikke at sige uforskammede) henvendelse til den navnkundige forfatter, der fræmkaldte mit mangeårige forhold til ham. Han syntes om det usædvanlige, jeg tror også, han syntes om min usædvanlige ligefræmme oprigtighed, og i en kort samtale bad han mig komme igen, når jeg havde noget på min samvittighed. Jeg blev også snart husvant, kom til ham morgen og aften

og havde mangfoldige ikke alene lærerige, men hjertelige samtaler med ham, skønt jeg ikke lagde skjul på, at i alt, hvad der hed kristendom, var jeg ham aldeles fremmed; var desuden så åbenmundet at sige om et af hans historiske digte (vistnok et fædrelandshistorisk), at det havde han sagtens skrevet på anmodning, „invita Minerva“ (hvad han dog nægtede nogensinde at have gjort); fulgte ham også ind i hans familie, hvor jeg snart blev gode venner både med hans kone, hans svigerinde („tante Jane“) og med alle hans tre børn, særlig den dengang elleveårige Sven.

I må nu ikke vente nogen strængt tidsordnet fræmstilling af mig: de mange dyrebare minder løber nærmest sammen til et eneste stort. Kun et enkelt træk hist og her skal jeg give jer, nærmest til at belyse Grundtvigs personlighed.

Således vilde jeg engang have ham til at give bidrag til „Nordisk ugeskrift“, hvis udgivelse jeg besørgede for „sælskabet for en forbedret retskrivnings udbredelse“. Han havde intet imod selve tidskriftet og heller ikke sønderligt mod dets retskrivning, men, da det ifølge sit formål kun optog bidrag med *denne* retskrivning, vilde han ikke give bidrag til det, da han fandt, at vi burde have frisind nok til at lade enhver beholde hans egen retskrivning; og det jo dog ikke var denne, det kom an på, men bidragenes ånd og indhold. Deri havde han nu helt ret, og dog uret, da *vi* jo netop havde sat som *vort* ugeskrifts formål at arbejde for en fornuftigere retskrivning end den meningsløse, der hidtil brugtes (tildels bruges endnu).

En anden gang kom jeg til ham, og han var meget ivrig. Jeg tror, det var prins Kristian, der havde mistet sin bibliotekar og altså skulde have en ny. (Jeg er dog ikke sikker på, om det ikke var selve kong Frederik). — En sådan plads måtte ret være for mig, da jeg jo elskede at tumle med bøgerne, og mit kongelige stade jo måtte gøre mig den dobbelt kær og gøre mig særlig antagelig for vedkommende. Jeg måtte derfor strags søge pladsen, han vilde give mig en skriftlig anbefaling til at vedlægge ansøgningen, og selv vilde han mundtlig tale min sag. Jeg fik også anbefalingen, og jeg mindes nok, at jeg rødmede ved at læse den, men, om ansøgningen blev indgivet, mindes jeg ikke; i så fald er den kommen bagefter, ti høje vedkommende havde skyndt sig og fundet en anden bibliotekar og det, så vidt jeg mindes, endog før Grundtvig fik prajet mig.

Engang kom jeg til ham og fandt ham imod al sædvane siddende i

sofaen og skrive, men det er gjerne muligt, at det var nogle år senere. Han var nedbøjet, og jeg satte mig i sofaen hos ham. Han klagede over, at han i de sidste dage ikke havde kunnet arbejde. „Men De skriver jo dog!“ „Ja, skriver nogle af mine gamle ting af, men det er jo dog ikke at arbejde, og andet kan jeg ikke udrette.“ Jeg har ikke nødig at sige, hvad indtryk dette gjorde på mig, selv Kramer, der dog i ingen retning var Grundtvigianer, blev dybt bevæget, da jeg fortalte ham det. Han fortalte det atter til et par andre af vennerne med det udbrud: „At tænke sig, at Grundtvig nu er reduceret til at være afskriver!“ — Heldigvis varede denne svaghedstilstand dog ikke længe: han tog på landet, vistnok til sin hjærtensven *Gunny Busck*, og i naturens skød genvandt han atter sine gamle kræfter.

D. 14. nov. 1841 døde min fader i en alder af henved syvttito år. Grundtvig havde gennem omtale fået agtelse for hans ærlighed, hans stilfærdige, men støtte virksomhed, og, da jeg efter hans jordfærd atter kom ind, måtte jeg fortælle ham noget om min faders liv og død. Jeg sluttede omtrent således: „Man ser heraf, at utrættelig arbejdsomhed slet ikke opslider hværken de legemlige eller åndelige kræfter i utide, og at en rastløs iver for de opgaver, man har gjort til sine, heller ikke gør det.“ — Det var vand på Grundtvigs mølle, og han udbrød med liv: „Nej, det er vist!“ Men den kære fru *Elise Grundtvig* var ikke slet så tilfreds med denne min slutning; hun frygtede, og med fuld føje, at hendes mand dog gjorde for meget af det med sit idelige slid og derved i utide skulde nedbryde sin jærnhelbred. Hun gav os da bægge en mild tilrettevisning, den alvårligste, hun rådede over.

En lille begivenhed, i hvilken jeg ikke selv spiller med, vil jeg allerede meddele her. Professor *Hauch* i Sorø skulde have et barn døbt og havde som faddere indbudt *Grundtvig*, *Ingemann*, *Thorvaldsen* og *Øhlenschläger*. Før man gik i kirken, sagde Ingemann til Grundtvig: „Hvad skal du stå fadder for! jeg synes, du hellere måtte døbe barnet.“ „Ja, det vilde jeg jo også hellere, men hvad vilde præsten *Sommer* (i Sorø) så sige.“ „Det skal jeg nok gøre af med ham,“ sagde Ingemann, og det blev da ordnet, som han vilde. Da tetiden kom om aftenen, stode Ingemann og Grundtvig og talte med hinanden, og fru Hauch, som gjerne vilde gøre det allerbedste for sine gæster, kom ind og sagde: „Må jeg spørge Dem, pastor Grundtvig,

ligger De helst med dyne eller tæppe?“ Grundtvig blev hende svaret skyldig, og Ingemann gav hende et puf, fik hende trukket til side og sagde: „Men, kære fru Hauch, hvor kunde De dog gøre Grundtvig det spørgsmål! Så De ikke, hvor forlegen han blev ved det? Ved De ikke, at han aldrig går i seng? så han kunde ikke vælge mellem, hvad De bød ham.“ — I mange, mange år gik Grundtvig virkelig aldrig i seng; han sad ved sin lampe i sofaen og arbejdede; når han blev træt, skruede han lampen lidt ned og lagde sig tilbage, rede til atter at skrue den op og tage arbejdet fat påny, når han vågnede af den korte blund. Han vidste hværken, hvilke behageligheder dynen eller tæppet lovede ham og kunde derfor umulig vælge; men denne hemmelighed var *hans* hemmelighed og måtte aldrig bringes på tale i hans påhør.

3. maj 95.

Jeg var næsten som husvant hos Grundtvigs; jeg kom der på alle tider af dagen og var altid velkommen. Vi talte om alt muligt med hinanden, sjældnere dog om religiøse spørgsmål, som han aldrig selv bragte på bane, hværken lige over for mig eller nogen anden, men altid villig deltog i, når man selv fræmkaldte dem. Det var i en sådan samtale (men mulig var det først nogle år senere), at han engang sagde til mig¹⁾: „De er ingen kristen, Barfod, og De bliver det måske sent, men for Dem har jeg dog ingen angst, ti De er et sandhedskærligt menneske og vil derfor også finde sandheden, her eller hisset.“ Det var disse varme og milde ord, „her eller hisset“, der gjorde så gribende et indtryk på mig. Jeg havde engang hørt dem nærmere udviklet af ham i en prædiken i Vartov; jeg havde i mit hjem følt mig mægtig greben af salmen: „I kvæld blev der banket på helvedes port“; det var læren om muligheden af en omvendelse *efter* døden, der fræmfor nogen anden lære vandt *mig* for kristendommen. Den tanke havde oprørt min følelse som en skrigende uretfærdighed, at alle de elskelige mennesker, som jeg kendte både fra historien og livet, skulde være evig fordømte, når de ikke *hernede*, i den smule jordelivsvandring, havde lært troen at kende og taget ved den; — nu så jeg, at der dog var en anden mulighed, og blev glad, jeg kan gerne sige: både på hines vegne og på Vorherres. Der skulde dog

¹⁾ Tænkt og følt, I, 23. (Barfod).

endnu gå adskillige år, inden jeg ret kunde gå ind på kristendommen. Grundtvig måtte finde en støtte i min Emilie.

Som sagt, jeg var allerede bleven husvant hos Grundtvigs, og ikke alene hos ham, men hos hans stille, yndige og elskelige hustru og hos hendes fuldsyster, den ypperlige „tante Jane“. Børnene våk-sede lidt efter lidt til, og også til dem følte jeg mig knyttet, især til den livlige Sven, der jo vistnok var over tretten år yngre end jeg, men var tidlig udviklet langt over sin alder. Han og jeg havde mange fornøjelige samtaler, inden han endnu var fjorten år. —

4. maj 95.

Grundtvig havde den vane, når der kom fremmede til ham, at gå op og ned ad gulvet med dem; han bad dem aldrig sidde ned, ja bød dem ikke engang en pibe, skønt han altid selv, som bekendt, gik med piben i munden. Det var ikke brist på gæstfrihed, det var lige-fræm kun en tankeløshed, der var bleven ham til vane. Var det helt fræmmede folk, havde han desuden vanskeligt ved at bringe en sam-tale i gang; det måtte vedkommende selv sørge for. Alt dette havde hans kone og svigerinde for længe siden opdaget, men det hjalp ikke, at de bagefter spøjte med ham og skændte på ham; han så nok, at det var galt, men i det stykke var han uforbederlig. Da vi nu vare blevne nærmere kendte, sendte de derfor jævnlig bud til mig, når de vidste, at han vilde få et særlig interessant besøg (såsom *Peter Hiort Lorenzen*, da han første gang var i byen) og bade mig komme for at bringe alt på gled. Det gjorde jeg også, og, når jeg da havde bragt et eller andet æmne på bane, vidste jeg, at jeg rolig kunde trække mig tilbage, ti isen var brudt, og der var slet ingen fare for, at vågen atter skulde lukke sig. Først spurgte jeg dog vedkommende, om han ikke ønskede en pibe eller en sigar, og „Vil De ikke hellere sætte Dem ned, ti hvis De venter på, at Grundtvig skal foreslå Dem det, venter De forgæves.“ Hvad enten nu vedkommende gik ind på mine tilbud eller ikke, nikkede Grundtvig dog bifaldende og smålo.

Men jeg kunde have andre ærinder til Grundtvig. Således var det mig, der (vistnok i forening med *Fred. Hammerich* og en tredie) op-fordrede ham til at holde den række foredrag på Borcks kollegium, der først gjorde ham berømt som foredragsholder og fyldte både selve foredragsalen, de tilstødende værelser og gangene med opmærk-

somt lyttende tilhørere. Han gik strags med glæde ind på vort forslag og var hurtig enig med sig selv om det valgte æmne, men blev siden meget ked af, at han havde fastslået det første foredrag (hvad han dog ikke bagefter vilde ændre), netop på den dag, på hvilken vi ude på Bellevue fejrede bondefrihedens halvhundredårsdag, hvilket havde tilfølge, at hværken kunde han selv deltage i en fest, der ingen vilde have glædet inderligere end ham, ikke heller kunde jeg overvære den første forelæsning, da jeg jo både (på Lehmanns opfordring) havde skrevet sange til festen og skulde holde tale ved den. — Ud-kastet til forelæsningerne kom, som bekendt, efter hans død ud under titlen „Mands minde“, udgivne af hans søn Sven; men det var kun de ufuldførte optegnelser, der som sådan kun gave en ufuldstændig, om end vækkende, forestilling om selve forelæsningerne. — Og ved denne lejlighed skal jeg bemærke, da jeg ikke ved, om det tidligere er bemærket af nogen anden, at Grundtvig *aldrig* holdt noget foredrag uden i forvejen omhyggelig at have forberedt sig. Dette gjaldt ikke alene om disse (og de følgende rækker) foredrag, men om enhver tale, han vilde holde offentlig, på Skamling f. eks. eller senere på rigsdagen, ja selv om en skåltale i en vennekreds. Han skrev dem alle ned. Det kunde da nok hænde med de større foredrag, at tiden forbød ham at gøre dem helt færdige, så han nødtes til mere eller mindre at ekstemperere, men han gjorde det ikke med sin gode vilie. Det følger da også af sig selv, at han skrev *alle* sine prædikener, men det kunde nok hænde, at han på vejen til prædikestolen fik en ny tanke og ikke brugte et ord af det skrevne, men enten holdt en helt ny tale, eller videre udførte og fortsatte det allerede skrevne. Hans prædikensamlinger indeholder derfor heller ikke altid, hvad han virkelig har givet, men kun, hvad han i sit arbejdsværelse havde tænkt at ville give. — At han både på rigsdagen og ellers pludselig kunde tage ordet uden i forvejen at have tænkt derpå, er noget helt andet, og hværken ophæver eller modsiger regelen.

5. maj 95.

En anden opfordring til Grundtvig udgik også gennem mig, men det var først flere år senere. Da Københavns præstekonvent, nærmest ved stiftsprovst *Trydés* indflydelse, havde forkastet Grundtvigs udkast til en ny salmebog, skrev jeg et lille digt i „Dansk Kirke-

tidende“¹⁾). Det vakte en vis opsigt, og det var vistnok grunden til, at, da menigheden ligefuldt ønskede, at Grundtvig skulde udgive sit udkast, der så måske kunde få tilladelse til at blive brugt i Vartov, da valgtes der på et møde, som jeg ikke overværede, tre mænd, som i forening skulde opfordre ham til den attråede udgivelse. Til min overraskelse var jeg ikke alene en af de tre valgte, men ovenikøbet valgt til deres ordfører. Jeg røgtede også det mig overdragne hværv, men da jeg havde udtalt, tog gamle Hansgaard fat med al sin hjærlighed og inderlighed, og han havde visselig også nærmere være kaldet til at føre ordet (hvem den tredje mand var, mindes jeg ikke længer). Selvfølgelig var Grundtvig synlig glad for opfordringen, men han kunde dog ikke uden videre gå ind på den. Salmebogsforslaget tilfredsstillende ikke ham selv; det var ikke helstøbt; det var på mange måder læmpet efter konventsmedlemmernes afvigende teologiske og æstetiske anskuelser, og konventet havde stadig forbavset sig over, så medgørlig og imødekommende Grundtvig havde været, når han, hvem den egentlige redaktion var overdraget, skulde mægle mellem de stridige meninger og dog fræmbringe noget, der var både kristelig og æstetisk forsvarligt. Han vilde altså ikke udgive den nærmest af ham udarbejdede, af konventet fræmkaldte og stykke for stykke vedtagne, men nu som helhed af det samme konvent forkastede salmebog — (hvis jeg ikke tager meget fejl, var det den almindelige mening, at det var præsten *Spangs* i de samme dage indtrufne død, som havde fræmkaldt forkastelsen). Derimod sagde han os, at han allerede havde tænkt på en anden udvej, som han ifølge vor opfordring skulde tage under den alvårligste overvejelse. Udslaget af hans overvejelser blev Vartovs „Kirke-salmebog“ („Festsalmerne“), af hvilke 14de oplag (1880) ligger foran mig, men der er vistnok kommet en del flere oplag.

Men kunde jeg således på opfordring lejlighedsvis få *nogen* indflydelse på Grundtvig, så havde han selvfølgelig stadig en ti- og tyvefold større indflydelse på mig. Jeg har vistnok allerede lejlighedsvis antydet det på flere steder og vil, håber jeg, fræmdeles komme til at antyde det. Da jeg ikke tør stole på, at jeg senere vil få tid til at gøre det, skal jeg dog her foreløbig påvise et enkelt, om end mindre betydeligt, men for mig afgørende skridt, som han fik mig til at gøre.

¹⁾ „Kingo-Grundtvig“, Dansk Kirketidende 1846 Nr. 24. (Barfod).

Det var næmliĝ nærmest på hans opfordring, at jeg begyndte udgivel-
sen af tidsskriftet „Brage og Idun“, ligesom det var ham, der gav
det dette navn ¹⁾. Han opfordrede mig dertil, og jeg søgte s  til Orla
Lehmann, der gentog opfordringen. Jeg var fuld af  ngstelse, jeg,
der så at sige var fremmed for hele den l sende og skrivende ver-
den, og nu skulde henvende mig til hele Nordens forfattere og l sere
om understøttelse. Jeg gik mange gange fræm og tilbage mellem
Grundtvig og Lehmann, men de toge mig, dog ikke i forening, med
en trumf, vistnok nærmest for at skaffe mig en fast virksomhed, og
jeg adlød. At det var Grundtvig og Lehmann, der her virkede sam-
men (uden at vide det) anede næppe nogen.

1ste bd. af Brage og Idun udkom ny r 1839. — På min opfor-
dring stiftedes 18. apr. s.  . „det skandinaviske s lskab“ i K ben-
havn, hvis formand Grundtvig blev, mens jeg blev dets kasserer og
sekretær. Dette s lskab ønsker jeg dog, hvis det måtte lykkes mig,
at skænke en nærmere omtale. Her må jeg nøjes med at have nævnt
det. — Endnu samme år, d. 3. desb., døde Kong Frederik VI. Jeg
sad op på formiddagen ved mit bord og arbejdede, da min v rtindes
datter, en ældre, lattermild pige, kom grinende ind og fortalte mig
det. Jeg blev stærkt greben og søgte strags ud til Grundtvig, der
længe før mit komme selv havde modtaget efterretningen. Også han
var stærkt greben, men han havde langt bedre tanker end jeg om
Kristian VIII, og var derfor ikke så dybt rystet som jeg. Om et vare
vi dog fuldt enige: „Gud være gamle Danmark n dig!“

6. maj 95.

Jeg havde tænkt at gå til Herrens bord, inden jeg hjemførte min
brud, og en månedstid forinden sad jeg i sofaen sammen med Grundt-
vig og sagde ham dette. Han var ikke aldeles uvillig til at efterkomme
mit ønske, men bad mig dog at udsætte det, indtil jeg selv var sik-
rere på, at det virkelig var Herrens sande legeme og blod, han rakte
mig. Når den tid var kommen, kunde jeg atter komme til ham, og
han skulde med glæde gøre det. Efter gensidig overenskomst måtte
jeg altså udsætte det, til jeg næste forår kom til ham sammen med
min hustru.

¹⁾ Grundtvig leverede til Stædighed Bidrag til Tidsskriftet, hvis første H fte
indledes med hans Digt Brage og Idun. (Barfod).

Jeg havde altså forinden holdt bryllup. Men, før jeg kunde gøre dette, havde jeg ikke alene måttet sørge for al slags udstyr, både indvendig og udvendig, havde måttet betale organist Wiuff et halft års husleje forud, havde måttet sørge for møbler til Huset samt for alle de mangfoldige Genstande, store og små, der var nødvendige for at føre en husholdning. Min brud havde visselig været så fordringsløs som på nogen måde muligt, men desuagtet vare alle mine få kilder fuldstændig udtømte. Jeg havde endog måttet låne hundrede rdl. af dispasjør *Wessely*, en af „Fædrelandet“s udgivere. Et par dage før brylluppet ejede jeg ikke en hvid og vidste heller ikke, hvor jeg skulde rejse dem. Da kom jeg i hu, at Grundtvig engang, ja flere gange, havde sagt, at i nød måtte jeg ikke komme; så skulde jeg før lade ham det vide. Jeg gik da til ham og bad ham låne mig tredive rdl.; jeg mente med dem at kunne klare det med præsten og degnen og endda at kunne bekoste vor indrejse. Jeg vidste dengang ikke, hvor småt han selv sad i det. Uden en eneste indvending gik han hen og hentede en halvhundredalersseddel, som han gav mig. Gud ved, hvor han havde fået den fra! Og min sorg var slukket. —

Efterat vi vare komne til ro, vare vi næsten hvær søndag i Vartov kirke, og meget jævnlig gik vi efter tjænesten til Grundtvigs til frokost. Min Emilie var jo pot og pande hos hans kvinder, og ikke sjælden vare vi budne der enten til middag eller aften. Vi vare jo endnu ene to og havde derfor vor fulde frihed. Grundtvig, der var en god fodgænger, kom også jævnlig ud til os på Frederiksberg, og vi havde mange hyggelige samtaler. Jeg stod endnu dengang sædvanlig ved min pult og arbejdede, men solen skinnede på den, og det skulde da aldrig fejle, at Grundtvig strags, når han kom, rullede gardinet ned med en kraftig advarsel, at jeg skulde skåne mine øjne. En enkelt anekdote må jeg dog meddele: Grundtvig var engang ifærd med at ville gå igen. Jeg spurgte, om det havde sådan hast, om vi ikke nok kunde tale lidt endnu. „Jo såmænd kunde vi det, når De havde enten en pibe eller en sigar, men det er jo det bedrøvelige, at De ingen af delene har.“ — „Nej, det har jeg rigtignok ikke! — Jeg fandt dog forleden i min pult et bundt sigarer, men de har vistnok ligget der, siden min fader ejede pulten, og de ere sagtens vindtørre. Jeg nænnede kun ikke at smide dem ud, da de upåtvivlelig have været hans.“ Grundtvig lo: „Så De ved ikke engang, at sigarer blive bedre, jo

længere de blive gemte! Lad os se en af dem!“ Og jeg tog bundtet, han prøvede en, fandt dem ypperlige og blev. Det følger da af sig selv, at jeg omhyggelig gæmte resten — en snes stykker — og passede godt på, at ingen anden fik adgang til dem, men at de bleve liggende til Grundtvig, indtil han havde brugt den sidste. Hvorledes det så senere gik, kan jeg ikke sige, kun er det mig klart, at jeg havde ingen forstand på at købe enten tobak eller sigarer. —

11. maj 95.

Grundtvig var umådelig godtroende; selv kendte han ikke til svig og anede den derfor heller ikke hos andre. Det kunde dog gå med ham som med adskillige andre godtroende mennesker (eksempelvis skal jeg kun nævne Tscherning): der kunde pludselig rejse sig en mistanke hos ham, næsten uden at man anede grunden; og hele hans bygning førte da med sig, at han i et sådant øjeblik blev hensynsløs hæftig. I våren 1848 skulde jeg blive genstand for en sådan mistanke. — Vi havde tilbragt en yndig søndag hos ham. Han havde været i et ypperligt lune, havde som sædvanlig smådrillet sin kone og svigerinde og gjort løjer med alle os andre. Det blev meget sent, inden vi brøde op, men, da vi alt stode med overtøjet på, gav Grundtvig mig et stykke, som han ønskede ind i „Berlingske Tidende“, og bad mig besørge det nødvendige. Det var over midnat, inden vi nåede vort hjem, men jeg gik strags op på „Berlingske Tidende“s kontor og udrettede mit ærinde (vi boede dengang i samme gård som *Nathansen* på Nørregade, og i krigstiden var kontoret åbent hele natten). Nathansen lovede mig at optage stykket, og med en god og rolig samvittighed søgte jeg sængen. Grundtvigs stykke stod dog ikke i mandags aftenavisen, og tirsdag morgen kom Grundtvig tidlig til os. Han søgte dog ikke min indgangsdør, men skråede tværs over gården til køkkendøren. I køkkenet stod min Emilie, men han hilste hende ikke. Han gik lukt forbi hende, gennem vor dagligstue og ind i mit arbejdsværelse, hvor jeg stod ved min pult. Men heller ikke mig hilste han med flere ord end disse: „Når De dog ikke vilde gøre, hvad jeg bad Dem om, kunde De have svaret nej og ikke givet mig Deres løfte,“ rev så døren op og forsvandt uden noget farvel. — Sagen var upåtvivlelig den, at Grundtvig havde ment, at Nathansen vilde blive så glad ved at modtage et stykke af ham, så han øjeblikke-

lig optog det; han blev skuffet og kunde da ikke tænke sig anden grund, end at jeg havde glemt mit løfte. Men Nathansen havde også sin forfængelighed: ingen måtte tro, at han nogensinde var forlegen for stof, eller at man gjorde *ham* en tjeneste, når man skrev et stykke til hans blad; det var *ham*, der gjorde vedkommende en tjeneste, når han optog hans stykke; derfor måtte man kønt vente, til der blev plads; og Grundtvig kunde sagtens vente til næste dag. Det kom da også allerede tirsdag aften, eller jeg skulde tage mærkelig fejl. — Da Grundtvig og jeg et par dage senere mødtes, vare vi lige gode venner, og det lille mellem spil blev slet ikke omtalt.

12. maj 95.

Grundtvig talte ikke bånd på sin egen overbevisning, men han vilde heller ikke lægge bånd på andres. Han var for så vidt den mest frisindede mand, man kunde tænke sig; kunde også stå i venkskabsforhold til mennesker, der nærede anskuelser, som vare hans stik modsatte. Jeg skal blandt andre nævne Oberst *H. J. Blom*, skønt de mindst vare uenige om hværandet spørgsmål, der var af væsentlig betydning for dem selv. Jeg nævner dette med hensyn til det bevægede 1848. Han syntes visselig ikke om folketåget til Kristiansborg slot d. 21ste marts, altså heller ikke om *min* deltagelse i det, men han fandt sig dog deri uden at lade mig høre et ord. (Om hans egne sønner deltog i det, mindes jeg ikke, men skulde dog næsten mene det; det er i det mindste sikkert, at de deltog i kasinomødet den foregående aften.) — Så kom krigen. Om den vare vi visselig fuldstændig enige og vare stadig glade ved vore raske Jenser (Grundtvig sang jo den ene dejlige vise om dem efter den anden), — om vi end nok nu og da kunde være uenige om måden, hvorpå den førtes. Den kunde dog give anledning til, at punkter kom på bane, hvorom vi ikke vare enige. Jeg tænker ikke på Ejdergrænsen, ti Grundtvig ønskede visselig med mig ¹⁾, at vi lykkelig og vel vare fri for Holstein og Lauenburg; men anderledes forholdt det sig, når talen kom på Tysklands enhed, hvilken jeg inderlig ønskede, men Grundtvig ønskede os bevarede for. Til min egen undskyldning må jeg dog sige, at jeg ikke drømte om, at Tyskland skulde blive en „enhed“ under det halft vendiske (altså ikke-tyske) Preussens førerskab; jeg var

¹⁾ Tænkt og følt, II, 44. (Barfod).

kun begejstret for den folkelige enhed her som andetsteds, og drømte aldrig om, at den kunde blive farlig for Norden, som jo også måtte blive en enhed. Denne fare så Grundtvig og gruede for den. Om han tillige så, at, hvad man nu kalder „Tysklands enhed“, vilde være en stor løgn, eftersom det kun blev en sammenfiltrering af tyskere og vender (slaver), det er mig ikke klart, da jeg ikke mindes, at denne mulighed blev særlig fræmhævet, når talen kom på det „enige“ Tyskland. — Efter krigen kom den jammerlige våbenstilstand og så — valgene til den grundlovgivende rigsforsamling. Her var der atter uenighed imellem os, og særlig mindes jeg, at striden blev varm, da jeg (det være sagt til min egen skam!) ønskede, at A. S. Ørsted måtte falde igennem ved valgene. Ørsted havde aldrig og i ingen retning været Grundtvigs ven, men ligefuldt erklærede han med varme, at en mand med Ørsteds ævner, kundskaber, erfaringer og hæderlige karakter måtte nødvendig savnes, hvor rigets tilkommende forfatning skulde forhandles. Der var også andre personer, om hvilke vi vare uenige, ikke at tale om målet for selve forhandlingerne.

Af rigsforsamlingen vare både han og jeg medlemmer. Vi stode langt fra på samme side, ti jeg var ivrig „bondeven“, medens han udgjorde et parti for sig selv, var, hvad man kalder „løsgænger“. Rigsforsamlingens forhandlinger skal jeg dog her ikke indlade mig på; ville I kende nærmere til vor deltagelse i dem, henviser jeg eder til den lille bog af L. K. D.¹⁾, om hvilken jeg ved, at Grundtvig sagde i sit hjem, at det var en god og sandhedskærlig bog, men at han dog vilde ønske og håbe, at den ikke, som rygtet påstod, var skreven af Barfod (hvorfor han vilde ønske dette, kunde min hjemmelsmand, hans søn Sven, ikke fortælle mig). En ting skal jeg dog fortælle jer, som ikke kunde få plads i hin bog, og som glædede mig meget: Ifølge forretningsordenen kunde samme taler i samme sag kun en eneste gang få Ordet, når det da ikke var for en kort „personlig“ bemærkning. Hændte det sig nu, at Grundtvig allerede havde haft ordet, men jeg ikke, og der dog endnu var noget, han vilde have sagt, gik han den lange vej fra sin plads til min for at bede mig sige det. Således blev jeg mere end en gang hans ordfører, selvfølgelig nærmest i spørgsmål, om hvilke vi vare helt enige.

D. 14. jan. 51 døde den fromme, elskelige 1ste fru Grundtvig.

¹⁾ „Den grundlovgivende Rigsforsamlings Historie af L. K. D.“. (Barfod).

Jeg tror, at det var savnet af bægge hendes sønner, der lagde hende i graven. Hun havde ikke villet afholde dem fra at gribe sværdet til fædrelandets forsvar; hun så dem gå; men fra det øjeblik hvilede der som et mørke over hendes stemning. Når man kom der, traf man hende stadig i sønnernes værelse, syslende med deres sager og med Sønderjyllands kårt foran sig. Det lettede, det løftede ikke moderns stemning, at de bægge, først Sven, siden Johan, med æren vandt sig Dannebrogens ridderkors. Hun kunde ikke se på krigens rædsler med samme øjne, med samme håb og tro, som Grundtvig¹). Tilvisse, også hun var gudhengiven, også hun elskede fædrelandet og var overtydet om dets gode ret, men først og fræmmest var hun moder.

D. 25. okt. 51 ægtede Grundtvig fru *Marie Toft*, en kraftig, varmblodig og højåren kvinde. Jeg kendte hende allerede fra Rønnebæksholm, da hun 1849 havde bedt mig om at arbejde for *F. Boisens* valg. Da jeg første gang hilste på hende som G.s hustru, tog hun meget venlig og hjertelig imod mig, og vort forhold blev særdeles godt. Det var dog ikke længer det gamle grundtvigske hus for os, særlig ikke for min Emilie: hun savnede så hjertelig både den forrige fru Grundtvig og tante Jane, jeg savnede dem med, savnede desuden Meta, som et par år tidligere var bleven gift med *Peter Boisen*, og Johan og Sven, som bægge havde sagt hjemmet farvel. Grundtvig selv var dog bleven tilbage, og, som sagt, jeg stod mig godt med den nye fru Grundtvig²).

I okt. 1852 stiftede jeg „den danske forening“ af rigsdagsmænd, hvis formål var at modarbejde både den påtænkte arvelovs indførelse og toldgrænsens flytning fra Ejderen til Elben. Det er den, som jeg har sigtet til i Tænkt og følt II, 81, men som jeg ønsker at komme nærmere ind på, hvis jeg når at omtale min politiske virksomhed. Ved rigsdagens opløsning 13. jan. 53 ophørte jeg at være rigsdagsmand, men mente ligefuldt, at „den danske forening“ kunde endnu gøre gavn, og der var andre, som mente det samme. Jeg fik da et møde sammenkaldt, på hvilket den nystiftedes både for rigsdagsmænd og ikke-rigsdagsmænd, for hele folket, og Grundtvig valgtes til formand d. 7de marts 53. Det blev vedtaget at udgive et blad

¹) Tænkt og følt, II, 78—79. (Barfod).

²) Tænkt og følt, II, 82—83. (Barfod).

„Danebrog“, og jeg blev valgt til dettes redaktør. Jeg fik som sådan de frieste hænder: jeg kunde udgive det én eller et par gange om ugen, jeg kunde ladet det udgå som halvark eller helark, alt som jeg fandt stof, og jeg var min egen sensor. Jeg var virkelig glad ved denne gerning, der endnu lod mig have en vis politisk indflydelse, og — hvad andre syntes om mit blad, det ved jeg ikke, men — fra Sven ved jeg, at hans fader var meget fornøjet med det, og at man ikke i faderens påhør måtte tillade sig engang at gøre løjer med det (hvad Sven nok imellem kunde have lyst til). Således gik det i otte måneder, tror jeg, men min glæde skulde hastig ombyttes til den bitreste smærte, den dybeste sorg. Jeg vilde ønske, jeg kunde udrive dette blad både af Grundtvigs og min egen historie, men jeg kan ikke, ti jeg må tale sandhed, og kun sandhed. — *Karl Moltke* havde som „slesvigsk minister“ udstedt en proklamation (eller hvad den kaldtes) til hertugdømmets beboere, som jeg slet ikke syntes om. Jeg udtalte dette i begyndelsen af en længere artikel. Da denne begyndelse var udkommen, fik jeg bud fra Grundtvig, at han vilde tale med mig. Jeg anede, hvad det gjaldt, ti jeg kendte jo Grundtvigs anskuelse, men sad just og arbejdede på fortsættelsen, som jeg samme dag vilde bringe i trykkeriet, og jeg mente desuden, at det ingen hast havde. Jeg skrev altså min artikel færdig og bragte den i trykkeriet. Næste(?) dag var jeg atter i trykkeriet; hele min artikel, altså også slutningen af stykket om *Karl Moltke*, var sat, men trykkeriet fortalte mig, at G. også havde haft bud og — nedlagt forbud imod, at mit blad blev udgivet. Jeg fik da kun et korrekturark, som man trak af til mig, hjem med. (Dette korrekturark med alle dets rettelser har jeg senere givet min sønnesøn Olaf). Samme dag fik jeg et hårdt brev fra Grundtvig, hvori han gav mig min afsked som redaktør¹⁾. Jeg havde en følelse af, at der var øvet våld imod mig (Grundtvig havde jo ikke indsat mig og kunde heller ikke uden videre afsætte mig), og i de næste syv måneder vækslede jeg hværken ord eller skrift med Grundtvig, derimod skrev jeg samme aften på rigsdagen et afskedsbrev til hans kone, hvem jeg med tak sendte 30 rdl., som hun havde lånt mig i de første dage af september,

¹⁾ Det sidste Nr. af *Danebrog*, som er redigeret af Barfod, er Nr. 35 for 22. November 1853. Det næste Nr. (36 af 2. December) og Resten af Aaret er redigeret af Grundtvig selv. (Barfod).

da min søn Ludvig lå dødssyg. — Jeg var dybt krænket, og jeg var hæftig. Jeg drev op på møllen til Grundtvigs svigersøn, *Peter Boisen*, hos hvem jeg tilfældig traf *Karl Brandt*, *Ludvig Helveg* og endnu en eller to til. Hvad vilde jeg der? og hvem bragte det skete på bane? mon jeg eller en anden? Jeg ved det ikke, men det ved jeg, at både min smærte og hæftighed kom frem i samtalen, at jeg talte om Grundtvigs vilkårlighed og lovløshed, og at jeg brugte det udtryk, at „jeg hellere, hvis galt skulde være, vilde have Karl Moltke end Grundtvig til min foresatte.“ At de andre hverken gave mig hel ret eller hel uret, følger af sig selv, samt at de med kærlighed søgte at tystne på mig. — Grundtvig overtog nu selv redaktionen; han kasserede ikke alene det utrykte nummer og det, som havde fræmkaldt forargelsen, men tillige et eller to af de nærmest foregående numre og erstattede dem ved nye. I hine numre havde jeg skrevet noget om godsforholdene, som måske nok kunde være godsejerne ubehageligt. Deraf opstod den mistanke hos mig, som jeg dog lod blive hos mig selv, at mulig hans hustru, ejerinden af Rønnebæksholm, var den, som havde rejst hans vrede imod mig. (Et års tid senere mødte jeg hendes broder, hofjægermester *Carlsen*, på Holmens bro. Han kom hen til mig og forsikrede mig, uden fjærneste anledning fra min side, at „hvis jeg havde hans syster mistænkt for at have fremkaldt bruddet — jeg havde dog aldrig talt til *ham* om noget „brud“ — da gjorde jeg hende uret.“ Mulig havde han ret i sin påstand, men jeg tilstår, at den styrkede min mistanke.) Grundtvig udgav kun et par numre af „Dannebrog“, så overdrog han redaktionen til Brandt. — Først længe efter bruddet fik jeg at vide, at min Emilie, som så, hvor det pinte mig, havde strags gået til Grundtvig for at sige ham dette og bede ham om godt vejr for mig, men havde intet kunnet udrette, så forbitret var han over min „trods“. Han var jo vel hæflig imod hende, men intet kunde blødgøre ham, og hun gik uden at have set hans familie. Godt, at der var groet ar over såret, inden dette betroedes mig!

13. maj 95.

Som sagt, i over syv måneder vækslede jeg ikke et ord hværken med Grundtvig eller hans kone. Ja, hende så jeg aldrig mere. Knap to måneder efter at have født *Frederik* døde hun d. 9. juli 54. Hun

var en villiestærk, velbegavet kvinde, der kunde dele, og virkelig delte alle sine mands anskuelser, de religiøse, de æstetiske, de folkelige og politiske.

Som fru Toft havde hun på Rønnebæksholm holdt gudelige forsamlinger for en vid omegn og for alle samfundsklasser; hun elskede alt dengang Grundtvigs salmedigtning, som hun selv sang med sin smukke og kraftige stemme. (I en af hans salmer fik hun ham blandt andet til at gøre en ændring, så hun kunde bruge den som sin daglige aftensang. Min hukommelse måtte skuffe mig meget, hvis det ikke var salmen „Julen har englelyd“, i hvis 2det vers han da omskrev de fire sidste linier, så de kom til at lyde, som de nu lyde: „Gik ned for os i døden som sol i aftenrøden, og stod i morgengry op for os påny“). Hun var også en brav kone, der havde hjerte for mangt og meget. Mig kom hun altid venlig imøde, og jeg havde mange hyggelige samtaler med hende. Hvorledes hun *tildels* kendetegnede sig selv, har jeg fortalt i Tænkt og følt II, 82—83, men jeg har tilføjet, at hendes „selvdom skal jeg hværken underskrive eller gendrive.“ Min mistanke til godsejersken har jeg ovenfor gengivet. — Da hun var død, gik jeg strags op til Grundtvig og modtoges af ham som en gammel god ven. Han var bevæget, og jeg var bevæget, og uden nogen udtalelse fra nogen af siderne var vort mellemværende opgjort. — Noget efter var jeg i et præstekonvent på landet; jeg mindes ikke hvor, og jeg mindes heller ikke andre af de tilstedeværende end *Peter Fenger*. Alle kendte de mit tidligere forhold til Grundtvig, men vidste heldigvis ikke, at der havde været en kurre på tråden. Man mente, at jeg måtte kunne meddele dem noget, de ikke selv kendte, og Fenger bad mig da fortælle om hendes sidste øjeblikke. Jeg kunde dog kun fortælle, hvad jeg havde fra Grundtvig selv i vor sidste samtale, at, mens hun lå og vændede sig, bad hun gang efter anden Jesus Kristus om at dulme de svære smærter, men uden at hun følte nogen lindring, indtil hun bad „Vorherre Jesus Kristus“ hjælpe sig, da ophørte smærterne. Fenger så lidt som de andre kunde forstå dette; jeg heller ikke; men — hvor lidt forstå vi dog!

I Grundtvigs ensomhed så jeg jævnlig til ham og traf da ikke sjælden en mig helt fremmed kvinde. Det var fru *Asta Reedtz*, enke efter gehejmekonferensråd *Reedtz*, tidligere udenrigsminister. Man-

den havde jeg kendt lidt til fra rigsdagen og de kongelige middage, men just ikke følt mig sønderlig tiltalt af ham. Enken gik nu i sit 29de år, mens Grundtvig var 71; hun var ingen skønhed, et lille ubetydeligt og fordringsløst væsen; hun havde næppe særlig mange ævner eller mange kundskaber, men hun var godmodig og venlig, og det var synligt, at hun hang ved Grundtvigs læber, når han talte. Der gik et par år. En dag jeg sad på min sekretærplads på rigsdagen og Rotwitt på formandsstolen, bøjede denne sig hen til mig og spurgte: „Er det sandt, som rygtet går, at Grundtvig i næste uge skal have bryllup med fru Reedtz?“ men i god tro svarede jeg ham et aldeles bestemt nej. Ligefuldt blev fru Asta Reedtz virkelig d. 16. 4. 1858 fru Grundtvig. — Man har påstået, at Grundtvig skal have sagt om sine tre ægteskaber: det første var en idyl, det andet en roman, det tredie et æventyr; og usandsynligt er det ikke, at han virkelig har sagt det. En yndigere idyl end ægteskabet med hans ungdomskærlighed skal man vanskelig finde, og med samme sandhed kunde nok det andet kaldes en roman, det tredie et æventyr; men lykkelig gjorde alle de tre kvinder ham, hvær på sin måde, ti de vare ham virkelig hengivne og trofaste, og kunde de end ikke alle følge ham lige let på hans høje flugt, de havde dog alle villie dertil, og alle plejede ham lige kærligt i hans hårde sygdomme, den sidste, indtil han lukkede sine trætte øjne.

14. maj 1895.

Vort forhold fortsattes i alle de år, som endnu vare tilbage. Grundtvig kom vel ikke længer hos os; dertil var han for gammel og hans gang for besværlig; men jeg kom stadig til ham og modtoges altid med samme tillid og hjærtelige godhed. Bedstemoder kom vistnok sjældnere; hendes hus var blevet for stort, og den nye fru Grundtvig var hende *forholdsvis* fremmed. Alle vore børn bleve dog dåbsfæstede af Grundtvig på Ludvig nær, som ønskede at dåbsfæstes af *Frimodt*, hvad vi ikke turde modsætte os. *Sofie*, fru Grundtvigs datter af 1ste ægteskab, var jævnaldrende med vor Hulda, hvilket havde til følge, at de søgte hværandre og bleve veninder. Sofie kom jævnlig hos os, og Hulda hos hende, og flere af de andre børn fulgte trop. Grundtvig holdt en vinter (1858—59?) en række historiske forelæsninger i hjemmet, nærmest beregnet på de teologiske studen-

ter, men der kom mange flere, og vor Agate var hvær aften en sikker tilhørerinde. Fru Grundtvig lukkede hende selv ind, og Agate var både før og siden hendes særlig velkomne gæst. Særlig vore mindre børn var legekammerater med hendes børn, og de kunde tilbringe hele eller halve dage sammen i hendes eller vor have, eller følge med hende på skovture. — Ved grundlovsfesterne i Tivoli og Alhambra vare Grundtvig og jeg stadig indbudne som talere, og engang gav Grundtvig mig sin kones arm og bad mig følge hende i det smukke anlæg, mens han selv blev på festpladsen. — Det blev skik, at man samledes i store flokke på Grundtvigs årsdag udenfor det hus, som han nu beboede ved Gammelkongevej (senere ved Tuborg på Østerbro), og jeg savnedes selvfølgelig aldrig, men en gang stødte jeg på vejen did på en større sværm ungdom, som bad mig bringe ham „de unges hilsen“; en anden gang fik jeg skriftlig en anmodning fra provst *Ahnfeldt* i Skarhult om at bringe Grundtvig en varm hilsen med et længere digt fra ham; og selvfølgelig efterkom jeg begge disse anmodninger og vel flere lignende. Det følger af sig selv, at vi vare med til Sofies bryllup med lægen *Sparrevohn*, og vor svigerdatter Mine og vor datter Hulda vare blandt hendes brudepiger. Andre sælskaber forbigår jeg. — Det kunde dog ikke være andet, end at Grundtvig og mine politiske stader fjærnedes adskilligt, ja vel mere og mere; nogen skarp udtalelse af uenigheden kom dog aldrig fræm; og det fra ingen af siderne. Det skarpeste var vel den spøg med ordet „adlede“, som jeg har fortalt i Tænkt og følt II, 83. Som ved en stiltiende overenskomst lode vi hinanden i fred.

Hans sidste lange og hårde sygdom (1867?) omtaler jeg ikke, så lidt som nogen af de tidligere. Kun en anekdote, som få kende, skal jeg meddele: Han var atter bleven rask, og en søndag holdt våggen udenfor døren, som skulde føre ham til kirken. Men det var isslag, og da han gik ned ad stuetrappen, faldt han og slog sin ene side. Han vilde dog i kirke, og med nogen møje fik man ham ind i våggen. Han holdt hele tjænesten ud, prædikede som sædvanlig, og kørte atter hjem. Da han kom hjem, blev lægen hentet. Siden var så ophovnet, at lægen ikke kunde overtude sig om, hvorvidt der var brækket et par ribben eller ikke, men kunde nok fatte, at faldet havde våldt ham mange smærter. „Men, hvor kunde De dog prædike, biskop Grundtvig! under de omstændigheder!“ „Jo, ser De, skulde

jeg have prædikeret med siden, vilde det vel knap gået, men det er med munden, jeg altid prædiker.“ Inden lægen gik, beordrede han Grundtvig bragt til sængs, men da han var gået, sagde Grundtvig: „Såmænd, om De tror, at jeg vil gå til sængs! Tog man mig først i sæng, kommer jeg nok aldrig op af den mere.“ Og han blev i flere dage siddende i sin lænestol, nat med dag som i tidligere tider, men han kom sig dog og levede endnu nogle år.

Jeg mindes grant, da jeg stod fadder til *Asta, Softe Sparrevohns* ældste datter. Middag og aften tilbragte vi hos Sparrevohns sammen med fru Grundtvig, *Niels Lindberg* og hans kone ¹⁾ samt et par andre venner. Da vi atter skulde hjem, søgte vi en skovvågn og gik da forbi Grundtvigs vinduer. Han havde ingen gardiner rullet ned, men indenfor vinduet sad han ved sit arbejdsbord. Det var upåtvivelig sidste gang, vi så hans hvide hoved. Om jeg ikke mindes fejl, døde han næste dag. Hans søn (af 2det ægteskab) Frederik havde læst højt for ham i Geijers „Svenska folkets historia“, men faderen bad ham stanse lidt, og han gik en timestid ud. Da han kom ind igen, sad hans fader død i lænestolen; piben var falden ham af munden og stod ved hans side, varm endnu. (Denne pibe skulde jeg have haft som et minde om ham, men da jeg ikke havde brug for den, og jeg desuden troede, at mine dage vare snart talt, bad jeg hans enke om at give min Søn Hans Peter den. Han ejer den altså. Vor Frederik fik hans pult.)

15. maj 1895.

Ved at tale om Grundtvigs død mindes jeg en samtale, jeg mange år tidligere havde med ham. Han ytrede, at han var for gammel til det eller det arbejde, men det kunde være noget for mig. „Sikke noget,“ sagde jeg, „De er jo yngre end jeg.“ Det kunde han ikke fatte, og jeg måtte føre beviset. „Jo ser De, det er ikke værd at tale om den tid, der er gået; den er jo både gemt og glemt; nej, vi tale om den tid, der rimeligvis *kan være tilbage*, og da bliver man i Deres slægt jævnlig over åtti, mens gennemsnittet i min slægt er femtifem- eller segs år. Der er altså sandsynlighed for, at De har flere år tilbage end jeg.“ Han fandt beviset „sindrigt“, men vilde dog ikke lade sig overbevise. Imidlertid fortalte han senere Gunni Busck det, for hvem jeg måtte gentage beviset den dag, da han havde indviet *Hans*

¹⁾ Clara Cathrine Lindberg, f. Monrad. (Barfod).

Rørdam som sin kapellan. At min regning dog var fejlagtig, godt-gjorde tiden: Han blev visselig 89, men *jeg* var jo ikke alene med i det store ligtåg, som fulgte ham fra Frelsers kirke til den lille gravhøj i lunden ved Gammelkøgegård. Elleve år senere var jeg atter med i den store vennekreds, som festligholdt hans hundredårsdag i hans fødeby, Udby. Senere ere henved tolv år rundne, og jeg sidder endnu her i min lænestol og nedskriver enkelte af mine minder om den mand, der havde så mægtig og velsignet en indflydelse ikke alene på mig, men på hele vort folk. Jeg blev ikke stående ved de femtifem, men har nået over de åttifire. „Mennesket spår, men Gud alene rå'r!“

Efter Grundtvigs død fortsattes forholdet til hans enke, vi kom stundum til hende og hun til os (måske dog endnu tiere til vor søn Hans Peter), og hun var således med ved vor datter Huldas bryllup. Lidt efter lidt sluttede hun sig dog mere og mere til radikale kredse (til *Berg*, *Høgsbro* osv.), hun blev også selv mere og mere radikal, og vor omgang blev derfor sjældnere. Dog kom jeg endnu til hende, især i formiddagstimerne, når jeg havde større sandsynlighed for at kunne træffe hende ene. Og jeg havde da endnu mangen hyggelig samtale med den venlige kone, der med troskab bevarede sin afdøde mands minde som en hjertets helligdom. Den sidste gang vi mødte hende var i Frederiksberg have, hvor hun blev trukket i en lille syge-vågn af sin husholderske og begejstrede veninde *Filippine Larsen*. Vi holdt virkelig af den fromme, hjertelige kone, og budskabet om hendes død gjorde ikke ringe indtryk på os.

27. *H. Brun:*

Der stod ligesom Skræk af ham (o: *Grundtvig*), især fra før, da han sad midt inde i sine største videnskabelige Arbejder. I sin travle Virksomhed, Nat og Dag, kunde han da imellem være lidt braa (paa Dansk: „brad“) af sig, naar Nogen, han ikke kjendte, kom og afbrød ham og som ikke netop fik Indtryk af, at der var noget Alvor med. Saaledes var der en Murer eller noget Lignende, som i Begyndelsen af Aarene Tredive en Dag gik op til ham og begyndte lidt kejtet med, at han syntes, det var saa bagvendt med Kirken nutildags. Gr.: „Naa, De vil kanske, at Spiret skal vende nedad — Dem skal jeg sende Bud efter, naar min Kakkellovn fejler noget.“

28. *H. Brun:*

En Mand, der ikke i mindste Maade var hengiven til Brændevins-Drik, tog sig en Dram, for at styrke Modet, da han en Dag skulde gaa op og tale med Grundtvig. Grundtvig kjender hans Aande og affærdiger ham øjeblikkelig: „Jeg taler ikke med Folk, som Brændevinet staar ud af Halsen paa.“

29. *Fr. Hammerich:*

Ved denne tid (o: *engang i 1830'rne*) vovede jeg mig for første gang op til Grundtvig. — — (*Han*) modtog mig med megen venlighed, vi talte, husker jeg, om nygræsk og Grækenlands verdenshistoriske betydning, og pibe bød han mig, noget han let kunde glæmme. Han var ellers ikke altid at komme i tale, man måtte helst så at sige trække ham op; og jeg kunde det, fordi jeg vilde det. Efterhånden fik han da munden på glid, og kom han ret i ånde, var det en lyst at høre på. Jeg drejede samtalen den gang gjerne hen på historiske og digteriske genstande, der særligt lå mig på sinde, og takker ham for mangt et lys, mangan trøst, mangan sindrig, spøgende, karakteristisk ytring.

Sad man derimod tavs hos ham, kunde han til gengæld sidde lige så tavs. Han mødte ikke som Harms straks på pletten med et åndrigt indfald, var i det hele bange for at skrue sig op og give andet og mere, end der for tiden rørte sig i ham. Aldrig sagde han folk behageligheder, langt snarere stødte han en og anden for hovedet. Ved et teselskab hos Kristian den 8de skulde H. C. Andersen en gang forelæse noget, Grundtvig gik sin vej; det kunde Andersen ikke glæmme ham og kaldte ham „en uartig gammel mand“.

30. *H. L. Martensen:*

Naar jeg nu skal tale om mit personlige Forhold til Grundtvig og Mynster, disse Mænd, der i dette Aarhundrede i christelig og kirkelig Henseende ere de betydeligste i vort Fædreland, da begynder jeg med Grundtvig. Vi maae da gaae tilbage til Reformationsaaret 1836, thi i dette kom jeg første Gang til ham. Marheineke var, som tidligere anført, kommen hertil som Deputeret. Han ønskede at gjøre Grundtvigs Bekjendtskab og at jeg skulde ledsage ham. Rigtignok kjendte

jeg aldeles ikke Grundtvig, men det blev ikke desto mindre arrangeret, jeg husker nu ikke hvorledes. Grundtvig lod tilkjendegive, at det skulde være ham en Fornøjelse at modtage os. Vi begav os da ud til ham en Aftenstund. Han boede paa Christianshavn i Nærheden af Frederikskirken, lukkede selv op for os og modtog os, ogsaa min Ringhed, meget venligt. En stor Deel af Samtalen var mindre betydelig, dreiede sig om Reformationstesten og de Taler, som der vare holdte, om hvilke, særligt om Clausens Tale, Grundtvig yttrede sig nedsættende, idet han kun betragtede dem som Efterklange (Nachhall) af Tider, der tildeels vare svundne og ikke havde aandeligt Liv. Men derefter kom Talen paa Speculationen og speculativ Theologie, hvilken Marheineke meget anbefalede som det, Tiden behøvede. Grundtvig vilde herpaa ikke inlade sig og yttrede, at han frygtede at inlade sig herpaa. „Hvi vil De frygte?“ sagde Marheineke. Grundtvig svarede: „Jeg frygter for mig selv. For mig er Hovedmodsætningens Modsætningen mellem *Liv* og *Død*.“ Han vilde altsaa tilkjendegive, at Livet kunde tabes eller lide Skade ved denne Hengivelse til Speculationen, til hvad han pleiede at kalde Hjernesvind. Marheineke tog Sagen spøgende og yttrede, at Forskjellen mellem Liv og Død vistnok var en klækkelig Forskjel, men at man her vel maatte gaae tilbage til logiske Modsætninger, og syntes som Hovedmodsætningen, fra hvilken der maatte gaaes ud, at betragte Modsætningen mellem Tænken og Væren. Grundtvig svarede med Lune: „I store Philosopher glemme Livet over Opførelsen af Eders Tankebygninger.“ Saa omtrent sagde han. Jeg forholdt mig lyttende, og skjøndt jeg ikke kunde inlade mig paa at opgive Speculationen, maatte jeg dog finde, og det stemmede med mine egne tidligere Erfaringer, at der i hans Modsætning mellem Liv og Død var noget meget Slaaende, var et af de Tankeglimt, som Grundtvig ofte havde og hvori han stundom kunde udtrykke en heel Livsanskuelse. Han vilde jo dermed sige, at de Modsætninger, der for os ere de vigtigste og som bestemme vore Opgaver og vor Gaade, ere langt mere end logiske eller Tankemodsætninger, men hvad man ogsaa har kaldt eksistentielle Modsætninger. Jeg har fundet en lignende Yttring hos Steffens, der siger i sin Religionsphilosophie: „Al Philosophie maa faae en ethisk Betydning. Det er ikke Dialektiken mellem Væren og Intet, det er Kampen mellem Himmel og Helvede og den første allerede afgjorte Seir, som danner

den egentlige Gjenstand for al Videnskab.“ Ordet minder mig ogsaa om Fr. Baader. Jeg har i en senere Tid ofte tænkt tilbage paa det Glimt, der lyste frem i hiin Samtale, da Grundtvig sagde: „Mein Gegensatz ist Leben und Tod.“ Med Aarene og de voxende Erfaringer har dette Ord, der jo ogsaa er Skriftens, for mig vundet ny og dybere Kraft.

Fra først til sidst gik Samtalen paa Tysk, og det interesserede mig at iagttage, hvorledes Grundtvig udtrykte sig i dette Maal. Hans Udtale var ikke videre god, men jeg maatte beundre, hvorledes han altid valgte de kraftigste, fyldigste og meest betegnende Udtryk og Vendinger. Det var den store Sproggenius, der ikke kunde fornegte sig selv. Skjøndt han taledes Tydsk, mærkede man at det var Grundtvig, der taledes. Ved Afskeden var han saa venlig paa Dansk at bede mig om oftere at besøge ham, idet han paa den uforlignelige Maade, hvorpaa han kunde vinde Yngre, naar han vilde, tilføjede: „Vi kunne Begge have godt deraf.“

Paa Hjemvejen yttrede Marheineke sin store Tilfredshed og Glæde over dette Besøg, idet han dog ikke kunde tilbageholde den Bemærkning, at Naturer som Grundtvigs og Steffens, med hvem han nok saae, at Grundtvig var beslægtet, altid kom tilbage til Livet istedenfor at holde sig til Tankemodsætninger. Marheineke vilde ligesom Hegel have Alt logisk.

Fra den Tid kom jeg oftere til Grundtvig og fandt ham altid venlig og imødekommende. Han havde i den daglige Samtale en beundringsværdig Veltalenhed, der ofte var blandet med Vittighed og Humor. Jeg har med ham samtalen om mange af de meest interessante Gjenstande. Jeg fik ham til at udtale sig om dansk Poesie, om Oehlen-schlæger, Baggesen, Ingemann, stundom ogsaa om hans egen Poesie, altid til Fornøielse og Belæring. Om Mythologie og Aabenbaring, om det Folkelige og det Christelige har jeg hørt ham at udtale, hvad jeg allerede væsentligt kjendte af hans Skrifter. I Historien vendte vi ofte tilbage til Middelalderen, og vi taledes flere Gange om Ansgar og hans Drømme. For Middelalderen havde Grundtvig en særegen Forkjærlighed og yttrede, at der endnu i vore Dage vare Naturer, som i Grunden hørte hjemme i Middelalderen; og jeg fik stundom det Indtryk, at han betragtede sig selv som en middelalderlig Natur. Paa egentlig Theologie eller Dogmatik indlod han sig saa godt som ikke,

om han end en enkelt Gang kunde indlade sig paa et enkelt Punct, som Mellemtilstanden eller det Tusindaarige Rige, hvor han ventede, at Propheten Elias legemligt skulde vende tilbage. Hos Grundtvig traadte Psalmen i Dogmatikens Sted; i Psalmen fandt han og udtrykte han Troens Lærdomme. Men altid sporede jeg hos ham den høie christelige Anskuelse, jeg fra Begyndelsen havde beundret. Især var der eet Punct, hvor jeg ganske og af fuldt Hjerter sympatiserede, hans Opfattelse af Legemligheden. Skjøndt Aanden var ham det Første, ja det eneste i Sandhed Virkelige, kunde han dog ikke tænke sig Aand uden Legemlighed, og en Aand, fra hvilken al Natur og Legemlighed var udelukket, var ham kun en luftig Aand, Rationalisternes Aand, med hvilken han Intet kunde have at skaffe. Han havde saaledes i sin Anskuelse en høiere, aandelig Realisme, der jo ogsaa findes i Lutherdommen, navnlig i Sacramentlæren. Her kunde jeg ganske samstemme og dermed ogsaa i den store Betydning, han tillagde Billedsproget, der for ham havde en større Sandhed og Virkelighed end de abstracte Betegnelser, og hvis høieste Skikkelse han deels fandt i den hellige Skrift, i Propheternes og Christi Taler, deels i Mytherne, i Nordens Sindbilledsprog. Med Billedsproget turde der ikke leges, og han udtalede oftere, at de ægte Digtere toge det alvorligt med Billedsproget og derigjennem udtrykte *Sandheden* i deres Livsopfatning.

Om den christelige Prædiken havde jeg flere Samtaler med ham. Jeg yttrede som min Overbeviisning, at den christelige Prædiken var det høieste aandelige Product, et Menneske kunde frembringe, høiere end Digterens, høiere end Tænkerens, fordi Prædiken er et Værk af den hele, udeelte, i sig sammentrængte Personlighed, for hvilken alt andet Aandeligt er Middel. I ingen af de andre Productioner kommer det saaledes an paa den hele, udeelte Personlighed. Paa en Maade gik han ind derpaa, idet han dog satte den Betingelse, at da maatte Prædiken have en *prophetisk* Charakter, hvilket jeg ikke fandt fornødent, om jeg end derfor ingenlunde vilde have min Betragtning overført paa enhver middelmaadig Prædiken. — Engang, da vi talde om Prædikener, sagde Grundtvig: „Mynster har skrevet: Om den Kunst at prædike. Naar jeg skulde skrive, vilde jeg skrive: At prædike er ingen Kunst.“ For Udarbeidelsen af en Prædiken gav han den fortræffelige Regel, at Alt her kommer an paa, at man har et frugt-

bart Udgangspunct, hvoraf et lidet Hele kan fremkomme. Man maa have et Æg, hvoraf der kan komme en Fugl. Da jeg engang yttrede, at han sikkert ikke som Andre var nødt til at skrive sine Prædikener, svarede han, at han netop skrev sine Prædikener med stor Omhu. Men rigtignok gav han dertil den høist besynderlige Grund, at han var nødt til at skrive, da han ellers ikke var sikker paa at træffe det rette, *folkelige* Udtryk.

Han var unegtelig tiltrækkende for mig, ja fængslende. Dog skulde jeg ogsaa erfare det Frastødende. Det var naturligt, at jeg ikke kunde og ikke vilde undgaae at tale med ham om hans saakaldte „mageløse Opdagelse“, der har været bestemmende for, hvad man her i Landet har tiltaget sig at kalde den kirkelige Anskuelse. Vel maatte jeg erkjende hvad jeg endnu erkjender, at han saaledes har peget paa det apostoliske Symbolum, dette Kjendsgjerningernes Symbolum, at det i lang Tid ikke hos os vil kunne glemmes. Ogsaa i andre Lande er man jo, uafhængig af Grundtvig, med indre Nødvendighed ført til det apostoliske Symbolum som det ved Siden af Skriften ældste Vidnesbyrd om den oprindelige og ægte Christendom. Jeg siger udtrykkelig uafhængig af Grundtvig, thi med Undtagelse af Danmark og en Deel af Norge har hele den øvrige Christenhed aldeles ikke ændset Opdagelsen; om den end kjender den, har den ikke fundet, at nogen Betydning kan tillægges den. Vel kunde jeg for min Deel ikke andet end sympathisere med Glæden over en Fælledsbekjendelse fra Kirkens fjerneste Oldtid, i hvilken alle Christne maae kunne mødes uagtet alle confessionelle Forskjelligheder. Men en stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde gaae ind paa, at Christus i de 40 Dage efter Opstandelsen havde forelagt Apostlene denne Formular som indeholdende alle Salighedsvilkaar, hverken mere eller mindre. Derved kom Christus til at staae for mig som en ny Moses, og uagtet al Tale om Frihed førtes vi tilbage til en Lovens og Bogstavens Trældom. Og en ikke mindre stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde betragte denne Formular som medhenhørende til Daabens Indstiftelse. Til Sacramenternes Indstiftelse hører hverken Mere eller Mindre, end hvad Herren selv har sagt og gjort. Men Kirken har aldrig vidst noget af, at det apostoliske Symbolum skulde høre med til Daabens Indstiftelse. Mange Daabshandlinger ere udførte uden det apostoliske Symbolum og uden at deres Gyldighed derfor af Kirken er bleven be-

negtet. Jeg indsaae, at denne Paastand, naar der skulde gjøres Alvor dermed og den consequent skulde gennemføres, maatte føre til en *Sect*. Jeg skal imidlertid her ikke videre udvikle, hvad jeg udførligt har udviklet i andre Sammenhænge. Her skal jeg kun bemærke, at dengang ophævede denne Differens ikke det venlige Forhold. Grundtvig lod mig tale og fremsætte mine Indvendinger, og jeg hørte med Taalmodighed det „Gudbevares“, som han mange Gange udtalede i Anledning af mine falske Raisonnements og min Blindhed. Men jeg havde en Anelse om, en Forudførmelse af, at her var et Punct, der maatte kunne føre til et Brud, føre til, at jeg fjernede mig fra ham; thi det stod klart for mig, at jeg hørte til en heelt anden Leir end den, i hvilken han vilde indføre os. I det bedste og gunstigste Tilfælde kunde han kun føre mig til den gammelkatholske Kirke i andet og tredie Aarhundrede med Irenæus og Tertullian, medens Reformationskirken for mig var noget langt Dybere og Høiere. Uagtet Grundtvig paastod, at han var i den sande Eenhed med Reformationen, og uagtet han i sin Anskuelse havde bevaret mange gode Reminiscenser fra sin tidligere lutherske Periode, var dog — jeg kunde ikke se det anderledes — *Principet* brudt.

31. C. J. Brandt:

Molbech har stiftet en „dansk historisk Forening“, der vil udgive et Tidsskrift foruden større nationale Arbejder i Historie, Geografi etc. I Fredags (22. 2. 1839) var jeg til Stede, hvor den provisoriske Regerings (Molbech, L. Engelstoft, K.-Rosenvinge, Madvig, Pastor Gad) Udkast til Love for Selskabet skulde uddebatteres paa Studiegaarden Audit. 3. Imod den første § opponerede Grundtvig: Efter en lille Indledning om, hvorledes Selskabets Hensigt at vække historisk „Aand og Interesse“, var som talt ud af hans eget Hjærte, ankede han paa, at Selskabet vilde sætte sig Skranker ved kun at samle „danske historiske Mindesmærker“ og kun udgive Værker angaaende „Danmarks“ Historie, Geografi etc.

Efter en temmelig hæftig Disput med Molbech og flere i Komiteen, fik han „danske“ paa første Sted ud ved Stemmefflerhed, men efter endnu hæftigere Debatter om det andet, maatte han døje, at hans Forslag om det sidste faldt igennem. Kort efter rejste han sig

og gik, og det var tydeligt, just ej meget tilfreds. Jeg skulde næsten tro, nogen havde været saa ussel at erindre ham om, han arbejdede selv paa en Universal-Historie, saa hans Forslag kunde faa et egen-nyttigt Skin; i det mindste hørte jeg ham sige: „Gud bevares! jeg kan dog vel ikke mistænkes!“ Nej, det er vist, for Egennytte ej af din blindeste, dummeste Fjende!

Jeg kan ikke nægte, han bar sig trodsigt ad, men det er dog Manden for dem alle. Han farer op som en Løve og fylder Hallen med sit Bjarkemaal, medens Puslingerne bliver bange.

Det var morsomt at se, hvorledes der ligesom brast et Tungebaand paa alle de smaa, da han var borte. De var slet ikke vel til Mode i hans Nærværelse. Naturlig var Rosenvinge ogsaa blandt hans Opponenten, og han fortalte siden, at Grundtvig havde talt til ham om, hvorledes Selskabet burde virke ved „det levende Ord i Steden for den døde Pen osv.“, hvoraf han dog havde fattet den mindste Part; men det ses heraf at Grundtvig havde i Sinde at opponere mod mer end mod § 1, og at det ej var hans første Hensigt at gaa strags.

Efter hans Bortgang blev der da snakket et Par Timer frem og tilbage, men ej om „dansk og universal-historisk, men om levende Ord, om Aand og Liv“, nej om Bestyrelsen skulde vælges af Povl eller af Peer, om Æresmedlemmer og Kommiteer og deslige kuriøse Materier, indtil endelig ved Stemmer blev valgt 5 Bestyrere.

KAPITEL X

PRÆST VED VARTOV 1839—72

32. H. Brun:

Paa samme Tid (1839) — eller kanske det følgende Aar — besøgte ham ogsaa en ganske ung Seminarist *Andresen*, Sønderjyde af Fødsel, men Huslærer i Tvedestrand i et Hus, hvor Konen eller Bedstemoderen var Dansk og hvor man derfor søgte sine Huslærere paa et Seminarium i Fyen. Andresen, der var ikke uden digterisk Begavelse, vil være alle dem bekjendt, af Navn idetmindste, der véd af „Den norske Folkeskole“ fra omkring 1850, da han til sin Død (1853) var

en af dens Medudgivere. Han var i 39 (eller 40) med et Sejlskib kommet til Kjøbenhavn og var endnu ikke noget inde i Grundtvigs „Anskuelser“, og kjendte kun endel Digte af ham, men havde dog hørt saa meget om ham, at han vilde til Vartou. Prædikanten svarede imidlertid saa lidet til hans Forestilling om den Navnkundige, at han maatte spørge, da han kom ud: Var det virkelig Grundtvig? Nej, Grundtvig var bortrejst, til Syd-Sjælland.

Næste Søndag tvivlede derimod Andresen ikke, og Mandag Formiddag gaar han ud til Gr., som endda boede ude paa Kristianshavn, i Nærheden af Frederiks-Kirken, i tredje Etage. Han ringer paa, og Gr. kommer selv ud i Skjorteærmerne. „Jeg takker for Prækenen igaar!“ siger Andresen. — „Naa, saa De var i Kirken — vær saa god!“ Saa kom de ind i et langagtigt Værelse, hvorfra man kunde se idetmindste noget af Vandet, og hvor der stod en Skrivepult, ved hvilken han staaende havde skrevet saa mangt et Blad. Hans Sønner sad i Bluser ved et Bord med Peder Syvs Kjæmpeviser foran sig. Gr. siger: „Der ser De mine Svende — nu kan I gaa, Karle,“ og han var saa munter, venlig og hyggelig mod den unge Mand, at han blev der temmelig længe. Imidlertid kommer der en meget tyk Provst¹⁾ ind, med Hilsen til Gr. fra Thorvaldsen, som holdte til paa Nysø Herregaard. Grundtvig vekslede nogle Ord med ham og siger saa: „Vil ikke Provsten være saa god at komme igjen og spise Middag?“ Den tykke Provst undskyldte sig og gik. „Det var nok en Madmand, det,“ sagde Gr., — „ja, Dem ber jeg ikke komme her til Middag, men vil De ikke være saa god at komme her imorgenaften, saa gaar vi sammen i Danske Samfund.“ Andresen kom naturligvis igjen og var bleven saa fortrolig med Grundtvig, at han havde vist ham endel Julesange, han havde skrevet, som Grundtvig nok beholdt fra det første Besøg, og som han syntes ganske godt om, men bemærkede om én, at den var „for polemisk“. Der blev drukket The, og Andr. saa ogsaa hans Datter Meta i den røde Kjole. I „Danske Samfund“ var den Aften ogsaa Øhlenschläger, for hvem Gr. forestillede Andresen, som derfor næste Dag gik op til „Digter-Kongen“, men fandt ham mere stiv at komme til end den anden Stormand. Grundtvig talte ikke den Aften i „Danske Samfund“, men, efter Beskrivelsen, rimeligvis nuværende Biskop P. C. Kierkegaard, som kom meget til

¹⁾ Pavels fra Sandefjord. (Brun).

Grundtvig og havde endog gjort „det levende Kirke-Ord“ for endel til Gjenstand for sin Disputats til Licentiat-Graden.

Da Andresen byder Farvel, siger Grundtvig: „Søfolk rider nu ikke altid den Dag de sadler; dersom De bliver længer hernede, maa De være saa god at besøge mig igjen.“ I Huset forærede Gr. ham sine „Prøver af den Gammel-Danske Rim-Krønike“ i omarbejdet Skikkelse, hvori han ogsaa fik hans Haandskrift i Ordene: „Til Hr. Andresen fra Forfatt.“

33. Vilhelm Birkedal:

Jeg skulde nu efter omtrentlig Tidsfølge give en Skildring af min Berøring med den Mand, som jeg har nævnet i Overskriften. Men jeg føler en naturlig Forlegenhed ved at give mig i Kast med denne Opgave; thi dels foreligger der saa mange, baade Livstegninger af og Bidrag til denne den danske Kirkes navnkundigste Ordfører, saa mit Bidrag hertil kun vil blive saare fattigt, og dels har jeg selv i Almindelighed søgt at give et Omrids af hans Billede som kristeligt Vidne og folkelig Høvding i min Bog: „de syv Folkemenigheder“, som jeg kan henvise til som min Opfattelse af hans offentlige Karakter og Betydning. Ganske forbigaa ham i disse Blade, som skulde omtale mit Forhold til de betydeligere Personligheder under mit Levnetsløb, kan jeg ikke, og jeg har jo heller ikke lovet her at gjøre udførligt og udtømmende Rede for Vedkommendes *hele* Liv og Gjerning, men kun at pege paa, hvad jeg selv *personlig* har erfaret i et rigere eller mindre rigt Samliv med dem. Der har nu været Mange, der har kunnet glæde sig ved ganske anderledes fortroligt og indgaaende Kjendskab til Gr.; men ikke saa Lidt endda har jeg havt med ham at gjøre, og af de forskjellige Erfaringer, jeg har gjort under et venligt, fra hans Side faderligt, fra min Side sønligt Samkvem med ham, er dog maaske Adskilligt af interessant og karakteristisk Værd og kan føje nogle Træk til hans aandelige Særpræg eller stadfæste, hvad Andre i større Omfang have paapeget som ejendommeligt for ham.

Jeg var jo, som før omtalt, allerede som Skolediscipel og senere som Student paavirket af ham, saavel ved hans Prædiken i Frelser- og Frederikskirken, som ved hans Skrifter, særlig hans „Roskilde-Rim“ og hans „Nordens Sindbilledsprog“. Men min *Lærefader* blev

han dog ikke dengang. Jeg blev Præst 1837 som Mynsters Tilhænger. Da kom Omslaget hos mig i Kraft af tvende fra forskellige Sider stærke aandelige Indvirkninger. — Den ene frastødende, den anden tiltrækkende. Den første bestod i Mynsters og Skrifteologernes Fremfærd imod Gr. og hans Retning, navnlig i Roskilde Stænderforsamling under Behandling af Forslaget til Sognebaandets Løsning. Jeg har før peget paa, hvorledes mit Sind pintes og oprørtes under Mynsters skaanselsløse, uretfærdige og bitre Angreb paa en Mand, der altid stod for mig som En af vort Folks ædlest, mest aandsfyldte Skikkelser, hvem jeg vel ikke hidtil havde fulgt, men som jeg følte, ikke fortjente en saa ukjærlig og jernhaard Domfældelse. Den anden Indvirkning kom fra indgaaende kristelige Samtaler med en Nabo-præst, Hassenfeldt, der længst havde sluttet sig til Gr., og som lod mig alt mere og mere føle, at han havde fast Grund under Fødderne, mens min Skrifteologi var i Grunden uden Fodfæste. Under denne dobbelte Aandskrydsning skrev jeg min Bedømmelse af Stænderforsamlingens Forhandling om den nævnte Sag. Kort efter kom jeg til Kjøbenhavn, og mine Venner mente, at jeg skulde besøge Gr. (1839). Da jeg denne første Gang, jeg saa ham i hans Hus, traadte ind ad Døren, endte han en Samtale med en Mand, jeg tror en Nordmand, med det Slutningsord: „Det kommer ikke an paa, hvad vi sige og mene om Kristendom, men paa Herrens Ord *til os*.“ Mærkeligt nok; thi i disse Ord ligger som i en Spire den hele Grundtvigske Betragtning. Jeg havde sagtens ventet en mere imødekommende Modtagelse end den, der blev mig til Del. Jeg havde jo i min Bog ydet Gr. en dyb Aerkjendelse, og han havde i et offentliggjort Brev til en engelsk Præst udtalt sin Glæde over mit Forsvar for ham og hans Syn, endog i langt stærkere Toner, end jeg fortjente for denne min første meget mangelfulde Deltagelse i Kirkekampen. Jeg nævnte ham mit Navn; men de første Minutters Samtale var saare kjølig og intetsigende. Endelig bød han mig en Stol og en Pibe, og under Tobakkens Røg kom der lidt efter lidt en livlig Underholdning i Gang; han indbød mig til Middag hos sig og var da saare meddelsom og indlod sig paa kirkelig dybere gaaende Æmner, som jeg nu ikke mere erindr, og hvorved jeg sagtens hovedsagelig kun var Tilhører.

Man har fra et vist Hold tilskrevet Gr. en stor Svaghed overfor Smiger, og beskyldt ham for at ville høre sig talt efter Munden. For

det Første vil jeg spørge: Hvem af os tør sige sig helt fri for denne Svaghed; Gr. har vel ogsaa maattet skattet til denne Nisse. Men hans Forfængelighed var i hvert Tilfælde af en ganske anden Art end den sædvanlige. Ellers er det jo almindeligt, at den Forfængelige ømmer sig ved at støde sine Beundrere bort ved straks og stærkt at angribe dem, naar de synes dem at udtale sig skjævt og uholdbart om Det, der gjælder som Sandhed for Vedkommende. Man læmper sig, tier stille, eller taler halvt forblømt for ikke at tabe Beundrerens Velvillie eller lade ham mærke, at Man er helt uenig med ham. Saadan var Gr. ikke; selv i de Øjeblikke, da han hævedes højest af den eller de Nærværende, privat eller offentligt, var han altid slagfærdig og rede til at gjøre sine Indhug midt i Hines Tankegang, naar den tyktes ham stridende imod det Syn, han havde paa Sagen, og jeg har ikke sjældent været Vidne til, hvorledes han midt under stærke Hyldestbevisninger kastede en Bombe ind i Lovtalernes Række og paa engang bragte dem til at blive stumme og forlegne. Der vil maaske senere i disse mine Meddelelser blive Lejlighed til at anføre Eks-empler herpaa. Det var ogsaa saaledes med ham, at han i Grunden var uvillig overfor ethvert Kryberi og enhver ham Snakken efter Munden. Skjøndt han ofte blev heftig og næsten nærgaaende under en Ordveksel om vigtige Ting og kunde udbryde: „Men Gud bevares, hvor kan De sige noget Saadant“, som om Man kom fra Dumhedens Rige med sine Bemærkninger, saa agtede han dog altid Ens Mod og Oprigtighed, naar Man traadte op imod ham, og det endte da ogsaa med, at Man kom ham nærmere end før efter saadan Strid, medens Eftersnakkerne sank i hans Agtelse, naar han *saa' og følte*, at det *var* Eftersnak, de kom med. Thi han var en Kæmpenatur, og respekterede en ærlig aaben Udæskning. Men ganske vist, saaledes som jeg har opfattet ham, havde han ikke særlig Gave til at bedømme den *Enkelt*, og lod sig ikke sjældent gaa under Øjne, uden at han mærkede det. Der har Ingen været iblandt os som han til at dømme Aanderne i det Store; i Verdenshistorien, i Kirkekrøniken har han havt det klare Syn for Brydninger mellem de forskellige kjæmpende og gjærende Kræfter og har kunnet skille det ægte Malm fra alle Glimmerstene. Han var langsynet og skarpsynet, naar det gjaldt om at skue ud over Tiderne og Det, der bevægede og opfyldte dem. Men han var kortsynet overfor de enkelte personlige Fremtoninger, der

traadte ham nær, og var ofte ikke i Stand til i sine personlige Forhold at sondre Snylteplanten fra den i Sandhedens Bund fæstede Tankeblomst. Ikke Faa, der vidste at komme med Grundtvigske *Fra-ser*, folkeligt eller kirkeligt, kunde indynde sig og spille en Rolle hos ham, uden at han længe opdagede Hulheden hos disse saakaldte Tilhængere. Men det var ikke, fordi de syntes at hylde ham, men fordi han i sin Troskyldighed tog Meget i det Enkelte for gode Varer, som ikke var det.

Denne Frihed for at ville behage viste sig ogsaa hos Gr. i hans Egenskab af Ordets Forkynder. Han lod sig aldrig af Hensyn til noget Udenforstaaende drage fra sin fordringsløse, jævne Maade at prædike Evangeliet paa. Det skete aldrig — hvad der maaske ikke sker saa sjældent med Præster — at han ved særegne Lejligheder, naar der var usædvanlige Tilhørere af større eller mindre Aandsrang omkring hans Prædikestol, lagde an paa at tale i et højere og saakaldt aandrige Tonefald end ellers til dagligt Brug. Da han Søndagen efter det skandinaviske Kirkemøde i Kjøbenhavn 1857 prædikede i sin Kirke, hvor der var Mænd og Præster fra Sverrig og Norge tilstede, erindrer jeg, at Fr. Boisen tænkte og hemmelig ønskede, at Gr. da vilde tale saaledes, at de Fremmede kunde faa et storslaaet Indtryk af en storslaaet Forkyndelse; han saa gjerne, at Gr. her vilde prædike med mægtigere Flugt end ellers sædvanlig. At han kunde lade Ordets susende Aandsvinger fare hen over Menigheden og Skarerne, saa at Sjølehavet bølgede, og det glimtede for Øjet — det havde han vist, og naar Man læser hans „Søndagsbog“, da faar Man Følelsen af, at en mægtig Kraft og store Syner gaar forbi En. Men i sine senere Aar som Præst ved Vartov havde den stride Bølgegang lagt sig — Aandslivet hos ham havde søgt sig et dybere Leje, og den vældige Orgeltone havde sagtnet sig til mildere Tonefald som i Aftenstunden, naar Stormen har lagt sig, og Bølgerne taler om Fred og Kjærlighed. Det var da, som om Man i de stille Vande kunde øjne den dybe Grund. Dette var dog ikke en Tilbagegang, men en Fremgang i hans Forkyndelse, saa sandt „den stille Aands uforkrænkelige Væsen“ er Kristendommens inderste Kjerne og tilsidst dog er stærkere og mere varigt virkende end det brusende Vingeslag, der ofte vel gaar hen over Tilhørerne og øjeblikkelig kan bøje dem, men dog tidt ikke naar det Dybeste i Hjerterne. Det Vidnesbyrd, Gr. aflagde, sank dybt,

hvor der var Øren at høre med. Ved hin Lejlighed 1857 blev Boisen skuffet; thi Gr. stod som sædvanlig med sit stille, men dybt aandende Ord, og der var slet ikke lagt an paa at gjøre Andet og Mere ud af hans Prædiken, end han plejede at gjøre; han havde aabenbart slet ikke tænkt paa, at han den Dag skulde have fremmede Tilhørere, der maaske vare komne med Krav paa noget særligt Udmærket. — Lige saadan gik det, da han i Aaret 1851 prædikede i Kristiania. Stortinget tog den Dag Orlov, for at høre den navnkundige danske Mand; Mange af dem — det har Man fortalt mig — gik bort derfra saare utilfredsstillede og kunde ikke forstaa, at denne Mand var den store Aandsforkynder, fordi han undlod at slaa paa den store Tromme, som særlig Nordmændene ere saa vante til at kræve at høre paa Prædikestolen; han talte jævnt og stille, og den dybe Understrøm af Aandens sagte Susen havde de ikke ret Øre til at mærke. — Saadan var Gr. Han vilde aldrig være Noget udenfor sig selv og saa aldrig til Højre eller Venstre for at spejde efter Menneskers Bifald. Han havde sit Ansvar for Gud og for Bevarelsen af sin egen personlige Sandhed. Var han da forfængelig, da var det en Forfængelighed, der var temmelig forskjellig fra den gjængse.

Det var tidt, at Man ved Besøg hos Gr. gik fra ham uden synderlig Udbytte eller kunde være flere Timer hos ham, uden at Samtalen hævede sig synderligt over det Dagligdage; enten var det Hviletimer for ham efter alvorligt Arbejde, eller han var maaske inde i Tankegange, som Man ikke traf til at berøre. Han paatvang sig aldrig med sine Anskuelse; men kom Man, maaske tilfældig, hans Tanker imøde, eller kom Man med et alvorligt Spørgsmaal til ham, med Ønske om at faa en Sag klaret, da fik Man ogsaa tidt værdifulde Oplysninger og Svar, og i en saadan Time kunde han da i sammenhængende Foredrag udtale eller udvikle Tanker og bringe Lysning over Aandsegne, som hidtil laa i Dunkelhed for Tilhøreren, saa at Man gik fra et saadant Besøg beriget med noget Godt og Udmærket. Man maatte beundre ikke blot hans friske Aandssyn, der kunde finde Løsning paa mange Gaader, men ogsaa hans vidtgaende Kundskaber, samlede trindt og nær fra, som han var fuldkommen Herre over og altid brugte i Livets Tjeneste.

Han var en *folkelig* Mand af ægte Malm. Der har nu i lang Tid været fablet om „Folkelighed“, saa Gud sig maa forbarme. En

folkelig Mand skal nu være den, der er gjennemsigtig og forstaaelig for Massen og kan samle den om sig, ofte fordi han gaar ikke videre i sin Færd og i sin Tale, end at den nøgterne Husholdningsforstand kan bunde deri, en Folkelighed uden Farve, uden Sving, der ligesaa godt kan være fransk, tysk eller dansk som kinesisk. Det vil da sige, at det Folkelige og det „Populære“ er Et og det Samme. Men dersom Folkelighed først og fremmest bestaar i, at Folkets ejendommelige Aand giver sig Udslag i Tale og Gjærning, at Folkets *Hjerte* har givet sig denne Aand i Vold og lader sig i Kjærlighed og Had drive af denne Aand, — da maa de to Trediedele af det, som nu kaldes folkeligt, vises ud af Dettes Kreds og henvises til det Tommes og Flades Hjemsted, for der at finde sin Forplejning og Fattigunderstøttelse. Den Slags Folkelighed var ikke Gr.s; thi Folkets Aand var i mægtig Fylde over ham, og Folkets Hjerte bankede sine varme Slag i ham; men han var ikke i almindelig Forstand populær; thi han var ikke vandklar — der var hos ham, som der altid er hos Aand, Dybder og Højder, som ikke Enhver saa ligefrem og uden Anstrengelse kan naa. Godtkjøbstænkerne og de Godtkjøbsfolkelige stod udenfor og kunde titte ind ad Vinduet til ham, hvor Mange af dem opfangede nogle uforstaaede og usammenhængende Fraser, som de saa udgav for „Grundtvigianisme“. Men de, som havde virkelig sand, omend ubevidst Dragelse til det Folkelige, fordi det var Naturgrunden hos dem selv, de havde ubeskrivelig Velsignelse af at være i hans Nærhed og høre paa hans Tale, forstod maaske ikke Alt, ja, kanske ikke det Meste, men følte dog, at der i Berøring med ham faldt vederkvægende Dug over hin Naturgrund, og at det dæmrede for dem med Lysstraaler. Og saa var der *det* Folkelige hos ham, at han gjorde ikke Forskjel paa Folk. Jeg har set hans Stue fuld af Høje og Lave, Herremænd og Adelskvinder iblandt Bønder og Bondekvinder, af hvilke sidste endogsaa ikke Faa tilbragte hele Uger i hans Hus som kjære Gjæster Dag og Nat, og han var altid rede til at inlade sig med Enhver, der nærmede sig ham. Og der var Vægt i hans Ord. Naar han talte om Kristendom, havde Man altid en levende Følelse af, at Ordene kom fra en Mand, der havde erfaret, baade hvad Synd og Naade er, og hos hvem Aanden havde fyldt Ordene, saa at de sank ned i modtagelige Sjæle. Naar han talte om folkelige og menneskelige Ting, følte Man liger-

vis, at de vare talte ud af et stort Hjerte, der elskede Mennesket og elskede Folket.

Martensen taler i sin Selvbiografi om det Rygte, der havde skræmmet ham fra at besøge Grundtvig i de sidste Aar af dennes Levetid, det Rygte, at Gr. var omringet af saa mange Kvinder, som hindrede enhver fortrolig Samtale, og derfor holdt han sig borte. Jeg har ofte været tilstede hos Gr., ogsaa i hans seneste Aar; tidt traf jeg ham alene med sin Hustru og Børn, og tidt fandt jeg ogsaa Huset mer eller mindre fuldt af Gjæster; men jeg mindes aldrig, at det særlig var Kvinder, der omgav ham; det var en ligelig Blanding af begge Kjøen, der søgte til ham, og det var aldrig saaledes, at Man savnede Adgang til at føre en fortrolig Samtale med ham, naar Man virkelig ønskede det. — Ganske vist var der Kvinder, der stundom paa en ikke tiltalende Maade lagde deres Beundring for og Kjærlighed til ham for Dagen. Paa Mindedagen for hans 50 aarige Præstegjerning udbrød en højtstaaende Kvinde (ikke Enkedronningen, som ogsaa var tilstede), da Monrad havde bragt Gr. Biskopsudnævnelsen, med hysterisk Henrykkelse, idet hun næsten faldt ham for Fode: „O, vor Biskop!“ Gr. tog imod dette Ministerens Budskab med megen Ædruelighed, og efter at han havde takket i faa venlige og alvorlige Ord for denne Kongens Anerkjendelse, tilføjede han kort efter spøgende: „Ogsaa af den Grund glæder jeg mig over Dette, fordi min Kone derved kommer til at blive „Naadigfrue“, som hun jo paa en Maade er født til.“ — Men alvorligt tog han imod den Hyldest, en Samling Præster med Dr. Kalkar som Ordfører bragte ham. Man mærkede, at han dybt følte Forskjellen paa Stillingen nu og for Menneskealdrer siden, da navnlig Kjøbenhavns Præster, saa at sige allesammen, stod som hans bitre Fjender, ja negtede ham deres Prædikestole. Nu sendte dette Præsteskab ham deres ærbødige og anerkjendende Hilsen for hans velsignelsesrige Gjerning i den danske Kirke. Hans Svar var kort, men med Hjerteklang, og han glemte ikke at give Gud Æren og takke ham, som havde ladet ham opleve en saadan Højtidsdag.

Hans Husliv og Samliv med sine Nærmeste var præget af hans Personlighed og efter min Erfaring saare kjærligt, skjøndt der var en Forandring at spore i de forskjellige Afsnit af hans Livsudvikling. Han har selv betegnet sit Forhold til sine elskelige Hustruer

med de tre Ord: „Søsterligt, Moderligt og Datterligt“. Under hans første Ægteskab var der, efter hvad jeg kunde skjønne, endnu i min Tid en Efterklang i Husets Tone at spore af hans stærke Kamp for Kristendom og Kirkens Tro: der var en Alvor stundom blandet med nogen Bitterhed i hans Væsen, som kunde kaste nogen Skygge over Hjemlivet. Han stod jo da endnu i et saare spændt Forhold til Sjællands Biskop Mynster, og hans Brud fra de unge Dage stod trofast ved hans Side som en yndig kvindelig Skikkelse, der opofrende og selvforglemmende ydede ham al den Støtte, hun kunde, men vistnok ikke var istand til altid at dele hans Syn og Tankegang. Hun var ham som en Søster, der troede paa hans Adelskamp for Sandhed og Kristendom, men vistnok uden tilfulde at kunne fatte den inderste Drivkraft og det Ejendommelige i hans Betragtning af Menneske- og Kristenliv, skjøndt altid rede til at bære, hvad hun kunde af hans Byrder og af Kampens tidt bitre Følger. — I sit andet Ægteskab havde han en „Medhjælp“, der i egentligste Betydning kunde forstaa og følge ham. Var Elisabeth Blicher en hengivelsesfuld, yndig Kvinde, der støttede sin Mand ved sin Elskelighed, Styrke og Villie til at bære, saa var Marie Carlsen en højsindet, ejendommelig og selvstændig bevidst Kvindeskikkelse, der kunde gaa tilbunds i Gr.s Tankegang og Syn paa Livet, en Personlighed, der ogsaa kunde bringe sit stærke Bidrag til Huslivets kristelige og menneskelige Førelse og Fylde, saavel som til Uddybelsen af det Syn paa Menighedslivet i Kraft af Herrens Mundsord, som var Kjernen i hendes Husbonds Betragtning. Hun var vistnok *Moder* til mange og ny og friske Aandsbørn, som fødtes Gr. af hende. Og i en anden Henseende kan det ogsaa være, at hun værnede om ham paa *moderlig* Maade. Jeg havde en Fornemmelse af, at vel blev Livet i Huset præget af en større Aandsmeddelelse Mand og Hustru imellem end før, der var større gjensidig Given og Modtagen; men det var ogsaa saa, at Hjemmet blev mere eksklusivt, mindre aabent for Alle og Enhver; hun holdt det mere lukket, som for at have ham for sig selv alene og maaske for som en Moder at holde de mange uensartede Indflydelser borte til Beskyttelse af Hjemlivets og hans og hendes Hjertebloomst. Der var noget Skjønt og Vederkvægende ved at komme der i en god Stund, naar hun opfordrede Gr. til at læse Et eller Andet op, et Digt f. Eks., han nylig havde forfattet, og da at være

Vidne til, hvorledes de To sad i Sofaen med hinanden om Livet, mens han oplæste Digtet, tidt med bevæget Stemme. Men man kunde ogsaa gjøre den Iagttagelse, at hun med sin stærke Natur stundom selv kunde kaste Tanker og Anskuelser ind i ham, som stod i mindre Sammenhæng med hans eget oprindelige Syn. Det var vist ikke ganske uden Grund, naar det sagdes, at Gr. under hendes Indflydelse fik en Tilsats af en Slags aristokratisk Farvetone. Hun var en Adelsfrøken, der, skjøndt med ægte dansk Blod i sine Aarer og med Folkets Aand over sig, dog ikke kunde andet end dele, til en ikke saa liden Grad, Herregaardsfølelser overfor det menige Folk, og ingenlunde som Gr. baade før og siden saa paa den danske Bondestand som den, der *ikke mindst* glemte Fremtiden i sit Skjød og skulde kaldes frem til Frihedsværkets Fremtidstalsmænd og Bærere. Denne hendes Indvirkning paa Gr. sporedes i den korte Tid, de levede sammen; men at den ikke var trængt ind til det Inderste hos ham, viste sig jo klarligt, da han efter hendes Død ogsaa i dette Stykke optog sin gamle Gjerning: at kæmpe for *Almuens* Fremgang til Frihed og Deltagelse i Magten, naar den var moden dertil, og til denne Modenhedens Erhvervelse bidrog Gr. ikke mindst, men længe saa godt som ene ved at arbejde for Bondehøjskolerne til Oplysning og Løftelse af Bondestanden, for at den værdigt kunde indtage sin Plads i Folkets Udvikling. — I Modsætning til Fru Marie aabnede Fru Asta Gr. født Komtesse Frijs, Huset paa vid Gab, og i hendes Tid var der vist det livligste Røre og Samkvem i dette Hjem, og jeg tror, at først da blev Gr. udenfor sin Præstegjerning og Skribentvirksomhed for Utallige en levende Kilde, hvortil Man gik og fik skønne Indtryk af den personlige Berøring med ham. Hun var ikke saa umiddelbar som Elisabeth Blicher, heller ikke en saa sluttet Natur med ejendommeligt Aandsliv som Marie Carlsen, hun tog uvægerlig mod alle sin Husbonds Tanker uden Modstand og uden synderlig Tilgift af sit Eget og gik vel derfor heller ikke saaledes til Bunds i det hende af Gr. Meddelte som Hin. Men til Gjengæld skjenkede hun hans Husliv og ham et varmt og kjærligt Solstraalelys under livlig Lærkesang og munter Underholdning; hun saa op til ham som en *Datter* til sin Fader, og havde aldrig nogen Tvivl om den fuldkomne Ufejlbare i hans Tanke og Ord, selv da naar vi Andre maatte tage Afstand fra ham. Saaledes i den Tid, da Gr. under sin

Sindssygdом i Tredserne sværmede vildt: det varede længe, før hun fik Øjnene op for, at der her var en Hjerneforvildelse og ingen sund, aandelig Tilstand tilstede. Men hun viede ham en vidunderlig trofast Kvindekjærlighed under Opofrelse og Selvforglemmelse uden Mage, glad som et Barn ved at hygge om ham og gjøre hans Alderdom lys og mild. Rørende var det at se, hvorledes denne højbaarne og i Grunden fintbyggede Kvinde kunde bøje sig til daglig Plejetjeneste og ligge paa Knæ for at forbinde Gr.s ophovnede og med Saar belemrede Fødder. Deres Samliv var saare kjærligt, og Gr. var imod hende, som en Fader kan være mod sin kjære Datter. Oftere end før brød hans milde Lune frem. Jeg husker saaledes en Gang, da jeg sad hos ham i hans Værelse, og hans Hustru kom og kaldte os til Middagsbordet. „Hillemand,“ sagde han, „er det nu paa Tiden, saa skulde jeg da tage en anden Frakke paa.“ — „Aa nej,“ svarede hun, „kom kun med den gamle Frakke!“ — „Ja, jeg kan sagtens, men hvad vil Sognet sige?“ Og nu fortalte han Historien om Husmanden paa Bækkeskov Hovmark, paa hvem begge Benene blev slaede over af Høstmandens Mejeredskab, som gik bag efter ham; da de andre Høstfolk strømmede sammen og beklagede ham, sagde den Benløse: „Ja, jeg kan sagtens, men hvad vil Sognet sige, thi nu kommer jeg paa Fattigvæsenet“. Til Gr.s Vittigheder skal her tilføjes én: En Mand sendte ham et Digt, betitlet: „Peter paa Vandet“ (om Apostelen paa Gennesarets Sø), og spurgte ham nu, hvad han dømte derom. Gr. svarede: „Jo, men Overskriften skulde have været: „Vandet paa Peter.““ — Da Gr. var gaaet bort, kom Fru Asta i Grunden i en vanskelig Stilling. Hun bar det store Navn, hvortil der var knyttet ikke blot store *Minder*, men ogsaa store *Fremtidsforjættelser*. Hun var baaret oppe af ham, mens han levede; men da denne Støtte var berøvet hende, blev hun taget til Indtægt af de yderliggaaende Venstrefolk, uden at de betænkte, at Navnet, hun bar, ikke uden videre var en Borgen for, at hun var en Bærer af hans Syn paa Forholdene.

Det var jo ingenlunde til Vennernes Glæde, da Budskabet lød: Gr. gifter sig igjen. Alt efter den første Enkemandsstand blev der rystet paa Hovedet iblandt os, da den 69-aarige Mand ægtede Fru Marie, og endnu mindre behagede det os, da han inde i Halvfjerd-sindstyverne hjemførte Gehejmeraadinde Reedtz som sin Brud. Det

var ikke af den Grund, vi stødtes, som Martensen gjør gjældende, fordi det er æstetisk uskønt at gifte sig 3^{die} Gang, medens det andet Ægteskab derimod kan tidt meget bedre svare til sit Begreb. (M. var selv gift anden Gang.) Nej, det var, fordi vi syntes, at vor gamle Lærefader skulde have henlevet sin Aftenstund i personlig Stilhed, da nu Gud havde kaldt hans Ungdomsbrud fra ham, kun beskjeftiget med at syle med det ene Fornødne og betragte den danske Menighed som sin Brud, meddele den Frugten af, hvad Gudsaanden hviskede til ham, skjøndt vi dog ikke kunde negte, at intet, hverken guddommeligt eller menneskeligt, Bud var til Hinder for, at han gjorde, hvad han her gjorde. Ja saaledes stod det vistnok for de fleste af Vennerne. Men da vi nu saa, at Gr. i sine Alderdomsdage ligesom foryngedes under hans Samliv med en ædel Hustru, hvorledes der oprandt Hygge og Lys og Varme i hans Hjem derved, saa fik vi en levende Følelse af, at der blev lagt Aar til hans Dage ved denne Omskiftelse for ham fra det ensomme og triste Enkemandsliv til et kjærligt og livligt Hjemliv — saa blev vi visse paa, at det ikke var sket uden Vor Herres naadige Velsignelse og Velbehag, og vi glædede os derover. Jeg besøgte Gr. Aaret efter Fru Maries Død; han boede da i „Forgyldte Nøgle“ paa Nørregade; men hvor fik jeg da ikke Indtrykket af menneskelig Forladthed og trist Ensomhed. Hele hans ydre Omgivelse saa forsømt og frastødende ud; Ingen hyggede om ham, og han selv saa' saare bøjet og mer end almindelig affældig ud med Præg af en snarlig Bortgang. Det saa' anderledes og glædeligere ud, da jeg senere besøgte ham som Familiefader, og jeg kunde ikke andet end, næst efter Gud, at være Hustruen taknemmelig, som bidrog til, at vi beholdt ham saa længe. Rørende var det at se hans Forhold til de to Børn, der skjenkedes ham paa de gamle Dage; Fr. Lange Gr. var nu hans Øjsten, og stundom kunde Man se den navnkundige Mand sidde og vugge den lille Asta, naar Hustruen var fraværende.

Medens jeg her skriver om Grundtvigs Husliv, maa jeg ogsaa mindes den Morgen- og Aftenandagt, han holdt i sit Hjem med sin Hustru, Børn, Tyende og hvem der ellers var tilstede. Jeg opholdt mig nogle Dage som Gjæst i Huset og var Vidne til denne skønne Samling om Bekjendelsen, Sangen og Bønnen. Der var en Vægtfylde af Aand og Hjerte i Gr.s Røst under denne Andagt, og man følte, at han helt og fuldt var med. I hans sidste Aar, da han var mere

svag, brugte han en længere af ham selv forfattet Bøn, hvori baade „Troen“, „Fadervor“ og Nadverordene vare indflettede; men den syntes Melbye og mig for lang og at maatte, daglig gjentaget, tabe Noget af sin Inderlighed i Tonefaldet. Hans Hustru sad ved Siden af ham, naar Hukommelsen svigtede ham under denne udenadlærte Bøn. En Mærkelighed maa jeg her dog ogsaa anføre. Man sang en Gang hans egen Daabssalme: „O, lad din Aand nu med os være!“ Da Sangen var endt, spurgte Gr., hvem den Salme var af, og blev forundret, da Man svarede: „Den er jo af Dem selv“.

Efter disse Erindringer angaaende Gr.s huslige Forhold eller hans private Livs Interiør gaar jeg over til at meddele Adskilligt om, hvorledes han kunde lade Slagord falde i Forhandling med Udenforstaaende, Ord, der vidnede om hans sprudlende Vid og Slagfærdighed til alle Sider. Jeg var en Gang tilsagt til Enkedronningens Taffel, hvor jeg i en stor og blandet Kreds ogsaa traf sammen med Gr.; Man kom ind paa Talen om *Modersmaalet*, og Gr. ytrede da iblandt Andet, at de aandelige Begreber, et Folk ikke havde Udtryk for i sit eget Sprog, i Grunden var noget Fremmed for dette Folks Forstaaelse og ikke kunde blive dettes Ejendom. Hofchefen, Grev Tramp, indvendte, at dette dog vist ikke ubetinget kunde siges, og anførte, naturligvis uden at forstaa Sagens Kjerne, at Tyskerne ikke havde Ord for at betegne den Ting: „at more sig“. De maa da laane Udtrykket fra Fransk og sige: „sich amüsieren“. „Ja,“ svarede Gr., „hvad følger deraf, Hr. Greve, uden dette, at Tyskerne more sig ikke?“ Greven var dermed afvæbnet. Nogen Tid derefter fik jeg selv Lejlighed til at gjøre Prøven paa denne Udtalelses Holdbarhed, da jeg i Tyskland omgikkes med mange forskjellige Tyskere, og maatte indrømme hans spøgende Ytrings Sandhed. Enten svævede de entzückt i Skyerne, i stærke Stemningers Regioner, eller de gik spekulativt med store eller smaa Tankeproblemer i Sindet; men dette Jævne „at more sig“ var i Grunden ukjendt for dem. Jeg var forresten her ved Dronningens Taffel Vidne til en Raahed af en højbaaren Frøken. Talen faldt senere paa den græske Kirke og dens Forvendthed; da henvendte Frøkenen sig til Gr. med det Spørgsmaal: „Er der dog ikke det Gode ved denne Kirkeafdeling, at en Præst i den ikke maa gifte sig mer end én Gang?“ (Da var Gr. anden eller tredie Gang gift). Gr. afviste dette Spørgsmaal med en Hovedbevægelse. Ved Dronningens Bord kunde

det jo ikke gaa an at give „Usødet for Raat.“ En anden Gang var Gr. til Middag hos Minister Hall sammen med Etatsraad, Professor Kolderup-Rosenvinge, og der taltes da om Striden mellem de to svenske Historikere, Geijer og Fryxell; Etatsraaden var forarget over de drøje Slag og den stødende Tone, der i den Kamp udfegtedes mellem de to Stormænd. Gr. svarede herpaa: „Ja, Hr. Etatsraad, Den, som ikke kan svinge Torshammeren, faar lade den ligge.“ Dette var altfor mytisk for den lærde Professor. Ved den store Folkefest for de os besøgende Sønderjyder 1865 ved den slesvigske Sten i Dyrehaven, hvor blandt Andre Gr. og Lehmann skulde tale, men det var umuligt at blive hørt af den tusindfoldige Skare, der havde samlet sig, trøstede Lehmann sig med, at Talen dog kunde læses Dagen derefter i Bladene. „Ja, det er en Trøst for Døvtumme, ikke for talende og hørende Mennesker“, indvendte Gr. — Jeg var ogsaa en Gang tilstede hos Hall, hvor Gr. og Ingemann sade sammen ved Bordet og vekslede Ord i Alvor og Gammen med hinanden. Det var fængslende at høre paa disse to Hjertevenner, hvis Øjne skinnede i gamle Minders Glands. De kunde spørge med hinanden og lo da saa hjertelig ved Erindringen om Smaatræk fra forrige Dage, der var ret betegnende for deres Venskabs og Kjærligheds Samliv. „Husker Du, Gr., hvorledes Du engang haanede mig, og hvorledes Du gjorde Din Haan næsten offentlig ved at lade alle Skolebørnene i alle Almueskoler læse Smædeskrift om mig i Skriftlæsningsbogen?“ „Hvad mener Du?“ spurgte Gr. „Jo, Du skriver der i et Digt, hvorledes Du kjører gjen-nem Sorøporten og gennemgaar alle store Minder fra Middelalderen, der knytter sig til denne By. Da Du kommer hen imod Akademi-bygningen, hvor jeg i 40 Aar har havt min Gjerning, og i hvis umiddelbare Nærhed min Bolig ligger, da siger Du i Verset til Kudsken:

— — — sving!
thi inden for er der *ingen Ting*.

Jeg spørger Selskabet, om dette ikke var den mest udsøgte Haan ogsaa over mig.“ — Haahaahaa, lo Gr.

Jeg hørte ikke til Gr.s Nærmeste og vistnok kjæreste Kreds af Venner, som Gunni Busck eller Peter Rørdam, P. Fenger og Andre, kom ikke som de til at staa i særlig nært Forhold til ham. Men han saa venlig paa mig og anerkjendte med Glæde det lille Bidrag, jeg

kunde sætte ind i Kirkekampen for hans Livssyn. Jeg har to Breve fra ham, skrevne til mig som en kærlig Tak for tvende Skrifter, jeg havde sendt ud i Verden; det ene: „Kirkeaaet som et Spejl for den kristelige Livsudvikling“ og „Alvorligt Svar paa haard Tiltale“ imod Pastor H. Knudsen, der havde udstedt et strengt Fejdebrev til os. Disse to Breve ere mig dyrebare; han nævner mig deri: „Kjære Ven“, og der aander en faderlig Venlighed og Anerkjendelse, der gjorde mig saa godt, da jeg stod i Kampens Hede, og trængte til et oplivende Ord, som allermest fra ham, jeg saa op til som min Sjæls Velgjører, var mig dyrebart. Men hans gode Tanker om og Tillid til mig hindrede ham dog ikke i at skyde med Skarpt, naar han syntes, at jeg bar mig galt ad og kom med Udtalelser, der gik imod hans Syn paa den Sag, der var bragt paa Bane. Da jeg i Anledning af den rejste Forhandling om Præstefrihed havde skrevet et Stykke i „Dansk Kirketidende“, hvori jeg hævdede, at Præstefrihed i Betydning af ubetinget Ret for Sognepræsten til at vise bort fra sig enhver Mand i Sognet, som han ikke efter sit Skjøn stod i Trossamfund med — aldrig kunde opnaas og godkjendes af Sognebeboerne, uden at Præsten paa sin Side gjorde det Offer at give Afkald paa Tiende og alle Ydelser fra dem, han saaledes viste bort, — da var Gr. i høj Grad misfornøjet og talte mig haardt til, da jeg kort efter besøgte ham; han mente, at Vanskeligheden med Tienden skulde og kunde hæves derved, at Præsten sattes paa fast Lønning, saa at Sognemenigheden ikke kommer til at staa i *personligt* Lønningsforhold til ham. Men værre var det, at jeg i hin Artikkel havde udtalt Noget, der særligt angik ham. Han havde nemlig offentlig paastaet, at han kun kunde tjene i Folkekirken, fordi han stod i et næsten aldeles frit Forhold som Præst ved Vartov, og ladet os Andre forstaa, at vor Stilling som Ordets Tjenere var i Grunden uholdbar. Derimod havde jeg nedlagt Indsigelse og ytret, at min Plads som Sognepræst i Ryslinge var for mig heldigere end hans ved Vartov, og ladet ham forstaa, at jeg ikke vilde bytte min Menighed med hans egentlige Folkekirkemenighed, som jo bestod af de gamle for en stor Del udlevede Hospitalslemmer, der dog ikke paa Forhaand kunde anses for særligt forhaabningsfulde Æmner for kristelig Paavirkning. — Dette imødegik han med megen Heftighed. „Jeg har ingen Daab at forrette for Børn i Flæng, — det har I. Jeg har ikke at konfirmere alle Børn, som sendes mig, — det maa I. Jeg har ikke at ægtevie alle Slags Folk, — det skal I“,

sagde han. „Men Nadveren da“, indvendte jeg. Ja, her kunde han ikke Andet end indrømme, at det var det svage Punkt ved hans Stilling. — Da jeg nu tillige mente og sagde ham, at det havde saaret os, at han i sin sidste Udtalelse i denne Sag havde ligesom skilt sig fra os andre troende Præster, som om vi vare udenfor en kristelig berettiget Stilling, og han igrunden alene kunde have en god Samvittighed som Præst, samt tilføjede: „Lad os dog staa Last og Brast med hinanden som en Helhed og Enhed“ — udrød han: „Det er just, hvad Danmarks Præstestand ikke er, vi staa ikke i Enhed med hinanden.“ — Deri havde han vel ogsaa Ret. Denne Samtale blev ført med megen Varme fra min Side, med stor Heftighed og nogen Bitterhed fra hans. Men den endte dog med, at han gav mig Haanden og sagde mildt: „Kom og spis til Middag hos os!“ — Saadan var han; hensynsløs og tidt haard selv mod Venner, men tilsidst god og imødekommende, naar han havde bryst ud, og i Grunden steg Man altid i hans Agtelse, naar Man havde havt Mod til at modsige ham. Ja-brødrene havde han ikke meget tilovers for, naar han først opdagede, at de var det. — Men det saa han, som før anført, ikke altid.

I Martsdagene 1848 var jeg i Kjøbenhavn med en Deputation fra Jyderne, der skulde bede Kongen om ikke at give efter for Slesvig-Holstenerne, afskedige de gamle Ministre og tage Kampen op. Der var stort Røre; hvad vi skulde bede om, var allerede gjort. Kongen var kommen Folket imøde, Krigen stod for Døren og en fri Forfatning stod i nær Udsigt. Alle vare vi henrevne af „Aanden fra 1848“, og hvor Man bevægede sig i Staden, saa Man Løftelse og alvorsglade Aasyn. Jeg besøgte da naturligvis Gr.; men han var ikke glad, tværtimod underlig feberagtig irriteret. Han billigede slet ikke Folkerøret og den store Massedemonstration, der gik ud paa at faa Kongens Enevælde afløst af en saakaldt Konstitution. Det stred altfor meget mod hans gamle politiske Løsen:

Kongehaand og Folkestemme,
begge stærke, begge fri.

Han var i de Dage som en Løve, der fnyser i sit Bur. Man — i det mindste jeg — kunde ikke tale ham til Pas. Han gjorde Indhug paa Alle og Alt, der kom ham nær, og gav sin Uvillie Luft endog imod de Sprogudtryk, Man kom med. Da jeg ved Middagsbordet ytrede om Noget — jeg husker ikke hvilket eller i hvilken Sammenhæng — at

det var „demoraliserende“, sagde han barsk: „Det er ikke Dansk,“ og da jeg spurgte ham, hvorledes Man da skulde udtrykke, hvad jeg vilde have udtalt med dette Ord, svarede han: „Det er til Næring for Forfængeligheden.“ — Det var nu vel ganske naturligt, at et Omsving i den danske Regeringsform fra absolut Kongevælde til Folkevælde ikke kunde andet end berøre ham paa det ømme Sted, da han altid havde set Folkefremtiden bedst betrygget ved en fri og kjærlig Samvirken af Folk og Drot, begge stærke, uhindrede, og aller mindst ved et koldt beskrevet Dokument, en Grundlov, imellem sig. Han blev *aldrig* nogen begejstret Tilhænger af det nyere Konstitutionsvæsen; for ham var den personlige Frihed i Aandens og Haandens Verden bedst sikret ved gode enkelte Love, og denne Frihed, mente han, bedst kunde naas ved en noget lempet Enevoldsmagt, paavirket af Folkestemmen. Man behøver heller ikke at korse sig over den saakaldte Grundforandring hos ham, der fandt Sted, efter at det var slaaet fast, at nu skulde vi have en fri Forfatning, som om der var foregaaet en hel Omvæltning hos ham, ifølge hvilken han kom til at staa i forreste Række af dem, der krævede Frihed og Friheder. Det er nemlig ganske psykologisk forklarligt, at han, naar den gamle Enevælde faldt, maatte søge det eneste Støttepunkt for, hvad han altid krævede som den inderste Kjerne i Folkeudviklingen, den personlige Frihed, under de Vilkaar, som ved hin Statsforfatning skabtes, og gjøre Sit til, at denne hans kjære, stadige Tanke kunde ske Fyldest, saa godt som muligt, igjennem Forfatningen, og at navnlig ikke Enevælden skulde blive omskiftet til Ministervælde, som han hadede, men Tyngdepunktet lægges hos Folket selv, som han elskede og tiltroede alt Godt, nu da Kongen opgav *sin* Magt til at staa kraftigt paa Vagt for det menige Folk. Det kan gjerne være — og jeg selv tror det — at han gik for vidt i sin Tillid, ikke til den danske *Folkelighed*, men til den danske Befolkning, saadan som den var og endnu er, og i sit Krav paa Friheden; men et virkeligt Omsving i Grundbetragtningen var det ikke hos ham: før og efter Grundlovens Givelse var det det samme Maal, han tilstræbte, kun under de forskjellige Betingelser, der forelaa.

Jeg sad i det danske Rigsraad, som 1864 og 65 skulde forhandle om Fredsslutningen (den bitre), samt Grundlovsforandringen, kom i den Tid jævnlig i Gr.s Hus, og var Vidne til hans Smerte og Harme

over, hvad der skete og skulde ske. Jeg kan dog ikke mindes stort af, hvad han i de mange Samtaler, der førtes hos ham, ytrede. Kun Et staar klart for mig, fordi det bar Præg af en mærkelig Tanke hos ham, en Tanke, som vist *kun* kunde opstaa hos *ham*. Det var, da Spørgsmaalet i Rigsraadet og Rigsdagen forhandlede om Grundlovsrevisionen, og da navnlig om det nye Landstings Sammensætning. Han raadede da mig til at foreslaa, at *valgbare* — til dette Ting skulde skulde kun *de* være, som bar Dannebrogssordenen af alle Grader, fra Dannebrogsmændene til Storkorset. Da jeg indvendte, at dette Ordenstegn dog nok var et altfor daarligt Mærke paa ægte Danskhed og Sjælsadel hos dets Ihændehaver, mente han, det vilde kunne blive det, naar enhver saadan Udnævnelse ikke blev nogen til Del, uden at der ved Udnævnelsen offentlig blev givet Grunde for, at Vedkommende saaledes blev hædret, fordi det da vilde blive Kongen eller Regeringen umuligt at hænge Korset paa en uværdig eller helt ubetydelig Mand. Thi han erkjendte jo med mig det Forkastelige i, at disse Udmærkelsestegn bleve kastede saa at sige i Grams og i Flæng og kom til at blive hængende paa mange Kjoler, der kun skjulte tomme, hule Sjæle, ja, at der var Riddersmænd, som alle ægte Riddersmænd maatte skamme sig ved at gaa i Række med. Jeg anfører denne Gr.s Tanke, fordi den, saa umulig den var at virkeliggjøre, dog vidner om hans idealistiske, maaske hans romantiske Tankegang, hans Tillid til, at der i det Hele var Aandsadel hos Folket og om hans Kjærlighed til det danske Banner, fra hvilket hine Ordenstegn have deres Navn. — Ved en anden Lejlighed hørte jeg Gr. i Samtale med Prof. Hauch udtale en anden Tanke, som naturligvis dog kun blev fremsat i Spøg. Der taltes om Slesvig-Holstenernes Oprørskhed. „Skulde det ikke,“ sagde Gr., „kunne nytte, om Man flyttede Slesvig-Holstenerne op til Island og Islænderne ned i Sønderjylland. Det vilde dog vist vare længe, før disse Sidste blev smittede af det Tyske, og de kunde være en god Grændsevagt ved Dannevirke.“

Jeg modtog Budskabet om min Afsked som Præst i Ryslinge, medens jeg i Aaret 1865 var hjemme fra Rigsraadet for at konfirmere Menighedens Ungdom. Da jeg atter kom til Kjøbenhavn for at indtage min Plads i Raadet, var naturligvis min første Gang ud til Gr. Han modtog mig med megen Bevægelse, og da jeg fortalte ham om min Menigheds Forhold under denne Tilskikkelse, hvorledes

Kjærligheden var blusset op og havde givet sig Udslag i storartet Offervillighed — da brast den kjære gamle Høvding i Graad, og han kunde en Stund ikke tale. Saa kom vi naturligvis ind paa Spørgsmaalet: „Hvad skulde jeg nu gjøre?“ Jeg har før ved min Omtale af min Forhandling med Biskop Martensen forklaret, hvilken Mening Gr. fra først af havde om den Stilling, jeg fra nu af skulde indtage. Han kunde kun tænke sig den som en Fripræsts i en Fri-menighed. Jeg gik fra ham i tunge Tanker, fordi jeg gyste tilbage for Saadant. Da jeg kom igjen til ham, efter at have talt med Martensen, og fortalte ham, at jeg nu havde fattet min Beslutning: jeg vilde blive ved min Præstegjerning i Ryslinge, men ikke træde ud af Folkekirken, og saa lade det komme an paa, hvad Kirkebestyrelsen vilde gjøre — udrød Gr. med Liv: „Ja, det er en Udvej, det er det Rette, nu faar vi derved, naar De holder fast paa denne Stilling, en *Frihed i Folkekirken*, som vi ellers maatte have kæmpet for i 30 Aar.“ Dette skal staa som et Vidnesbyrd fra Grundtvigs sidste Aar om, at han langtfra saa' det som det Bedste, at træde ud af Folkekirken for de Troende, men at han gjerne vilde bevare denne Kirke i Sammenhæng med det hele Folk, baade for dens egen Skyld og for de Troendes Skyld, der var udsat for mange Farer ved udvortes at skille sig ud fra denne Sammenhæng. — Om mig personlig sagde han: „Jeg ser et godt Varsel for Sagen deri, at det er Dem, den Lod træffer, fordi De af alle mine yngre Venner har udtalt den største Kjærlighed til Folkekirken. De vil derfor med Guds Hjælp kunne komme Skjærene forbi.“ Ogsaa dette Ord vidner om, at Gr. nok ønskede saa liden udvortes kirkelig Skilsmisse som muligt.

Inden jeg forlod Kjøbenhavn for at tage fat paa Løsningen af denne Opgave, havde jeg flere Samtaler med min gamle faderlige Ven om Forskjelligt, den uvante Stilling vedkommende, og han gav mig flere gode Raad. Om Et vare vi imidlertid uenige. Han mente, at jeg straks skulde faa indført et Menighedsraad, en Slags Ældsteinstitution, ved at udnævne eller lade vælge til dette Hverv de bedste Mænd i Menigheden. Jeg var bange for dette, jeg havde en Følelse af, at vi vare langt fra at kunne paa tilbørlig Maade skabe saadanne apostoliske Indretninger i Kraft af en Teori, som i sig selv kunde være rigtig nok, men forudsatte, at et Samfund var modent til at kunne bære en saadan. Jeg frygtede for, at et saadant straks

og hovedkulds indført Ældsteraad let kunde virke, at en Hovmodsaand kunde liste sig ind i de Udkaarede. Det maatte komme af sig selv som en Udvikling indenfra i rette Tid, ikke i Kraft af en Beslutning udenfra. Gr. overbeviste ikke mig, og jeg ikke ham.

— — —

Sidste Gang, jeg saa' denne min uforglemmelige Lærefader, var i Aaret 1871, da han var tilstede i Skoven, hvor Danske og Norske samledes til Folkefest. Men han var dengang saare affældig, og jeg anede, at han snart vilde forlade os. Det var dog i en god Stund for ham, at han gik bort. Han saa' ikke den Forvirring, der siden brød ind over hans Kirkekreds, hvori Mange gjorde et Syndefald ved at alliere sig med en Del Jættevæsen, og saa' heller ikke den indre Sønderrivelse, der skulde komme over det af ham elskede Folk og Fædreland.

Og naar Man nu spørger mig, om jeg da slet ikke kunde eller kan se nogen Skrøbelighed, nogen Plet og Rynke hos denne Nordens store Høvding, da vil jeg først svare, at, naar jeg staar ved Graven, hvor mit Folks og min egen af Gud velsignede Velgjørers Støv hviler, da har jeg ingen Lyst til at dvæle ved Andet end de lyse og rige Minder, der knytte sig til dette Hvilested, ingen Lyst til at forkværne Kjærligheden og Taknemmeligheden ved at drage Det frem, som jeg ikke kan mindes med Glæde. Men forresten behøver jeg jo ikke at betone, at han som vi Alle var en skrøbelig og syndig Mand, og skulde jeg skrive hans *Historie* i det Hele, da maatte jeg ogsaa pege paa Skyggerne, som fulgte ham, og som just træde stærkere frem hos en storslaaet Personlighed; thi en saadan kaster altid store Skygger. Hvad siger man om Luther, som af Alle løftes til Skyerne, takket være hans over 300 Aars Afstand fra vor Tid? Jeg har nok ogsaa i de foregaaende Blade ladet forstaa, at jeg ingenlunde i Et og Alt kunde følge Gr. Han var som Luther heftig og hensynsløs i mange Stykker, han saa' stundom fejl og var altfor ensidig optaget af sin Kjærlighed til det danske Folk, som han ikke var langt fra at betragte som næsten et Normalfolk. Han havde en stærk lidenskabelig Kæmpenatur, der, om han ikke havde bøjet sig for Verdens Frelser, vilde, som En af hans Venner sagde, have gjort ham til en mægtig Viking i Oldtiden, hvis han da havde levet. Men han var ydmyg for Gud, om han end ikke havde let ved at bøje sig for Men-

nesker. Jeg var dog engang Vidne til en Selvovervindelse hos ham. Han havde saaret Fr. Barfod dybt ved at afsætte ham fra Redaktionen af Bladet „Danebrog“, fordi han (B.) havde deri skrevet Artikler, der gik imod Gr.s Meninger. Barfod vilde ikke bejle til et fornyet Venskabsforhold, og Gr. kom ham ikke i Møde. Da traf de sammen ved Svend Gr.s Bryllup. De holdt sig fjernt fra hinanden; men da Gr. forlod Selskabet og saa' B. længst henne i Salen, da standsede han; jeg saa', at der rørte sig Noget i ham. Det var en Kamp mellem hans naturlige Stolthed og Følelsen af, at han skyldte den Krænkede en Oprejsning. Pludselig gjorde han en Vending, gik hastig hen til B., rakte ham Haanden og sagde et Ord til ham, som igjen bragte det gamle Forhold tilbage. Det var en lille Sejr, han havde vundet over sig selv. Forresten véd vi, at han ogsaa i det Store kunde bekjende sine Fejltrin. Han har jo ofte tilstaaet offentligt, at han der eller der har handlet galt og bagvendt, i Modsætning til saa mange Andre, der hylde den Grundsætning, at har Man sagt A, skal Man ogsaa sige B, og navnlig aldrig kunne overvinde sig selv til at tilbagekalde og bede om Forladelse for, hvad der er gjort eller skrevet i Syndighed. Saaledes Biskopperne Mynster og Martensen, der, skulde Man synes, have anset sig selv næsten for ufejlbare i Et og Alt, hvor meget de end i Teorien og deres Prædikener bekjendte, at de vare Syndere.

34a. Rich. Petersen:

I den Ugestid (3:13. 7.—20. 7. 1840), Steffens nu tilbragte som hendes (3: *Baronesse Christine Stampes*) Gjæst, samledes en lille udvalgt Kreds paa Nysø, idet baade *Øhlenschläger*, *Grundtvig* og *Sibbern* ogsaa kom derud. Det blev saaledes et interessant Samliv mellem de aandelige Stormænd, og navnlig havde Grundtvig og Steffens meget at forhandle med hinanden. Især syntes Forholdet mellem *Dansk* og *Tydsck*, der var begyndt at blive et brændende Spørgsmaal, at have været et Hovedæmne for deres Samtale, og det er let at forstaa, at de maatte have en forskjellig Opfattelse heraf. De kunde vel begge blive varme, især Grundtvig, saa at han endog engang skal have rejst sig, slaaet Stolen i Gulvet, og idet han med djærve Ord sagde sin Mening, være gaaet sin Vej. Ellers gik det

fredeligere til. Da de to en anden Gang ved Bordet førte en lang, interessant Samtale, vilde Øhlenschläger gjøre nogle Bemærkninger, men Thorvaldsen, der sad ved dennes Side, skal have holdt ham paa Armen og sagt: Nej, hør, véd du hvad! Naar fornuftige Folk taler, skal du sandelig tie stille!“

34b. *Johan Borup:*

En Dag forklarede (*Øhlenschläger*) Thorvaldsen, hvor skammeligt Baggesen havde behandlet ham efter Udgivelsen af „En Rejse“ — den, Baggesen kaldte *Æderejsen* — „jo, den maa du endelig læse, for dermed begynder den hele Strid.“ Grundtvig, der sad og hørte efter, vendte sig da til Thorvaldsen: „den Bog skal De slet ikke læse, for det er noget rigtigt Skidt.“ „Skidt,“ for Øhlenschläger op, „har De, Grundtvig, maaske aldrig skrevet noget Skidt.“ „Jo, saamænd har jeg saa, men jeg forlanger ikke, at nogen skal læse det.“

35. *Fr. Hammerich:*

En dag så jeg kommandør C. Wulf komme op til ham, Grundtvig modtog ham ved døren, med piben i munden, hvorved Wulf blev endnu mere forlegen, end hans ærende i og for sig gjorde ham. Han skulde undskylde en fejltagelse, indløben ved udgaven (1844) af hans faders skrifter; Grundtvigs digt om Karen Bjørn var næmlig optaget i den, fordi han fandt det afskrevet med sin faders hånd og derfor mente faderen havde digtet det. Grundtvig hørte på undskyldningen, sagde nu og da: „ja så, så“ og ikke mere, bød Wulf ikke en gang længere ind i stuen. Der fulgte et langt ophold, Wulf så ned for sig, og jeg blev formeligt pinligt til mode, omsider bukkede han og fjærnede sig.

Og som det gik Wulf, har det gået flere end ham. Man kan derfor ikke undre sig over, at især lægfolk kunde være lidt bange, når de skulde op til en mand, for hvem de nærrede så dyb en ærefrygt.

36. *H. L. Martensen:*

Det var ubetinget nødvendigt, at den danske Menighed fik nye Psalmer, da den evangelisk-christelige Psalmebog fra den rationalistiske Periode var altfor mat og indholdsløs til at den kunde tilfredsstille Menighedens religiøse Fornødenhed. Ogsaa Biskop Mynster er-

kjendte dette og fik udarbejdet og indført et Tillæg, som for en Deel afhjalp den stedfindende Trang. Imidlertid rørte sig ikke blot hos mig, men hos Flere den Tanke, at det dog vilde være smukt at faae en heel Psalmebog. Vor Kirke havde jo havt en Kingosk Psalmebog, og da vi nu havde en berømt Psalmedigter iblandt os, skulde det da være umuligt at faae en Grundtvigsk Psalmebog for vor Tid? Vel vidste vi, hvor meget her var til Anstød, Smagløsheder, Besyn-derligheder og Dunkelheder i Udtrykket. Men skulde det ikke være muligt at faae dette Anstødelige fjernet, dersom Grundtvig vilde samarbeide med Mænd, der vare velvilligt stemte for ham og hans Psalmer, og dersom han vilde lade sig paavirke af deres Raad og Bemærkninger? At give den danske Kirke en ny Psalmebog, var dog en stor og berømmelig Opgave. Saaledes stod Sagen dengang for mig og Flere. Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor jeg var Medlem, gik ind paa Ideen og nedsatte en Comitee: Grundtvig, Paulli, Spang, Kolthoff og mig. Det blev os paalagt at udarbejde et Prøvehefte med Psalmer, der skulde forelægges til Conventets Bedømmelse, om det vilde lade en saadan Psalmebog udarbejde. Jeg var fuld af Forhaabninger, der vistnok siden efter viste sig som sangvinske og illusoriske.

Comiteemøderne holdtes om Aftenen (*i Efteraaret 1844*) hos Paulli, der boede paa Nørregade. Om Principerne baade for Psalmernes Udvalg og deres Bearbejdelse er der talet i Forordet til Prøveheftet, og herpaa gaaer jeg ved nærværende Leilighed ikke nærmere ind. De forskjellige Retninger af den danske Psalmedigtning, der paa christelig-kirkelig Grund havde fundet Indgang i Menigheden, skulde her findes repræsenterede. Ogsaa af den evangelisk-christelige Salmebog skulde enkelte Psalmer optages.

I disse Møder var Grundtvig ogsaa tiltrækkende. Det var opbyggeligt at høre ham forelæse en Psalme, han nylig havde digtet, f. Ex. det skønne Digt: „At sige Verden ret Farvel“, eller den smukke Ordinationspsalme: „Idag paa apostolisk Viis“; det var belærende at høre ham udtale sig om den ældre Psalmedigtning i vor Kirke, ja i det Hele over Psalmedigtningen i den christelige Kirke og i Kirkens forskjellige Tider, hvormed han var meget fortrolig; det var gribende at høre ham fremsige Steder af de gamle Psalmer, af hvilke han selv var greben, som da han engang i dyb Bevægelse gjentog Kingos:

O hør os Jesu milde
 Og dan vort Hjerte saa,
 At aarle det og silde,
 Dit Tempel være maa.
 Du selv vort Hjerte vende
 Fra Verdens kloge Flok,
 Og lær os Dig at kjende
 Saa har vi Viisdom nok.¹⁾

Stundom gjorde vi en lille Udskeielse og gik fra Psalmerne over til almindeligere kirkelige Betragtninger, hvor vi gjerne hørte ham.

Vanskelighederne indtraadte naturligviis, naar vi krævede Rettelser, det være sig i hans egne Psalmer, det være sig i hans Bearbejdelser. Her kunde han blive noget ubøielig. I Digtet: „At sige Verden ret Farvel“ tales om Dødens Iistaphaand. Da vi gjerne vilde have Iistappen forandret, erklærede han, at herpaa var ikke at tænke. Han havde skrevet denne Psalme for sig selv, og vi maatte enten tage den som den var eller ganske undvære den. Saaledes blev Iistappen os da paaotroyeret. Ved andre Leiligheder vilde han Intet forandre, „fordi han ikke til vor Fornøielse kunde opgive sin Beskuelse og sit Syn“. Stundom kom det Vulkaniske frem i hans Natur, han blev vred, vilde skille sig fra os og gik ud af Stuen. Da maatte Spang efter ham og bringe ham tilbage, og vi fik ham da god igjen. Ogsaa maa jeg give ham det Vidnesbyrd, at han stundom efter lange Kampe alligevel indlod sig paa Rettelser, hvilke han udførte med stor Omhu og Flid. Men Ulykken var, at naar han paa et Sted fjernede Smagløsheder, saa indsatte han nye Smagløsheder paa andre Steder som Følge af de gjorte Rettelser, og vi kunde dog ikke blive ved at kæmpe med ham i det Uendelige, hvorved han jo ogsaa ganske kunde have tabt Lysten. P. Hjort, hvem jeg fortalte dette, sagde: „Jeg kan tænke, det er med hans Psalmer som med en Dyne, der er kommen i Ulave. Naar man trykker den ned paa et Sted, løfter den sig paa et andet Sted.“

¹⁾ De fire sidste Linier har han sidenefter fordærvet:

Hvor Du er selv tilstede
I Ordet af din Mund,
 Med Liv og Lyst og Glæde
 Nu og i allen Stund.

Det er Opdagelsen, som her skal lægges Kingo i Munden. (Martensen).

Omsider blev da Prøveheftet færdigt, thi vi arbejdede ufortrødent, i Særdeleshed Grundtvig, der havde det egentlige Arbejde. Jeg antager ikke at Nogen vil negte, at dette Prøvehefte bærer Præget af ualmindelig Dygtighed, Aand og Originalitet. Dette var ogsaa Conventets Dom, og ikke destomindre blev det forkastet. Man fandt at Grundtvigs Individualitet, selv naar den viste sig med Genialitet, var altfor eensidigt fremherskende, ikke blot i hans egne Psalmer, men i Særdeleshed i Bearbejdelsen af andre Digteres, hvis Individualitet han tildeels udslettede for at sætte sin egen isteden. Vi, hans Medarbejdere, der havde haft saa store Kampe, kunde kun erklære, at vi ikke havde formaet at frembringe et væsentlig Andet end det her foreliggende, og ikke turde love, at en heel Psalmebog i det Væsentlige vilde faae et herfra forskjelligt Præg, og at man nu kunde vide, hvad Comiteen i Forbindelse med Grundtvig vilde kunne præstere. Efter forskjellige Forhandlinger og Overveielser besluttede man da, at en saadan Psalmebog vilde man ikke have, hvor ugjerne man end gjorde Afkald derpaa. Grundtvig tog denne Forkastelse meget ilde op og vilde med Comiteen paa egen Haand fortsætte Arbejdet. Han havde flere Samtaler med mig og Paulli og søgte indtrængende at overtale os til, med ham at arbejde paa en Psalmebog. Men herpaa kunde vi ikke inlde os. Vore Øine vare blevne opladte og vi vidste, at vi Intet vilde kunne sætte igjennem, eller dog ikke saaledes sætte igjennem, at det førte til Noget.

37. H. Brun:

Hvor Grundtvig i de unge Aar havde gjæstet Rahbek og hans „Kamma“ paa Bakkehuset, fik han Sommerbolig dette Aar og idetmindste det følgende (c: 1845 og 1846), men flyttede ind i Vimmelskaftet om Høsten igjen.

Herude havde han Besøg af flere Nordmænd¹⁾, deriblandt af Kjøbmand *Helland* fra Bergen, med hvem han, hvad neppe ofte var Tilfældet, havde talt noget ogsaa om sin nys fortalte sjælelige Oplevelse²⁾.

Saa kom en Dag *Welhaven* didud. „Jeg havde,“ fortalte engang

¹⁾ Til En af de Besøgende herfra, der gjorde Undskyldning for sit Besøg, sagde Grundtvig: „Jeg ser gjerne Nordmænd“. (Brun).

²⁾ Sindsformørkelsen Vaaren 1844. (Brun I, 200 ff.).

Professoren, mange Aar bagefter, „intet Bestemt at tale med ham om, men jeg mindte da straks om Kamma og Rahbek og deres Kreds derude.“ — „Ja,“ sagde Grundtvig, „her har været vrøvlet tilgavns.“ Og saa gav Welhaven tilbedste endel Historier fra Bergens Skole, hvor man i hans Dage gjorde omtrent som man vilde, enten man vilde læse videre eller ikke. „Ja,“ svarede Gr. og slog ham paa Skulderen, „*Tak De Gud, for De har gaaet i en slet Skole, derfor slap De gennem med Livet!*“ Et tredje Nordmands-Besøg har jeg ogsaa Fortællingen om fra Besøgeren selv, og det var afdøde Rektor *Holmbo's* i Bergen. Grundtvig tager høflig imod ham og beder Rektoren sidde i Sofaen, men siger saa — Ingenting. Rektoren, som var en ligefrem Mand, søger da at faa en Samtale i Gang: „For nu at begynde med Noget — er der Ingen i Bergen, som Pastor Grundtvig kjender og ønsker at høre Noget om?“ Gr.: „Det skulde være Sagen.“ Holmbo fortæller da lidt om Overlærer Lyder Sagen, og der bliver atter en Standsning. H.: „De kjender Kjøbmand Helland; han har jo besøgt Dem?“ Grundtvig svarer „Ja“ og tilføjer nogle Ord i fordelagtig Retning om den nævnte Mand. Da bliver der atter en Stands saa langvarig, at Rektoren syntes, han maatte byde Farvel. Gr. følger ham ud og siger ved Afskeden: „Men, Hr. Rektor! det maa ikke være gjort med dette, vil ikke Rektoren være saa god at komme her en Dag og spise Middag!“ H. (ganske forundret): „Jo Tak, men jeg har Tiden for mig; Pastor Grundtvig maa være saa god at sige, naar det er Dem belejligt.“ — Ja imorgen — var der Noget ivejen, men den følgende Dag. „Vi spiser Kl. 4.“ Da kom Rektoren, og da var Gr. beredt, saa hans Gjæst blev hos ham den hele Dag indtil Kl. 11, og saa fulgte Grundtvig ham endnu ind til selve Byen. De havde rimeligvis talt meget ogsaa om Undervisningsvæsenet.

38. C. J. Brandt:

Næppe havde jeg troet, at jeg skulde gøre flere Landrejser i Aar (1846), og dog kom jeg i Forgaars hjem fra en i det sydvestlige Sjælland. Anledningen hertil var, at det „Danske Samfund“ i Næstved, et Selskab, der som de andre af samme Navn er stiftet for at udbrede Sans for og Kærlighed til alt fædrelandsk, havde i Aar bedt

Grundtvig om at komme derned til Kongens Fødselsdag (18. 9.) for at oplive den paatænkte Fest ved sin Nærværelse. Fru Toft paa Rønnebæksholm, en Fjerdingsvej fra Byen, havde indbudt ham til at tage ind hos sig. Han lovede det og forberedte hende paa, at han tog nogle af sine yngre Venner med sig. Torsdag Morgen (17. 9.) kørte Grundtvig, hans ældste Søn, P. Boisen og jeg i en nedslaaet Viernervogn ad Næstved til og havde ret en fornøjelig Dag; den Gamle var munter og underholdende hele Vejen, var vi trætte af at tale om alvorlige Ting, talte vi om ligegyldige, og han har nu det tilfælles med alle store Mænd, at Bagateller forvandles til Lærdomme under hans Hænder, saa intet bliver trivielt. Undervejs fik han Lyst til at besøge Willemoes i Herfølge, en Broder til Søhelten. Han er Forsamlingspræst og har derfor længe holdt sig temmelig fjærn fra Grundtvig; det var som Gr. rakte ham Haanden, og han greb den med Glæde. Præsten var ikke hjemme, da vi kom, men Konen og en anselig, meget talende Flok Døtre underholdt os, til han kom. Det var en køn Afsked. Af et Tilfælde havde Præstefamilien sluttet en Halvkreds om den gamle Skjald, lige over for stod Willemoes, en anselig, mild, sagtmodig Præstemand, med Fløjels Kalot, ved Siden hans Hustru, to Døtre paa bægge Sider. Willemoes bød Grundtvig Haanden til Farvel og føjede til: „Et Ord skal De tage med Dem: gør os den Salmebog færdig, De har begyndt paa.“ Det er kun mat ved at fortælles, men alle til Stede værende følte sig grebne af Øjeblikket, jeg saa' Taarer i deres Øjne. Kender man Forholdet noget nøjere, bliver det let forklarligt, dog det vilde blive for vidtløftigt at udvikle, jeg har desuden allerede antydet det.

Rejsen gik nu videre under bestandig Samtale ad Rønnebæksholm til. Den gamle var oprømt, han kendte hver Plet, viste os hver Kirke og Herregaard ved Navn, her var han kommet ved den Lejlighed, hist ved en anden. Mange gamle Erindringer dukkede op hos ham, smaa Æventyr, som det morede ham at fortælle, os at høre. Han lo saa hjærteligt da han huskede paa ved et Hus, hvor han var kommen ridende i sine egne Tanker i en gammel grøn Frakke, at en Mand var kommen løbende efter ham og raabt, om han ikke var Svinesnideren fra Olstrup. Det var imidlertid blevet mørkt, ingen af os vidste, hvor Gaarden laa, regne gjorde det, saa vi maatte spørge os frem hvert Øjeblik; kunde vi faa rigtig god Besked, i gode Ud-

tryk af Folketalen, var det dobbelt godt, saa havde vi først Indholdet og dernæst Formen at diskutere, især naar et eller andet Mundheld var faldet af. Klokken var hen ved 9, førend vi naaede Gaarden; Rønnebæksholm er en ny Gaard, fuldendt for faa Aar siden, men bygget i gammel Stil med gotiske Gavle. Hovedindgangen er i en saadan Gavl med Spidsbue i Dør og Vinduer. I den aabne Dør stod Værtinden, sortklædt simpel, som en Ridders Frue fra de svundne Dage, med Voksllys i Sølvstage for at modtage sine Gæster. Hun saa' ud som en Fru Inge, og Fjennesløv har ikke frembudt mere Gæstfrihed, Fromhed og venlig Munterhed end denne Gaard; der var Overflødighed af alt, baade aandeligt og legemligt. Hun er ført ad forunderlige Veje, hun er gaaet gennem Naaleøjet: selv ung, smuk og rig gjorde hun et rigt Parti, var gift et halvt Aar. Manden blev paa Sygelejet greben af Kristendommen, han døde, men hun beholdt Perlen, han havde fundet ved den ellefte Time. Hun lever nu med sin lille Datter, sin Moder, en Kone, jeg hele Aftenen ansaa for en jævnaldrende Søster eller Svigerinde, men siden hørte var henved de 70, og to Søstre; og hendes Hjem er aabent for alt, hvad der er kristeligt, men rigtignok endnu ogsaa for alt, hvad der kalder sig kristeligt. Næste Dag var Festen. Pastor F. Boisen i Skørpinge talte først om danskes Kærlighed til deres Konge, som han belagde med Eksempler af Fædrelandets Historie. Det er mærkeligt med denne Mand, den Forandring og Fremgang, der er sket med ham de sidste Par Aar; som han da selv erkender, var det øjensynligt Guds Styrelse, at han skulde blive endnu en Stund, hvor han var og hvor han har en vid Mark. Fra Forsamlingernes Formand og Afgud er han bleven deres besindige Leder og Dæmper, hvad jo Folk som Lars Møller og hans ikke huer, der mener i deres aandelige Hovmod at være rene aandelige, der intet Fædreland har her nede, mener, at den Kristendom, de kan trække ud af Biblen, er Guds Ord o.s.v. Efter Boisen talte Rørdam, og endelig holdt Grundtvig en mægtig Tale om Modersmaalet og dets Betydning for os; desuden blev forskellige Sange afsungne. Efter Festen var et „Zweckessen“, hvor flere Skaaler blev udbragte. Næste Nat laa vi atter paa Rønnebæksholm, hvor Grundtvig blev endnu et Par Dage, prædikede om Søndagen i Rønnebæk og tog om ad Nysø (Baron Stampe) hjem; jeg fulgte med Brødrene Boisen til Skørpinge Lørdag Morgen.

39. *Carl Koch:*

Der var en, som fortalte mig, at han havde set Grundtvig og Søren Kierkegaard spadsere sammen paa Østergade. Grundtvig skred frem, rolig og bred; Kierkegaard var, spillende urolig, snart paa den ene, snart paa den anden Side af sin Ledsager, alt sammen under livlig Samtale. Saa kom de til Porten, hvor Grundtvig skulde ind; han lettede lige paa Hatten; Kierkegaard bukkede dybt og tog Hatten af med stor Ærbødighed.

40. *H. Brun:*

Dengang (o: i 1848) nuværende Professor (Svend) Grundtvig ivrig og alvorlig rustede sig til frivillig at gaa i Kampen, kom der en af hans Bekjendte, en ung Nordmand, op til ham, og skjøndt de Begge kunde gjøre Løjer, var S. Gr. nu ikke oplagt til Saadant. Nordmanden kunde dog ikke dy sig, men siger: „Du, Svend, véd Du, at Folk i Byen nu ikke synger „den tappre Land-Soldat,“ men „den tappre Tin-Soldat.““ Det var nu en Skrøne af Nordmanden, men det kunde ikke S. Gr. vide, og da de kommer ind til Frokosten, hvor den Gamle var, siger han: „Du Fa'r! —n— fortæller, at nu synger Folk i Byen den tappre Tin-Soldat istedenfor Land-Soldat“¹⁾. „Det er Folkeaadens Ironi, min Søn,“ svarer den Gamles dybe Stemme. „Ironi“ betyder her Skjemt, og den Skjemt fandt Grundtvig højest træffende, da han altid syntes, at man, naturligvis „nødvendigt for Disciplinens Skyld“, behandler Krigskarle mere som døde Ting end som levende Mennesker. Om samme unge Nordmand siger S. Gr. til sin Fader: „Véd Du, at —n— gjør nu saa meget af Søren Kierkegaard?“ Den Gamle, som nu ikke tiltroede Nordmanden dengang synderlig Skjøn paa den Sag, siger blot lakonisk: „Herregud, gjør han det!“ i Vedkommendes Paahør.

41. *H. Brun:*

Jeg kom til Kjøbenhavn Lørdag før „Valg-Torsdagen“²⁾ med Valget paa Medlemmer af den „grundlovgivende Rigsdag“.

¹⁾ Omtalen af Sagen for den Gamle kom Nordmanden saa uventet, at han ikke i Øjeblikket kom sig til at sige, at han kun havde talt i Spøg. Den lille Fortælling har jeg fra Nordmanden selv i hans Manddoms-Alder. (Brun).

²⁾ Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling fandt Sted Torsdag den 5. Oktober 1848.

Søndagen, 15de efter Trinitatis (1. 10.), var jeg naturligvis i Var-tou. Allerede Højmesse-Psalmen: „Vor Konge signe Du, o Gud!“ af „Evangelisk-kristelig Psalmebog“ mældte, at Grundtvig vil i Præ-dikenen tage Hensyn til den vigtige Sag, som om „Valg-Torsdagen“ skulde afgjøres. Han begyndte med Ordene „Sørger ikke for den Dag imorgen!“ og udtalte, at det er velsignet, naar Herrens Aand, den Helligaand, lægger os, hans Disciple, disse Ord paa Hjerte. Thi ethvert alvorligt Menneske har naturlig en Bekymring for den ukjendte Fremtid, og der er jo ogsaa ofte netop en vis Dag i Frem-tiden, man især bekymres for, og om ikke andet, saa forestaar jo Døds-Dagen os alle. Og nu i denne Uge forestaar der en Dag, som alle danske Hjerter maa have Deltagelse for og ikke mindst hos danske Kristne, idet der skal vælges Mænd til at forsamles for at give Danmarks Rige en ny Grundlov, og danske Kristne har jo ogsaa den Grund til at føle Deltagelse for den vigtige Sag, at der i Grund-loven ogsaa skal indføres Bestemmelser om Menighedens Stilling i Riget. „Og jeg kan jo ikke dølgge det — sagde han omtrent — at de, som fører det store Ord iblandt os, de spør sædvanlig ikke alene ikke „efter Guds Rige og hans Retfærdighed“, men de spør ogsaa lidet eller intet om, hvad der timelig tækkes det danske Hjerte, saa jeg har været rent utrøstelig, naar jeg tænkte paa Valg-Dagen, indtil Herrens Aand la' mig det velsignet paa Hjerte: Sørger ikke for den Dag imorgen! sørg ikke Du for Torsdagen, Herren skal sørge! men husk paa, det er Herrens Dag idag, og læg Menigheden disse vel-signede Ord paa Hjerte: „Sørger ikke for den Dag imorgen!““ Han dvælede ved hvad han jo tit havde sagt, at det danske Folk er et Hjerte-Folk, og Hjertet er det, Gud ser paa, det er det, han vil ha' hos os allesammen. Og saa talte han om, med Hjertet at give sig den himmelske Fader i Vold, som ikke blot udvortes vil klæde os som Blomsten og føde os som Fuglen, men ogsaa indvortes klæ-der Blomsten og føder Fuglen med det evige Liv i Kristus Jesus, vor Herre.

Det er hvad der staar for mig fra om Formiddagen i Kirken, og ud paa Eftermiddagen vilde jeg hen og hilse paa ham, der han boede: i Vimmelskafte. Det var første Gang, jeg alene skulde gaa ind til Grundtvig, og man havde tildels sagt deroppe, at han ikke gjerne saa, at Folk afbrød ham i hans Arbejde, naar de ikke havde

noget Bestemt at tale med ham om. Men jeg gik afsted med samme Tanke, hvormed en gammel Trønderinde, der fik den bedste Modtagelse, havde gjæstet ham: „Hajn Grujndtvik e no dejn Måin, hajn è, holleds 'n tår imot Dæ.“¹⁾ Jeg ringte paa og bad saa Pigen mælde, at der var en norsk Kandidat, som vilde hilse paa ham, men at jeg intet bestemt Ærinde havde, saa jeg vilde ikke umage Præsten, hvis det ikke var belejligt. Straks efter kom Gr. selv ud, med det venligste Aasyn, og inde paa hans Værelse var der, ikke paa Professionens Vegne, men aabenbar som dansk-kristelig Ven, en Skomager, (gamle Mouritsen?) med hvem han talte om den forestaaende Rigsdag. Grundtvig saa ud og teede sig som En, der var bleven inderlig trøstet, inderlig let og glad, (han lo hjertelig godt imellem) efter at have været bedrøvet, ganske som Prækenen havde udtrykt det om Formiddagen. Da Skomageren var gaaet, fik jeg en Prøve paa hans ypperlige Hukommelse. Der var en gammel kristelig Kvinde tæt ved Kristiania — Kvækeren Eriksens Hustru og Hans Hauges Søster — som jeg tror i 1816 eller 17 havde besøgt Gr. og havt en meget alvorlig Samtale med ham. Hun bad mig hilse ham, om han kunde mindes hende, men jeg havde ikke før udtalt Navnet, før Gr. siger: „Lever *hun* endnu!“ Efter en Samtale om Wexels og om Hernhutter og Haugianere, der i Thordhjem syntes at forenes ligeoverfor Biskop Bugge, skjøndt de, som Gr. bemærkede, „dog ellers var forskjellige nok“, kom vi ind paa Folkehøjskole-Sagen. Vi har set, at Grundtvigs Tanke den Gang var: Oprettelsen straks af en storartet Folkehøjskole, hvorfra siden Oplysningen skulde udbrede sig over Landet, og at dette var hans Tanke med Hensyn til Norge ligesom med Hensyn til Danmark. Jeg mente nu, at det, for de lange Afstandes Skyld, ikke vilde gaa her i Norge, og han hørte mildt paa mine Indvendinger, men da jeg ogsaa sagde: „Vi har ikke Kræfter til at rejse en saadan Anstalt!“ da svarede han med et mildt Smil: „Men har I ikke Kræfter til at rejse én, saa har I ikke Kræfter til at rejse flere“. Det slog mig dog ikke, da jeg mente, at der vilde gøres større Krav til en saadan stor Anstalt for hele Riget, men jeg sagde ikke mere og Gr. fortalte nu, hvad jeg igjen har før fortalt, om hans Gang op til Kong Kristian paa Kongens sidste Fødselsdag og sluttede med: „Men saa døde

¹⁾ Grundtvig er nu den Mand, han er, hvordan han (saa) tager imod Dig. (Brun).

Kongen, og Ministeriet vilde have Amtskoler.“ Jeg spurgte ham derefter ud om „Dronningens Asylskole“, hvor hans Svigersøn Kand. P. O. Boisen, som jeg vilde besøge, var Lærer, og den Skole gav han det Vidnesbyrd: „Det vil fornøje Dem at komme der; der gaar ret livligt til“, og da han hørte, at jeg vilde gaa straks til Boisen i hans Bolig, siger han: „Boisen kommer hid iaften, vil De da ikke være saa god at gjøre Følge med tilbage.“ Det lod jeg mig ikke sige to Gange. Jeg kommer da op til Boisen, men træffer ham meget optaget af Skolens Regnskab, som han skulde have færdigt til Enkedronningen, saa jeg maatte sidde og vente en god Stund. Da kom ogsaa Fruen, dengang let paa Foden, og Vejen gik da atter ned til Vimmelskiftet, hvor nu Grundtvigs Eftermand, dengang Kandidat, C. J. Brandt og Kand. Th. Fenger var komne og hvor der, som overalt i Kjøbenhavn, hvad rimeligt kunde være, ogsaa var Tale om Valgene til Rigsdagen. Men da vi, efter en Tids Forløb, af Fruen var blevet indbudne til The og Smørrebrød i et indre Værelse og var komne tilbords, da blev der ogsaa talt om andet. Der var ogsaa en ung sørgeklædt Kvinde, som sad ved Bords-Enden ved Grundtvigs Side, og som han behandlede med megen Opmærksomhed, og Talen kom snart paa Kvinden i Almindelighed. Da fortalte Grundtvig, at sidst han var i England, kom han til i et Selskab efter Bordet at sidde hos en ung Kvinde, med hvem han kom i en fornøjelig Samtale, og da de havde siddet sammen længe, kommer Værten hen til dem og siger: Hvad kan I tale saa meget om? Da slog hun saa godlidende Øjnene op og svarede: Vi kan tale om alle Ting! og — vedblev Gr. — det er sandt: med Damerne kan man tale om alle Ting, men med Herrerne slet ikke, med dem kan man kun tale om det, som de har studeret paa og sat sig ind i med Kunst, men saa kommer det an paa at tage Tingen fra den rette Side, som er Hjertets og Smagens Side; disputere med Damer, det gaar ikke an; de tilegner sig ikke det, der bydes dem, paa den Maade, og det er jo saa med os alle, at det, vi skal blive lykkelige ved, det maa komme ind i Hjertet hos os, men Kvinden tilegner sig det altid ganske anderledes ligetil med Hjertet. Under hans Tale videre om Kvinden som Udtrykket for Menneske-Naturen, faldt engang hans Svigersøn ind med den Bemærkning, at „det klinger jo meget kjønt“; da vender Grundtvig sig straks til ham og svarer: „Ja, men det er ogsaa sandt“. Slige træffende Vendinger

var saa hyppige hos ham. Kvindens hjertelige Frihed ligeover for Mændenes Lyst til at rette paa hendes Natur hævdede han snildt men lagde med Alvor til, at tænker Nogen, at det, han sagde, gjaldt de udvortes Forhold, „da er det en Misforstaaelse, da er det en Misforstaaelse! for i det Udvortes kan sandelig Konerne godt rette sig efter deres Mænd“.

Udviklingen af Forholdet mellem Mand og Kvinde, med en jævn og livlig stundom lidt skjæmtende Overflade, men med Menneske-Livets Dybde kjendelig derunder, fortsatte han, uden at bruge Bibelsteder, ligetil henimod Fuldendelsen paa Jorden, da vi véd, at det er den kristelige Spaadom, at Menneskelivet i Menigheden skal have sit mest levende Udtryk i „Bruden“.

„Det er en Mand, som kan tale“, sagde hans Svigersøn til mig, da vi var staaet op fra Bordet, og jeg maatte og maa endnu i dette Øjeblik tænke: mon der ikke ogsaa skulde blive nedtegnet „Bord-Taler“ eller rettere Hjemmetaler fra Nordens Kirkehøvding, ligesom fra hans nærmeste kirkehistoriske Forgænger: Høvding i Saksland?

Efter Aftensmaden kom vi igjen ud i hans Studereværelse, hvor en af Gjæsterne keg bort i det opslaaede græske Testamente og spurgte, om det var . . . s Udgave? Gr.: „Nej Tak, til daglig Læsning bruger jeg altid Complutenseren“. Saa blev der Tale om Grundtekster og Haandskrifter og forskjellige Læsemaader og lidt om Bibeloversættelser, hvorom han sagde, at de gjængse Oversættelser lider stundom af en falsk Klarhed, og navnlig var det Tilfældet i Romer-Brevet, som han derfor ogsaa selv havde oversat i det mindste en Del af, og han vilde, at dunkle Steder skulde man ogsaa dunkelt oversætte, saa vinked man Andre til at gjøre det bedre. Ved Berøringen af „Læsemaaderne“ anførte han Efes: 5,9, hvor der i ét Haandskrift kan findes „Aandens Frugt“, og i et andet „Lysets Frugt i al Godhed“ o.s.v., og her udtalte han som sin Formodning, at der oprindeligt har staaet begge Dele, saa Stedet har hedt: „Aandens Frugt er Lys i al Godhed“ o.s.v., „for“ — lagde han til paa saa inderlig god en Maade, saa hjertelig og taknemmelig — „naar Herrens Aand er hos os, da faar vi Lys i alt det, som godt er.“ Saa kom man ind paa Kirke-Sagen i den nye Grundlov, og hvad Grundtvig derved var mest bange for, det var: at man deri skulde fastslaa Forpligtelse paa de symbolske Bøger som Vilkaar for at opnaa Præsteembedet. Det var nemlig umu-

ligt, at Alle, der vilde blive Præster, kunde ærlig sværge paa dem; „Kristendommen skal have arbejdet længe hos En, før han kan gjøre den augsburgske Konfession til sin Bekjendelse“. Han ansaa Faren for saa stor, at han agtede at vende Folkekirken Ryggen, hvis Rigsdagsmændene gik ind derpaa; „Gjør de det, da siger jeg Tak for mig“, kan jeg godt mindes, han sagde. Saa kasted han sig hen i Sofahjørnet og begyndte at tale om, at ogsaa i hans eget Levnetsløb havde Skinnet været mest til Hinder i hans kristelige Udvikling, det nemlig: at ville tvinge Livet ind i Former, som det endnu ikke var opvokset og udviklet til at passe ind i. „Jeg véd nok, jeg synes verdsligere paa mine gamle Dage, men jeg véd ogsaa, at naar vi lader alt Skinnet fare, da gaar det bedre med Arbejdet indeni os.“ Og saa talte han om, paa vort Trin at ville give Forholdene i Menigheden samme Skikkelse som i Apostel-Tiden, og udtalte blandt Andet følgende mærkelige Ord: „Om man bød mig en Liturgi, som man kunde overbevise mig om var fra Apostlene selv, da maatte jeg svare: Nej, den kan vi ikke bruge endnu; vi er ikke vokset op til den.“

Fruen lagde nu en Stund Beslag paa mig, saa jeg fik ikke ret høre Alt, hvad han senere talte om Grunden til, at Papisterne ikke meddelte Lægmand af Kalken eller hans Udtalelse om at meddele Nadveren til en Enkelt. Saameget hørte jeg dog med Hensyn til det Første, at han troede, det kom af, at da man, ved at bruge Vold og Magt, havde fyldt den saakaldte Kirke med Troende og Vantro om hverandre, og de Troende i Præsteskabet dog følte Trang til det aandelige og hjertelige Fællesskab, saa prøved de selv at skabe et Fællesskab paa denne ravgale Maade. Den Tanke, at Præsteskabet var de egentlig Aandelige, er naturligvis en Forudsætning for Vildfarelsen, men denne Forudsætning tror jeg neppe, han ved denne Lejlighed fandt det nødvendigt at fremholde. Med Hensyn til Nadveren meddelt til en Enkelt, roste han den gamle Skik, at kristne Paarørende eller andre kristne Venner ved Sognebudet kommuniserede med den Syge.

Jeg tror, det var straks, vi var kommet op fra Spisebordet, at han blev spurgt, hvad han mente om Forfatterinder. Dertil svarede han, at kommer de tidlig i Udviklingen hos et Folk, da „er det intet godt Tegn“, men kommer de først naar Udviklingen er vidt fremskreden, da „er det dem, som sætter Smag paa“, hvad der er udviklet. Det var nok i Flugt hermed, at han, da vi igjen kom ind i Studere-Værelset,

udtalte sig om, at det var en Misforstaaelse, naar man troede, at Skriften forbød al offentlig Tale af Kvinder under alle Omstændigheder. Han nævnte ved den Lejlighed ogsaa Spaadoms-Ordet: Eders Sønner og eders Døttre skulde profetere.

42. Sofus Høgsbro:

Såvidt jeg husker, var Svend (Grundtvig) hjemme om vinteren (1848—49), og jeg kom som sædvanlig meget til dem. Vi glædede os over våbenstilstandens opsigelse, men da budskabet om ulykken ved Eckernförde (5. 4. 1849) kom, harmedes Gr. over, at kommandør Paludan havde strøget flaget for Tyskerne; han kunde, som Hvitfeldt, have ladet skibet springe i luften med det. Da jeg dog fandt det forklarligt, at han vilde frelse mandskabet, blev Gr. så hæftig, at han, som med sin pibe gik bag stolene, hvorpå vi sad tilbords, kom hen bag mig og i sin iver bevægede armen med piben så stærkt, at han var lige ved at slå mig på kinden med spidsen af røret. I det hele var mine anskuelser om krigsførelsen og de diplomatiske forhandlinger ofte temmelig afvigende fra hans, medens min moder glædede sig over stykkerne, hun læste i „Danskeren“ hver uge. Imidlertid vidste jeg jo, at en ordstrid med ham ikke vilde føre til noget, og i regelen indskrænkede jeg mig derfor til at fremsætte tvivl og æske nærmere forklaringer af ham, og dertil var han altid villig. Også med hensyn til naturlæren var vi meget uenige. Gr. holdt på bibelens ord, om at solen bevægede sig om jorden (Josvas ord: „Sol stat stille i Gibeons dal“) og beråbte sig på Tycho Brahe og nogle i de år udgivne småskrifter af Aschlund (såvidt jeg husker navnet).

Engang da jeg ved bordet fortalte, at jordens indre, efter de nyere naturforskeres meninger, var en smeltet flydende masse, og at den faste jordskorpe i forhold hertil med alle dens bjerge og dale ikke var tykkere end en rynket skal på et æble, afviste han denne tale med en noget spottende henvisning til, at vi hellere måtte holde os til den ret, vi skulde spise. For naturvidenskaberne havde han i det hele ingen agtelse. Åndslivet var ham alt. Da Worsaae (*i 1844*) havde påvist, at Finn Magnussens runeindskrift paa Klippen i Blekinge kun var et spil af naturkræfter, vilde han ikke slippe glæden over runernes betydning for oldtidshistorien og var vis på, at Finn Magnussen nok vilde få oprejsning af en senere forsker.

43. *Alvilda Andersen:*

Jeg mindes Grundlovsdagen, selve Dagen altsaa, da Grundloven blev givet, den femte Juni (1849); jeg var i Frederiksberg Have sammen med mine Forældre. Det var det yndigste Vejr, og foran Slottet var der samlet en umaadelig Masse Mennesker; der var Møde. Vi hørte Grundtvig tale; jeg husker endnu de Ord, han sagde til Begyndelsen: „Her kommer jeg,“ sagde han, „jeg kommer sidst, ligesom det tynde Øl, men tyndt Øl er bedre end tør Tap . . .“ Ja, saadan begyndte han.

44. *Christen Kold (Besøget hos Grundtvig 1850):*

Der havde været en Deel saakaldte Grundtvigianere samlede i Kjøbenhavn, for at raadslaae om, hvad der skulde gøres for at faae oplyst den danske Bondestand, saa at den kunde benytte den borgerlige Frihed, der var bleven givet, og Aanden havde vel dengang ogsaa sine Fingre med i Spillet, thi da man var bleven enige om, at der skulde gøres Noget, og der blev spurgt, hvilken Mand de vel skulde tage til at udføre denne Virksomhed, svarede Ludvig Christian Müller: jeg veed ingen anden end Kold, og de fandt Alle, at det ogsaa var den rette Mand. Det var høist mærkværdig, thi jeg var ikke meget skikket dertil dengang, nu er jeg meget bedre skikket dertil, skjøndt jeg ikke er nær fuldkommen endnu. De skrev mig saa til, at jeg skulde komme over til dem og raadslaae med dem om, hvad der kunde gøres for Folkeoplysningen; de meente, at jeg kunde reise omkring i Jylland og virke paa de unge Skolelærere der, for at der kunde blive indført en bedre Underviisning, men jeg svarede, at jeg vidste allerede, hvad jeg vilde gøre, jeg vilde oprette en saakaldet høiere Bondeskole, hvortil de svarede mig, at i saa Fald kunde jeg gøre Regning paa deres Understøttelse. Det var en mærkværdig Dag for mig, da jeg fik denne Skrivelse. Imidlertid gik der over et Aar hen, hvori jeg ingen Understøttelse havde nødig, thi jeg skulde først gøre mine Forberedelser; jeg skulde være hos Birkedal i et Aar, for at prøve, hvorvidt de fire Elever, jeg havde, kunde blive beaandede, og om jeg i det Hele taget kunde beaande Ungdommen i den Alder, i hvilken jeg nu tænkte paa at undervise dem. Da dette Aar var hengaaet, var jeg bleven svag i Troen, det er underligt nok, det er jeg altid blevet, lige kort førend

jeg skulde til at begynde en Virksomhed, og det bliver jeg ogsaa, naar jeg skal op og tale. Jeg bad Vor Herre, at han dog ikke vilde føre mig ind i Noget, som jeg mulig ikke kunde føre igjennem, men saa kom der et bestemt Bud, at nu eller aldrig skulde det være. Jeg kunde ikke faae Sind til at sige ja til, at det aldrig skulde skee, og altsaa maatte jeg sige: saa skal det være nu.

Det Huus, jeg før omtalte, var imidlertid blevet solgt, og atter blevet ledigt. Jeg gik op til Manden, som havde det at sælge, og spurgte om han vilde vente i 8 Dage, medens jeg reiste til Kjøbenhavn, thi jeg turde ikke kjøbe det, førend jeg havde faaet at vide, om jeg kunde faae nogen Understøttelse derovre, og han lovede mig da at vente 8 Dage. Derpaa marscherede jeg den næste Dags Morgen afsted til Kjøbenhavn, og gik hele Veien. Da jeg kom til Byen, gik jeg op til Algreen, som dengang var paa Regentsen, jeg boede hos ham, og laae om Natten paa hans Sopha. Det var imidlertid kun en daarlig Trøst, jeg fik af ham, thi han svarede mig: hvor vil du hen, Grundtvigianerne er ikke den Slags Folk, der huske iaar hvad de besluttede ifjor, de har ganske andre Ideer nu, og det bliver vist ikke til noget, men jeg skal følge med dig til Grundtvig. Da vi kom op til ham, stod han og røg sin Pibe, og lagde sin Arm paa Kakkelovnen. Det er Kold fra Fyen, sagde Algreen. Aa, sagde Grundtvig, er det det! og vi ragede da strax uklar. Jeg vilde have mine Fyre i Skole, naar de var nylig konfirmerede, i en Alder af 14, 15, 16 Aar, men Grundtvig sagde: det duer ikke før de bliver 18 Aar. Jeg kan godt huske, at jeg sagde: Grundtvig kan ikke vide, hvorledes Bønderne er derhjemme, thi naar de er 18 Aar, har de allerede begyndt at lege Kjæreste, ryge Tobak, gjøre Pibe- og Uhrhandeler, og saa kan vi ikke faae dem beaandede. Jo, svarede Grundtvig, det kan vi nok. Nei, sagde jeg, som jeg har opfattet Forholdet, er min Mening den eneste rigtige. Jeg har altid været vis i min Sag, ogsaa naar jeg tog feil. Imidlertid sørgede Vor Herre for, at vi fik Folk baade over og under 18 Aar at undervise, og jeg gjorde da strax den Erfaring, at dem der var 18 Aar og derover, kunde vi udrette noget med, medens vi Intet kunde udrette med dem, der var under 18 Aar. Striden mellem Grundtvig og mig blev dog bilagt, men paa den Maade, at Grundtvig gav efter, og ellers var der heller ikke bleven noget af det Hele, thi jeg havde ikke givet efter. Derpaa rykkede jeg frem med mit Ærinde, nemlig at jeg nu skulde have den Understøttelse, der var lovet mig. Ja, sagde Algreen, hvad

skal vi gøre derved, hvordan skal det gaae, thi Grundtvig veed selv, at der Ingenting er i Kassen. Jo, sagde Grundtvig, det kommer nok. Derpaa spurgte han mig, hvormegen Understøttelse jeg da meente, at jeg skulde have. Jeg har selv 500 Rd., sagde jeg, naar jeg faaer 600 Rd. til — men det skal være til Gave, thi jeg tør ikke love at betale dem tilbage — saa har jeg 1100 Rd., og dermed skal jeg komme ud af det. Ja, svarede Grundtvig, 600 Rd. og 500 Rd. er 1100 Rd., men hvad vil De kunne gjøre med dem? Ja, naar det ikke kan gjøres med lidt, svarede jeg, saa kan det heller ikke gjøres med meget, men det kan ikke gjøres med slet intet. Derpaa sagde Grundtvig til mig: gaae hjem og sæt en Begjæring op til skikkelige Folk, hvori De beder dem om at understøtte Dem i dette Foretagende, og bring den op til mig, saa skal jeg underskrive den først, og saa skal vi see, hvad mit Navn kan batte! jeg kan huske det som om det var skeet igaar. Da vi kom udenfor, greb Algreen mig i Frakken og sagde: Du er en Lykens Yndling, nu er din Sag vunden, naar Grundtvig tager sig saaledes af den, saa er den sikker. De 600 Rd. blev ogsaa samlede, Grundtvig gav selv 50 Rd., Fru Toft 100 Rd. og vor gode Ven gamle Gøricke, som jeg talte med igaar, 50 Rd.

45. H. Brun:

Det var dette Aar (o: 1851), Grundtvig ogsaa mod Høsten havde Besøg af den unge norske Oplysningsmand *Ole Vig*, der først gik til ham en Dag, men blev saa budt tilbage til Middag en anden Dag. Blandt de Sager, der taltes om ved Bordet, var ogsaa Maal-Sagen, hvorved Grundtvig lidt tvivlende spurgte, om Folket i Fjeldbyggerne: „Men forstaar de *virkelig* ikke det almindelige Bogsprog?“ hvorpaa *Vig* ikke bestemt kunde svare, men da en Tilstedeværende angreb Nydannelsen af et norsk Skriftsprog som Prøve paa en næsten ren Galsskab, da spurgte Grundtvig blot: „Hvorfor det?“ skjøndt han visselig *ikke* troede det kunde ske til Gavn uden Betingelser, som ikke var tilstede.

46. O. Arvesen:

Vi nordmænd som var med paa toget (o: *Uppsalatoget i 1856*), blev paa tilbageveien indbudt til Kjøbenhavn, og her var det at jeg første gang saa og hørte Grundtvig, paa den store studenterfest som kjøben-

havnerne holdt for os i „Tivoli“. Dette var i de sidste dage av juni. Vi hadde netop samme dag været til stor middag hos Kong Frederik den syvende ute ved Eremitagen i Dyrehaven. Denne storartede fest blev holdt ute paa den aapne mark, hvor de hestekoformede bord i stor mangfoldighet var anbragt for den talrike skare, og hvor det hele gik for sig med liv og begeistring, men som heller ikke løp av uten en del sammenstøt av patriotiske strømninger. Jeg kunde ha lyst til at beskrive disse litt nærmere, men paa en enkelt episode nær, hvorom senere, maa jeg la dette fare ved denne leilighet. Det er jo om Grundtvig og ikke om Uppsalatoget jeg skriver.

Som sagt, vi var om aftenen indbudt til festen paa „Tivoli“. Foruten den store skare av danske studerende var ogsaa flere av Kjøbenhavns stormænd møtt frem og blandt disse *Grundtvig*. Han var dengang 73 aar. Ingen skulde imidlertid kunne tro han var saa gammel, rask og rørig som denne bredbyggede skikkelse gik om iblandt os og talte snart med en og snart med en anden av nordmændene. Han hadde jo 5 aar iforveien for første og sidste gang besøkt Norge paa studentertoget 1851, og der frydet sig ved at se baade enkelte av de steder han som Nordens historiker saa tidt hadde drømt om, og samtidig se det folk hvis sagaer han satte høiest av alle — mindst likesaa høit endog som grækernes, der som bekjendt var hans avgjorte yndlingsfolk. Det norske folks stridbare og storslagne livsførelse hadde han gjennom aarrækker baade studert og beskrevet. Grundtvig var som bekjendt en av de kyndigste mænd i Nordens oldtid i de dage. Selv vort folks store videnskapsmand paa historiens omraade, P. A. Munch, gav ham under en heftig videnskabelig kamp om Beovulfs drapa den attest, at der blandt Nordens oldkyndige „neppe var mange som var værdige til at løse Grundtvigs skorem“.

Da Grundtvig besteg talerstolen i Tivolihaven, blev han mottat med den største jubel. Jeg mindes at mænd som Welhaven, Monrad, A. Munch og en hel del ældre nordmænd som hadde været med paa Uppsalatoget, flokket sig tæt ind under talerstolen. Grundtvigs taler — jeg erindrer han holdt to — var som altid korte, jevne og rolige. Jeg husker nu bare et par punkter av dem. Han begyndte med at fortælle, at som hans minder fra Norgesbesøket hadde været ham en stor glæde, saa hadde han i disse dage paany faat en glæde deroppe fra ved at læse Ivar Aasens netop utkomne „norske ordsprog“. Det

var ham altid en stor fornøielse at læse et folks ordsprogsamlinger, ti disse avmaler, næst folkenes myter, klarest av alt folkets karakter. Dets gjennom slegtene lutrede erfaringer. Dets længsler og forhaabninger avspeiler sig dypest i dets myter og klarest i dets ordsprog. Efter at ha gjort en del træffende bemerkninger om disse oplysningskilders betydning for et folk, fortsatte og avsluttet han med en sammenligning mellem Aasens norske samling og de danske; han hadde fundet en mængde likheter, men ogsaa en del forskjelligheter, det sidste dog særlig i formen. Naar saaledes vi danske siger: „Som man raaber i Skoven, faar man Svar“, saa heter det i Norge: „Som man roper i fjeldet, faar man svar til.“ Nu vilde han da ønske, baade paa sine egne og paa Danmarks og hele Nordens vegne, at de mange unge som var kommet herved, maatte faa et like saa godt og deilig svar fra de danske bøkeskoger, som de danske for nylig fik fra de norske fjeld.

Til talen sluttet sig saa en stemningsfuld foraarssang som han hadde skrevet til ungdomsfesten. Han sammenligner heri hver av de 3 lands ungdom med en rosenhave, som hver især vil bringe sit til glæde for den fælles folkestamme. Sangen slutter med verset:

„Høinordens rosengaard,
jo tiere du seiler, des fastere du staar,
des rikere blir rosens flor,
des mere liflig dufter den søtt i gamle Nord“.

— — Ute ved tivolifesten indtraf saa en anden episode, som paa sin vis var illustrerende, skjønt den var saa kort at den nærmest hører hjemme blandt øiebliks-fotografene. Efter Grundtvigs tale for Norge optraadte den i de dage meget bekjendte Volrath Vogt med en tale for — ja jeg husker ikke hvad, men jeg tror det var for godt samliv i Norden eller noget slikt. Denne samme Vogt var en stor, velbygget mand, en ekte norsk karl, men paa sin vis litt ekstraordinær, om ikke netop i samme stil som min bordkamerat Schulze, saa dog saadan at han straks ved sin fremtræden maatte vække opmerksomhet hos dem som ikkje kjendte ham. Han traadte altid litt barskt og stormodig frem, saa de som ikke kjendte hans gode hjertelag maatte faa indtryk av at han var en kampens mand, som vilde op

og stride. Dertil hadde han en vældig røst og en art flommende vel-talenhet, som især naar han optraadte offentlig, gav indtryk av en fossedur med brak og larm. Saadan ogsaa denne gang. Vi som „kunde ham“, visste jo at han mente det bare godt, ti han var jo en hædersmand fra isse til fotsaale, men alle de andre hundreder av tilhørere forstod aabenbart ikke hvad der stod paa. Jeg mindes han begyndte med en skildring av de norske fjeld og hvor golde og nøkne, skræmmende og stridbare de stod der og varskodde alle fremmede som kom seilende ind imellem dem. — Grundtvig, som sammen med de øvrige honoratiores sat ved siden av talerstolens brede teppe, reiste sig straks i begyndelsen for at lytte til hvad denne staute nordmand hadde at si, men saa snart det forekom at det begyndte at brygge op til kauptummel, forsvandt han øieblikkelig bak teppet. At han fremdeles hørte paa kunde man dog merke, ti saa snart taleren var blit roligere og begyndte at skildre at bag disse fjeld og skræmmende tinder og fjeldtopper findes der frugtbare marker, løvklædde lier og blomstersmykkede kirkestille dale, og som med naturen saa og med folket som bor der, — det kan se barskt og haardt ud, men kommer du det nærmere ind paa livet, kan du finde baade hjertelag og varme — under disse ord sprang Grundtvig atter frem og ropte: „Hør, hør, det er sandt hvert ord han siger!“ — Atter her det samme som i ordsproget: „Som man raaber i Skoven, faar man Svar.“

— — —

Grundtvig fik jeg i disse dage baade høre og samtale med. En god gammel ven av ham, handskemaker Larsen, fulgte mig ut til ham lørdag formiddag. Jeg var til at begynde med litt ængstelig overfor den store, berømte mand, men jeg kureres snart for angsten. Grundtvig bød mig straks en stol og begyndte saa at spørre om forskjellige forhold i Norge, særlig om Lammers-feiden, som netop den gang stod paa sit høiste, samt om den Gisle Johnsonske voldsomme strid mot Wexels, som da var begyndt. De bemerkninger han gjorde om disse ting var slaaende, og den beskrivelse han gav av pietismen, som paa den tid var begyndt i vort land, gav mig forstaaelse av at han kjendte denne aandsretning meget bedre end jeg. Han bemerket blandt andet: „Hvor pietismen faar raaderum, kuer den baade folkelivet og den utvikling i folket som overalt maa være grundlaget for kristen-

dommens arbeide; den gjør kristendommen umenneskelig og derved umulig.“

Jeg hadde i adskillig tid hat og fik senere endnu mere den bedste anledning baade fra kjendskapet i min egen fædrenebygd og et par aar senere i selve hovedstaden og viden om i landet til at gjøre erfaringer, som fuldt ut bekræftet sandheten av disse bemerkninger.

Dagen efter besøkte jeg Vartov kirke, eller om man vil Vartov „kællingehospital“, en stor rød murstensbygning i hvis underste etage kirken ligger. Om den skal kaldes kirke eller bare forsamlingssal er ikke godt a si. Det var en meget stor gammeldags stue med et vældig slagur borte paa bakvæggen. Selve anstalten var et slags hjem for gamle „kællinger“; jeg tror det officielt kaldtes „Helligaands Hospital“. Dette var den eneste kirke Grundtvig langt om længe blev be-naadet med, og den beholdt han til sin dødsdag. Dette embede var vistnok det mindste man kunde finde til ham (aarslønnen var kun 800 riksdaler — 1600 kroner). Man vilde imidlertid ta meget feil, hvis man trodde at disse gamle koner var hans eneste menighet. Der var rigtignok mange av dem, men der møtte i regelen kun faa frem ved hans prækener, og de som møtte sat da gjerne oppe paa et galleri og smaaskjændtes ret som det var, snart om pladsen, snart om private mellemværender. Selve Salen var derimot proppende fuld av tilhørere utenfra, mænd og kvinder av alle folkeklasser, like fra enkedronning Caroline Amalie, som i alle disse aar like til sin død var en ynder av Grundtvigs forkyndelse, og ned til haandverkere og smaafolk. Prester, professorer og fremragende politikere saaes som regel blandt den store tilhørerskare. Mange nordmænd og svensker møtte ogsaa frem; de vilde jo høre denne merkelige mand.

Grundtvigs prækener var altid korte, ialfald nu paa hans gamle dage; de varte sjelden over halvtimen, men de var samtidig klare og bestemte. Trods den ro hvormed de blev holdt, var der en ild og glød i indholdet som umulig kunde andet end gripe tilhørerne. Hertil kom saa Vartovs berømte salmesang. Det var den mest levende og fuldtonende kirkesang jeg nogensinde har hørt. Bjørnson, som i de dage meget ofte opholdt sig i Kjøbenhavn og da stadig besøkte Vartov kirke, uttalte oftere at „den salmesang er sterkere end nogen mission“. — Som regel var det Grundtvigs egne eller av ham omarbei-

dede salmer som blev sunget, og i hans salmer er der jo som alle kyndige vet et indhold, en kraft og poetisk fylde og høihet som i faa andre salmedigteres siden kirkens tidligste tider. Deri har selv hans motstandere været enige.

47. H. Brun:

Der var naturligvis ogsaa *denne* Gang (o: i 1857) dem, der misbilligede Forlovelsen ¹⁾, og der var dem, der spottede dermed. — En ung Kone af Grundtvigs Bekjendtskab kom, da hun havde faaet Tiddenden, fortæller man, grædende op til ham og spørger, om det er sandt, han skulde gifte sig? Jo, det var det — og han spurgte hende, hvad der var ved den Sag, som gjorde hende saa ondt? Jo, hun kunde ikke skjønde andet, end at naar han gjorde det Skridt, da maatte han staa med den ene Fod i Himlen og med den anden paa Jorden. „Jeg staa naturligvis med *begge Ben* paa *Jorden*“, svarede Grundtvig og talte saa mildt med hende om Sagen, at hun nok allerede da blev beroliget, og maatte siden ogsaa være med at rose den nye Kone i Huset.

48. Morten Eskesen:

(Paa *Marielyst Højskole underviste jeg i vinteren 1857—58 i*) Kjæmpeviserne og Jordkundskaben; men Regneundervisningen, som jeg troede Tang bædre kunde tage end mig, navnlig naar der var Tale om at undervise voxne Mennesker, skubbede jeg fra mig, hvilket jeg havde Ondt af siden, da Brandt saa skulde have den at trækkes med; men jeg havde min store Glæde af, saa vidt muligt, at være til Stede i Brandts Timer, især naar han, støttende sig til Krønike-Rim, underviste i Verdens Historie. Men Grundtvig var dog Grundtvig, og naar han kom, da gav det noget af sig. Svendene sad omkring et aflangt rundt Bord, og Grundtvig stillede sig ved den nederste spidse Ende, hvor han, fattende med Hænderne om Bordkanten, stod og talte jævnt og dog saa dybt om Menneskelivets Løndomme, idet han meget klædte sin Tale i det gamle nordiske Billedsprog. Enkelte Ting bed sig især fast hos mig. Saaledes:

¹⁾ Gr. s Forlovelse med sin kommende tredje Hustru Asta Reedtz, født Komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs.

„Menneskehjærtet er det vidunderligste, Gud har skabt; thi det er saa lidet, at det kan rummes i et Menneskebryst og dog saa stort, at det kan rumme hele Himlen, hele Helvede og sædvanlig noget af bægge!“

„Der er en Kamp, som opstaar af Misforstaaelse, som den mellem Aser og Vaner, og den maa ende med Forlig'; men der er ogsaa en Kamp, som kun kan ophøre, naar den ene af de stridende tilintetgjøres. Saaledes er det med Kampen mellem Sandhed og Løgn (Tor og Midgaardsormen), Liv og Død (Odin og Fenris), Lys og Mørke (Frejr og Surt).“

„Bøgerne er at ligne ved Mimers Hoved, der naar Aanden opliver dem, kan bringe Tidender fra Dødnigeriget.“

„Den uoplyste Troskyldighed er som den blinde Høder, og kan let komme afsted som han, da Loke lagde ham Misteltenen i Haand.“

„Dannet er den, der kan tænke, hvad han føler, sige, hvad han tænker, og ved, hvad hans Mund siger.“ — —

— — — — —

Paa Højskolen havde vi tidt Gjæster og stundom høje Gjæster. Af saadanne mindes jeg især Enkedronning Karoline Amalie, Gehejme-raadinde Hall, Biskop D. G. Monrad og Biskop P. C. Kierkegaard. Enkedronningen kom en Dag sammen med Grundtvig, og idet Døren gik op, hørte jeg hende sige: „Vi har kun set saa lidt af det endnu!“ „Ja, Deres Majestæt,“ sagde Grundtvig, „vi har dog set noget; men vore Børn skal se mere.“ „Ja, men vi vilde gjerne se noget mere.“ Brandt talte samme Dag om Island, og Grundtvig oplæste selv Krønikerimet: „Isklædt med Ild i Barmen“, og det, saa det havde Klæm.

49. Peter Rørdam:

I Onsdags (30. 3. 1859) var alle vi Præster, som ere vante til at komme hos Dronningen (o: *Enkedronning Caroline Amalie*), der til stort Selskab, Martensen og Rasmus Nielsen med. Men Modsætningerne vare saa store, at der ingen almindelig Samtale fandt Sted; hver talte med sin Nabo, og det gik stille af, lige til Slutningen, da Grundtvig og Rasmus Nielsen røg sammen angaaende Mathematikken, som R. N. meente var af stor Nytte med Hensyn til „det Evige“,

hvortil Grundtvig først bemærkede: Ja, De mener vel „det Uendelige“; og da R. N. nu svarer: „Ja, det Uendelige!“ siger Grundtvig: „Jeg kunde nok vide, De meente det Uendelige, det Øde og Tomme; for man kan nok slutte fra Nul til Nul, men man kan ei slutte fra det mindre til det Større, uden der i det Mindre, man gaer ud fra, er noget, hvori det Mindre ligner det Større.“ R. N. blev bleg; men Martensen løe, saa det klukkede i ham.

50. *O. Arvesen:*

En Dag (i 1859) traf vi (∴ *stud. theol. Herman Anker og stud. theol. O. A.*) de to førømtalte norske prester (∴ *Pastor Faye og Provst Dietrichson*), som hadde været i frokost ute hos Grundtvig; den ene av dem, den gamle stiltfarende *Faye*, kom da hen til mig og fortalte mig litt fra denne sammenkomst. De hadde begge hat megen fornøielse av at tale med den „gamle“, men tilføiet F.: i det hus er nok ordet frit, saa det forslaar, den gamle og begge hans sønner var under frokosten kommet i en heftig debat om *troesfrihet* — de hadde nemlig hat en samtale om den. Sønnene (professorerne *Sven og Johan Grundtvig*) protesterte heftig mot sin far, „der maa jo dog nogen tvang til, far, for hvordan skulde det ellers gaa? Hvert menneske kunde jo da tro, hvad de selv vilde“. Da blev den gamle heftig: „Du har ikke begrep om tro min søn, hvis du mener noget menneske kan tvinges til den!“ „Jeg blev næsten bange der jeg sat,“ sa Faye, „og jeg maatte tænke paa den gamle vikingetid, for da var det jo ikke sjelden, at far og sønner bekjæmpet hinanden.“ De debatterte en lang stund om dette, men det hadde visst ingen indflydelse paa det gode forhold forresten. „Den gamle har vænt sig til at si sin mening, og han har sikkert ogsaa oplært sine sønner til at sige sin.“

51. *Ernst Trier:*

I Efteraaret 1859 kom jeg efter Indbydelse fra Fru Grundtvig første Gang i Grundtvigs Hus. Jeg traf ham i hans Bopæl paa gamle Kongevej i det store Bogværrelse ud mod Haven, med Fløjdøre til denne. Hvad der straks i denne faldt én i Øjnene, var de mange Boghylder fra Gulv til Loft langs med alle Vægge og paa begge Sider af Sofaen helt ud paa Gulvet med Bøger til begge Sider. Foran Sofaen

stod et stort Bord, atter derpaa saa man Stabler af Bøger. Ved Vin-duet sad den gamle selv med sit lille Bord helt tildækket af Bøger og Papirer foran sig. Aldrig vil man, naar man har mødtes med ham, glemme det Indtryk, hans mægtige Personlighed gjorde paa én; der var noget stort, i Sandhed højærværdigt udbredt over hans Skikkelse; men det var i al Fald i hans Oldinge-Alder parret med noget sjælden mildt og venligt. Jeg havde faaet at vide, at han aldrig af sig selv indlod sig i en Samtale med dem, der besøgte ham, saa den kom kun i Gang, naar den besøgende selv havde Spørgsmaal at føre frem for ham, og godt var det for mig, at jeg i Forvejen havde faaet dette at vide, thi det viste sig ganske rigtigt: venligt tog han imod mig og bød mig Plads over for sig, men ikke et Ord havde han ellers til Indledning af Samtalen. Men da jeg nu var beredt derpaa, havde jeg i Forvejen sørget for at have mine Spørgsmaal paa rede Haand om de Ting, hvorom jeg gjerne vilde ønske at kjende hans Mening, og nu kom jeg da frem med det ene af disse efter det andet. Men det lod ikke til, at han brød sig stort om disse. Han svarede vel mildt, men dog kun med et ja eller nej eller — saa—h — eller lignende, og da jeg efter en halv Times Tid mærkede, at Forraadet af mine Spørgsmaal snart var opbrugt, begyndte jeg at blive flov og kjed af det, ved Tanken om snart at maatte bryde op, uden at have faaet noget ud af mit Besøg. Da véd jeg ikke, hvorledes det gik til, at jeg kom til at nævne Latinskolen, og hvor harmfuld jeg var over den Undervisning, der var bleven os budt dér; han begyndte med det samme at blive lutter Øre; nu tog *han* Ordet og blev ved i $2\frac{1}{2}$ Time. (I Løbet af den Tid kom hans Hustru og bød os ind til Kaffe bordet; dér fortsatte han Samtalen; bagefter bød han mig atter ind i sit Bogværelse og blev ved). Da var det væsenlig kun ham, der førte Ordet; han fremstillede mig Modsætningen mellem Latinskolens Undervisning og den, han yndede; og han viste mig sit Syn paa ægte god Oplysning. Ikke kan jeg beskrive, hvor jeg var forbavset og hehrykt over den Rigdom i Talen, der her vældede frem, den Klarhed, han gav mig over Sagen, den Sikkerhed i Overbevisningen, der gav sig til Kjende, det store, der her havde mødt mig.

Saaledes gik det mig ofte senere, thi fra den Tid kom jeg ikke sjælden til ham; var der Spørgsmaal, hvorover jeg havde ondt ved at faa Klarhed, tyede jeg altid til ham. Har jeg lært meget ved hans Præ-

diken og hans Skrift, synes jeg dog at have faaet endnu mere ved Samtaler med ham; da faldt Ordene saa underlig jævnt fra hans Mund, og mærkelig taalmodig kunde han høre paa ens Spørgsmaal og hjælpe én til Rette. Da den Tid nærmede sig, da jeg skulde tage min theologiske Embedseksamen, tilbød han at ville gienemgaa det, jeg havde havt for hos min theologiske Manuductor, Tid til anden bagefter for mig. Hvilke rige Aftener kom jeg ikke derved til at tilbringe hos ham! Her, hvor jeg jo umulig kan faa Lejlighed til at fortælle om disse i det hele, skal jeg blot meddele ét Træk fra en enkelt. Han var den Aften ikke rask, men vilde dog, at jeg skulde komme ind til ham; med lukkede Øjne sad han i Sofahjørnet, da jeg kom, og blev ved at sidde saaledes. Jeg begyndte omtrent som saa: „Siden jeg sidste Gang var hos Dem, har jeg i Dogmatiken læst Afsnittet om Synden.“ „Saa, har De det,“ var alt, hvad han svarede, og nu sad vi en Stund tavse. Til sidst fortsatte jeg med at bemærke, at der var meget deri, jeg ikke kunde forstaa. Da lukkede han endelig Øjnene op og sagde: „Ja, det vil jeg gjerne tro, men har De Lyst til at gaa ned paa Bunden af Helvede, vil jeg lade Dem vide, at jeg har ikke Lyst at følge med.“ Ved dette Svar kom jeg til at le. „Hvad ler De ad?“ spurgte han. Dertil svarede jeg, at han vel nok vidste det, at ikke vilde jeg til Bunden af Helvede, og ikke ønskede jeg at have ham med. Men da blev han ivrig, rejste sig helt overende og nu tog han fat: „Jo, jo,“ — sagde han — „det bliver Følgen af det, om vi følger alle *de* lærde, der ville undersøge Syndens og det Ondes Oprindelse“ — og nu udviklede han for mig, hvorledes vi Mennesker aldrig kan vide Besked om noget, der ligger udenfor vor *Erfarings* Omraade, saa skulde vi nu, da Synden er kommen til os gennem Djævelen, virkelig vide noget om, hvorledes det Onde oprinder, maatte vi have Del i denne, den Ondes Erfaring. Det løb mig ligesom koldt ned ad Ryggen, da han skildrede for mig det forfærdelige, der er i selve den Slags Undersøgelser, og til sidst udrød han: „Gud bevare os dog derfra!“ Han gienemgik saa for mig, hvad vi af den hellige Skrift kan lære om, hvorledes Synden er kommen frem mellem *Mennesker* og Forførelsen ved Djævelen.

Det var altid om Eftermiddagen, jeg havde disse Samtaler med ham; i Almindelighed blev jeg da til Aftensmaaltidet derefter, hvor han næsten altid var spøgefuld, mageløs spillende vittig og rig paa en

Mængde Indfald og Fortællinger, som han ubeskrivelig morsomt kom frem med. Men gik vi saa efter Aftensmaaltidet atter ind i hans Bognærværelse, var det underligt at lægge Mærke til den *dybe Alvor*, der næsten altid da var udbredt over ham som Vidnesbyrd om Grundpræget hos ham. Mærkeligt var det, hvor han saadan gennem en lang Aften kunde holde ud, og vedblive at være frisk og livlig i Fremstilling. Jeg mindes en Aften efter saadan en lang Samtale, da Klokken allerede var over 10, og jeg med Hatten i Haanden stod hos ham for at sige ham Godnat, at jeg rent lejlighedsvis lod falde et lille Ord om, at hans Prædikener var svære at forstaa; da kastede han sig paa ny med Iver og Ild ind i Samtalen; han paastod, jeg tog fejl; men jeg blev ved min Paastand og fremførte til sidst for at støtte denne, at der ofte krævedes mange Forudsætninger til Forstaaelsen af hans Prædikener. „Nej“ — sagde han da til sidst, „jeg kræver kun *én* Forudsætning, det er Troen, men naturligvis *Kristen-Troen*, der har sin Ejendommelighed deri, at den tror paa *Herren*, ikke alene som han har været for 1800 Aar siden, eller som han en Gang vil komme, hvad ogsaa Jøderne tror, men som han *er*, nærværende midt imellem os, og os saa nær som Ordet i vor Mund og vort Hjærte.“

Det var imidlertid ikke alene saaledes, som jeg hidtil har fortalt, ved Samtaler, naar vi var ene to, at jeg modtog Undervisning af ham i hans Hjem. Jeg skulde senere komme til at være der i en større Kreds og til sidst i en stor. Derom kan jeg meddele følgende. I Sommeren 1860 havde jeg paa Opfordring af Normændene Olaf Arvesen og Herman Anker talt med ham, om han ikke i Løbet af Efteraaret og Vinteren vilde holde kirke-historiske Foredrag. Da sagde han bestemt nej med den Bemærkning, at dertil savnede han nu to Ting: Lethed og Hukommelse. Da imidlertid de nævnte Normænd om Efteraaret kom hertil, og en Aften samledes med nogle andre unge Theologer, opkom der en Trætte imellem os om Præstevielsen; vi blev til sidst enige om, at tage Grundtvig til Voldgiftsmand, og gik derfor en Aften kort efter samlede ud til ham. Han klarede nu Spørgsmaalet udmærket for os; vi tilbragte en herlig Aften hos ham, og var nok saa glade over, at han tilbød os næste Uge at maatte komme igjen, om der var flere Spørgsmaal, vi havde Lyst til at høre hans Mening om. Vi lod os det ikke sige to Gange og kom igjen næste Uge. Imidlertid havde flere andre — navnlig Kvinder — hørt om

dette og kom med næste Gang. Samtalen gik da noget trevent, og Grundtvig sagde til Slutning: „Kommer De næste Gang, er det nok bedst, at jeg selv vælger et Æmne, hvorom jeg kan udtale mig for Dem.“ — Det skete ogsaa, men den Gang henviste han stadig til Kirkehistorien, som om det var en given Sag, at vi alle havde baade Kjendskab til og Syn paa den. Da han var færdig, gjorde vi ham derfor opmærksom paa, at sligt maatte han ikke forudsætte, og at der var ikke noget, vi trængte mere til, at han skulde hjælpe os med, end en Oversigt over Kirkehistorien. — „Ja, lad mig saa tage fat,“ sagde han. Næste Aften begyndte han da den Række Foredrag, som han fortsatte i Løbet af 3 Vintre, og som han længe efter udgav i Trykken under Navn af „Kirkespejlet“. Men da var Tilhørerkredsen vokset saaledes, at baade hans Bogværelse og de tilstødende Stuer var helt fyldte med Tilhørere og Tilhørerinder.

Skjøndt Grundtvig i disse Aar paa Grund af legemlig Svaghed var bunden til Hjemmet, udøvede han dog saaledes derfra Indflydelse paa mange. Og derfra fulgte han alt, hvad der skete i Landet med stor Opmærksomhed, og tog *levende* Del i, hvad der foregik rundt om. Der er noget meget mærkeligt i dette, at han, der tilbragte sin meste Tid i sit Bogværelse, dog fik Lejlighed til at gribe virksomt ind i mangfoldige Forhold i vort Land. — Men fra mit eget Forhold til ham kan jeg fremdrage, med Hensyn til dette, følgende.

Et Par Uger efter at jeg havde taget min Embedseksamen, skulde jeg begynde en ny Virksomhed som Lærer ved Blaagaards Seminarium, og som saadan holde Foredrag over Bibelhistorien. Træt efter Eksamensspændingen kunde jeg ikke samle mine Tanker dertil; Dagen før jeg skulde begynde, havde jeg endnu ikke Rede paa, hvorledes jeg skulde tage fat. Da tyede jeg, som jeg plejede ved slige Lejligheder, ud til Grundtvig og bad ham hjælpe mig, men fik saa langt mere, end jeg havde ventet. Efter en kort Betænkningstid gav han mig nemlig i stor Oversigt en hel Indledning til Bibelhistorien. I Spidsen for denne stillede han den mosaisk-kristelige Betragtning af Mennesket som Skabningen skabt i Guds Billede — falden i Synd — bestemt til Gjenoprejsning, og med al den Vægt, der laa i hans Ord, indpræntede han mig den Dag, at det er *den* Oplysning, der maa lægges til Grund for al ægte og sand Folkeoplysning. — Ikke nøjedes han saa med at hjælpe mig denne ene Gang; flittig spurgte

han mig til, hvad jeg videre foretog mig som Lærer, og gennemgik med mig det allermeste af det, jeg skulde have for paa Seminariet.

Des værre fik han langt fra gennemgaaet hele Bibelhistorien for mig. Krigen 1864 udbrød; en Tid kaldtes jeg som Feltdegn bort fra Kjøbenhavn. Da jeg kom tilbage, var det imidlertid ham, der allermost viste fremad mod de Opgaver, der netop da laa for til det danske Folks Gjenoprejsning. Det var ham, der da ligesom løftede et Slør for mig og lod mig se, at det ikke var gennem Børneskolen men derimod gennem den fri Skole for den voksne Ungdom, at der skulde udrettes noget stort i saa Henseende. Og det var ham, der gav mig det endelige Stød til, at jeg fik den Gjerning jeg nu har. Jeg fortalte ham nemlig, at der havde været Tale om, at Fr. Bojsen vilde have paabegyndt sin Gjerning her i Holbæk Amt, men nu havde bestemt sig om, saa han kom til Møen, og at Præsten Hoff fra Vallekilde, i et Brev til mig, havde klaget derover. „Ja,“ sagde saa Grundtvig, „jeg skulde tage meget fejl, om det ikke er netop i den Del af Holbæk Amt, at den næste Folkehøjskole skulde lægges. Hvis det nu ikke lykkes for Ludvig Schrøder at faa begyndt i Askov, vil jeg raade ham til at tage fat derude. Eller maaske“ — fortsatte han „er der en anden af de unge, der har Mod, Ævne og Drift til at begynde, som kan flytte derud.“ — De Ord slog saaledes ned i min Sjæl, at det gav Anledningen til, at jeg kom til Vallekilde. Med stor Deltagelse fulgte han Skolens Udvikling her de følgende Aar. Sikker var jeg altid paa hos ham at kunne faa et godt Raad og et godt Ord, der hjalp til at holde Frimodigheden oppe.

Saaledes er det gaaet mig i mit Forhold til ham; men saaledes er det ogsaa gaaet mange andre. Ofte er jeg ved Besøg hos ham, ogsaa efter hans svære Sygdom 1867, bleven forbavset over, hvor mærkelig god Besked han vidste om alt, hvad der tildrog sig rundt om i Landet, hvor opmærksomt han fulgte det i det enkelte, hvor ofte han fik Lejlighed til at faa Indflydelse paa, hvad der skete.

52. O. Arvesen:

Det var i midten av september 1860 at vi (s: *Herman Anker og O. A., jvf. Stk. 50*) reiste derved, og vi blev saa der den hele vinter

til et godt stykke ut paa vaaren 1861. Det var en herlig tid, som fra første til sidste dag skaffet os begge mange lyse og lykkelige stunder, ikke blot mange bekjendtskaper og venskaper og megen ypperlig hjælp i den eksamenslæsning vi drev paa med, og som vi jo agtet at gjøre os færdige med dernede, men først og sidst Grundtvigs forelæsninger hver tirsdag aften, og saa søndagene i Vartov kirke ikke at forglemme. Det var de herligste søndage vi nogensinde hadde oplevd. Grundtvigs forelæsninger blev holdt i hans to stuer: det store arbejds-værelse, hvis 4 vægger alle var fyldt med bøker, og dagligstuen ved siden av. Der var en stor aapen fløidør mellem begge, saa alle hørte godt. Grundtvigs tale var til alle tider rolig, jeg kunde gjerne si stil-færdig, men da han hadde sterke lunger og sterk røst, saa gik neppe et ord tapt for nogen av tilhørerne. Av tilhørere var der da ogsaa stadig saa mange som de to værelser kunde motta. Som regel var det de samme som kom igjen hver gang, og det var for størstedelen de mænd og kvinder som om søndagene saaes i hans kirke: et par professorer, handelsmænd og haandverksfolk, flere studerende og en og anden gang ogsaa fremragende politikere som f. eks. Carl Ploug, enkelte gamle riksdagsmænd over fra Jylland og lignende, som regel ogsaa flere prester. Enkedronningen Caroline Amalie var ogsaa nogen ganger tilstede. Henved halvparten av de møtende var kvinder.

Grundtvig sat i sin store lænestol foran arbeidsbordet og holdt sine foredrag. Disse varte gjerne en times tid og var, som vi kunde se, utarbeidet i forveien. Han hadde nemlig en bunke skrevne kvartark foran sig og kunde en sjelden gang med sit store seglas kikke ned i manuskriptet. Foredraget var forresten helt frit og gav ikke noget eneste øieblik indtryk av at være bundet til papirene. Forelæsningene gav en utsigt over kirkens levnetsløp fra de første glødende dage i hebræermenigheten, fra de sterkt religøst-filosofiske i grækermenigheten, fra de vældige administrationens aarhundreder i romerkirken o.s.v. Han paaviste den folkeart og folkekarakter som laa til grund for den mottagelse kristendommen fik og maatte faa i de 7 forskjellige menighetskredser som den paa sit seierstog gjennom folkekirkene hadde vandret. Den som vil ha nærmere besked om disse vegtige foredrags indhold, henviser jeg til hans bok: „Kirkespeil“ eller „Udsigt over den kristne Menigheds Levnedsløb“.

Ovenpaa foredragene fulgte der gjerne et og andet spørmaal, dels

om dette eller hint punkt i foredraget, som den spørgende ikke havde forstaaet, dels om saadanne kirkelige og religiøse emner i almindelighed, som kunde ligge nogen av forsamlingen paa hjerte. Baade mænd og kvinder var blandt de spørgende, og Grundtvig gav sine oplysninger med den største taalmodighed. Særlig mindes jeg den lille vævre pastor Peter Rørdam i Lyngby som en ivrig mand i at ville vite „hvordan“, „hvorfor“ og „hvorledes“. Engang vilde han saaledes ha greie paa, hvordan „vi prester og lægfolk“ skal stille os naar der er et eller andet i Bibelen som vi synes vi ikke kan være ganske enige i. Han nævnte da flere saadanne smaating, deriblandt disse Paulus's ord, at kvinder ikke maa tale i forsamlingen. Grundtvigs svar var kort: „Vi skal følge Paulus og de øvrige bibelske forfattere ærbødig, men frit; hvad Paulus sa om kvinderne, passet jo paa den tid og svarte til det folks følelse han talte til!“ Ved en anden anledning spurte Rørdam hvor langt trosfriheten vel kunde og burde strække sig, og om der dog ikke maatte være nogen *tvang*. Grundtvigs Svar var denne gang om mulig endnu kortere, kanske ogsaa sterkere: „Den som for alvor kan tale om *tvang* til at tro, kan umulig ha gjort sig rede for hvad tro er for noget.“

53. *Jak. Holm:*

Den af Grundtvigs ældre Venner vel kendte gamle (c. 83 Aar) Friskolelærer *Jens Hansen* i Broby ved Sorø besøgte mig forleden Dag og gjorde mig delagtig i sine rige Minder fra den gamle grundtvigske Tid. Han kom meget til Grundtvig i hans Hjem paa Gl. Kongevej, saaledes ogsaa ved Vennemødet 1863, da flere Venner var samlede en Eftermiddag, og Samtalen faldt om Ordet og Skriften. Den sluttede med, at Grundtvig gik hen og lagde sin Haand paa *Biblen*, som gerne laa opslaaet paa et Bord i hans Arbejdsværelse, og saa sagde han: „Jeg tør sige, at *jeg tror alt, hvad der staar skrevet i denne Bog*. Vel er der meget, jeg ikke forstaaer; men det er min Overbevisning, at alt, hvad jeg behøver for min egen Udviklings Skyld og til Menighedens Oplysning og Vejledning, det vil Aanden efterhaanden klare for mig. Det er ikke givet en enkelt Slægt eller Tid at forstaa Skriften i dens Helhed, thi den rækker til Dagens Ende.“

Grundtvig føjede til: „Jeg tør spørge: hvor mange af vore Skriftteologer kan sige det?“

Dette Vidnesbyrd om Skriftens Ufejlbare og Uundværlighed behøver ingen Kommentar — kun den Bemærkning, at det selvfølgelig er med *Jens Hansens* Tilladelse, at jeg her meddeler det. —

54. Fr. Hammerich:

Grundtvig selv blev i disse dage ramt af en hård tilskikkelse. Han havde længe lidt af hovne ben, hvorfor han gik med fontanelle, den lukkede sig nu, og vandet slog sig på hjernen. Rimeligvis har sjælelige årsager været medvirkende, sorgen over Danmarks ulykker, den gav i det mindste hans feberdrømme sin farve. Det begyndte med, at han var bleven ualmindeligt talende og livfuld og legemligt raskere end nogen sinde på den senere tid; de svulne ben havde fået sit naturlige udseende igen. Så kom *palmesøndag* 1867.

Som han plejede holdt han sin skriftetale for altaret; sværmerisk ild var der i den, og han endte med at indbyde alle til Herrens bord: „den, som ikke vil være med her,“ sagde han, „skal vises ud af kirken, det må graveren sørge for!“ En stor del af menigheden fulgte kaldet, han vendte sig da til enkedronningens stol, hun hørte ham stadigt: „men hvor er dog Danmarks dronning henne?“ udbrød han. „Dronningen af Saba kom at høre på Salomons visdom, og her er sandelig mere end Salomon!“ Enkedronningen trådte derpå ud af sin stol og knælede ned for altaret, og idet han tilsagde hende syndernes forladelse, føjede han til: „og hermed er så alle Danmarks synder forladte“; efter et ophold, mens altaret fyldtes på ny, sagde han end videre: „lad nu Prøjserkongen kuns komme, for nu har Danmark fred!“ Jeg mærkede straks, hvorledes det hang sammen, og vilde, som adskillige andre, fjærne mig, men holdtes tilbage ved min hustrues og et par veninders bønner.

Han kom på prædikestolen, og da han havde bedet fadervor, sagde han: „De må ikke tro, at de 3 første bønner her er hoveritjæne! Men vore hænder skal vi folde over brystet, det er at lukke til for kammeret, og den lås kan fanden selv ikke komme igennem. Det har jeg lært idag; er det ikke en god lærdom.“ Efter evangeliets oplæsning fortalte han sine tilhørere: „ja det har jeg nu læst med disse

mine gamle briller, jeg ellers i lang tid ikke kunde læse et eneste ord med. Er det ikke en god fræmgang?" Endnu kom et par ord, inden prædikenen begyndte: „i går var jeg syg til døden," sagde han, „og alligevel fik jeg en ganske ordenlig prædiken af vor Herre. Men hvor skal jeg kunne holde den? sagde jeg. Lad mig være om det, svarede han, og nu i dag er jeg da kommen så vidt.“

Prædikenen, der holdtes i en løftet stemning, var den underligste blanding af vanvid og åndfulde tanker. „Hvad menneskene til alle tider har grublet over, det havde Herren opfundet, en levende uro (perpetuum mobile) i menneskehjertet, og kredsløbets firkant (sirkelens kvadratur) i det firsidede himmelske Jerusalem, målt med et menneskes mål.“ „Der havde været mange hindringer for Herrens komme, ti ånden og hjertet var skilte ad. Ånden havde Gud plantet i øster på synernes høj, og hjertet her på de danske øer. Nu er de dog endelig blevne forenede, og nu flyder Jordan ud i Øresund, nu rider Herren ind i sin stad. Æselsføllet, som bærer ham, er vokset op mellem os, men moderen må først slås løs, og det er det, jeg gør i dag.“

Han talte derpå mere om Herrens komme og hvad der skulde gå forud, at en antikristelig konge næmlig først drog ind i verdens hovedstad. „Ja, den fjende har alt draget ind, skønt hans tid er kort. Og lige som der lød gråd og sukke uden ende, da murene brødes ned om Jerusalem, så skal der være uendelig jubel og glæde nu, da de bygges op igen.“ Efter prædikenen fulgte atter adskillig småsnak.

Mens menigheden sang, sendte Grundtvig bud og bad mig hjælpe til ved altargangen. Det blev mig et pinligt øjeblik, men var det ikke lige fræm en pligt at træde til her? Tid til overvejelse var der ikke, jeg måtte altså handle efter en umiddelbar følelse, og den svigtede mig ikke. Jeg vilde i alt fald dog ikke være ene med Grundtvig ved altaret. Derfor henvendte jeg mig først til kapellan Køster, der ytrede sig, som han hverken vidste ud eller ind, og herpå til min ven, pastor *F. Helveg*: „det går jo temmelig vidt over stregen," sagde jeg, „og hvad skal vi da nu gøre? Tør De være med ved altargangen, og tør jeg det?" „Der er," svarede Helveg, „alligevel ingen ting endnu kommen fræm, som strider mod troen, og jeg for min del har altid været beredt på, at Grundtvigs udgang af verden vel, trods al forskel, kunde få nogen lighed med Søren Kierkegaards.“ „Så lad os to da,“

sagde jeg, „i Guds navn følges ad!“ Det gjorde vi og fik i præstestuen hver sin præstekjole på.

Imidlertid havde Grundtvig haft dåb, han havde ved den småsnakket med barnet og i det hele tet sig underligt. Derfra kom han tilbage i sin stol. „Jeg véd ikke,“ sagde han til os, „i det ene øjeblik, hvad jeg skal gøre i det næste; alt får jeg givet på stedet. Derfor tænker jeg også på at søge min afsked, og det må vi alle, for på den vis kan vi da ikke være præster i statskirken.“ Jeg spurgte, om han ved altargangen ikke vilde bruge fadervor og indstiftelsesordene. „Jo naturligtvis,“ svarede han, „men en fri tiltale.“ Altartjænesten begyndte, og jeg trådte ved siden ad ham, med det foresæt at afbryde handlingen, hvis noget usømmeligt skulde indtræffe. Det samme gjorde Helveg.

Grundtvigs frie tiltale var smuk, i alt det øvrige fulgte han ritualet. Blandt de meget talrige altargæster så man enkedronningen, ham selv og hans hustru, 4 af hans konfirmander, der skulde konfirmeres straks efter påske, og hans yngste søn, en opvakt dreng på 13 år. Efter altargangen omfavnede og kyssede han Helveg og mig, skal også have kysset enkedronningen og sagt, at hun næste år til februar skulde føde Holger Danske.

Han bad os ud til sig til middag, og over bordet dér blev talen nu helt vild. Han snakkede om det hellige kys, og at den kvinde, der fik det, vilde føde et syndeløst barn om 9 måneder. „1844,“ sagde han, „havde det gået ham snart ligedan som nu, men man kaldte ham for gal, og han lod sig da kyse; det skulde imidlertid ikke ske igen, for nu havde Herren, der i 84 år havde søgt ham, endelig fundet ham, og nu var han en Kristoforos, der bar sin Herre.“ Han udbragte og drak Kristi og hans menigheds skål.

Fortællinger om det, der havde tildraget sig i Vartov, var snart i alles munde og fandt vej til dagbladene. Et par dage efter kom stiftsprovst *Rothe* op til mig og spurgte, om jeg syntes, Grundtvig kunde holde afskedsprædiken langfredag. Han havde næmli i mellemtiden søgt sin afsked uden efterløn, danebrogsordenen, skrev han, vilde han nok beholde, derimod ikke sin rang med Sællands biskop. *Rothe* svarede jeg på spørgsmålet, at efter min mening burde man hindre Grundtvig i at holde en prædiken, der let kunde give meget stor forargelse, og derom vilde jeg i alt fald tale med andre af hans menighed.

Jeg skyndte mig da ud og traf undervejs seminarieførstander Tang, hvorpå vi fulgtes ad op til P. Fenger. Fenger havde frarådet Grundtvig den omtalte prædiken, men vilde ikke være med til lige fræm at lægge ham hindringer i vejen. „Han, er min ven,“ sagde han, „og jeg vil ikke gøre ham imod.“ Det vilde dog vi to, det var jo netop en kærlighedsgærning mod en ven i hans tilstand. Vi gik derfor op til stiftsprovsten og gav ham det skriftligt, at både vi og mange andre af menigheden var meget imod den afskedsprædiken, Grundtvig vilde holde. Det par ord vilde han sende Grundtvig i et brev, hvori han tillige æskede oplysning om, hvad der var sket i Vartov.

Skærtorsdag samledes en del af Grundtvigs venner; alle var de fulde af ængstelser for den forestående prædiken, og jeg nedskrev da en kort udtalelse om hans „utilregnelige“ sindstilstand, som de andre så undertegnede med. Med den gik rigsdagsmand Hasle og jeg hen til stiftsprovsten, der just i samme øjeblik havde modtaget oplysningerne fra Grundtvig om altargangen. „Dronningen“, hed det her, „takkede mig med et englesmil, som hverken skal glæmmes i denne verden eller den tilkommende. Dog må jeg tilføje, at jeg så samme englesmil på Ane-Marie fra Grundtvigs højskole (det barn, han døbte), men siden græd hun, jeg kan forstå, fordi hendes hofte gik af led“, en hentydning til Jakobs kamp mod Herren.

Da vi i manges navn bad Rothe hindre afskedsprædiken, trykkede han sig vel lidt, lovede det imidlertid, hvis han tillige måtte sende vor skriftlige udtalelse til Grundtvig. Det tillod vi. Mens vi endnu taledes herom, kom *Martensen* lige fra kongen, der også havde ønsket, at Grundtvig blev holdt borte fra prædikestolen. *Martensen* havde iført sig hele sin bispelige værdighed og var mindre behagelig; han talte om, at børn var jo tagne til altars med palmesøndag; „snart gik vel også hele menigheden fra forstanden“, sagde han. „Men den sag kan siden undersøges, og hvad man så skal gøre videre derved“. Hans bitterhed mod Grundtvig skaffede sig ret luft, så vi skiltes ad ikke i den allervenligste stemning. Forbudet mod prædiken blev nu udstedt, og i berlingske tidende indrykkede jeg en redegørelse for, hvorledes det var gået til palmesøndag.

Påskedag vilde Grundtvig atter prædike og lod sig på ingen måde tale til rette; med magt måtte derfor hans søn Svend og en af hans

venner holde ham tilbage, mens han greb sin stok og slog fra sig: „sådan skal de karle ha' det!“

To falske forestillinger kom atter og atter igen, den omtalte om det hellige kys, der avler børn uden synd, og en anden om et nyt angreb fra Prøjsernes side. Han skrev „en verbalnote om Nordens enhed“ til ministeriets formand, grev Frijs; Finnerne, hed det deri, skal bosættes i egnen ved Danevirke, og de Tyske så flyttes derfra over til Finland. Hans tredje hustru, født komtesse Frijs, kunde i lang tid ikke mærke, hvorledes det dog i grunden hang sammen, og trode for alvor på, at han havde åbenbaringer.

Hun tog hen til grevinde Frijs og forelæste hende et par digte, han havde skrevet i sin utilregnelige tilstand. Da forbudet mod afskedsprædikenen kom, støttet på vor skriftlige udtalelse, blev hun som ude af sig selv af harme; „glæm dog bare ikke, kone“, måtte Grundtvig sige, „at det er mine ældste og bædste venner, der har skrevet den! De kan sandelig ikke ville mig noget ondt, men de ser nu tingen en gang fra den side“. En nat sad hun oppe med ham på deres sted ved gamle kongevej og væntede på Prøjserne, de vilde gå i land, havde han sagt, ved Kallebodstrand. Derefter skulde slaget stå uden for hans have, og kandidat Kragballe gå dem i møde og slå dem. Således legede vildelsen med hans ellers så lyse ånd.

Endelig fik lægen fru Grundtvig overtydet om hendes mands utilregnelighed, hun brast i hæftig gråd, og nu blev Emil Fenger med spurgt til råds. Vildelsen tog til, og Grundtvig vilde have Jesu omskærelse føjet til vor dåbspagt, lysten, sagde han, sad bag ved ørene, og den skulde vaskes bort, skæres bort; man frygtede ikke uden grund for, hvad han kunde falde på, så der blev tale om at bringe ham til Oringe. Da tilbød en ung læge sig af hans venner, han vilde flytte ud med ham til Frederiksdal, blive i huset dér og lede helbredelsen; og det skete så. Dengang man nu kørte Grundtvig bort, trode han, han skulde gæmmes for Prøjserkongen, som Luther blev gæmt på Vartborg for kejseren.

Ude på Frederiksdal levede han i fuldkommen ro og stilhed, hvor ingen fik adgang til ham, det vilde tabte sig efterhånden, så han blev roligere, og efter et halvt års tid var sygdommen overstået. De hovne ben vendte nu atter tilbage og fontanellen med alle alderdommens skrøbeligheder, der under hans sygdom havde været som blæste bort.

Kierkegaard, den gang minister, lod ham så atter tiltræde æmbedet, skønt det mødte stærk modstand på højere steder. Om gudstjenesten palmesøndag havde imidlertid både Helveg og jeg fået forespørgsel fra kultusministeriet, og i svaret klarede vi fuldstændigt for os og hævdede det, vi havde gjort, som ret gjort; ministeren, Rosenørn-Teilmann, må have indset det, thi vi hørte ikke mere til sagen.

55. *H. P. B. Barfod:*

1867 indtraf en Begivenhed, som vakte stor Opmærksomhed hele Landet over, nemlig *Gudstjenesten i Vartov Kirke Palmesøndag den 14. April*, da *Grundtvigs* forbigaaende Sindssygdом kom til Udbrud. Denne Gudstjeneste er skildret af enkelte Tilstedeværende, blandt andre fyldigt af Professor *Fr. Hammerich* i hans Livserindringer: „Et Levnedsløb“. Dagen efter, den 15. April, søgte jeg i et Brev til min Kæreste at skildre Begivenheden, saaledes som jeg havde set og opfattet den. Skøndt min Fremstilling i meget falder sammen med, hvad der forud foreligger, er der dog ogsaa Afvigelser, og det, der skete, har saa megen Betydning, at jeg her vil gengive min Skildring i det omtalte Brev. Man bør mindes, at dette er skrevet af et ungt Menneske under det overvældende Indtryk af denne betagende Begivenhed:

„Det bliver vist et underligt Brev, Du faar i Dag, men naar Du har læst det, vil Du forstaa Grunden dertil. Jeg vil ikke komme til at tale om meget andet end *Gamle Grundtvig*, som efter al Rimelighed er død, naar Du faar dette Brev; saaledes ser det da ud for Menneskeøjne. I Fredags var Saarene paa hans Ben lukkede, og derfra skriver sig vel alt det forunderlige, som siden er sket. Han havde ingen legemlige Smærter, men hans Aand var i en uafbrudt Bevægelse fra Morgen tidlig til Aften silde, og dette gav ham en legemlig Kraft, som han ikke har havt de sidste syv Aar. Han kastede sin Stok og gik rask omkring i Stuerne og i Haven uden nogen Støtte, og han talte uafbrudt hele Dagen om Vorherre Jesus og om den Kamp, der vel snart forestaar vort lille Fædreland. Der kom mange ud til ham den Dag, og for hver, der kom, begyndte han forfra igen med at forklare Skriften og spaa om kommende Tider. Om Aftenen vare *Hulda* og *Sjarlotte* dér, og han talte da endnu med en Ungdommelighed, Livlighed og Kraft, som de aldrig har set hos ham. Da de Fremmede skulde til at gaa, sagde han til dem, at han vilde kysse dem paa Øjnene, saa

at de skulde blive seende, de skulde da kunne se Guds Visdom og Naade og han vilde kysse dem paa Hænderne for at drage dem til Christus. Og dette gjorde han ved hver enkelt. Han sagde ogsaa, at der snart skulde staa en Kamp i Sundet her uden for Kjøbenhavn, og at Vorherre vilde give os Sejr. Han var jo før næsten blind og havde faaet et Par meget stærke Brilller, men om Natten havde Fru *Grundtvig* drømt, at hun havde kysset en blind Mand paa Øjnene, og at han var bleven seende. *Grundtvig* bad hende da kysse hans Øjne, og nu kan han bruge sine gamle Brilller igen og se meget bedre med dem, end før med de stærke. Kort, han havde en Kraft og en Fyrighed, der var aldeles mærkværdig. Iforgaars, Lørdag, var han, som han sagde i Kirken igaar, mere død end levende: „han var syg og bedrøvet indtil Døden, som Christus i Gethsemane.“ Naturligvis havde den forrige Dag mattet ham meget. Fru *Grundtvig* havde sagt til ham, at han maatte ikke mere kysse sine Venner paa Øjne og Hænder, thi det forargede, og det maatte man ikke. Dette havde pint ham, og hele Lørdagen sad han stille hen, og han sagde igaar, at han havde ransaget sit Hjærte og spurgt Vorherre, om han havde handlet galt, men Helligaanden havde svaret ham, at han kun skulde gøre, hvad den tilsagde ham, thi det var Ret. Og da han om Aftenen havde foldet sine Hænder og bedt, blev han pludselig stærk og rask igen.

Igaar begyndte Gudstjenesten først, da Kirken var fuld. *Grundtvig* holdt da Skriftetalen, i hvilken han henvendte sig til hele Menigheden, men jeg var saa aldeles lamslaaet af hans Fremtræden, at jeg ikke ret kunde følge med. Du kender jo godt den gamle krumbojede Mand, som kom langsomt ind, og som, støttet til sin Stok, gik op til Alteret, — og saa kan Du nok forstaa det Indtryk, det gjorde, nu at se den samme gamle, hvidhaarede Mand komme frem rank og kraftig og gaende med sikre og faste Skridt ind i Kirken og op til Alteret. Det var, som havde Vorherre slaaet en Streg over de sidste tredive Aar, blæst Alderdommen ud og givet ham Ungdommen tilbage igen. Men da Skriftetalen var sluttet, begyndte den forunderligste og mest gribende Gudstjeneste, jeg har overværet og vel nogensinde kommer til at overvære. Da han havde tilsagt Syndsforladelsen til Altergæsterne, sagde han til Menigheden: „Er der endnu nogen, der trænger til sine Synders naadige Forladelse i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn, da komme de hid. Her staar jeg som Herrens Tjener og har Fuldmagt

fra min Herre til at give alle den. Kommer hid alle I, som arbejde og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile for Eders Sjæle, siger Herren!“ Da strømmede mange, mange op, og iblandt dem jeg. Det var mig, som Vorherre, den sidste Gang han vilde tillade *Grundtvig* at forkynde Ordet, ogsaa da vilde lade sin Naade strømme rigeligere ud over os gennem sin gamle, trofaste Tjener, som han gennem de mange Aar saa forunderlig har benaadet. Nu gik han her ved Alteret en halv Time og lagde Hænderne paa os. Men mange holdt sig tilbage, da de øjensynligt var bange for, at *Grundtvig* skulde segne under Anstrængelsen. Men da han mærkede, at det begyndte at mindske, raabte han: „Kom, kom, kom! Er der ikke flere, der trænge til Herrens Naade? Se, jeg er rede i Herrens Navn. Og det skulde I alle vide, at naar Altergangen begynder, skulle alle gaa, som ikke ville med til Herrens Bord, thi de maa ikke være her!“ Saa strømmede de til fra hele Kirken, og han blev ved med usvækket Kraft at uddele Syndstilsigelsen.

Da der nu ikke kom flere, rejste *Grundtvig* sig i sin fulde Højde og Kraft og talte over til Enkedronningen, der sad i sin Stol: „Hvor er Dronningen af Danmark? Vil hun ikke komme? Se, Dronningen fra Syden kom for at høre Salomons Visdom; her er mere end Salomons Visdom!“ Da kom Enkedronningen op til Alteret og knælede ned. *Grundtvig* lagde sin Haand paa hendes Hoved og sagde med en Røst, der lød gennem hele Kirken: „Og Dem alle Deres Synders naadige Forladelse i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn! Og dermed være alle Danmarks Synder forladne!“ — Saa føjede han til med dæmpet Røst: „Se saa, lad nu kun Preusserkongen komme.“

Derpaa begyndte den egentlige Gudstjeneste med Salmerne 687 og 852. Da *Grundtvig* havde læst Evangeliet, sagde han, idet han holdt sine gamle Brillen frem: „Se, Gud har gjort mig stærk paa mine gamle Dage. Det er de Brillen, jeg ikke har kunnet se med i mange Aar. Er det ikke en god Fremgang?“ Han begyndte sin Prædiken med en Forklaring af de tre første Bønner i Fadervor, men det vil jeg ikke prøve paa at gengive, da jeg ikke klart kan huske hans egne Ord, og det hører der til for at forstaa det ret. „Men nu,“ sagde han, „skal jeg sige Eder, hvad Vorherre først i Dag har lært mig, og hvad jeg er saa inderlig glad for. Jeg har aldrig kunnet forstaa, hvad det skulde sige, at vi ved Bønnen skulde gaa ind i vort Lønkammer og lukke Døren i for at tale med Gud. Hvorfor skal vi det, spurgte jeg, Vorherre er jo allevegne, og hvorfor skal jeg gaa dør ind, for at tale

med ham? Men nu ved jeg, hvad der menes dermed. Se, saadan skal vi gøre,“ — her foldede han sine Hænder og knugede dem ind mod sit Hjærte — „i Jesu velsignede Navn skal vi folde vore Hænder for vort Hjærte og bede Vorherre gaa derind med os; og naar vi da i Jesu Navn knuge de foldede Hænder mod vort Bryst, da lukke vi Døren i, saa ingen, ingen kan høre, hvad vi tale med Vorherre om, uden han og vi alene, og naar vi gøre det, da kan Djævelen og alt det Onde slet ikke komme os nær eller røre ved os med en Finger. Se, det mener Vorherre med, at vi skal gaa ind i vort Lønkammer og lukke Døren i.“

Du kan nok tænke Dig, hvor forunderligt det var at se den gamle Mand knuge Hænderne mod Hjærtet, idet han sagde dette, og saa føje til: „Jeg er saa glad! Nu har jeg i 84 Aar arbejdet paa at gaa ud af mig selv og lade Vorherre flytte ind og først i Dag har han gjort det for mig saaledes, at jeg kan synge: Død, hvor er Din Brod, Helvede, hvor er Din Sejer! Saaledes har Gud i Dag lært mig at synge, og saaledes skulle I alle lære at synge med mig!“ — Du véd nok, at *Grundtvig* altid har næret en stor Gru for Døden, saa at han end ikke har villet gaa i Seng, naar han blev syg. Men nu synes det, at Vorherre har taget denne Gru fra ham, saa at han de sidste tre Nætter atter har været i Seng.

I sin Prædiken talte *Grundtvig* om Herrens Genkomst, som han troede ikke var fjærn, og han sluttede med en varm og inderlig Bøn for Kirken, Landet og Folket, og han endte med Lovprisning af Guds Naade imod ham selv i de mange Aar. Idet han lyste Velsignelsen forklarede han ogsaa denne dejligt. Men det kan jeg ikke gengive Dig. I det hele var Dagen saa rig, at det kun er saa uendelig svagt, hvad jeg har kunnet skildre Dig.

Før Altergangen var der Barnedaab. Det var et lille Barn, der laa og slog med Armene som en lille Fugl med sine Vinger. Jeg stod lige tæt ved og saa og hørte alt. Netop som Daabshandlingen skulde begynde, rakte Barnet med begge Hænder efter *Grundtvig* og smilede til ham, og *Grundtvig* udrød: „Ja, vær Du kun glad, Du Lille, for hvad der nu skal times Dig! Nu skal jeg sige Dig noget, som Du skal frydes ved, og det er, at det netop er saadanne smaa Børn som Dig, Himmeriges Rige hører til, saa Du har ingen Nød, Du Lille. Og ingen kommer derind, uden de blive som saadant et lille Barn, som

Du nu er.“ Hvad jeg forresten ikke syntes om, var, at han af Daabsritualet kun brugte Forsagelsen, Trosartiklerne og Fadervor, men ellers sine egne Ord, som dog for det meste var smukke og gribende.

Efter Daaben begyndte Altergangen, i hvilken vist henved otte hundrede Mennesker deltog. Han havde ogsaa kaldt unge Børn til Skrifte, tog dem nu ogsaa til Alters, iblandt dem sin Søn *Frederik*, som var 13 Aar gammel. Fader og Broder *Ludvig* var ikke med i Kirke, ellers var vi der alle og deltog alle i Altergangen. Jeg saa ogsaa *Povl* og *Harald Jensens*. Jeg havde først forstaaet, at *Grundtvig* kun mente, at Menigheden skulde gaa til Skrifte og ikke, at han opfordrede til almindelig Altergang, og det, der gav mig Mod til nu ogsaa at gaa til Alters, var de Ord, han sagde: „Sandelig, Vorherre tager Eder, som I er!“ Jeg ønskede saa inderligt, at Du min egen Ven, havde været med i de Timer. Et saadant levende og fyldigt Menighedsliv, som det, der udfolder sig i Vartov, har jeg kun tænkt mig i de apostoliske Menigheder, hvor alle var én Sjæl og ét Hjærte.

Allerede før Prædiken havde *Grundtvig* bedt Professor *Fr. Hammerich* og Pastor *Fr. Helweg* om at hjælpe sig ved Nadverens Uddeling, og de fik da Bud efter deres Ornater. De tre første Borde uddelte *Grundtvig* og hans Kapellan *Køster* Nadveren til; det fjerde *Hammerich* og *Køster*, og i dette deltog *Grundtvig*, hans Kone og *Frederik*; det femte og sjette uddelte *Grundtvig* og *Hammerich* til, og ved dette gik *Helweg* og *Køster* til Alters; ved det syvende Bord modtog *Hammerich* Sakramentet af *Helweg* og *Køster*. Disse tre skiftedes nu ved Uddelingen, til Altergangen var sluttet. Hvor mange Børn, der deltog i Nadveren, véd jeg ikke. Nogle flere end *Frederik* var der nok, men mange har det dog ikke været. Det stødte mig dengang slet ikke, saa meget mindre, som tre Præster foruden *Grundtvig* ikke toge i Betænkning at give Børn Nadveren, og hele Stemningen og Maaden, hvorpaa det skete, var en saadan, at det ikke kunde støde mig, og heller ikke har det stødt nogen, jeg siden har talt med, undtagen Fader. Men senere har jeg tænkt paa, at det dog vist vil vække Forargelse, og det er tungt. Af den Grund tror jeg ogsaa, at det var urigtigt, at det skete. Og dog, Konfirmationen er jo en rent menneskelig Indretning, kun noget over hundrede Aar gammel her i Landet; saa strider det end imod borgerlige Vedtægter, mod Vorherres kan det umuligt stride, og det er jo Hovedsagen. Men

man maa selv have været med, for ret at forstaa det. Klokken var over 2¹/₂, da Gudstjenesten var forbi.

Vi var alle i Gaar Aftes forberedte paa at modtage Efterretninger om *Grundtvigs Død*. Naar vi vidste, hvor mat han altid har været efter en almindelig Gudstjeneste, syntes vi, det maatte være umuligt, at han kunde udholde en saadan Anstrængelse og Sindsbevægelse som denne. Men for Gud er intet umuligt. Det meste af Aftenen var alle mine tre Søstre der ovre, og han, som havde hvilet hele Dagen, var kraftig og stærk, talte om Vorherre, om vort Fædreland og om mange andre Ting; men dog syntes Søstrene, at der undertiden kom ligesom forstyrrede Ytringer fra ham. Imorges vaagnede han Kl. 6, og da *Sjarlotte* Kl. 9 var der ovre, havde han talt næsten uafbrudt hele Tiden, tidt forvirret. *Svend Grundtvig* tror nu, at han er sindssyg. Hans Legeme var derimod kraftigt og smærtefrit. Nu i Aften er han ganske den Gamle. Der har været mange hos ham i Dagens Løb, Pastor *Gunni Busck* er der nu, og *Grundtvig* taler fuldstændig fornuftigt om alle Ting, men han taler dog ikke saa meget som igaar og imorges, skøndt han er om muligt endnu kraftigere. Vorherre gøre det godt for vor kære gamle Præst!

Endnu vil jeg kun tilføje, at *Grundtvig* i Dag har indgivet sin Ansøgning om Afsked. Han siger, det er hans Pligt, da han har brudt med vor Kirkeorden, men han kunde ikke andet. Da han i Lørdags, dødssyg som han følte sig, vilde sende Bud om, at han ikke kunde komme i Kirken om Søndagen, syntes han, Vorherre sagde til ham: „Det maa Du ikke gøre, jeg skal nok hjælpe Dig.“ Og paa det Ord kørte han Søndag Morgen til Kirken, uden at have havt Kræfter til at forberede sig paa, hvad han skulde tale, ligesom det ogsaa først, medens han holdt Skriftetalen, indgaves ham, at han skulde tage hele Menigheden til Alters. Paa Fredag, Langfredag, vil *Grundtvig* holde Afskedsprædiken.“

Dette er altsaa min, det unge Menneskes Opfattelse og Gengivelse af, hvad der foregik i Vartov hin Palmesøndag. Naar jeg sammenligner den med, hvad *Fr. Hammerich* har skrevet i „Et Levnedsløb“, er der ingen væsentlig Uoverensstemmelse. Kun synes jeg, at man af *Hammerich* faar Indtryk af Uhygge, medens jeg havde Indtryk af en særlig Højhed over disse Timer. Jeg var jo dog dengang meget ung og derfor lettere at rive med af *Grundtvigs* beændede,

om end, som jeg siden saa, syge Tilstand. Man forstaar dog ikke, at *Hammerich*, som han siger, paa samme Tid kunde være klar over *Grundtvigs* Sindssygdom, og saa, ved selv at deltage i Altertjenesten, gøre sig medansvarlig for, hvad der muligt af Utilbørligt kunde ske. Thi det, at han og *Helweg* i denne Stund stillede sig ved *Grundtvigs* Side foran Alteret, gjorde jo netop Menigheden tryk.

Skærtorsdag d. 18. April skrev jeg til min Kæreste: „Desværre bliver det nok en trist Paaske for Vartov Menighed. Den kære, gamle *Grundtvig* er sindssyg. Han kalder sig selv Englen Gabriel og siger, at hvert Ord, han taler, taler han ikke af sig selv, men det er Vorherre, der taler gennem ham. Og det er sørgeligt, at hans Kone og hele Husstand tror det samme og tillader Folk i massevis at bestorme Huset for at høre ham. Han har spaaet sin Kone, at hun skal føde Elias, og hun tror det. Han spaaede Enkedronningen, at hun skulde føde Holger Danske, naar han kyssede hende. Hun tillod ham det, ikke fordi hun tror derpaa, men af Medlidenhed med ham, for ikke at saare ham. Igaar skrev han til „Admiralitetet“, at det skulde lægge Flaaden ud paa Reden, da Preusserne vilde komme i Nat. Han, Fru *Grundtvig* og *Karoline Larsen* sad oppe hele Natten for at vente paa, hvad der skulde ske, og da der til Kl. 6 intet var sket, sagde *Grundtvig*, at saa maatte Vorherre have hindret det for at vise, at *Grundtvig* dog endnu kun var et Menneske, der kunde tage Fejl af *Tiden*, thi komme vilde Preusserne snart, o. s. v. Der har været stor Bevægelse for at faa ham til at lade være at prædike i Morgen, men hverken *Peter Rørdam*, *Gunni Busck*, *Helweg*, *Fenger*, *Hostrup*, *Hammerich* eller nogen anden har kunnet formaa ham til at opgive det, vel mest, fordi han støttes af sin Kone og andre Sværmere. I Dag har han dog faaet Forbud derimod af Stiftsprovst *Rothe*, men om han retter sig derefter, er vel et Spørgsmaal. Vorherre lade dog ikke denne Tilstand vare længe, men klare hans Forstand eller kalde ham hjem!“

Langfredag d. 19. April skrev jeg: „Vartov Kirke har i Dag været lukket af Øvrigheden. Gud ske Lov! Saa undgik man dog at faa Skandale, thi Alverdens Pøbel, fin og grov, var allerede Kl. 7^{1/2} stormet sammen for at faa Plads. Det havde dog været gruelig tungt, om der skulde være kommet saadan Forargelse ved *Grundtvig*. Alt dette har opsat Søster *Huldas* og *Grundtvigs* Datter *Sofies*

Rejse. Hvor *Softe* i det hele tør tænke paa Rejse, forstaar ingen af os.“

D. 30. April: „Nu ser ogsaa Fru *Grundtvig*, at han er sindssyg, men det saa hun først, efter at *Softe* var rejst. Endnu Dagen før hun rejste, sagde *Softe* her hjemme hos os, at jo mere Folk sagde, at hendes Fader var forvirret, des fastere blive de i Hjemmet kun i Troen paa, at dette ikke var sandt. *Grundtvig siger dog selv til Tider, at han er sindssyg*. Nu er han rejst til Frederiksdal sammen med sin Kone og *Frederik*, og de have taget en ung Læge med sig. Stakkels Fru *Grundtvig*! Hun er saa nedbøjet af Sorg og Selvbeprejelse, fordi hun saa længe har lukket Øjet for *Grundtvigs* Sygdom og derved bragt ham længere og længere ind i de sygelige Idéer. Forresten har Regeringen ikke villet give ham den Afsked, han har søgt om, men har kun suspenderet ham paa Tid. Det er jo en meget smuk Hensynsfuldhed.“

Det rolige Ophold paa Frederiksdal og det, at han skaanedes for alle de oprivende Besøg, han her i Byen uafbrudt havde været Genstand for, bragte snart Bedring i *Grundtvigs* Tilstand. Fuldstændig helbredet, om end legemlig svag, optog han atter om Efteraaret sin Præstegerning.

56. *Thomas Skat Rørdam:*

Skønt jeg slet ikke føler nogen Lyst til at skrive om, hvad der har tildraget sig herovre i de sidste Dage, saa kan jeg dog tænke mig, at Du som andre udenbys Folk, der lever borte fra Hovedstaden, kunde ønske at høre noget nærmere derom, og vil derfor se at overvinde min Ulyst til at skrive.

Du har nu, saavidt jeg af Dit Brev kan skjønne allerede faaet temmelig god Underretning om, hvad der er passeret i Vartov Kirke Palmesøndag og nærmest derefter, men Du kan ellers neppe forestille Dig, hvad for et Indtryk, det gjorde at være i Kirke den Dag. — Jeg kom i Kirke uden at ane, at noget usædvanligt var paa Færde. Men saa snart jeg kom ind, saa jeg, at dette var Tilfældet. Det ene Hold efter det andet gik til Skrifte (jeg kom lige efter Skriftetalen), og *Grundtvig* udtalte Afløsningsordene med en saa stærk Stemme, som jeg aldrig før har hørt ham bruge.

Jeg hørte snart fortælle, at hans Ben atter havde faaet deres Førighed, og at hans Syn atter var blevet som i hans unge Dage, og naturligvis ogsaa, at dette var et hidtil uset Mirakel o. l.; men jeg følte hele Tiden en vis Frygt for, at noget galt var paa Færde; der var noget underligt uroligt og heftigt ved Grundtvigs hele Færd, som jeg aldrig havde set før. Jeg satte mig da ned og afventede, hvad der vilde komme, og jeg vilde ikke i den Tvivl, jeg var stedt i, indlade mig paa at gaa til Alters.

Efter en halv Timestids Forløb kom Grundtvig med den Trusel, at de, der ikke vilde til Alters, skulde vises ud: „de *maa* ikke være her“, og min Følelse var da, at jeg strags vilde gaa min Vej. Men ved at tænke paa Oldkirkens Skik blev jeg; og da nu min Kone gerne vilde gaa til Alters, gav jeg efter og besluttede at forsøge, hvad det var, ved at gaa til Skrifte, hvad jeg jo uden al Betænkelighed turde gjøre. Men da jeg havde været til Skrifte, var jeg ganske paa det rene med, at det ikke var Guds Aand, men Vanvid, der drev Grundtvig, og besluttede ikke at gaa til Alters; og jeg forlod Kirken strags efter Prædiken.

— —

Længere op ad Dagen og især næste Dag fik jeg saa nøjere Besked om, hvorledes Grundtvigs Afsind ytrede sig i Hjemmet. Det var en ganske ordinær Satyriasis, som han led af. Den er fremkommen paa den Maade, at Vandet fra hans vattersottige Ben er slaaet op til Hjernen.

Nu er det vistnok den rigtige Betragtning af Afsind at betragte den som enhver anden Sygdom, men alligevel er der dog noget følt i, at en saadan Mand bliver afsindig og især paa en saadan Maade. Alt kunde imidlertid være gaaet ganske stille af, hvis Grundtvig ikke havde haft saa mange blinde Forgudere, ikke blot blandt sine nærmeste Omgivelser, men ogsaa i Menigheden i det hele. Ti uagtet de godt vidste, hvad Grundtvig gjorde og godt følte, at det var galt, saa kunde de dog ikke paa nogen Maade taale, at man sagde, at han var afsindig.

Noget kan det have bidraget hertil, at Grundtvig stadig midt iblandt de ravgaleste Ting kunde udtale de allerhøjeste og dybeste, men Hovedsagen var naturligvis den, at de ikke *vilde* se Sandheden, fordi de hidtil havde *troet paa Grundtvig* og betragtet ham som den

egentlige Mægler mellem Gud og Mennesker. At dette har været Tilfældet med hele den beundrende Kreds som til Stadighed kom ud til Grundtvig, staar mig nu aldeles klart. Jeg kan ikke sige Dig, hvad det gør for et sørgerligt Indtryk, at det store Flertal af den Menighed, som Grundtvig nu i saa mange Aar har prædiket for, saaledes med ett bliver forvandlet til Sværmere.

Efterhaanden fik naturligtvis Grundtvig, da hans Omgivelser sagde ja og Amen til alt, sit Afsind sat i System. Han selv var Engelen Gabriel, og den Hellig Aand skulde meddeles ved Kys, saa at de Kvinder, som blev kyssede af ham, skulde undfange ved Aanden ligesom Jomfru Maria, og saaledes skulde der opstaae en ny Slægt og en ny, fuldkommen og syndfri Guds Menighed i Danmark, o. s. v. — Alt hvad han fandt paa var „mageløst“ og „opløftende“. Naar han sad og docerede om Beskaffenheden af Forholdet mellem Mand og Kvinde, stod unge og gamle Kvinder skarevis omkring ham med foldede Hænder og udbrød mer eller mindre højkræstet i begejstrede Udbrud over, hvor dejligt han talte, og Mænd og Kærester sagde Amen dertil.

Da jeg blev klar paa, hvorledes Sagerne stod, mente jeg, at jeg burde gøre hvad jeg kunde for at hindre Forargelse, ved at han kom til at prædike Langfredag. Og efter at have talt med forskellige, fik jeg en Del af de ældre og besindigere Medlemmer af Vartov Menighed samlede om Tirsdagen i den Tanke, at vi skulde sende en Deputation ud til ham for at bede ham opsætte sin Afskedsprædiken.

Men det var ikke til at tænke paa. Man indvendte: Hvorledes skulde Gud forlade sin gamle Tjener? Dette var ikke Afsind! Meget underligt var sket, men vi skulde kun vente og se, hvad ubegribelig stort Gud vilde bringe ud deraf, og andet lignende. At ville hindre Grundtvig i at prædike var den pure Vantro. — Der var ingen, der talte som fornuftige Mennesker uden Termansen og P. Fenger, der dog var paafaldende lavmælet, uagtet han havde set Grundtvig i ganske den samme Tilstand for 23 Aar siden. (Da havde Grundtvig nemlig et Anfald af samme Afsind, som dog kun blev bekendt for hans nærmeste Venner). Ogsaa N. Lindberg var hele Tiden paa det rene med, hvorledes Sagerne stod, men han er jo ved slige Møder ikke af de talende.

Her udrettedes altsaa intet. Jeg gjorde da et sidste Forsøg, idet

jeg stræbte at bevæge Svend Grundtvig til at lukke Huset for Fremmede og faa Grundtvig under Lægebehandling; men han var allerede dengang blevet vist paa Døren med meget haarde Ord af sin Fader og med „Vig fra mig Satan“ af Fru Grundtvig, saa han mente ikke at kunne gøre noget. Imidlertid maatte jeg rejse hjem til Hammer for at hjælpe Fader (der havde haft Brystbetændelse) at prædike i Paaskedagene; og efterat jeg var rejst, var der dog adskillige, som kom til Erkendelse af, at han var afsindig, idet han nu uden Omsvøb havde erklæret sig for Gabriel. Men istedenfor saa at gaa til Grundtvig selv (hvad jeg kun forklarer som Menneskefrygt), henvendte de sig til Stiftsprovsten, som saa rigtignok spillede dem det Puds at sende deres (skriftlige) Anmodning til ham ud til Grundtvig som Bilag til sit Forbud eller Fraraad mod hans Afskedsprædiken.

Du undrer Dig over, at min Farbroder ikke gjorde noget. Han gjorde hvad han kunde, men blev vist paa Døren af Grundtvig paa Grund af sine Forsøg paa at tale ham til Rette; og Fenger undgik kun det samme ved i Tavshed at høre paa alt hvad Grundtvig sagde.

Endelig efter omtrent 14 Dages Skandaler blev han bragt ud til Frederiksdal, hvor han nu er under en Sindssygelæge Sparrevohns Pleje. Tilsidst erkendte nemlig ogsaa hans Kone at det var Afsind, da han begyndte at slaa sine Omgivelser og lignende. Han er nu derude i fuldkommen Stilhed; det er naturligvis ikke godt at hans Kone og især hans stakkels Søn, hvem han har gjort næsten halvtosset, er derude; men for det første er det maaske nødvendigt. Lægen har ikke opgivet Haabet om hans Helbredelse, men mener at selv om det skulde komme dertil, vil Tilbagefald være meget at frygte (Sparrevohn er forøvrigt en troende Mand, kom stadig i Vartov).

Efter hvad jeg hører, er Grundtvig nu stille og rolig, men har stadig de samme Afsindsmeninger som tidligere. Og det samme maa desværre ogsaa siges om Flertallet af Vartov Menighed. Kæster har opfundet det Dogme, at denne Prøvelse har truffet Menigheden, for at prøve, om de ville vedblive at holde sammen; og der skelnes mellem dem der ere haarde og de milde. De første er dem der sige at Grundtvig er afsindig, og at derfor det han har talt i sit Afsind ikke kan have nogen guddommelig Sandhed, men at han i saa Henseende staar paa samme Trin som andre sindssyge (til disse hører

bl. a. jeg og andre Kættere). De „milde“ mene nok at Grundtvig har paa Grund af legemlig Sygdom faldet i nogle Forvildelser, men at han dog vedbliver at være en Guds Profet som forhen, om ikke endnu større.

57. H. Brun:

Han havde jævnlig Besøg. Saaledes kom under Fastelavn (1868) nuværende Storthingsmand og Højskolelærer *M. Bentsen* i Stjørdalen ud til Tuborg sammen med Pastor Køster. Der var da inde hos Grundtvig Handskemager *Bayer* fra Odense og en anden Fynbo, og Talen drejede sig om Valgmenigheds-Sagen, hvorom der paa den Tid holdtes Møder i Danmark „for og imod“. Køster optog Samtalen. Grundtvig, der, som sagt, kun daarlig kunde se, sad med lukkede Øjne; det saa ud, som han sov, men man fik godt at vide, at han var lysvaagen og fulgte paa det Livligste med, naar han indkastede sine træffende oplysende og stundom muntre og vittige Bemærkninger. Køster førte snart Talen hen paa Bentsen selv, som just da stod paa Overgangen fra Handelen til Højskolen. Grundtvig spurgte, om han havde besøgt nogen af de danske Højskoler. Foruden Marielyst, hvor der tilfældigvis ikke var Undervisning den Dag, han *der* vilde være Tilhører, nævnte Bentsen et Par andre. Om dem sagde Grundtvig intet, men da B. saa fortalte, at han agtede sig ud til Vallekilde, siger Grundtvig: „Ja *Vallekilde* er ikke gal, men naar De vil kjende vore Højskoler, maa De besøge *Kolds* og *Schrøders*.“ Hvem af de to sidste han nævnte først, mindtes dog ikke Bentsen; derfor sættes de i alfabetisk Orden. Saa spurgte Grundtvig om Folkehøjskolerne her i *Norge*, og da Bentsen ogsaa nævnte *Kristoffer Bruuns*, mente Køster, at Bruun vel ikke kunde udrette noget synderligt, siden han ikke havde tilegnet sig Oplysningen i det *Kristelige*. Grundtvig svarede: „Jo, det kan han meget godt, naar han kun har Syn for det *Menneskelige*.“ Men det var Grundtvig et Spørgsmaal, om ikke Bruun gjorde det saakaldte „*Maalstræv*“ formeget til Hovedformaal paa Skolen. Køster var nu saa aldeles imod Maalsagen, at Bentsen gjerne vilde komme fra den; han syntes, de før havde ordskiftet nok derom. Han slap dog ikke fri, men yttrede da kun, at der maatte dog komme noget Godt udaf den. Da siger Grundtvig rask: „Ja, det kan

De være tryk paa, *at der vil komme noget Godt udaf den,*“ men han var lidt bange for, at man vilde arbejde paa et nyt Sprog, som man *bildte sig ind* var levende, „*endog det er dødt*“. En anden Sag var var det — bemærkede han — naar det norske Folkesprog laa *Islandsken* saa nært, at det blev en Udvikling deraf.

58. *H. Brun:*

Det var efter *Gunni Buscks Død*, og mulig i samme Aar, 1869, at Frøken Busck en Dag spurgte Grundtvig: Frygter du Døden? Da svarede Grundtvig: Frygter den, gjør jeg just ikke; „men“ — føjede han til med stort Alvor, idet han saa paa hende — „det er en *Fjende*.“

59. *Louise Skrike:*

Gr. tog sig Udfaldet af Krigen mellem Tyskland og Frankrig (1870 —71) meget nær. Medens den stod paa, sagde han engang til sin Hustru og mig: „Ja, I vilde nok gerne være med der.“ Men efter Udfaldet nævnede han aldrig Kampen.

60. *Evald Tang Kristensen:*

Altsaa Søndag (*d. 7. Maj 1871*) Kl. 3¹/₂ mødte jeg ved Klampenborg Station efter Aftale, og vi kørte nu et Stykke med Toget, derfra gik vi saa til gamle Grundtvigs Hjem paa Store-Tuborg, og Sv. Grundtvig førte mig ind til hans Fader, der sad inde i sit Bibliotek i en Lænestol og røgte af sin Pibe. Han saa meget gammel ud og lod til at være meget affældig. Sønnen fortalte jo, hvem jeg var, og Gr. talte lidt med mig om Folkeviserne, men jeg fik ikke noget videre Indtryk af, at han egentlig var med. Strags efter skulde vi ind til Middagsbordet, og den gamle, der havde daarlige Fødder, maatte ledes derind, idet man tog ham under Armene. Han deltog dog lidt i Samtalen ved Bordet, og der viste han, at han var godt med og huskede godt. Jeg sad jo blandt lutter ukjendte Mennesker og sagde naturligvis ikke noget, uden naar man spurgte mig. Det var ogsaa Æmner, der behandledes, som jeg ikke kjendte, nemlig literære Spørgsmaal og om literære Personer. Men forøvrigt var Fruen og de allesammen i det hele meget venlige imod mig. Bag efter fik vi en

Kop Kaffe i Biblioteket, og jeg undredes jo meget over den uhyre store Bogsamling, den gamle havde faaet samlet. Ikke alene alle Væggene var fyldte med Reoler, men der stod ogsaa Reoler vinkelret hist og her ud paa Gulvet. Det var jo en ret minderig Eftermiddag.

61. *Johan Borup:*

Den, der skriver dette, husker (*Grundtvig*) fra hans sidste Aar i Kirken. Det var ikke netop for hans Skyld, jeg søgte til Vartov. Jeg var tilfældig faldet derind en Søndag. Men derinde i den lavloftede usmykkede Kirke med de smalle Stolestader var der helt anderledes Liv og Stemning end i de andre Kirker. Alle derinde sang med, alle hørte de sammen som Venner, ingen Stivhed eller Højtidelighed, men en stille Følelse af Samhørighed raadede derinde og saas i de aabne Ansigter.

Gudstjenesten begynde hver Søndag med den gamle Luther-Salme, som Grundtvig havde omformet: Nu bede vi den Hellig-aand; den sluttede:

Da er Sorgen slukket,
Da er Perlen fundet,
Paradis oplukket,
Døden overvundet,
Hør vort Hjertes Bøn.

Endnu en Salme eller to, og saa kom han frem, gammel og hvid, oppe paa den høje Prædikestol oven over Alteret. Degnen fæstede et Bræt bag ham, som han kunde støtte paa; saa lukkedes Døren efter ham, og han var ene. Han fremsagde da med sin gravdybe Røst tydeligt, blot med en let Hvislen paa D ved Udtalen af Du, i Lighed med engelsk th:

Kom, Sandheds Aand, og Vidne giv,
I os at Jesus er vort Liv,
Og at ej Du af andet ved
End ham vor Sjæl til Salighed.

Kom Lysets Aand, og led os saa,
At vi paa Klarheds Veje gaa,
Men aldrig dog fra Troens Grund
Et Haarsbred vige nogen Stund.

Disse to Vers er, med et Par Smaaændringer, Kingos. Men saa lagde han et tredie til af sit eget. Og der kom en varm Klang i hans dybe Røst, naar han sluttede:

Gud Faders Aand, kom til os ned
Med Himlens Ild, Guds Kærlighed,
Læg paa vor Tunge Naadens Røst
Med Livets Ord til evig Trøst.

Dette „Himlens Ild“ det kom med en Styrke, saa det ligefrem lyste om ham.

Efter dette holdt han en lang Bøn, altid den samme, Ord for Ord, saa alle kunde den udenad. Da den var sluttet, fremtog han en lille sort Lup, og bøjet over Alterbogen læste han Dagens Tekst, lukkede saa Bogen, rettede sig i Sædet, og begyndte sin Prædiken, der altid var kort, udarbejdet og skrevet som den var i Forvejen. Den varede neppe stort mere end ti Minutter, maaske et Kvarter. Mens han talte, rørte han sig ikke af Pletten. Hænderne laa paa Læsepulten, og hans eneste Bevægelse var, naar han betonedede noget, da at vende Haandfladerne opad og et Øjeblik efter at lægge dem tilbage i Stillingen igen. Hans Prædiken var mere en Enetale end en Tiltale, og den gik sikkert over de flestes Hoved, indviklet som den var i Forklaring af Ordet, det mundtlige Ords Betydning, som han støt gentog Søndag efter Søndag. Den gik i alle Fald over mit Hoved; og da jeg engang fortalte dette til Otto Møller i Gylling, saa svarede han, at det var gaaet ham ligedan, da han i Halvtredserne hørte ham prædike i Vartov.

Men derfor var det da heller ikke det, han sagde, men det var den Højhed og Sikkerhed, som udgik fra hans Skikkelse, naar han stod deroppe gammel og hvid og vidnede om det samme, han nu havde vidnet under Modstand og med Opofrelse i tresindstyve Aar, det var dette, som gjorde Indtryk.

Jeg husker en Søndag, da jeg stod i Midtergangen af den lille hyggelige Kirke. Prædiken var forbi. Og Salmesangen var forstummet. I Stilheden hører jeg pludselig en haard Klang af Jern mod Sten, og i det samme skrider han med Stav i Haand rask forbi ned over Kirken til Døbefonten. Det var den eneste Gang, jeg fik ham

at se paa nært Hold. Før havde han staaet fjern og ophøjet paa sin Talerstol deroppe, nu først fik jeg set, at han var et rigtigt Menneske ligesom vi andre. Men jeg har aldrig i mine Dage set eller blot forestillet mig noget saa ældgammelt. Det lange hvide Haar og Skæg flød ned over Skulder og Bryst, den høje Pande gennemtrukket af dybe Furer, de store klare Øjne under Løvebrynene, den brede barske Mund, og, som han i det Nu, tætbygget, svær af Krop støttet til Staven, der slog haardt i Fliserne, let bøjet skred forbi, lignede han i sin utrolige Ælde mest af alt en Hedenolds Kæmpe, der møt af Dage haster mod Højen.

62. Edmund Gosse:

En Dag (o: 21. 7. 1872) ved Frokostbordet udbrød jeg: „Hvor jeg dog vilde ønske, at jeg var kommet til Danmark i Grundtvigs Levetid!“ Svaret blev et enstemmigt Råb: „Ja men han lever jo, han prædiker endnu hver Søndag Formiddag i Vartov Kirke!“ „Vel,“ sagde jeg, „nu er det Søndag Formiddag, og jeg må selvfølgelig hen og høre en Digter, som kom til Verden fire År før Byron og kan huske, da Ludvig XVI blev henrettet. Hvor ligger denne Vartov Kirke?“ Almindelig Tavshed; mine Værtsfolk (o: *Provst, senere Biskop Bruun Juul Fog og hans Søster Frk. Aline Fog*) så på hinanden, med tvivlrådige Miner, tydeligt misbilligende. — — — —

Frøken Fog kom mine Undskyldninger i Forkøbet. „Alene,“ sagde hun, „kan De naturligvis godt gå hen og høre Biskop Grundtvig. Men jeg tror ikke, De skal vente at få nogen af os med hen til en saa farlig Sekterer.“ Provsten indtog en af sine Statuestillinger; det slog mig pludselig at hans violblå Øjne havde et underligt blandet Udtryk, som om han egentlig godt selv havde Lyst til at gå med, men fandt det ikke rigtig passende. „Aline,“ sagde han, „jeg er ikke vis på, at vi tør kalde Grundtvig en Sekterer. Jeg har ligesom Clausen, og som Martensen, altid indtaget en skarpt kritisk Holdning overfor hans Lære; men ser vi bort fra dens personlige Elementer, fra den irriterende Form, den falske Retorik, må jeg tilstå at Uenigheden mellem Grundtvig og os er knap og nap nok til et Partiskel. Desuden — Tiden går; han er nu en gammel Mand. Ja —“ erklærede han åbent, „jeg føler mig selv fristet til at følge vor unge Ven

hen i Vartov.“ „Kære Broder, det er umuligt!“ udbød den kirke-
ligt oprørte Gammeljomfru. „Det er ikke blot muligt, det er afgjort,“
svarede Provsten. „Jeg skal ikke prædike idag, jeg har ikke set
Grundtvig i jeg veed ikke hvor mange År. Men vi må skynde os,“
tilføjede han, „ellers kommer vi for sent.“ Og dermed rejste han
sig for at iføre sig Ornatet.

Vi kom dog i god Tid, til at få den store Mand set ialtfald, ud i
den lille Vartov Kirke, ved Vestervolds Trær og stille Kanaler. At
få Siddeplads var derimod vanskeligt nok; der var fuldt af Alter-
gæster, formodentlig fordi Rygtet gik, at det blev sidste Gang den
alderstegne Profet offentlig trådte frem. Vi sad og ventede over en
halv Time; jeg betragtede de mange mærkeligt fanatiske Ansigter,
så Kvinder sidde vuggende hensunkne i tavs Bøn; da gik der en
Hvisken gennem Rækkerne, Biskoppen vilde næppe kunne komme.
Og Menigheden gav sig til at synge hans Salmer, højt og hurtigt, i
et Staccato af Skjaldens egen Opfindelse; det lignede slet ikke den
langsomme Sang i Statskirkerne. Så, da vi havde opgivet alt Håb,
gik Døren til Sakristiet pludselig op, og ind trådte en Olding, ældre
end alt, hvad jeg havde set af menneskelige Væsener. Han gik hur-
tigt hen til Alteret. Strax blev der død stille i Kirken, og man hørte
en Stemme, der kom som fra Kælderens under os. Det var Biskop-
pen, der bad højt foran Alteret; så vendte han sig imod os, og holdt
sin Skriftetale med samme dumpe slørede Røst. Han skred ned
mellem de ekstatiske Tilhørere og standsede et Øjeblik tæt ved mig,
idet han lagde Hånden på en ung Piges Hoved; jeg så nu tydeligt
hans Åsyn. Af en Mand på Halvfems gjorde han ikke noget svagt
Indtryk; han bevægede sig hurtigt og hans Gang var fast. Men Ho-
vedet gjorde et overvældende Indtryk af Alder. Han lignede en norsk
Bjergtrold, kunde for den Sags Skyld godt være mange Hundrede
År gammel.

Fra den mægtige skaldede Isse hang lange sølvgrå silkebløde Hår-
tjavsner ned over Skuldrene og blandede sig med det tyndt og langt
voxende hvide Skæg. Under de stærkt buskede Bryn brændte Øj-
nene, som det eneste levende i Ansigtet; thi han talte uden at be-
væge Læberne. Hans Træk var endnu smukke, men Huden tør og
farveløs; når en Dør gik, blæste Trækvinden det bløde Sølvhår hen
som et tyndt Forhæng over hans Ansigt. Mens han med stive Arm-

bevægelser og mumlende som en Bugtaler vandrede rundt i Kirken, knælede hans Disciple bag ham, greb efter Sømmen af hans Kåbe, rørte ved hans Fødder. Endelig besteg han Prædikestolen og begyndte at tale; hans Dødningsstemme advarede os mod de falske Profeter, bød os at prøve Ånderne, om de var af Gud. Han talte med stor Anstrængelse, mer og mer langsomt og utydeligt, og tilsidst med lange Ophold mellem Ordene, som et Ur der er ved at gå istå. Han lignede et overnaturligt Væsen, men næppe noget kristent. Havde han foran Alteret mindet mig om en Trolld, så lignede han nu på Prædikestolen snarest en af Ossians Druider, som havde overlevet sin Tid, forbigået og glemt af Døden. Det var en overmåde mærkelig Oplevelse. Havde jeg forsømt denne Lejlighed, vilde jeg aldrig have fået Grundtvig hverken at høre eller at se; et par Dage derefter gik han tilsengs, og en Måned senere var den storslagne gamle Stridsmand ikke mer iblandt de levende.

63. Ernst Trier:

Sidste Gang jeg besøgte ham (o: *Grundtvig*) — paa en varm Dag i August 1872, to til tre Uger før hans Død — havde jeg atter noget at bede ham om. Jeg var da i Færd med at samle Sangene til den Sangbog, som jeg senere udgav under Navn af „Sange for den kristelige Folke-Skole“. Jeg havde med mig de 40 første Sange dertil. I 3 Timer omtrent holdt han ud at gennemgaa dem sammen med mig. Saa opmærksomt fulgte han med, at da jeg havde læst Nr. 5 for ham med alle dens 12 Vers (som den findes i anden Del af hans Sangværk som No. 1, fra V. 25 til Enden), sagde han: „De maa rette, hvad der staar i det 2det Vers (i Sangværket V. 26) „skin Lys *ud af* Mørke!“ til „skin Lys *gjennem* Mørke!“ — thi jeg forsikrer Dem, at Lyset kommer aldrig af Mørket.“ — Da jeg kom til den Række Sange, der har Hensyn til Oplysningen om de 4 Menneske-Aldere, gjorde jeg ham opmærksom paa, at naar vi meddelte Ungdommen denne, savnede vi en Sang dertil — og for at give ham en Forestilling om, i hvilken Retning den gjerne skulde være, læste jeg højt for ham af det Digt, der under Navn af „Aabent Brev til mine Børn“ findes af ham i Barfods Brage og Ydun 1841 fra V. 33.

Et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord
 Som det, jeg vilde ej med Kongers bytte,
 Opklaret Gang i ædle Fædres Spor
 med lige Værdighed i Borg og Hytte.
 Med Øjet, som det skabtes, himmelvendt,
 Lysvaagent for alt skjønt og stort herveden,
 Men, med de dybe Længsler velbekjendt,
 Kun fyldestgjort af Glans fra Evigheden.

Et saadant Liv jeg ønskede al min Æt,
 Og pønsede paa med Flid at forberede.
 Og naar min Sjæl blev af sin Grublen træt,
 Den hviled sig ved „Fadervor“ at bede.
 Da følte jeg den Trøst af Sandheds Aand,
 At Lykken svæver over Urtegaarden,
 Naar Støvet lægges i sin Skabers Haand,
 Og al Ting ventes i Naturens Orden.

Kun Spiren frisk og grøn i tidlig Vaar
 Og Blomsterfloret i den varme Sommer,
 Da Modenhed imøde Planten gaar
 og fryder med sin Frugt, naar Høsten kommer!

Da jeg havde læst dette for ham, sagde han straks: „Naar jeg nu gav Dem 4 Linjer til, blev det jo en Sang paa 3 ottelinjede Vers.“ — Atter maatte jeg læse de 4 sidste Linjer højt for ham; en lille Stund sad han og saa ud ad den aabne Havedør; aldrig glemmer jeg, hvilket yndigt Udtryk der var over hans Ansigt, og hvilken dyb Bevægelse der var i Stemmen, da han saa sagde: Skriv videre:

„Om kort, om langt blev Løbebanen spændt,
 Den er til Folkegavn, den er til Grøde;
 Som godt begyndt er Dagen godt fuldendt,
 Og lige liflig er dens Aftenrøde“.

64. H. Brun:

Trier rejste om Sommeren 1872 — ventelig i August — da han ved Udgangen af Juli var færdig med sin Pigeskole for det Aar, og han samtalte da med Grundtvig om den nævnte Sangbog, som han havde under Arbejde. Herved kom han engang til at oplæse et Par

eller flere Sange af Bjørnson. Da var Grundtvig meget træt og gispede højt, og da Sangen „Undrer mig paa, hvad jeg faar at se“ var læst, siger han: „Det blev jo ikke til noget“. Saa læser Trier: „Løft dit Hoved, du raske Gut!“ da siger Grundtvig: „Den var bedre“. — Om det var samme Gang, véd jeg ikke, men Trier talte om Psalmer og Sange af Grundtvig selv, som han vilde have med og nævnte blandt andre: „Ordet var fra Arilds Tid“. „Nej“, den burde han ikke tage med. Trier siger: men De har selv skrevet den! „Ja — svarede Grundtvig — men jeg har skrevet meget, som ikke duer“. Det var især *Omkvædet*, han var misfornøjet med og han anførte selv misbilligende enkelte Ord deraf f. Eks. „Ordet som en *Havfru-Sang*“ i Forbindelsen, hvori det forekommer. Trier tog dog Sangen med.

65. Fr. Hammerich:

I sine seneste Aar kom Grundtvig mere omkring end han ellers plejede; han kørte sig gjerne en Tur efter Bordet og tog ved den Lejlighed ind nu til den ene, nu den anden af sine Venner. Jeg havde da den Glæde, jævnlig at se ham hos os paa Strandvejen, hvor han fik Plads i et Lysthus, med Sundet umiddelbart lige for sig, tændte sin Pibe og opholdt sig en Times Tid. I Aar kom han gjerne en Gang om Ugen, og da jeg syslede med et Arbejde om den ældste kirkelige Literatur hos de gotiske Folk, talte vi oftere om saadanne Æmner.

Grundtvig havde, som bekjendt, en gammel Kjærlighed til Angelsakserne. Fra Grunden af var han hjemme i deres Skrifter, han har oversat Bjovulfs Drape og Stykker af Kædmon, baade udgivet og oversat Fønix-Fuglen, paa sine engelske Rejser studeret og afskrevet deres Skindbøger, udstedt Planer paa engelsk til en Udgave af dem og derved drevet og ægget Engelskmændene til endelig at tage fat paa de rige Levninger fra Oldtiden. Sidste Gang han var hos mig, Onsdagen (28. 8. 1872) fem Dage før han døde, havde han nylig faaet tilsendt et lille engelsk Skrift om et angelsaksisk Digt, „An ancient saxon poem, by J. Earle“. Der var ingen i hans nærmeste Omgang, som kunde læse det for ham, hans Søn, Professor S. Grundtvig, var borte, og Professor Stephens havde han

ikke truffet hjemme. Alt det omtalte han. Iøvrigt havde han det godt, sad endogsaa ude ved Stranden, til Mørket faldt paa, thi han var den Dag kommen noget sent til os.

Fredagen derpaa, tre Dagen før hans Død, tog jeg saa hen til Tuborg, for at se det lille Skrift og meddele ham, hvad det indeholdt. Han havde ikke været ganske rask efter Besøget hos os, men følte sig nu bedre og vilde prædike den næste Søndag, som han ogsaa gjorde. Jeg gjennemløb Skriftet, opgav ham Hovedindholdet og læste noget af det for ham. Nye Ting var der ikke i det, undtagen den Gisning, at den By i Ruiner, som det gamle Digt skildrer saa malerisk, muligvis kunde være Bath. Digtet, sagde Grundtvig, kjendte han godt fra Hicckes' Thesaurus. Jeg læste blandt andet Begyndelsen af det for ham, hvor det hedder saaledes, — jeg holder mig i Oversættelsen saa nøje som muligt til Teksten:

Du vældige Stenvold,
 Styrtet af Skjæbnen!
 Rokket og rævnet
 Er Ringmurens Kjæmpeværk,
 Tagene borte,
 Taarnene rave,
 De mægtige Porttaarne;
 Murværket rimslaget,
 Brustne Skandserne;
 Brudt ned, styrtet alt,
 Undergravet
 Af Ildens Magt!

„Ja, sagde Grundtvig, her er der noget af det storstilede, som Engelskmænd altid har haft sin Styrke i. Man kommer uvilkaarlig ved at høre det, til at tænke paa hele den angelsaksiske Literatur; for den er selv en rigtig stolt Ruin og kan derfor godt lignedes med den Stad i Ruiner, hvorom den gamle Skjald har sunget.“ Vi talte endnu noget om Angelsakserne, og han gav mig Digtet hjem med; saa forlod jeg ham og anede mindst, det var sidste Gang, jeg skulde se ham i dette Liv.

66. H. Brun:

Samme Dag (o: d. 1. Sept. 1872, Dagen før Grundtvigs Død) var der Middagsselskab hos Grundtvigs, hvor flere Rigsdagsmænd

var tilstede. De fleste gik derfra, da det led ud paa Eftermiddagen, men idetmindste Statsrevisor *Høgsbro* og en Sønderjyde blev tilbage. Grundtvig bringer selv paa Bane, hvad der i „Fædrelandet“ nylig var skrevet om ham, baade i Spørgsmaalet om Oplysning og Dan-nelse og om hans Virksomhed for det borgerlige Selskab i det Hele og da navnlig om hans frisindede Virksomhed som Rigsdagsmand i 1866, som vi véd, var det „national-liberale“ Blad meget imod. *Høgsbro* spørger, om Grundtvig havde læst (naturlig ladet sig fore-læse) det, som stod om ham i Bladet. Jo, det havde han, og — sagde han — „det var, som man kunde vente det fra *den Kant*, kun deri har Ploug Ret, at *min Gang til Kongen sammen med Tscherning gav Stødet til det forenede Venstre*, skjøndt vi ikke tænkte derpaa.“ Ved Talen om det forenede Venstre spørger saa Grundtvig, om det er sandt, som man igjen havde sagt til ham, at man der bandt Med-lemmerne til ingen anden Overbevisning at have end *Flertallets*? Dertil svarede *Høgsbro*, at det var fuldstændig usandt, som Rigs-dagsforhandlingerne viser. Præstelønningssagen nævnte han eks-empelvis, hvori et enkelt Medlem af Venstre stillede Forslag op tvertimod Flertallets og flere Medlemmer talte derfor og søgte at sætte sin Mening igjennem, og *Høgsbro* føjede til, at saaledes gik det ofte. Naa, ja saa, svarer Grundtvig; det var den gamle Snak, der løb om. Saa spørger Grundtvig, hvorfor Venstre havde udeluk-ket *Dinesen*, og dertil svarede *Høgsbro*, at *Dinesen* arbejdede stik imod de øvrige Medlemmer i en ganske anden Aand, saa det var gaaet saavidt, at gamle *Jens Jørgensen* selv havde sagt: „Enten skal *jeg* eller *Dinesen* ud af Venstre“, og „da“, sagde *Høgsbro*, „kan De nok forstaa, det er gaaet vidt“. — „Ja, det er vist“, svarede Grundtvig, som kjendte *Jens Jørgensen* som en af de besindigste, fredeligste og hæderligste Bønder i Thinget.

Derefter fortalte *Høgsbro* om sin Rejse i *Norge*, ganske nylig forud, og de kom da til at tale om forskellige fremragende Mænd heroppe, hvorved Grundtvig udtalte, at det undred ham, at *Kristof-fer Bruun* ikke kunde faa Øje for den *kirkelige* Oplysning, da det dog var det Samme: *det levende Ord* nemlig, han havde stridt for baade i *folkelig* og i *kirkelig Henseende*.

Ved Omtalen af *Hammar-Mødet* heroppe d. A. kom Talen ogsaa paa Redaktør *Hedlund* fra Gøtheborg, som ogsaa var *der* tilstede i

Mødet og som, skjøndt hans kirkelige Retning er rationalistisk, dog glæded sig over hele Grundtvigs *folkelige* Virksomhed. Derved kom Høgsbro til at læse op Endel af de Stykker i Hedlunds „Gøtheborgs Handels- og Søfartstidende“, som havde bragt Ploug til at kalde Hedlund en „Danskerhader“ og „den karakterløseste Frasemager i hele Norden“ o.s.v. o.s.v. Høgsbro spurgte nu Grundtvig, om han fandt noget i Hedlunds Stykker, som krænkede Danmark, og som vi burde gjengjælde paa den Maade. Grundtvig: „Nej slet ikke; vi maa jo huske, han er svensk og kan umulig se med de samme Øjne, som vi Danske, paa Forholdene.“ Ved Talen om Hedlund kom saa Tanken let til Bjørnson, der havde været i Sverrig, og Grundtvig udtalte sin Glæde over, at Bjørnson maaske var det Redskab, der kunde bringe Svenskerne til at blive opmærksomme paa hans Virksomhed, da det havde været et Savn for ham, at han havde været saa lidet kjendt i Sverrig.

Høgsbro spurgte om, hvis det Tilfælde indtraf, at Rusland og Tyskland kom i Krig, og Sverrig af gammelt Nag til Rusland gik sammen med Tyskland, om Danskerne da skulde gaa imod Tyskland og Sverrig. Dertil svarede Grundtvig bestemt: Nej, det maa vi *aldrig*: Danmark maa aldrig nogensinde gaa imod Norge eller Sverrig, men burde i et saadant Tilfælde søge at forblive neutral, undtagen hvis Tyskland forinden gav os den danske Del af Sønderjylland, da kunde der vistnok blive Tale om at gaa sammen med Tyskland og Sverrig.

Men, sagde Høgsbro, hvis nu England gaar med Tyskland og Sverrig? „Ja saa skal vi gaa med“, svarede Grundtvig meget bestemt.

Hvad der mere blev talt mellem Grundtvig og Statsrevisor Høgsbro, véd jeg ikke, men ved Afskeden sagde Statsrevisoren: *Livet skal nok sejre!* et Haab, hvortil Grundtvig ikke lod Jaet mangle. Om de talte om Biskop Monrads Valg til Rigsdagsmand, kan jeg saaledes ikke sikkert sige, men det véd jeg fra en Husven hos Grundtvigs, at Grundtvig var om Aftenen meget opsat paa at faa at vide, om Monrad (der f. Eks. vilde have „Kirkeraad“ eller Synode) blev valgt eller ikke. Han ventede saalænge der var mindste Rimelighed i at vente, paa, at en ung Mand, som skulde give ham Underretning i den Henseende, vilde komme ud til Tuborg. Den unge Mand

var imidlertid bleven forhindret, men Grundtvigs stærke Ønske gik i Opfyldelse: Biskop Monrad faldt igjennem ved Valget.

67. *Louise Skrike:*

Saa kom da den Dag, da vi mistede Gr. — Da han saa daarligt, læste Fru Gr. for ham og ofte af hans egne Værker, og han kunde sige saa glad ved et eller andet: „Nej, har jeg virkelig sagt det?“ — (Den samme Glæde kunde Gade føle, naar han kunde komme til sin Hustru med en ny Komposition og sige: „Og det bedste er, at jeg har det slet ikke af mig selv“.) — Den 2. Septbr. 1872 fik Gr. læst Evangeliet om Himlens Fugle og Markens Blomster, Teksten til den næste Søndag, den han ellers først forlangte om Fredagen. Fru Gr. gik saa et Øjeblik ud af Stuen, og da hun kom ind, sad han livløs med Skum om Munden. Der blev straks sendt Bud efter Prof. Engelsted, og han konstaterede, at Døden var pludselig indtraadt, Følgen, sagde E., af en Hjertefejl, han maatte have haft fra sin Ungdom. Jeg sørgede af inderste Hjerte og syntes at jeg aldrig kunde blive rigtig glad mere her paa Jord, naar hans Røst var taget fra mig; men det skete dog, Gud være lovet, ikke.

68. *H. Brun:*

Ved den huslige Opbyggelse Mandag Morgen var han vel noget besværet af Slimhosten, men det var nu intet usædvanligt. Bispinden spurgte ham, om han ikke vilde have Bud efter Lægen, men det fandt han ikke nødvendigt og var i det Hele saadan, at den ømme og trofaste Hustru havde ingen Betænkeligved ved, efter Bestemmelse, at tage en Tur ud i Dyrehaven med Børnene. Det eneste Usædvanlige var, at han lod Evangeliet paa næste Søndag (15de Trinit.) oplæse for sig for at begynde paa sin Præken, hvad han gjerne først om Fredagen plejede. Ude paa Dagen læste hans Kappellan Pastor Jørgensen og hans Søn Frederik for ham af Geijers „Svenska folkets historia“ og af „Historisk Arkiv“. Kl. 3 omtrent sagde han til sin Søn, at han nu var træt, saa han kunde gaa ud saalænge. Da Bispinden kom hjem, spurgte hun ham, om han vilde have en Kop Kaffe; han havde frabedt sig Middagsmaden. Bispinden mærker, at han er noget forandret i sit Udseende. Han nyder

en Mundfuld af sin Kop, rækker hende sin Pibe, kaster sig bradt til den ene Side i Stolen og sætter sig til Hvile. Han saa mildt til hende ved hendes første Tiltale; senere aabnede han vel Øjet ganske lidt, men det var nu aldeles mat og glandsløst. Bispinden forlader Værelset et Øjeblik; Lægen, Professor *Engelsted*, er bleven budsendt. Da Bispinden kom ind, var hans Hoved sunket over Armen. Han havde længe baåret paa en Hjertesygdom, og ved et *Hjerteslag*, maaske under Anfald af Slimhosten, havde han faaet sin Begjæring til Gud opfyldt: ikke at blive henliggende paa et Sygeleje; den var opfyldt over Forventning; lige ved hans 89de Aar, 2den September (8de, véd vi, var hans Fødselsdag) Kl. noget over 5 Eftermiddag var, uden kjendelig Dødskamp, det rige Levnetsløb udrundet.

---

69. *Under mægtig Tilslutning fandt Grundtvigs Jordeførd Sted Onsdag den 11. September fra Vor Frelzers Kirke i København. I en i Bogform udgiven Beretning (af J. Kristian Madsen) vil man finde en udførlig Skildring af hele denne Begivenhed, med Referat af Talerne, Aftryk af de afsungne Sange o. s. v. Om Ligtoget hedder det:*

Omtrent tyve yngre Præster (*bar Kisten*) ud af Kirken; uden for Døren modtoges den af Borgere og Bønder fra alle Landets Egne, som satte den paa Ligvognen . . . Toget satte sig derpaa i Bevægelse, Studenterne i Spidsen. Efter Ligvognen gik en stor Del af Præsterne, men efterhaanden blandedes Folk mere imellem hverandre. Toget gik ad Dronningensgade, Kristianshavns Torv, Overgaden o. V., Langebro, ad Ny Vestergade ind i Byen, langs Frederiksholms Kanal, gien- nem Løngangsstræde til Vartov. Paa begge Sider af Toget fandtes en tæt, næsten uoverskuelig Menneskemængde; der var næppe et Vindue, hvor Toget kom forbi, uden at det var opfyldt. Skibene flagede paa halv Stang, og det Samme var Tilfældet med ikke faa private Huse; ogsaa Industriudstillingsbygningen, hvor Toget siden gik forbi, flagede med et større Antal Flag paa halv Stang. Der var noget Stor- slaaet i at se Alle, Høje og Lave, Gamle og Unge — en stor Del af

de største private Skoler i Kjøbenhavn havde saaledes givet Fridag — mødes i at hædre den Mand, der i tidligere Dage var elsket af Faa, spottet af Mange, hadet og frygtet af Adskillige; hans Ligtog igjennem Kjøbenhavns Gader var i Sandhed kongeligt. — Da Ligvognen var naaet til Vartov, standsede den uden for Kirken. Døren stod aaben, Orgelet spillede, og snart tonede: „Krist stod op af Døde“, gjennem den bølgende Mængde. Da de, der stode nærmest Kisten, vare færdige, tonede endnu de sidste Linier fra den bageste Ende af Toget. Det er paa flere Steder med Føje blevet bemærket, at dette var det mest gribende Øjeblik af hele Højtideligheden her i Byen, ligesom der vist ogsaa med Grund er blevet sagt, at en saadan psalmesyngende Menneskemængde næppe er gaaet gjennem Kjøbenhavns Gader i mange Aarhundreder. Fra Vartov, hvor alle Vinduer vare fulde af de gamle Koner, gik Toget til Banegaarden. „Dejlig er Jorden“ og „Op dog, Sion, ser du ej“, lød fra de tætte Skarer. Ved Banegaarden toge de Fleste Afsked, men en 6—700 Mennesker, Mænd og Kvinder af alle Samfundsklasser og fra alle Landets Egne, toge med det Ekstratog, der førte Grundtvigs Lig til Kjøge. Paa Vejen saa man flere Mænd staa med blottet Hoved, mens Toget brusede forbi.

I Køge blev Grundtvigs Kiste ført til Hoffjærgermester Carlsens Familiegravsted ved Gl. Kjøgegaard. Ifølge eget Ønske kom Grundtvig saaledes til at hvile ved sin anden Hustrus Side, Fru Marie, hvis Hvilested han selv i 1854 havde indviet.

O P L Y S N I N G E R

Forklaring paa de i Oplysningerne anvendte Forkortelser :

- Bibliografi** = Steen Johansen : Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter I, 1948.
- Breve** = Breve fra og til N. F. S. Grundtvig. Udgivne af Georg Christensen og Stener Grundtvig. I-II, 1924-26.
- Brun** = Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb udførligst fortalt fra 1839. Et Bidrag fra H. Brun, Cand. theol. I-II [1882].
- Erslew** = Th. H. Erslew : Almindeligt Forfatter-Lexicon . . . fra 1814 til 1840. I-III, 1843-53. — Supplement I-III, 1858-68.
- Gr.** = N. F. S. Grundtvig.
- M-Gr. Brevvexling** = Christian Molbech og Nikolai Frederik Severin Grundtvig. En Brevvexling, samlet af Chr. K. F. Molbech, og udgivet af L. Schrøder. 1888.
- M M** = Mands Minde 1788-1838. Foredrag over det sidste halve Aarhundredes Historie, holdte 1838 af Nik. Fred. Sev. Grundtvig. 1877. [Udg. af Svend Grundtvig].
- P S** = N. F. S. Grundtvigs Poetiske Skrifter I-IX, 1880-1930, ved Svend Grundtvig, C. J. Brandt, Georg Christensen.
- Rønning** = N. F. S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. århundrede af F. Rønning. I-IV, 1907-14. Hvert Bind er delt i 2 Halvbind (I, 1 osv.).
- U S** = Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup I-X, 1904-09.
- V U** = N. F. S. Grundtvig : Værker i Udvalg. Udgivet ved Georg Christensen og Hal Koch. I ff. 1940 ff. (Skal omfatte 10 Bd.).

I.

GRUNDTVIGS ERINDRINGER

15. Stk. 1. Introduktion. = Aftryk af Gr.s Selvbiografi, bevaret (i Kopi) blandt Th. H. Erslews Papirer i d. kgl. Bibliotek. Erslew udsendte sit Forfatterleksikon i Hefter fra 1841, og Heftet med Artiklen om Gr. udkom Foraar 1843. Ved at sammenligne nærværende Tekst med Teksten i Leksikon'ets Bd. I, S. 508-509 ser man, at Erslew har foretaget enkelte Smaaændringer (Strygninger), der dog alle er uvæsentlige. Den øvrige (bibliografiske) Del af Gr.-artiklen i Leksikon'et er ikke af Gr.

17. Stk. 2. Den omarbejdede Dagbog, USI 13. — D. 27.-30. Maj 1804 omarbejdede Gr. det Tilbageblik over sit Liv, hvormed han havde indledet sin tidligere Dagbog, begyndt 28. Nov. 1802. Denne omarbejdede Dagbog er udgivet af Begtrup, USI 11 ff. — *L. 12. Per varios casus* etc.: Gennem mangfoldige Stød, gennem saa mange Farer. Vergils Æneide I, 204. — *L. 15. Syster.* Ulrikke (Ulrica) Eleonora (1782-1805), jvf. Slægtsoversigten sidst i Bogen. — **Stk. 3.** MM 529.

18. L. 3. halvstuderte Degn. Christian Valdemar Nohr, f. 1751 i Udby, Student 1771, tog 1. Del af den filosofiske Eksamen og efterfulgte sin Fader som Degn i Udby 1776, jvf. F. Rønning: Den grundtvigske Slægt, 1904, 60 og 65. — *L. 4. Aviser.* Meddelelsen om, at Russerne under Ledelse af Feltmarskal Potemkin havde erobret Oczakov (nu sædvanlig skrevet: Otschakov), dengang en tyrkisk Fæstning, fandtes i Kiøbenhavnse Tidender (udg. af Brdr. Berling) d. 16. Jan. 1789. Meddelelsen sluttede med, at „denne Efterretning . . . vil . . . hielpe (Gud give det) til at befordre Freden, ellers vilde nok en Russisk Flaade komme til i Foraaret at aflægge et Besøg i Constantinopel.“ — **Stk. 4.** MM 16. Medens Teksten i Stk. 3 følger Gr.s Udkast til 2. Forelæsning, gengives i dette Stk. Renskriften. Indledende bemærker Gr., at det første Skridt til levende Deltagelse i de store Verdensbegivenheder „efter min Psykologi ikke er at kjende Bogstaver, men at *mærke Ord*“. — **Stk. 5.** MM 55-56.

19. L. 4. ny Skolemester. Cand. theol. Bertel Faurkov (1729-1807), 1788 udnævnt til Skoleholder i Udby. Jvf. Stk. 6 her og F. Rønning: Den grundtvigske Slægt, 1904, 64 ff. — *L. 10. fransk Sprogmaster.* Gr. bemærker (i Udkastet, MM 529), at Faurkov p. Gr. af sine Informationer i Fransk var „gaaet saaledes tilbage i Modersmaalet, at Bønder-Drengene højlig forundrede sig, naar de en Gang imellem hørte ham snakke; men det gik kun sjældn paa, thi den Gang var der endnu ingen Mulκτη for Skole-Forsømmelse, saa Børnene blev sædvanlig hjemme; og jeg, som maatte holde Trop, kan forsikre, de tabte intet derved“. — **Stk. 6.** Den omarbejdede Dagbog, USI 13-14. — *L. 29. Cand: S: S: Minist:* = candidatus sacrosancti ministerii, o: teologisk Kandidat. — *L. 32. colloquier.* Samtaler, d. v. s. Taleøvelser.

20. *L. 5.* Professor Abraham Kall (1743-1821) udgav 1776 „Den almindelige Verdenshistorie“, en Oversættelse og Bearbejdelse af J. M. Schröckh's „Lehrbuch der allgemeinen Weltgeschichte“ (1774). Den vandt stor Udbredelse som Lærebog i Latinskolerne. — *L. 7.* Pastor Laurits Feld (1751-1803) var i 1790 blevet Sognepræst i Tyregod og Vester. — *L. 8. 4de levende Søn.* Jvf. Slægtsoversigten. — *Stk. 7.* Den omarbejdede Dagbog, US I 14—16. — *L. 14.* Tyregod Præstegaard (ca. 30 km nordvest for Vejle) var fra 1792 til -98 Rammen om Gr.s Liv, se Rønnings tidl. anf. Skr. S. 80 ff. — *L. 22. Selskaber*, ∅: Selskabsbroder, Kammerat. — *L. 26. usque ad infinitum*, ∅: i det uendelige. — *Katekesis.* Kristendomsundervisning. Som forekrevet Lærebog anvendtes i Latinskolerne Ove Høegh-Guldberg (1731-1808): Den naturlige Theologie, 1765.

21. *L. 7—8.* Malthe Conrad Bruun (1775—1826) udgav 1796 „Aristokraternes Katekismus“, der efter Indberetning til Kancelliet fra Biskop Balle paadrog ham en Fiskalsag, der dog blev hævet p. Gr. af Forfatterens Ungdom. Efter Udgivelsen af nye satiriske Skrifter forvistes han 1800 fra Danmark. — Thomas Christopher Bruun (1750-1834), hvis Bearbejdelse af Boccaccio og Fontaine, „Mine Frie-Timer“ blev konfiskeret 1783, udgav 1797 „Særsyn“ (jvf. hertil Bibliografi Nr. 1). — *L. 15. Neologernes.* Den Overgangsteologi, der fulgte efter Pletismen, og som ønskede en Fornyelse af Teologien gennem kritisk Studium af Skriften og Kirkehistorien, betegnedes af Modstanderne som *Neologi*, ∅: (utidig) ny Lære. — *Stk. 8.* MM 442-43. — *L. 34. m. H.*, ∅: mine Herrer! I Forelæsningerne ser Gr. „Englands dagligdags Virksomhed naturlig afbildet hos *Bierne*“.

22. *Stk. 9.* Dansk Kirketidende 1874, Sp. 1-2: Gr.s Prædiken i Frederikskirken Nyaarsdag 1834. — *Stk. 10.* Den omarbejdede Dagbog, US I 16-19. — *L. 19. Thure Krarup* (1739-1808), Rektor ved Aarhus Skole 1775-1805. — *L. 26. ut ajunt*, ∅: som man siger. — *L. 28. hospes*, ∅: fremmed Gæst. — *L. 30. paries intergerinus*, ∅: Mellemvæg.

23. *L. 4. Jens Stougaard* (1761-1838), dimitteret fra Aarhus 1783 og fra 1789 ansat ved sin gamle Skole (se H. H. Blache: Jens Stougaard, 1838). Jvf. Gr.s Digt Udby Have, PS I 384-85! — *L. 11. in promptu*, ∅: til Rede, parat.

24. *L. 27. P. Fr. Suhm* (1728-98): Om Odin og den hedniske Gudelære etc. 1771. — *L. 29. Arild Huitfeldt* (1546-1609): Danmarckis Rigis Krønнике I-II, 1603. Jvf. Gr.s „Nordens Mytologi“ 1808, S. XVI f. — *Stk. 11. M-Gr. Brevvexling* 219.

25. *Stk. 12.* Den omarbejdede Dagbog, US I 20. — *L. 3. Testimonium.* Offentliggjort af Vilh. Grundtvig i Gads danske Magasin 1928, 175 ff. (ogsaa i „Arosia“, 1928, 38 f.). Det hedder heri: den unge Mand har „ved heldigen at uddanne det lykkelige Aandsanlæg, som er blevet ham til Del, i Sandhed givet mere end Drengens Forspil til en senere med Alderen voxende Berømmelse“. — *L. 5. laudabilis præ cæteris*, ∅: rosværdig fremfor de øvrige, Udmærkelse. — *L. 7. haud illaudabilis*, ∅: ikke urosværdig, = anden Karakter.

26. Stk. 13. Den omarbejdede Dagbog, US I 20-23. — L. 18. *Professor Bang*, o: Frederik Ludvig Bang (1747-1820), Prof. med. 1782. — L. 30. *in genere*, o: i Almindelighed. — L. 32. *in specie*, o: i Særdeleshed.

28. L. 10. *loci communes*, o: almindelige Talemaader. — Stk. 14. Den omarbejdede Dagbog, US I 24. — L. 21. *Deponens*, d. v. s. et Udsagnsord med passiv Form, men med aktiv Betydning. — L. 24-25. *Børge Riisbrigh* (1731-1809) og *Anders Gamborg* (1753-1833), Professorer i Filosofi. *Thomas Bugge* (1740-1815), Professor i Astronomi. — Stk. 15. MM 530-31.

29. Stk. 16. Den omarbejdede Dagbog, US I 28. — L. 19. *cui nomen*, o: ved Navn. *Peter Nikolai Skovgaard* (1783-1838), Litterat, jvf. her S. 31 f. — L. 29. *Jacob Baden* (1735-1804), Sprogmand, Professor eloquentiæ 1780. — Stk. 17. MM 270-72.

30. L. 8. Slaget ved Abukir fandt Sted 1.-2. Aug. 1798. — L. 11. Slaget ved Marengo fandt Sted 14. Juni 1800. — L. 31. „*Hundeklogskab*“, d. v. s. Jættekløgt.

31. Stk. 18. MM 531-32. — L. 36. *ikke brød sig om Examen*. Skovgaard tog kun den filologisk-filosofiske Prøve (1799), aldrig Embedseksamen; levede fra 1807 som Lærer og Translatør.

32. Stk. 19. MM 272-73. — L. 14. *intet mindre end*, o: alt andet end. — Stk. 20. MM 273-76. — L. 30 f. *Henrik Steffens* (1773-1845), den kendte Naturforsker og Filosof, begyndte sine Forelæsninger paa Elers' Kollegium 11. Nov. 1802. I Bogform udkom hans „Indledning til filosofiske Forelæsninger“, i København 1803; 2. Udg. ved B. T. Dahl 1905. Gr.s Indtryk af St.s Forelæsninger, se S. 115 her samt Gr.s Verdenskrønike 1812, 353 f. (US II 384 f.) og Brev Nr. 523 (Slutn.) i Breve II.

33. L. 15. *vor Filosof*, o: Riisbrigh, jvf. S. 28.

35. L. 8. *Øhlenschläger ... i sit Levnedsløb*. Se Oehlenschlägers *Levnet*, fortalt af ham selv. I, 1830, 205 ff. S. St. fortæller O., at han dels kaserede Fortællingen „Erik og Roller“, hvoraf flere Ark var trykt, dels et Bind Digte, hvoraf dog intet var trykt. — L. 18-19. Den nævnte *Vise af Oehl.* var „Høitidssang for Kronprindsens Livcorps i Anledning af den 2den April 1802“ (Poet. Skrifter, udg. af F. L. Liebenberg, XIX, 1860, 27 f.). — „*Anden April*“, o: „Anden April 1801. En dramatisk Situation“. Udkom 1802 (optrykt i F. L. Liebenberg: *Bidrag til den oehlenschlägerske Literaturs Historie I*, 1868, 402-32). — Stk. 21. Den omarbejdede Dagbog, US I 29. — L. 28-29. *Jonas Rein* (1760-1821) og *Edvard Storm* (1749-94), norske Digtere. T. C. Brun (o: Bruun), se Oplysn. t. S. 21. — Stk. 22. Den omarbejdede Dagbog, US I 32.

36. L. 3. *Broder*, o: Niels Grundtvig, død paa Guineakysten, jvf. F. Rønning: *Den grundtvigske Slægt*, 1904, 129 ff. og *Slægtsoversigten i nærvær*. Bog S. 302. — L. 13. Det af Skovgaard afskrevne Eksemplar af „*Skoleholderne*“ er bevaret i Gr.-Arkivet (Fasc. 490). D. kgl. Teaters Direktion remitterede Komedien 4. Dec. 1802 (se US I 33). — Stk. 23. Den omarbejdede Dagbog, US I 34. — L. 17. „*Brevet*“ (Gr.-Arkivet, Fasc. 491) opførtes,

med Gr. i den mandlige Hovedrolle, som Dilettantkomedie midt under Eksamenslæsningen 1803. — **Stk. 24.** Den omarbejdede Dagbog, US I 34. — *L. 26. til Falster.* Otto Gr. var 1800—23 Sognepræst for Torkilstrup og Lillebrænde. — *L. 31.* Artiklerne i Politivennen Nr. 299 og 301 (*ikke* 300) er optrykt i US I 38-39. S. St. S. 34-35 findes Biskop A. Birchs Brev til Gr.

37. Stk. 25. Dagbogen 1804, Optegnelse dateret 31. Dec., US I 65-66. — **Stk. 26.** US I 69-70. Uddrag af den fortsatte Optegnelse 31. Dec. 1804.

38. L. 8 f. Generaladjutant Hans Lindholm (1757-1821) var Svoger til „Egeløkke“s Ejer Kaptajn Steensen-Leth, se **Stk. 28.** — *L. 12.* Christian Frederik Brorson (1768—1847) var Præst ved Garnisonskirken i København. — **Stk. 27.** US I 70—71. Fortsat Uddrag af Optegnelsen 31. Dec. 1804. — *L. 37. Donkisjotske, o:* Don Quijote'ske (m. ældre Retskrivning: Quixote).

39. Stk. 28. Uddrag af Dagbogsoptegnelse for 20. Nov. 1805. US I 86.

40. Stk. 29. Uddrag af Dagbogsoptegnelse for 5. Dec. 1805. US I 88—90.

41. Stk. 30. Uddrag af Dagbogsoptegnelse for 10. Sept. 1806. US I 107-108.

42. Stk. 31. Uddrag af en Optegnelse, dateret 30. Dec. 1806. US I 112-13.

43. L. 1. J. G. Fichte: Die Bestimmung des Menschen, 1800. — *L. 2-3.* F. W. J. Schelling: Bruno, oder über göttliche und natürliche Principien der Dinge, ein Gespräch, 1802. — *L. 6.* Adjunkt i Slagelse Jens Møller (1779-1833), senere teol. Professor, offentliggjorde i Majheftet af „Ny Minerva“ 1806 (II, 212-31) „Skirners Reise eller Kiærlighed Gudernes Straf, en Fortælling“. Gr.s Ripost kom i Septemberheftet (III, 270-99): „Lidet om Sangene i Edda“ (= US I 117-134). — **Stk. 32.** M-Gr. Brevvexling 12-14. — *L. 29. Lyskander, o:* „De danske Kongers Slectebog“ (1622) af Historikeren C. C. Lyschander (1558-1624).

44. L. 24. *Parodien over Gudernes Liv*, nemlig Jens Møllers Digt „Skirners Reise“, se S. 43, L. 6 ff. — *L. 30. da jeg skrev* — i Afhandlingen „Om Asalæren“ (Ny Minerva 1807, II, 156-88, = US I 204-23. Det — lidt omskrevne — Citat findes i US I 206). — I Sommeren 1813 besøgte Chr. Molbech Langeland, hvor han erfarede, at Gr.s Forelskelse i Fru Leth stadig huskedes og var kendt over hele Øen. Se Chr. Molbech og Karen Margrethe Rahbek. En Brevvexling. 1883, 78-80 (Brev fra Molb. til Fru Rahb.).

45. Stk. 33. MM 326-27.

46. L. 6. Den senere kendte Filosof F. C. Sibbern (1785-1872) var fra 1806 til 1811 Alumne paa nævnte Kollegium. Daværende Adjunkt ved Metropolitanskolen Sv. B. Hersleb (1784-1836) var Alumne 1805-10. Han blev senere teol. Professor i Oslo. — *L. 10.* Nordmanden Niels Treschow (1751-1833) var 1803-13 Prof. i Filosofi i Kbh., senere i Oslo. Filologen Georg Sverdrup (1770-1850), der ligeledes var norsk født, var 1805-13 ekstraordinær Professor i Græsk i Kbh., derefter i Oslo. — **Stk. 34.** MM 328-30.

47. L. 14 f. fra jeg saa' hans Poetiske Skrifter. Gr. fik i Sommeren 1806

ved en Fejlekspedition „Poetiske Skrifter“ 1805 sendt til Egeløkke i St. for „Digte“ 1803 (se M-Gr. Brevvexling S. 221). — **Stk. 35.** Om Religions-Frihed. (Tredie og sidste Stykke). Af N. F. S. Grundtvig. Slutningen af en Afhandling i Theologisk Maanedsskrift, 8de Bind. Kjøbenhavn. Trykt 1827. Undertrykt samme Aar. Løsladt 1866. S. 208-212 (= US V 109-12). — **L. 33.** Gr. var Alumne paa Kollegiet fra Maj 1808 til Maj 1811, jvf. S. 92 f. og S. 117, Stk. 5 og 6. — **L. 35.** benyttede sig af denne Omstændighed (∴ at Gr. var Alumne) til at tildele ham en Advarsel og „Irettesættelse“ for Konsistorium 12. Jan. 1811, se her S. 92-94!

48. L. 12. *prædikede for Dimis*. D. 17. Marts 1810 holdt Gr. Dimisprædiken i Regenskirken. Han fik af Censor, Prof. P. E. Müller, Udmærkelse, men da han udgav Prædikenen i Maj samme Aar m. Titlen „Hvi er Herrens Ord forsvundet af Hans Hus?“, klagede 6 københavnske Præster til Kancelliet over det formentlige Angreb paa Præstestanden (se Rønning II, 1, 169 ff. og nærværende Bog S. 92-94 og 121, L. 34). — **L. 24** Johan Gr. indgav Afskedsansøgning i Nov. 1810 og fik den bevilget pr. 1. Jan. 1811. — **L. 30.** Den øverstkommanderende for Landeværnet paa Langeland, Grev Ahlefeldt-Laurvig, gjorde Gr. til Feltpræst, skønt han ikke var ordineret, jvf. Th. Graae: Grundtvig paa Langeland. 1880, 46 ff. Blandt Gr.s Papirer findes en „Afskedsprædiken for 2det nordre Landeværns Kompagni og Hous Beboere“, 1. Adventssøndag (28. Nov.) 1807.

49. L. 7-8. Baade Steffens og Gr. troede, at deres mødrene Slægt nedstammede fra Hvide-Ætten. — **L. 11.** *Jesus og Fornuften*, = Titlen paa et vulgærrationalistisk Ugeskrift, fra 1797 til 1801 redigeret af Otto Horrebow (1769-1823). — **L. 30-32.** 23. April 1811 bevilgedes det, at Johan Gr. fik sit Kald igen, med Sønnen som personel Kapellan. Gr. blev ordineret 29. Maj 1811 i Trinitatis Kirke i Kbh.

50. Stk. 36. Et Brudstykke af en Optegnelse, sandsynligvis fra Slutningen af 1810; fremdraget af Begtrup, US II 29-31. — **L. 12.** „Sørgeskvad ved Prinds Kristians Død“, se PS I 180-87. — *Tale til det svenske Folk*. Gr.s Flyveskrift „Er Nordens Forening ønskelig? Et Ord til det svenske Folk“ udkom 1810, optrykt i US II 21-28. — **L. 17.** *Heerens Prisskrift*. A. H. L. Heeren: Versuch einer Entwicklung der Folgen der Kreuzzüge für Europa, 1808. — **L. 23.** *mine Dictata*. Til Brug ved Undervisningen i Det Schouboeske Institut, hvor Gr. var Lærer 1808-11, gjorde han nogle Optegnelser, der er bevarede (se Bibliografi Nr. 92 og Rønning II, 1, 94-100 og især 175), og hvori Gregor omtales som „en af de største Aander, Historien kender“. — **L. 31 f.** *Hakes Fremstilling*, ∴: J. Chr. L. Haken: Gemälde der Kreuzzüge etc., I-III, 1808-20. — *Spaldings Historie*, ∴: K. A. W. Spalding: Geschichte des christlichen Königreichs zu Jerusalem, I-II, 1803. — **L. 36.** *Sismondis . . . Værk*, ∴: J. Sismondi: Geschichte der italienischen Freistaaten im Mittelalter; aus dem Französischen, 1807 ff.

51. L. 5. Johs. v. Müller: Die Geschichte der Schweizer, 1781. — **L. 19.** *Oversættelse af Saxo*. Skriflet „Dr. G. L. Baden til Hr. Geheimeconference-

raad F. v. Moltke om vor danske Histories Fader Saxo Grammaticus og Trangen til en ny Udgave af ham“, 1809, blev kritiseret af Gr. i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 22. Aug. 1809, jvf. Rønning II, 1, 176 f. og Bibliografi Nr. 120. — L. 32. A. F. v. Kotzebue: Preussens ältere Geschichte, I, 1808. Se iøvrigt S. 94.

52. Stk. 37. Roskilde-Saga, 1814, 105-06, jvf. nærværende Erindringsbog S. 123 f. (Stk. 12). — L. 9. *sin gamle Fader sidstegang*. Johan Ottosen Grundtvig (f. 1734) døde 5. Jan. 1813. — L. 15. *Evangeliet i Gaar*, 3: til 3. Søndag i Advent, Matth. 11, 2-10. Den her skildrede Oplæsning har da fundet Sted Mandag d. 14. Dec. 1812. — L. 18. *Rimet*, 3: Manuskriptet til Roskilde-Riim. — L. 22. *gamle Otto*. Otto Jørgensen Gr. (1704-72), jvf. Roskilde-Riim, 1814, 22-27 (= PS III 182-187). — Stk. 38. MM 331-32.

53. L. 12. *Pengeforandringen*, 3: Statsbankerotten 1813. — Stk. 39. Om Religions-Frihed, 3. Stk. S. 216-17 (= US V 115), jvf. Oplysninger til S. 47.

54. L. 16. Gr., der fra Foraaret 1818 fik en aarlig Gratifikation paa 600 Rdlr. af Kongen for sit Oversætterarbejde, blev 12. Aug. samme Aar i Ulso (nu Ulse) Kirke af Broderen Otto viet til Lise Blicher, med hvem han havde været forlovet siden Efteraaret 1811. — Stk. 40. N. F. S. Gr.: Kjærminder til Kong Frederik den Sjettes Krands, 1840, 75-76 (af en Tale i Danske Samfund d. 28. Jan. 1840, jvf. US VIII 335-36). — Stk. 41. S. 217-219 (= US V 115-117) af samme Kilde som Stk. 35; se Oplysn. t. S. 47.

55. L. 23. *Kirken i Citadellet*. Dette Embede søgte Gr. baade i 1817, 1819 og 1820 (jvf. Rønning II, 2, 191 f.). — L. 25 og 31. *Præsidenten*, 3: for Det danske Kancelli, var 1804-27 Fr. Jul. Kaas (1758-1827). — L. 26. *Geheimeraad Frederik Moltke* (1754-1836), Geheimestatsminister 1810, Stiftamtmand i Aalborg 1815, jvf. S. 101, L. 29. — L. 29. *Abr. Kall*. Jvf. Oplysn. t. S. 20, L. 5. — L. 36. *den samme Haand*, 3: Stiftsprovst H. G. Clausen (1759-1840), 1797 2. resid. Kapellan ved Vor Frue Kirke, 1811 Sognepræst og Stiftsprovst s. St., jvf. S. 93.

56. L. 6. *Kjøbstæd-Præst*. 2. Febr. 1821 blev Gr. — skønt han ikke havde indgivet Ansøgning — kaldet til Sognepræst i Præstø og Skibbinge. I Nov. 1822 blev han kaldet til det residerende Kapellani ved Vor Frelses Kirke. — Stk. 42. MM 475-76 og 481-82. — L. 14. Baggeseu havde fra 1813 paany taget Bopæl i København og kritiserede i sit Blad „Søndagen“ den datidige danske Litteratur. — L. 33. Gr.s „Rimelige Strøe-Tanker ved Kallundborgs i Livet vel meriterede Stads-Satyrikus Jens Baggeseus Grav“ fremkom anonymt i „Nyeste Skilderie“ 11. Nov. 1815 og flg. Numre. Baggeseu havde først paa Maaneden sendt Gr. et Dedikationseksemplar af sit Digt „Drømmen i Kronprindsessegaden No. 390“, se iøvrigt Rønning II, 3, 120 ff. og Bibliografi Nr. 264.

57. L. 5. Tylvtens Udfordring til en lat. Disputats fremkom i „Dagen“ 3. Okt. 1818. D. 16. Okt. indeholdt samme Blad en Erklæring fra 6 studerende, der meldte sig som Baggeseus Forsvarere; denne Erklæring var af-

fattet, men ikke underskrevet af Gr. — Gr.s Indlæg i Fejden, se Bibliogr. Nr. 329-332. — *L. 11. En af sine unge Recensenter.* Peter Hjort beskyldte i Febr. 1817 Baggesen for at have begaaet Plagiat i Syngespillet „Trylleharpen“. — *L. 31. Min Forsetes-Kvide*, o: „Af Danneskjolds-Drapen“, = et i 1828 offentliggjort Brudstykke af et omkr. 1824 affattet større Kvad til Minde om Grev Danneskjold (død 1823), se PS V 318 ff.

58. *L. 2. Bjovulvs Drape.* Gr.s Oversættelse af det eng. Oldkvad om Beowulf (efter G. J. Thorkelins i 1815 udgivne Afskrift) udkom 1820. — *L. 2-3. Krønikerne . . . rørte sig ikke af Pletten.* Saxo-Oversættelsen, der udkom 1818-23 i 3000 Eks., blev ikke nogen Salgssucces. I 1834 uddeltes Restoplaget, 1700 Eks., gratis i Anledning af Frederik VI's 50-Aars Regeringsjubilæum (jvf. Bibliografi S. 150). — *L. 4. R. Rask tilbød i Foraaret 1816 Gr. at besøge Tekstudgaven af Beowulf, medens Gr. skulde give Oversættelsen.* Samarbejdet blev kun kortvarigt p. Gr. af Rask's Udenlandsrejse. — *L. 11. Elmquists Læsefrugter.* Bogtrykker i Aarhus A. F. Elmquist (1788-1868) udgav 1818-33 „Læsefrugter, samlede paa Literaturens Mark“, fortsat 1839-40, ialt 66 Bd. — *L. 20 Bjælderne paa Saxo.* Se her S. 68. — *Stk. 43.* Gr. forsøgte i Efteraaret 1823 og Foraaret 1824 at skrive et Forsvarsskrift for Kristendommen, jvf. her S. 67 n. I det næstsidste af sine mange — aldrig udgivne — Forsøg, af Begtrup betitlet „Brevveksling mellem Nørrejylland og Christianshavn“, indleder Gr. sit første Brev fra Christianshavn med et Billede af sin hidtidige Bane. Her efter US IV 229-35.

59. *L. 36. naturalistiske Tankegang.* „Naturalisme“ betyder i Gr.s Sprogbrug den Anskuelse, at Mennesket paa naturlig Maade, ved egen Kraft, kan frelse sig selv (se US V 401 f.). Hans egen Naturalisme fik sit Grundskud 1805, se S. 60, L. 10.

61. *L. 28-29. Mythologie, et Land-Kort over Aandens Rige.* Jvf. Gr.s „Imod den lille Anklager“, 1815, 226!

62. *L. 23 f. mine Prædikener*, o: „Bibelske Prædikener, efter Tidens Tarv og Leilighed“, 1816. — *L. 30. jeg taledede etc.*: Salme 116, 10, jvf. 2. Kor. 4, 13.

63. *L. 31. end denne Bog*, o: Bibelen.

65. *L. 4. in partibus infidelium*, o: i de vantros Egne, uden kirkeligt Embede.

66. *L. 20. udsender Du Din Aand.* Salme 104, 30. — *Stk. 44. Af „Nyaars-Morgen“* 1824, Fortalen S. XI-XVIII (US IV 243-46). — *L. 30. jeg kaldtes igjen til Præst.* Jvf. S. 56, L. 6.

67. *L. 16. der staar skrevet.* Esajas 55, 10-11.

68. *L. 9. Natten var forgangen etc.* Rom. 13, 12. — *L. 19. „Kong Valdemar den Store og hans Mænd“* udkom i Sommeren 1824. — *L. 21.* I et versificeret Brev af 3. Juli 1824 til Ingemann kritiserer Gr. dennes Skildring af Saxo som „en naragtig Pedant“, se „Grundtvig og Ingemann. Brevveksling“, 1882, 12-14 (= PS V 146-149).

69. *L. 10. Stenen afvæltet*, ρ: det store historiske Oversætterarbejde afsluttet.

70. *Stk. 45. Gr.s Tidsskrift „Danskeren“ I, 1848, 585-86.* Gr. fik i Marts 1829 bevilget 2000 Rdlr. til en Englandsrejse med det Formaal at studere de gamle angelsaksiske Haandskrifter, af hvilke han allerede i 1820 havde givet *Beowulf* „paa danske Rim“ (jvf. S. 58, L. 2). Afrejsen fandt Sted 3. Maj 1829, og Skibet naaede Themsmundingen d. 14. om Aftenen. Om den første Englandsrejse se iøvrigt F. Rønning i *Histor. Månedsskrift IV, 1885, 341 ff.* samt „N. F. S. Grundtvigs Breve til hans Hustru under Englandsrejserne 1829-31“, 1920. — *L. 12. Skipperen.* Iflg. Gr.s Notater i sin Almanak for 1829 Kaptajn Andresen fra Altona. — *Stk. 46. MM 460-61.*

71. *L. 1. Skroller*, ρ: omfangsrige gamle Dokumenter. — *L. 4.* Under Englandsreisen 1830 opholdt Gr. sig væsentlig i London og Exeter; sidstnævnte Sted studerede han et Haandskrift fra det 10. Aarh., indeholdende oldengelsk Poesi og hidrørende fra Biskop Leofric's Samling; Gr. afskrev bl. a. *Fønix-Kvadet*, som han udgav 1840 (se S. 73, *Stk. 48*). — *L. 7.* heje (hæge) paa, ρ: opbevare, gemme. — *L. 9. Hume*, ρ: den berømte Filosof David Hume (1711-76), der ogsaa var Historiker (*History of England, 1754 ff.*). — *L. 12.* Om Besøget i Exeter og Leofric's Manuskript se *M-Gr. Brevvexling 170 og 173* samt F. Rønning i *Histor. Månedsskrift V, 1885, 1-41.* — *Stk. 47. MM 427-28.*

72. *L. 4. nærmere ved at fortvivle.* I sin Almanak fra 1829 skrev Gr. 23. Maj: „Sørgelige Dage“. Jvf. hans Breve til Hustruen, se *Oplysn. t. Stk. 45.*

73. *Stk. 48.* Af Indledningen til „*Phenix-Fuglen. Et angelsachsisk Kvad. Førstegang* udgivet med Indledning, Fordanskning og Efterklang“, 1840, S. 10-12. — *L. 6.* Allerede i Foraaret 1828 søgte Gr. Rejseunderstøttelse, og Kongen stillede sig — som det fortælles her — imødekommende; men de paagældende Midler for 1828 var allerede uddelte. — *L. 17-18.* Under sit andet Englandsophold udarbejdede Gr. paa Opfordring af Forlaget Black, Young and Young den nævnte Subskriptionsplan til en Udgave i 10 Bd. af den angelsaksiske Litteratur (oversat til dansk af F. Rønning i *Hist. Månedsskrift V, 1885, 20-38*). — *L. 18. kvalt i Fødselen.* Udgaven blev ikke til Virkelighed, idet man fra engelsk Side startede en tilsvarende Publikationsrække, i Følelsen af, at det vilde være en Skændsel for England, om den første Udgave af oldengelsk Nationallitteratur blev foranstaltet af en Dansker. — *L. 28. Hume.* Se *Oplysn. t. S. 71, L. 9. Warton*, ρ: Professor Thomas Warton (1728-90), hvis „*History of English Poetry*“ udkom 1774-81.

74. *L. 19-21.* = Citat fra Shakespeare's „*Hamlet*“, Akt I, Sc. 5. Oversættelsen er Gr.s egen. — *L. 31-32.* Juni 1831 fik Gr. 300 Rdlr. til en tredje Englandsrejse. Ved Ankomsten erfarede han, at B. Thorpe (se S. 75, L. 10) havde startet sin Modudgave, se *M-Gr. Brevvexling 175 f.* og F. Rønning i *Hist. Månedsskrift V, 1885, 129 ff.* (om Gr.s tredje Englandsrejse).

75. *L. 10. en vis Mand.* Benjamin Thorpe, engelsk Videnskabsmand, var i 1830 i Danmark for at oversætte R. Rasks angelsaksiske Grammatik til

Engelsk, se MM 462! — Thorpes Beskyldning er urigtig; det er snarere ham, der har faaet Ideen fra Gr., hvis „Prospectus“ han iflg. Forlæggeren Black havde set i Manuskript. I hvert Fald var det Black, der havde foreslaaet Gr. Udgaven, ikke omvendt, se Rønnings førnævnte Afh. (jvf. Note t. S. 74, L. 31 f.) og H. Toldberg i „Orbis Litterarum“ V, 1948, 258 ff. og Gr.s Brev til Treschow, Breve II Nr. 350. — L. 14. Kædmon blev udgivet af Thorpe 1832, Beowulf af Kemble 1835, Layamon af Madden 1840 og Exeterbogen af Thorpe 1842. — Stk. 49. „Danskeren“ I, 1848, 481.

76. Stk. 50. N. F. S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-60, udg. ved H. Begtrup, 1924, 368-69. — L. 2. *nogle Fremmede*. Der sigtes til den eng. Fængselsreformatør Elizabeth Fry's Besøg i København i Aug. 1841. Dronning Caroline Amalie bad Gr. være Tolk (se H. Rosendal: Dronning Karoline Amalie, 1915, 90 f.). Elizabeth Fry's Takkebrev findes i Breve II Nr. 447. — Stk. 51. Af Forordet til Gr.s Skrift „Skov-Hornets Klang mellem Skamlings-Bankerne“, 1844, 11-13. Gr.s talrige Spatieringer i Originalen udeladt her. I Carl Christensen: Pastor Rømer, 1923, 31-37 (optrykt i Dansk Udsyn 1942, 50-56) er meddelt Rømers Erindringer om Gr.s Deltagelse i Festen paa Skamlingsbanken og Hjemrejsen derfra (ikke medtaget i nærværende Værk).

77. *Bauta-Stenen*. Oddens Mindestøtte, rejst af Kaptajn L. Fribert, med Inskription af Gr., sluttende m. Stroferne: „De Snekker mødtes i Kvæld paa Hav“ (PSI 160-61, USI 756-57, VU VII 106). — L. 20. „Skov-Hornets Klang“ indledes af Digtet: Rune-Bladet med „Christian den Ottende“ og Det unge Danmark.

78. Stk. 52. „Danskeren“ I, 1848, 556-60. Gr., der ved Prøvevalget til den grundlovgivende Rigsforsamling i 1848 var blevet kaaret i 11. Kreds (Nyboder), faldt ved den skriftlige Afstemning for Holmens Chef, Kaptajn-løjtnant N. E. Tuxen, men blev i Stedet indvalgt for Præstø, hvor Væver Hans Hansen fra Mern, efter at have besejret Professor H. N. Clausen, trak sig tilbage p. Gr. af sin Fortid. 2. Nov. rejste Gr. ned til Prøvevalg i Præstø. — L. 17. *umulig kunde skye*. Peter Rørdam, Sognepræst i Mern 1841-56, havde i et Brev fraraadet Gr. at bo paa Herregaarden.

79. L. 22. *Den Danske Bondepræst*, 3: Peter Rørdam, se Oplysn. t. S. 78, L. 17 og S. 140, L. 33. — L. 27. Gr.s Valgtale findes i „Danskeren“ I, 1848, 545 ff.: Hvad vil N. F. S. Grundtvig paa Rigsdagen?

80. Stk. 53. „Danskeren“ IV, 1851, 389-390, 393-396, 401-402, 403-407, 411-412, Udvalg af Gr.s Skildring af sit Besøg i Norge 1851. Dette fandt Sted efter Indbydelse fra det norske Studentersamfund, og Afrejsen skete Onsdag d. 4. Juni med „Nordcap“ til Oslo. Om Gr.s Henvendelse til Kultusminister Madvig for at faa Orlov til Rejsen, se J. N. Madvig: Livserindringer, 1887, 175-76.

81. L. 19. *Huro*, 3: Hovro, Ro og Glæde i Sindet, Fornøjelse.

82. L. 4 f. *norsk Vennekjæde*, jvf. S. 46! — L. 30. *en mangeaarig Ven*, 3: W. A. Wexels, se Note til S. 129, L. 14. — L. 34. *Hovedstads-Kirken*.

Efter Udflugten til Ringerige prædikede Gr. Fredag d. 13. Juni i Frelsers Kirke. Stortinget afbrød sit Møde, for at Medlemmerne kunde høre ham.

84. L. 13. „*Skjaldelivet i Danmark*“, se „*Danskeren*“ IV, 1851, 225 ff. (= PS VII 392 ff.). — L. 21. *en af mine ældre norske Kyndinger*, 3: Sognepræst U. Sundt i Rygge ved Moss (iflg. Brun I 442).

85. L. 27. *Hellig-Olavs Saga*. Se „*Norges Konge-Krønike af Snorro Sturlesøn*“ fordansket ved Grundtvig, II, 1819, 1-372. *Olavs Hjemkomst*, se samstedts S. 26-27.

86. Stk. 54. Af N. F. S. Grundtvig: Kirke-Speil eller Udsigt over den christne Menigheds Levnetsløb“, 1871. Tekstgrundlag her: Begrups Ud-gave i US X, hvis Grundlag atter er den af Sv. Grundtvig i 1876 besørgede 2. Udgave, med moderniseret Retskrivning. Det her gengivne Stykke (US X 334-61) svarer til Originaludgaven S. 360-96. — Gr.s kirkelige Erindringer i „Kirke-Speil“ er den betydeligste og mest afklarede af hans Fremstillinger af den Art. Andre Fremstillinger findes i „Om Religions-Frihed“ 3. Stykke, 1827 (udg. 1866, US V 97 ff.), der dog i Hovedsagen kun behandler Tiden omkr. Injurieprocessen i Anledning af „Kirkens Gienmæle“ 1825, og i „Den christelige Børnelærdom“, 1868, 253 ff. (US IX 504 ff.). En ganske kort Oversigt over sin kirkelige Gerning gav Gr. 1839 i „Aabent Vennebrev til en Engelsk Præst“, 6 ff. (US VIII 194 ff.).

87. L. 8. Nicolai Edinger Balle (1744-1816), Sjællands Biskop 1783-1808. — L. 10. *Besværgelsen*. Exorcismen (Djævlueddrivelsen) er et Led baade af den græsk- og romersk-katolske Kirkes Daabsritual; Luther, der i 1521 havde udeladt den, optog den senere i forkortet Skikkelse i den evangeliske Kirkes Daab. Chr. IV lod sin Datter Elisabet døbe uden Exorcisme og ønskede den afskaffet, men Biskop H. P. Resen hindrede dette. Allerede 1736 afskaffedes Exorcismen i den kongelige Del af Slesvig og Holsten, og i 1783 blev den ved Balles Revision af Rituallet afskaffet i Danmark og Norge. — L. 17. *gøttingske Begreber*. Balle havde i Göttingen hørt Kirkehistorikeren Walch og Orientalisten J. D. Michaëlis og var paavirket af deres og Semlers kritisk-historiske Metode, den saakaldte Neologi, se tidl. S. 21, L. 15! — L. 20. Balles „Lærebog i den evangelisk-christelige Religion“, 1791 (udarbejdet i Fællesskab med Chr. Bastholm) skulde være indført i Skolerne inden 1794. — L. 23. „Evangelisk-christelig Psalmebog“ udkom 1798. — L. 24. Som Medlem af Den store Skolekommission 1789-1814 arbejdede Balle for Oprettelsen af Seminarier, hvor han imidlertid ønskede bibelsk Kristendomsundervisning bevaret.

88. L. 9. Af de mange antikirkelige Tidsskrifter kan nævnes det fra 1795 anonymt udgivne „Repertorium for Fædrelandets Religionslærere“. — L. 11 f. Efter at Horrebow (se tidl. S. 49, L. 11) i 1797 havde overtaget Redaktionen af „Jesus og Fornuften“, imødegik Balle i Tidsskriftet „Bibelen forsvarer sig selv“ (1797—1802) Angrebene Stykke for Stykke. — L. 14 ff. Christian Bastholm (1740-1819), Oplysningsteolog (Neolog), 1778 Hofprædikant, 1783 Konfessionarius. Hans „Forsøg til en forbedret Plan i den ud-

vortes Gudstieneste“, 1785, fremkaldte talrige Modskrifter, bl. a. af Balle („Vej til Hæderlighed for Geistlige“, s. A.). — *L. 20.* Horrebøw udgav i 1796 „Er det en christelig Lærers Pligt at lyve for Almuen? et Spørgsmaal Dr. Bastholm helliget“.

89. *L. 9.* Biskop Balles 1. Hustru (en Søster til Gr.s Fader, jvf. Slægts-oversigten) døde 1781; hans 2. Hustru (en Datter af hans Forgænger, Biskop Harbøe) døde 11. April 1802. — *L. 24.* Claus Frees Horneman (1751-1830), teol. Professor fra 1776. — *L. 27 ff.* Daniel Gotthilf Moldenhawer (1753-1823), fra 1783 teol. Professor i Kbh. 1799-1800 var han Universitetets Rektor („bestyrede Fabrikket“, ∅: Uddannelsesanstalten, foragtelig Vending). Forelæste paa ciceroniansk Latin. — *L. 30.* Friedrich Münter (1761-1830), teol. Professor 1788, udgav 1798 „Theses over den naturlige Theologie“ og 1801-04 det ligeledes nedenfor omtalte Værk „Haandbog i den ældste christelige Kirkes Dogmehistorie“ I-II. Sjællands Biskop 1808-30. — *L. 32.* Peter Erasmus Müller (1776-1834), teol. Professor 1801, Sjællands Biskop 1830-34.

90. *L. 6.* *Korpskammerat.* Gr. stiftede i Studenterkorpset Bekendtskab m. Skovgaard, se tidl. S. 29 og 30. — *L. 16.* *Göthe, hvem jeg aldrig havde hørt nævne.* I sin Afhandling „Grundtvig og Goethe“ i „Danskere“ IV, 1890, 1-41, gør L. Schrøder gældende, at denne Paastand meget vel kan have sin fulde Rigtighed. — *L. 24.* *helst talte Tysk.* Jvf. senere S. 116! — *L. 28.* Tønne Bloch (1733-1803), Biskop over Fyns Stift fra 1786. — *L. 29.* Om Gr.s Prædikener i Bøstrup Kirke se Rønning I, 2. 116 ff. og Bibliografi Nr. 43, 54 og 62. — *L. 33.* I Nov. 1805 udsendte Gr. en Rundskrivelse ang. Oprettelsen af et Læseselskab for Langeland, som stiftedes 12. Febr. 1806. Gr.s egenhændige „Protokol for Langelands Læseselskab“ er optrykt i „Den Danske Højskole“ III, 1903, 146-186 ved Johan Grundtvig. — *L. 36.* Se tidl. S. 47, L. 14!

91. *L. 10.* P. O. Boisen (1762-1831), fra 1805 Biskop for Lolland-Falsters Stift, udsendte 1806 en „Plan til Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse“. — *L. 19.* Afhandlingen „Om Religion og Liturgie“ fremkom i „Theol. Maa-nedsskrift“ IX, 1807, 129-201.

92. *L. 14.* *Dimispræken.* Se tidl. S. 48, L. 12. — *L. 35.* *det berømteste Institut,* ∅: det Schouboeske, jvf. Note til S. 50, L. 23 og Fr. Nygård: Det Schouboeske Institut og N. F. S. Grundtvigs Lærervirksomhed sammesteds, 1880.

93. *L. 4.* Om Gr.s talrige Bidrag i „Nyeste Skilderie“ 1808-25 se Bibliografi. — *L. 6.* „Nordens Mytologi“ udkom 1808. — II. Del (= den først udsendte) af „Optrin af Nordens Kæmpeliv“ udkom 1809. — *L. 11.* H. G. Clausen, se tidl. S. 55, L. 36. — *L. 21.* Otto Fabricius (1744-1822), Præst, Zoolog og Grønlandsmissionær, fra 1789 Sognepræst ved Vor Frelasers Kirke paa Christianshavn, titulær Professor 1803, titulær Biskop 1818. Hans Paa-tegning paa de københavnske Præsters Klage over Gr. lyder: „Jeg finder ham tale om Mængden af Religions Lærere, og deriblandt føler jeg mig ikke truffen“. — *L. 22.* H. G. Clausen blev tit. Professor 1809. — *L. 25.* Gr.s Nyt-

aarsgave „Idunna“ udkom sidst paa Aaret 1810. — *L. 27.* J. G. Fichte: Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters, 1806, var en Række populære Forelæsninger. — *L. 28.* Christian Colbiørnsen (1749-1814), Statsmand og Jurist, fra 1804 Justitiarius i Højesteret.

94. L. 4. Jacob Langebek (1710-75), Geheimearkivar, Historiker. I 1746 maatte han for Konsistorium gøre Erik Pontoppidan Afbigt for sine — iøvrigt velbegrundede — Angreb for Unøjagtighed. — *L. 15.* *Kandidat Maalø*, antagelig den senere Pastor H. W. L. Maaløe (1761-1840; Kandidat 1787). Om der med Hentydningen til denne sigtes til en bestemt Begivenhed, er uvist. *Gerhard Seeberg* (1734-1813), norsk Præst, afsat ved Højesteretsdom 1795. Han var Hans Hauges Sognepræst. — *L. 17.* Kjøbenhavnske lærde Efterretninger (fra 1811: Dansk Litteratur-Tidende) redigeredes 1805-30 af P. E. Müller. — *L. 21.* Kotzebue, jvf. S. 51, L. 32. — *L. 33.* „Nytaarsnat eller Blik paa Kristendom og Historie“ udkom ved Juletid 1810.

95. L. 9. Se S. 49, L. 30 ff. — *L. 26.* *Kongebudet om Lærebogen*. Se S. 87, L. 20, Noten!

96. Pennefejde. Prof. Jens Møllers Anmeldelse af Verdenskrøniken 1812 (i Dansk Litteratur-Tidende 1813) besvaredes af Gr. i Nyeste Skilderie 17., 21. og 24. Aug. 1813. — Verdenskrøniken førte til Afbrydelse af Venskabet med Chr. Molbech, se Redegørelsen i Bibliografi Nr. 206, hvor yderligere Henvisninger er givet. — *L. 28.* Bibelselskabet for Danmark oprettedes 1814. — *L. 35 ff.* I Dansk Litteratur-Tidende 1814, Nr. 12-13, anmeldte H. C. Ørsted — anonymt — det lille Skrift, Gr. i 1814 udgav: En mærkelig Spaadom ogsaa om Dannemark efter en gammel Haandskrift. Ørstedes Angreb kulminerer i Ordene: „Vogner dog op alle Venner af Sandhed og ægte Gudsfrugt! See I ikke det Baal gjenreise sig, hvorpaa *Vanini* brændte? see I ikke det Fængsel paa nye optaarne sig, hvori Galilæi vansmægtede?“ — Gr. besvarede dette Angreb dels i Skriftet „Hvem er den falske Prophet? Hvem forvirrer Folket?“ (Maj 1814), dels i Landemodetalen „Om Polemik og Tolerance eller Tvist og Taal“ (6. Okt. 1814, se VU II 93 ff.). Ørsted tog til Genmæle i Fejdeskiftet „Imod den store Anklager“ (1814), og Gr. svarede med „Imod den lille Anklager“ (1815).

97. L. 19. *Skrift vilde ikke forslaa*. Se „Udsigt over Verdens-Krøniken“ 1817, 606: den lutherske Bibeloversættelse vilde have været ligesaa virkningsløs som den latinske, hvis den ikke „havde faaet Kraft og Vinger i den levende Røst“. — *L. 23.* *Clausen . . . Stiftsprovst*. I 1811, se S. 55, L. 36. — *L. 24.* *opgav jeg (1815) aldeles Haabet*. Efter at have holdt sin nedenfor L. 37 nævnte Prædiken 2. Juledag i Frederiksberg Kirke: „Hvilen under Christi Vinger“ (se „Bibelske Prædikener“ 1816, 385-420), afgav Gr. en Erklæring om ikke oftere at ville tale i Hovedstaden, før han blev lovlig kaldet (se Bibliografi Nr. 276). — *L. 27 ff.* Om Hersleb se S. 46, L. 6 og Rønning III, 1, 73.

98. L. 2. *den ny Udgave*. „Udsigt over Verdens-Krøniken, fornemmelig i det Lutherske Tidsrum“, 1817. Fra S. 600-01 i dette Værk er Citaterne nedenfor L. 7. ff. og L. 19 ff. hentede. — *L. 28.* *den aandelige Kjæde*, 3: den sakramen-

tale Tradition, den ubrudte mundtlige Overlevering ved Daab og Nadver. — *L. 31.* Claus Harms (1778-1855), Arkidiakonus i Kiel 1816, berømt Prædikant, udgav ved Reformationsjubilæet 1817 Luthers 95 Theses, sammen med 95 andre, af ham selv forfattede. Gr. besøgte ham baade paa Hjemrejsen fra England 1829 og paa Udrejsen 1830.

99. *L. 8 ff.* = Vers 6 af Digtet „Til Morten Luthers Minde“ (Danne-Virke III, 1817, S. IV f.). I sit Foredrag citerede Gr. i Virkeligheden V. 6-10 og 15-18 af det omtalte Digt, jvf. Kirke-Speil 1871, 377, hvor dog Versene selv ikke er aftrykt; dette er derimod Tilfældet i 2. Udg., 1876, 334-36 og i US X 346-47. — *L. 36* Levin Chr. Sander (1756-1819), født i Itzehoe, Lærer ved Basedows Skole i Dessau, dram. og pædagogisk Forf., først paa Tysk, siden — efter at han 1783 var kommet til København — ogsaa paa Dansk. Sørge-spillet „Niels Ebbesen af Nørreriis eller Danmarks Befrielse“, vort tidligste nationale Heltedrama, opnaede stor Succes 1797 og opførtes endnu 1834. Det paafaldende i, at en Holstener valgte dette Emne, gav Anledning til Baggesens Betegnelse „Niels Ebbesens utrolige Forfatter“ og til det (urigtige) Rygte, at Sander fra Digteren Samsø's Efterladenskaber skulde have tilegnet sig et Udkast til et Drama om Niels Ebbesen. Om Gr.s Kritik (1808) af Sanders „Knuud, Danmarks Hertug“ 1808, se Bibliografi Nr. 107 og 108.

100. *L. 16-17.* „Dagen“ var ved Siden af „Berl. Tid.“ det betydeligste Dagblad i første Trediedel af 19. Aarh. Det stiftedes 1803 og ophørte 1843. „Dagbladet“ begyndte at udkomme 1851. — *L. 29-30.* Fortalen til min Nyaarsmorgen. Jvf. her Stk. 44, S. 66. — *L. 34.* „Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen“, d. v. s. mod dennes store teologiske Værk „Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus“. Clausens Bog blev tilstillet Subskribenterne, deriblandt Gr., ca. 14 Dage, før den offentligt averteredes (3. Sept. 1825), hvilket forklarer, at Gr.s Modskrift kunde foreligge allerede 5. Sept. 2. Oplag kom 13. Sept. og 3. 19. Okt.

101. *L. 6-7.* de to Møller'e, o: Prof. theol. Jens Møller (1776-1839), Recensent ved Dansk Litteratur-Tidende, og Prof. theol. P. E. Müller (1776-1834), Redaktør af samme. De nævnte Betegnelser (Vandmølleren etc.) havde Baggesen brugt i et polemisk Digt i Nyeste Skilderie 5. Dec. 1818, da Tylvtestriden var paa sit højeste, jvf. Kr. Arentzen: Baggesen og Oehlschläger, VII, 1877, 242. — *L. 21 ff.* Sin Afhandling „Om Polemik og Tolerance“ (se Note til S. 96, L. 35 ff.) forelæste Gr. 5. Okt. 1814 paa Roskilde Landemode, og Manuskriptet blev allerede d. 6. Okt. affordret ham af Biskop Münter og Stiftamtmand W. J. A. Moltke. D. 19. Nov. tildelte Biskoppen Gr. en kraftig Irettesættelse, se Breve I Nr. 107 og C. J. Brandts Artikelrække „Grundtvigs Sammenstød med Biskop Münter“, Dansk Kirketidende 1879. — *L. 24.* C. M. T. Cold (1754-1826), Jurist, 1788 Professor og fra 1799 knyttet til ledende Poster i Centraladministrationen. — *L. 29.* Frederik Moltke, se S. 55, L. 26.

102. *L. 9.* Foruden Pastor Gutfeld ved Holmens Kirke (hvor Gr. prædikede 6. Sønd. e. Helligtrekonger) tilbød bl. a. Fallesen ham at prædike i Tri-

nitatis Kirke (Septuagesima), se Rønning II, 2, 194. — *L. 13.* Gr. prædikede i „Gemakket“ 18. Marts 1821.

103. *L. 2.* 1. Tim. 4, 16. — *L. 7.* 1. Kor. 9, 27. — *L. 13.* Om Bjovulfs Kamp med den slagne Grændels Moder, se „Bjovulfs Drape“, 1820, 130 ff. (2. Udg. 1865, 110 ff.). — *L. 19.* Den lærde Teolog Dr. A. G. Rudelbach (1792-1862) var i 1825-26 sammen med Gr. Udgiver af „Theologisk Maanedsskrift“. Da Gr. i 1826 blev underkastet Censur, blev Rudelbach Eneudgiver (1827-28). — *L. 20.* J. Chr. Lindberg (1797-1857), 1822 cand. theol. og Adjunkt ved Metropolitanskolen, fremragende Orientalist, stillede sig 1825 ved Gr.s Side i Kirkekampen. Udgav 1833-41 „Nordisk Kirketidende“, i 1831 den lille Sangbog „Zions Harpe“ med 5 Salmer af Gr. og i 1843 den langt større Salmebog „Rosen-Kjæden“ med 183 Salmer af Gr. I 1844 blev han Sognepræst i Tingsted paa Falster og fuldførte her sin ypperlige Bibeloversættelse.

104. *L. 11.* Prof. C. F. Horneman havde i en Erklæring til Kancelliet 1825 angrebet Kapellanen ved Frederiks tyske Kirke, H. Egge, for Fanatisme; denne forsvarede sig i sit „Nødværge mod Prof. Dr. Horneman“. — *L. 22 ff.* Begtrup har paavist, at Gr. maa være naaet til sin Erkendelse af den apostolske Bekendelse ved Daaben som Kirkens bærende Overlevering i Ugen mellem 24. og 31. Juli 1825. Det nye Syn er første Gang udtrykt i Prædikenen til 9. Sønd. e. Trin. 1825 (se US IV 386 ff.), og det er klart udtalt i Brev til Ingemann i Aug. 1825, se Gr. og Ingemanns Brevveksling, 1882, 69.

105. *L. 23. strax.* Her foreligger en Erindringsforskydning; endnu i 1827 regnede Gr. Daabsbekendelsen for at være formuleret („opsat“) af Apostlene, se H. Bech: Gunni Busck, 2. Udg., 1878, 26-27.

106. *L. 2.* Se Fortale“ til „Kirkens Gienmæle“ S. III. — *L. 11.* Den langvarige Injurieproces, der indledtes 10. Sept. 1825, og hvorunder Gr. lod Pjecen „Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige“ fremlægge, afsluttedes med Hof- og Stadsrettens Dom af 30. Okt. 1826, hvorved „de fornærmelige Udladelser“ mod Clausen kendtes døde og magtesløse at være, og Gr. dømtes til — foruden Retsomkostningerne — at bøde 100 Rdlr. Sølv til Københavns Fattigvæsen. Som dømt efter Forordningen af 27. Sept. 1799 blev Gr. samtidig sat under livsvarig Censur (der dog blev ophævet i Dec. 1837). — *L. 14.* Gr. skrev sin Afskedsansøgning Søndag d. 7. Maj 1826 (Breve II Nr. 297, jvf. Bibliografi Nr. 435), men afsendte den først, efter at han den følgende Dag havde haft Audiens hos Kongen, jvf. S. 129 her! Se iøvrigt H. J. H. Glædemark: „N. F. S. Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet i 1826“, Kirkehist. Samlinger 6. Række, III, 201-304. — *L. 23. Ansgars-Festen.* I Anledning af den danske Kirkes Tusindaarsfest 1826, for hvis Højtideligholdelse Gr. flere Gange slog til Lyd i 1825, udarbejdede Gr. en poetisk Fremstilling af Ansgars Komme til Danmark: „Kong Harald og Ansgar. Rim-Blade af Danmarks Kirke-Bog til Jubel-Aaret“, som udkom Maj 1826. Festen var berammet til 1. Pinsedag, og Teksterne var foreskrevne, medens Præsterne selv kunde vælge Salmer. 28. April 1826 averteredes Gr.s „Danske Høitids-Psalmer til

Tusindaars-Festen“ som udkomne og bestemte til at synges Pinsemorgen i Frelser's Kirke. Næste Dag tilskrev Stiftsprovst Clausen Gr., at ingen Præst, uden særlig Tilladelse, maatte lade afsynge andre Salmer end dem, som forefandtes i Evang.-krist. Salmebog. Biskop Münster stillede sig paa Stiftsprovstens Standpunkt og udtalte til Kancelliet, at Gr.s Salmer ingenlunde var passende, at den første — „Den signede Dag“ — ikke engang havde en bekendt Melodi (først i 2. Oplag, udsendt i Slutn. af Maj, medfulgte Weyse's Melodi), og at de alle indeholdt uforstaaelige og smagløse Steder. Kancelliet resolverede d. 6. Maj, at Præsterne skulde holde sig til den autoriserede Salmebog. — *L. 32. Frederiks-Kirken* (den nuværende Christianskirke, Navneskifte 1901) blev ved kgl. Resolution af 1. Marts 1832 overladt Gr. til Aftensangsgudstjeneste, se S. 109.

107. *L. 7. rent bleven nægtet.* Ved Kancelliresolution af 28. Jan. 1832, se nedenfor. — *L. 31 ff.* Kateketen Lorenz Siemonsen (1800-1872) ved Frederiks tyske Kirke var efter Sognepræstens Død 1829 blevet konstitueret Sognepræst for den hensvindende Menighed, men bad sig i Aug. 1831 fritaget for sin Stilling; i Sept. drøftede han med Lindberg at holde Bibellæsninger i Kirkens Skole. Da Venner af Lindberg imidlertid anmodede om at laane dennes Bolig til Andagtsforsamling, begyndte man 25. Sept. — skønt Gr. bestemte misbilligede det og ikke deltog — Afholdelsen af Gudstjenester i „Lille Rolighed“ paa Kalkbrænderivej, skiftevis med Lindberg og Siemonsen som Prædikanter. 24. Nov. indsendte Kredsen en Ansøgning til Kongen om at maatte danne en fri dansk og tysk Menighed med Gr. og Siemonsen som Præster. Ansøgningen blev afslaaet 28. Jan. 1832, og da heller ikke Gr.s Audiens hos Kancellipræsident Stemmann d. 11. Febr. gav noget Resultat, talte Gr. d. 12. Febr. første Gang paa „Lille Rolighed“, se S. 108 og S. 148-52. — *L. 34. det havde ingen Art.* Da de danske Tropper kom til Husby i Angel, hvor Siemonsen da var Sognepræst, flygtede han til Holstenerne og blev derfor afsat.

108. *L. 18. næste Søndag, o:* Dagen efter, d. 12. Febr., se Oplysn. t. S. 107. — *L. 23. en Forsamlingssal.* Se S. 151 og Brev til Gunni Busck af 28. Febr. 1832 (H. Bech: G. B., 2. Udg., 1878, 143). — *L. 32. „hemmelig og aabenbare“.* Gr. beraaber sig paa Ordinationsritualet.

109. *L. 4. „Sions Harpe“.* Se tidl. Note til S. 103, L. 20. — *L. 5. Kabinetsordren* af 1. Marts 1832 (se S. 106, L. 32) blev underskrevet af Stemmann Fredag d. 2. Marts, jvf. S. 151. Søndag d. 4. Marts holdt Gr. sin første Prædiken i Frederikskirken, se hans Brev til Gunni Busck af 6. Marts 1832 (H. Bech: G. B., 2. Udg., 1878, 146). — *L. 11. Gr.s Haandbog i Verdenshistorien I-III* udkom 1833-1843 (-56), „Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet“ 1834, og „Sang-Værk til den Danske Kirke“ I, 1837. — *L. 20. Nordiske Kirketidende.* Se Note til S. 103, L. 20. — *L. 22. Lindberg* anholdt i sit „Maanedsskrift for Christendom og Historie“ (udkom 1830-1832) de rationalistiske Præsters Forandringer i Ritualerne, bl. a. at Stiftsprovst Clausen udelod Korstegnelsen i Daaben og ændrede Forsagelsen til: „Forsager du Synden og alt ondt, som er Gud mishageligt“. Gr. tog til Orde i Pjecen

„Om Daabs-Pagten. I Anledning af S. T. Hr. Stiftsprovst Clausens Barne-Daab og offentlige Erklæring“, 1832, samt i flere Artikler i Nordisk Kirketidende (se Bibliografi Nr. 501 A). Skønt Clausen i Nov. 1832 fik næsten alle Kbh.s Præster — dog ikke Mynster — til at støtte sit Andragende om Ritualets Ændring, modtog han ved kgl. Resolution af 22. April 1834 en Misbilligelse og et Paalæg om at holde sig Rituallet efterretteligt. Dog bestemtes det samtidigt, at der fra hele Landets Gejstlighed skulde indhentes Erklæringer om det rejste Spørgsmaal; disse blev i 1837 tilstillet Biskop Mynster, se her Noten til S. 111, L. 27.

110. L. 11. *haanlig Afvisning*. Iflg. Mina Grundtvig, f. Stenersens Optegnelser sagde Mynster: „Tror De da vi kan give enhver forfløjen Kapellan Lov til at konfirmere?“ Gr. svarede: „Ja, naar jeg staar for Deres Højærværdighed som en forfløjen Kapellan, saa har jeg ei meer at sige“ (se Grundtvig-Studier I, 1948, 59). — L. 15. *hvad Salmisten synger*. Salme 84, 4. — L. 19. Nordisk Kirketidende 1839, Nr. 1 (6. Jan.), Sp. 1-3. — L. 24. I „Meddelelser om mit Levnet“ 1854, 264 f. fortæller Mynster, at Gr. ikke kunde „vel tiltale“ (∴ gøre gunstigt Indtryk paa) Frederik VI, skønt Kongen ansaa ham for „en meget lærd Mand“; Kongen var i megen Tvivl, om han, efter Gr.s tidligere Fremfærd, skulde ansætte ham ved Vartov; men Mynster tilraadede Kongen det to Gange, i den Formening, at Gr. uden Embede vilde anstifte mere Uro! — L. 30. Holger Reedtz (1800-57), Diplomat, Udenrigsminister 1850-51, daværende Sekretær i Udenrigsministeriet. Hans Enke blev Gr.s tredie Hustru.

111. L. 5. *min Formand*. Niels Giessing Wolff (1779-1848), Sognepræst til Præstø-Skibbinge 1813-21, Præst ved Vartov 1823-39. — L. 26. Om det københavnske Præsteskabs Ansøgning om Ritualændring i Nov. 1832, se Noten til S. 109, L. 22. — L. 27. I 1837 begyndte Mynster, paa Grundlag af indgaaede Erklæringer fra hele Landets Gejstlighed, at udarbejde Forslag til en ny Alterbog; Forslaget indsendtes til Regeringen i 1839, og Mynster foreslog, at det skulde forelægges Offentligheden, mens Kongen kun ønskede en Udtalelse fra det teol. Fakultet og Bisperne. Forslaget blev dog trykt i 300 Eks., og hvem der ønskede det, kunde faa det at læse (se Mynsters Meddelelser om mit Levnet, 1854, 258 og 265). — L. 29. *Stiftsprovstens Svigersøn*. P. C. Stenersen Gad (1797-1851), gift m. Sophie Georgia Clausen, Datter af Stiftsprovst H. G. Clausen; Gad blev senere Biskop over Lolland-Falster og 1848 over Fyns Stift. I 1831 fik han en alvorlig Irettesættelse, fordi han havde ændret Nadverritualet i reformert-rationalistisk Retning. — Mynster oplyser i Meddelelser om mit Levnet, 1854, 258, at han ikke havde „egentlige Medarbejdere“ under Udarbejdelsen af sit Ritualforslag.

112. L. 6. *Professor Clausens Forslag*. Se „Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus“, 1825, 837. — L. 12. Gr.s Kritik i „Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog“, 1839, retter sig stærkt mod Forslaget om, at Tilspørgelsen ved Barne-daaben skulde bortfalde. — Mynsters Forslag blev siden, til hans bitre Fortrydelse, ganske henlagt.

II.

ERINDRINGER OM GRUNDTVIG

115. Stk. 1. Henrik Steffens: Hvad jeg oplevede. Oversat af Fr. Schallemose. IX, 1845, 247-48. — *L. 6. høie Alder.* Gr.s Moder var lidt over 35 Aar gl., da N. F. S. Gr. fødtes. — *L. 9. Professor Bang.* Se Note til S. 26, L. 18. — *L. 11. Mine . . . Forelæsninger.* Se Note til S. 32, L. 30 f. — **Stk. 2.** Fr. Hammerich: Henrik Steffens i Forhold til den nordiske Udvikling. For Literatur og Kritik III, 1845, 171.

116. Stk. 3. Grundtvig bedømt af hans ældste Elev. Et Brev meddelt af Th. Graae. Af Dagens Krønike II, 1890, 535-37. Brevet er dateret d. 7. Jan. 1873 og paa Opfordring skrevet af Godsejer Carl Steensen-Leth (1798-1889), der som Dreng i Alderen 7-10 Aar var blevet undervist af Gr. paa Egeløkke. — *L. 4. Naar Gr. fortæller.* Kirke-Speil 1871, 364 f., gengivet her S. 90, L. 22 ff. — *L. 14. Heiberg udgav et lille Skrift.* Her tænkes paa „Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig“, som udkom i Marts 1817. Denne Pjece var et Led i en lille litterær Strid, hvori Gr. optraadte som Ingemanns Forsvarer mod Heiberg, se Arentzen: Baggesen og Oehlenschläger VI, 258 ff., jvf. Bibliografi Nr. 304. — *L. 20. tomme Kirker.* Se S. 90, L. 26 f. — *L. 28 f. Grundtvigs Levnet.* Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, et løst Udkast af Frederik Barfod. 1872. M. H. t. Forholdene paa Egeløkke bygger Barfod alene paa Gr.s egen Fremstilling i Kirke-Speil.

117. Stk. 4. Barfods nysnævnte Levnedsskildr. af Gr. S. 12. — **Stk. 5.** Samme, S. 12. I det første halve Aar af Gr.s Kollegietid (1808-11) var H. H. Laurberg hans Kontubernal („Sambo“), jvf. Rønning II, 1, 105, derefter F. C. Sibbern, se S. 46, L. 6 m. Oplysninger. — **Stk. 6.** Notits af F. C. Sibbern om hans Rejse med Grundtvig til Udby Præstegaard i December 1810. Meddelt af G. Sibbern. Personahist. Tidsskr. 4. Rk. III, 211-12. — *L. 25.* Gr. var Lærer i Historie ved „det Schouboeske Institut“ i største Delen af sin Kollegietid. — *L. 26.* Gr.s „Nordens Mytologi“ udkom i Dec. 1808, men forelaa allerede fuldført i Juli samme Aar, jvf. Brev Nr. 8 i Breve I.

118. L. 1. Hørsleb, se S. 46, L. 6 m. Oplysninger. — *L. 4. gamle Etatsraad Bang,* ∴ Prof. Bang, se S. 26, L. 18. Han var Fader til Oluf Lundt Bang (1788-1877), den senere kendte Læge og Professor, som foruden sin videnskabelige Produktion ogsaa dyrkede et lille æstetisk Forfatterskab og bl. a. skrev Digte under Mærket Dr. Balfungo. — *L. 14. Afskedsdigt:* PS I 319-22. Hvis Sibbern husker rigtigt, maa det betyde, at Gr. i Dec. opgav sin Stilling som Lærer i Kbh. Andre henfører Digtet (og dermed Lærervirk-somhedens Ophør?) til Foraaret (Sv. Grundtvig i PS) eller til Maj 1811 (Fr. Nielsen: N. F. S. Gr.s religiøse Udvikling, 1889, 139). Den af Sibbern her

beskrevne Rejse til Udby fandt Sted d. 20-21. Dec. 1810, jvf. Rønning II, 1, 196 f. — **Stk. 7.** W. Hjort: Nikolaj Gottlieb Blædel, 1881, 26-27. — Om Venskabet mellem Gr. og Povel Dons (1783-1843, af norsk Herkomst og juridisk uddannet) maa henvises til Kr. Køster og Ludv. Schrøder: Til Minde om Povel Dons, . . . 1875, jvf. Rønning II, 1, 102 ff. Om Værdien af Hjorts Beretning, se Hal Koch: Lidt af hvert. 1940. 135.

119. *L. 1-4.* Verslinierne er fra Gr.s Digt ved Dons' Død i April 1843, se PS VI 459-62. — *L. 6.* *Anfald af Sindssyge*, o: Krisen i Dec. 1810, jvf. S. 117-118 (Stk. 6). En vistnok hidtil upaaagtet lille Skildring af Gr.s Sindssygeanfald i 1810 gemmer sig i en Dagbogsoptegnelse fra 1829 af Chr. S. Ley. Sin Viden har Ley fra Assessor N. M. Spandet, som i 1810 var Alumne paa samme Kollegium som Gr. Optegnelsen lyder: „I efteråret 1810 begyndte (Grundtvigs) sindssygdom. Han var til alters og begyndte med ét at græde højt. Da han med de andre kommunikanter kom op i koret, og den forreste række knælede ned ved alteret, var han bag ved, men kastede sig dog på knæ og græd højt. Siden den gang sagde folk, han var bleven gal. Han sad ofte og stirrede på én plet, afbrød ofte en samtale og hulkede, faldt ikke sjelden i gråd o. s. v. — Engang gik han også midt ad gaden med en lang pipe, som han holdt i spidsen i den ene hånd og en flaske i den anden“ (Danskeren V, 1891, 236). — **Stk. 8.** Provst Fredrik Schmidts Dagbøger. Udgivne i Uddrag ved N. Hancke. 1868, 123-24. Om den norsk-danske Provst Fr. Schmidt (1771-1840), se Erslew samt Hanckes Indledn. til Udgaven af Dagbøgerne. — *L. 20.* *Treschow*, se S. 46, L. 10 m. Oplysninger.

120. *L. 6.* *Essenerne*. Jødisk Sekt i Palæstina i de sidste Par Aarhundreder før Kristi Fødsel. — *L. 7.* *Eberhard*, o: den tyske Teolog og Oplysningsfiosof J. A. Eberhard (1739-1809); den nævnte Bog var udkommet 1808. — **Stk. 9.** Samme Kilde (S. 125-26) som Stk. 8. — *L. 20.* Ole H. Mynster (1772-1818, Broder til J. P. Mynster) var Læge baade for Gr. og adskillige andre af Datidens kendte Forfattere. — *L. 24 f.* Blandt Gr.s Papirer findes et Brudstykke af en Oversættelse af Z. Werners Tragedie „Martin Luther oder die Weihe der Kraft“, jvf. Rønning II, 1, 204 og Bibliogr. Nr. 158. — *L. 35.* Oehlenschläger blev i Dec. 1809 udnævnt til Prof. i Æstetik (som Rahbeks Efterfølger) og læste i den første Vinter over Ewald, i den anden over Schiller.

121. *L. 7 f.* Den danske Oversættelse (1796-99, ved Johan Werfel) af Rousseaus „Emile“ var langtfra fejlfri, men var især berygtet for den overflødige Mængde af korrigerende og ofte latterlige Noter og Anmærkninger, stammende fra tyske Pædagoger samt Oversætteren. — *L. 17.* *stak han paa sig*, o: listede (krænket) bort, forsvandt (Norskhed). — *L. 19.* *tære*, o: døje, taale (Norskhed). — *L. 29-30.* Sin Utilfredshed med den ev.-krist. Salmebog havde Gr. netop ved denne Tid udtrykt i Rahbeks „Sandsigeren“. I dette Ugeskrifts Nr. 12, som udkom d. 10. Apr. 1811, offentliggjorde han Salmen „Dejlig er den Himmel blaa“, ledsaget af et indledende Prosastykke (optrykt f. Eks. i US II 77-79), hvori han fremfører de samme Grundtanker

som overfor Schmidt. Se iøvrigt Bibliografi Nr. 157. — *L. 34 f. Forfølgelse* Se S. 48, L. 12 m. Oplysninger.

122. Stk. 10. Fra C. J. Brandts Udgave 1877 af Gr.s „Kirkelige Leilighedstaler“ S. 353. Dorthe Hansdatters Navn findes paa den Liste over Gr.s Konfirmander fra April 1812, som er aftrykt i P. Høyer-Christensen: Kapellanen i Udby. 1935, 50. — **Stk. 11.** Ludvig Schrøder: N. F. S. Grundtvigs Levned. 1901, 46.

123. Stk. 12. Provst Daniel Peter Smiths Erindringer fra hans Skolegang og Lærertid i Roskilde. Ved Dan. Smith Thrap, Sognepræst i Kristiania. Kirkehist. Samlinger 3. Rk. IV, 679-80. Provst Smith (1782-1871) blev Student samme Aar som Gr. — *L. 3.* Om Biskop Fr. Münters Indførelse af videnskabelige Forhandlinger ved Landemoderne, se Alexander Rasmussen: Frederik Münter I, 1925, 154. — *L. 6.* „Videnskabelige Forhandlinger ved Siællands Stifts Landemode“ udkom som et Tidsskrift i 3 Bind 1812-18, heri dog intet af Gr. En Oversigt over Gr.s samtlige Bidrag ved forskellige Landemoder 1811-14 er givet i Bibliogr. Nr. 168, jvf. ogsaa Alexander Rasmussens førnævnte Bog S. 161 ff. — *L. 7.* „Roskilde-Riim“ udkom i Bogform 1814, hvori Teksten dog var en betydelig Udvidelse og Omarbejdelse af det oplæste. — *L. 13. Landemodssalen*, c: „Riddersalen“ i Roskilde Domkirke. — *L. 24-26.* De anførte Citater afviger lidt fra „Roskilde-Riim“'s trykte Tekst, jvf. PS III 345 og 360.

124. Stk. 13. „Pennetegninger“. Af Carl Otto. I Uddrag og Bearbejdelse ved Julius Clausen. Tilskueren 1929 II, 193 ff. Afsnittet om Gr. findes S. 206-07. Om Prof. Dr. med. Carl Otto, se biogr. Leksika samt Jul. Clausens Karakteristik anførte Sted S. 193-94. — *L. 18. kødelige Søkendebørn.* Carl Ottos Forlovede (som han ægtede i 1827) var Anna Friis, Datter af Groserer Hans Friis, i hvis Hus det her skildrede Optrin er foregaaet, rimeligvis i Juni 1817. — *L. 23. et Digt.* Iflg. Jul. Clausen sandsynligvis „Jaordet“, skrevet i Juni 1817 og offentliggjort Juli samme Aar i Hefte 1 af Bd. III af Gr.s Tidsskrift „Danne-Virke“. Optrykt i PS IV 461-63.

125. L. 33. Digt i min Stambog. Se PS V 61. Digtet er dateret d. 24. Okt. 1819.

126. Stk. 14. Minde om Nikolai Frederik Severin Grundtvigs Præstegjerning i Aaret 1821. Udgivet af N. W. T. Bondesen, Præst. 1874, 4-6. B.s desværre alt for kortfattede Skildring bygger — som det fremgaar af Indholdet — paa dengang endnu levende Personers Erindringer om Gr.s Virksomhed i Præstø fra April 1821 til Nov. 1822. Om Muligheden af „Sagdnannelser“ i visse Dele af Bondesens Fremstilling se Th. Helveg i Højskolebladet 1903, Sp. 563-68. — *L. 13. fra Kl. 9 til henimod 3.* I Virkeligheden vistnok kun til Kl. 1, jvf. Helveg anførte Sted. — *L. 21.* „Et Barn er født i Bethlehem“. Om der her menes Salmen i dens ældre Form, eller om Gr. maaske har ladet Konfirmanderne lære hans *Bearbejdelse* af denne (trykt i Nyeste Skilderie 23. Dec. 1820), er uvist. — *L. 30. Bibelkrøniken*, c: Gr.s „En liden Bibelkrønike for Børn og Menigmand“ 1814.

127. Stk. 15. = Dagbogsoptegnelse af Ley i Fr. Nygårds „Minder om Grundtvigs præstevirksomhed i København 1813-15 og 1822-26“ i „Danskeren“ II, 1889, 380-81. Efter at være vendt tilbage til Kbh. fra Udby prædikede Gr. i 1813-15 som tjenstledig Kapellan i flere af Hovedstadens Kirker og skabte sig ved denne Virksomhed en Venne- og Tilhængerkreds, hvortil bl. a. hørte Skræddermester Ley med Familie. Sønnen Christian Sigfred Ley (1806-74, Lærer, jvf. Dansk biogr. Leks.) var hele sit Liv en meget begejstret Tilhænger af Gr., hvad han ikke lægger Skjul paa i sine Optegnelser (delvis offentliggjorte af Fr. Nygård i førnævnte Tidsskrift Bd. II, V, VII og IX). — *L. 28. Clausens bog.* Se Oplysninger til S. 100., L. 34.

128. Stk. 16. Fra Brun I 77. — *L. 8. Gjenmælet.* Oplysninger t. S. 100, L. 34. — **Stk. 17.** Niels Lindberg: Af Jak. Kr. Lindbergs Papirer. Hist. Månedsskrift V, 1885, 84-86. — *L. 15. pinsesalmer*, o: „Den signede Dag“, „Tusind Aar stod Christi Kirke“ og „Klar op, du Sky paa Øien-Bryn“, som udkom i et 16-sidigt Hefte i Slutn. af April 1826, se Note til S. 106, L. 23. — *L. 20. provst Klavsen*, o: Stiftsprovst H. G. Clausen. — *L. 25 f. Lic. Holm*, o: Pastor, lic. theol. Jens Holm (1779-1861). — *Kand. Fenger*, o: Peter Andreas Fenger (1799-1878; Præst fra 1827), nær Ven af Gr. — *L. 29.* Se Oplysninger til S. 103, L. 19. — *L. 30.* Pastor Jens Hornsyld (1757-1840) stod det grundtvigske Parti nær.

129. L. 3-7. Se Oplysninger til S. 106. — **Stk. 18.** Fra Brun I 134. — *L. 14.* Nordmanden W. A. Wexels (1797-1866) tog Studentereksamen i Kbh., men teol. Embedseksamen i Oslo, hvor han i Resten af sit Liv virkede som Præst. Han var den centrale Skikkelse i norsk kirkelig Grundtvigianisme i d. 19. Aarh.s første Halvdel. Ifølge Bruns Beretning til Pastor D. Thrap om det samme Oprin, som her er skildret, lød Gr.s sidste Ord: „Hvilken Snak!“ Jvf. D. Thrap: Wilhelm Andreas Wexels. Christiania, 1905, 34. — **Stk. 19.** F. L. B. Zeuthen: Mine første 25 Aar. 1866, 121-124. Pastor Z. (1805-74) var gennem hele sit Liv en skarp Modstander af Grundtvigianismen. — *L. 28. hvoraf han levede.* Efter Afskeden (uden Pension) modtog Gr. af Kongen — ligesom i 1818-21 — en aarlig pekuniær Understøttelse til historiske Studier, en Understøttelse, der vedvarede, lige til han blev Præst i Vartov 1839. Derudover modtog han andre specielle Understøttelser, f. Eks. til Englandsrejserne, samt levede af, hvad hans Forfatterskab maatte indbringe. Hvor meget dette sidste kan have beløbet sig til er et endnu aldeles undersøgt Punkt i Gr.s Liv og vistnok umuligt at opklare.

130. L. 2. Jean Pauls „Vorschule der Ästhetik“ var udkommet i 1804. — *L. 10. hiint Fælles* osv. Dette sigter til Zeuthens Ord kort forud (hvor han har meddelt nogle Erindringer om J. P. Mynster): „Sædvanlig løber Yngres Disput med betydelige Mænd ud i en Monolog fra disses Side, hvor den Respect for det Fælles, som kræves af enhver ægte Samtale, ikke skeer sin Ret“. — *L. 31. Haller*, o: Albrecht von Haller (1708-77), hvis Digt „Die Ewigkeit“ findes i hans „Versuch Schweizerischer Gedichte“. — *L. 35 (Anm.).* Schellings „Über die Methode des akademischen Studiums“ udkom

1803. Om Gr. og Schelling, se C. I. Scharling: Grundtvig og Romantiken belyst ved Gr.s Forhold til Schelling. 1947.

131. *L. 9-11.* Den helt nøjagtige Form af de 3 citerede Linier af Hallers „Die Ewigkeit“ lyder:

Ist alle Macht der Zahl, vermehrt mit tausend Malen,
Noch nicht ein Theil von dir;
Ich tilge sie, und du liegst ganz vor mir.

[Og naar jeg fra den frygtelige Højde
Med Svimlen atter dig betragter,]
Er Tallets hele Vælde, tusindfold forøget,
End ej en Del af dig;
jeg udsletter den [Tallets Magt], og helt du ligger for mig.

132. *Stk. 20.* „Danskeren“ IX, 1893, 4. Om Ley, se Oplysning til S. 127, Stk. 15. — *L. 4.* *Zeuthen.* Se Oplysn. til S. 129, Stk. 19. — *L. 8.* *pakke sig ind*, ∘: pakke sig, fjerne sig (ind i en anden Stue ell. lgn.), nu forældet Sprogbrug. Ordene, som Johan læste op, er fra Rimkrøniken. — *Stk. 21.* Minder fra N. F. S. og Fru Lise Grundtvigs Hjem 1830-50. Af Fru Marie Blom, f. Blom. Trykt i „Minder fra gamle grundtvigske Hjem, samlede af Dr. H. P. B. Barfod“, I, 1921, 11-27. — Fru Marie Blom (1824-1901) var Datter af Gr.s Ungdomsven Oberst H. J. Blom (1796-1864). Hun nedskrev i 1888 disse Erindringer paa Opfordring af Fru Lavra Grundtvig, Enke efter Gr.s Søn Prof. Svend Grundtvig. — *L. 19 f.* *Jakob Holm.* Grundlæggeren af Handelshuset „Jacob Holm & Sønner“. — *L. 21.* *forskellige Sæt Børn.* Holm var 3 Gange gift. — *L. 34.* „*Smigtstue*“, ∘: skraa Hjørnestue med (kun) et Vindue i det skraa Hjørne.

133. *L. 14.* *min „joyeuse entrée“*, ∘: glade Ankomst. — *L. 33.* *Tante Jane.* Fru Gr.s ugifte Søster Jane Mathia Blicher (1792-1853). — *L. 35.* *Assessor Spandet* (1788-1858) var tidligt blevet en varm Tilhænger af Gr. og var senere, som Politiker, med til at realisere Gr.s kirkelige Frihedstanker.

134. *L. 6.* *Chevelure.* Haar, Paryk. — *friseret à la Titus*, ∘: med kort afklippet, kruset Haar. — *L. 12.* Grosserer Chr. A. Schmidt (død 1853) var gift med Fru Gr.s Søster Anna Poulina Blicher (1785-1880). — *L. 15.* *Vilhelm Blom*, Søn af Oberst Blom (jvf. Oplysning til S. 132, Stk. 21), var født 1826 og boede som Dreng i Gr.s Hjem, hvor han undervistes sammen med dennes Sønner. Han faldt som Løjtnant i Slaget ved Isted 1850, hvorefter Gr. skrev Mindediget „Søn af Vennen fra de unge Dage“ („Danskeren“ III, 1850, 540-41. PS VII 304-06). — *L. 17.* En anden af Fru Gr.s Søstre var gift m. Pastor Poul Egede Glahn i Kbh.

136. *L. 30.* *de små Baroner Stampe*, ∘: Baron Henrik Stampes Sønner Henrik (f. 1821) og Holger (f. 1822). Som Præst i Præstø var Gr. blevet en Ven af Familien Stampe paa det nærliggende Herresæde Nysø. — *L. 31.* *Hr.*

Muus. Carl H. Muus (1796-1885), kirkehist. Forf. og Bibliotekar. Var som yngre en nær Tilhænger af Gr. I 1830'rne opnaaede han Stilling i Tyskland, hvor han gik over til Katolicismen, et Skridt, hvormed han for sit personlige Vedkommende realiserede den „katolicerende“ Tendens, som han (og andre med ham) mente at spore i Grundtvigianismen (jvf. Dansk biogr. Leks. XVI 240).

138. L. 35 f. *de tre Forskrifter i Md. Mangors Kogebog*, 3: 1) bestemte og fast overholdte Spisetider, 2) en snehvid Dug og proper Anretning, 3) Husmoderens venlige og milde Ansigt.

139. L. 17. *Tante Jane*. Se Oplysning til S. 133, L. 33.

140. L. 27. *den strænge Helligdagsordning*, 3: Forordningen af 26. Marts 1845 om Søn- og Helligdagens vedbørlige Helligholdelse. — L. 33. *Peter Rørdam*. P. R. (1806-83) var i disse Aar Lærer ved københavnske Skoler. Blev senere en Hovedkraft for den *folkelige* Grundtvigianisme (Præst i Mern 1841, i Lyngby ved Kbh. 1856).

141. L. 22. *Kierkegaard*. Den senere Biskop Peter Christian Kierkegaard (1805-88), som i Begyndelsen af 1830'rne var Lærer i Kbh. I 1831 havde han lært Gr. personlig at kende.

143. L. 14. *Momus*. I den græske Mytologi Gud for Spot og Dadelsyge. — Stk. 22. Af Fru Lavra Grundtvigs Erindringer i „Minder fra gamle grundtvigske Hjem“ I, 1921, 44-50 (hvor det her gengivne Afsnit har Overskriften „Sønnernes Undervisning“).

144. L. 1 f. „*Kun Spiren frisk og grøn . . .*“ etc. Se Vers 3 paa S. 261 !

145. L. 14. *Brev til Peter Fenger*. Jvf. et andet Brev om samme Sag, nemlig Brev Nr. 326 i Breve II, hvor der dog kun er Tale om Johan, den ældste af Sønnenne. — L. 15. *Ludv. Chr. Müller* (1806-51, Sprogkyndig, Historiker, Præst (fra 1837)) var i 1827 blevet cand. theol. og levede i Aarene omkr. 1830 som Alumne paa Borchs Kollegium. Han gav Undervisning og holdt Forelæsninger. En Frugt af hans Bekendtskab med Gr. var en lille Salmesamling, som han udgav i 1831, se Bibliografi Nr. 498 A.

146. L. 4. *Hagens Samling*. L. C. Hagen: Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom. 1832. Iflg. Titelbladet var Student Hagen (1808-80, Præst fra 1840) Samlingens Eneudgiver; i Virkeligheden har Gr. medvirket ved Udformningen af næsten alle Bogens Salmer, se S. 153, Stk. 24 samt Bibliografi Nr. 502 A. — *Bibelkrønike*. 1. Udg. af Gr.s „En liden Bibelkrønike“ var udkommet i 1814. I 1828 udsendte han den i omarbejdet Skikkelse. — L. 22 f. „*Kort Udsigt over Verdenskrøniken*“. Hermed menes „Historisk Børne-Lærdom“ 1829, hvis Tekst var et Uddrag af Fortalen til „*Krønikerim*“ samme Aar. — L. 24. Kortet „*Tidens Strøm*“ (et Folioark) udkom 1829. — L. 29. I sin Udgave 1875 af *Faderens Krønikerim* bekender Svend Grundtvig selv i Efterskriften, at han har elsket dette Værk fra sin tidligste Barndom.

148. L. 5. *Ley*. Se Oplysning til S. 127, Stk. 15. — *Müller*. Se S. 145, L. 15. — Stk. 23. = Udval af Leys Dagbogsoptegnelser, *Danskeren VII*,

1892, 45-51 ved Fr. Nygård. Efter at Gr. i Efteraaret 1831 var vendt hjem fra sin tredje Englandsrejse, var der mange, som gerne ønskede at høre ham som Præst eller Prædikant igen. Om de forskellige herhenhørende Bestræbelser for at skaffe ham en Stilling maa henvises til Grundtvigliteraturen (f. Eks. Rønning III, 2, 56 ff., jvf. ogsaa Bibliografinumrene 496 og 499, hvor Begivenhedernes Hovedpunkter er nævnt i al Korthed). Iøvrigt udgør Gr.s egen Fremstilling i nærværende Bog S. 106—09 et fortræffeligt Supplement til Leys Meddelelser og overflødiggor de fleste Kommentarer. — *L. 21. Hass*, 3: Pastor L. D. Hass (1808-81).

149. *L. 3. Ludvig Gøricke*. Formodentlig en Søn af „gamle Gøricke“, den i 1829 afdøde ansete tyske Sognepræst ved Frederikskirken paa Christianshavn. — *Simonsen*. Jvf. Note til S. 107, L. 31. — *L. 18. Student Pedersen*, 3: cand. phil. Parmo Carl Petersen (1786-1859), Gr.-tilhænger og Deltager i Lindbergs „Kalkbrænderi-Forsamlinger“. — *L. 24. H. A. Laurent* (1809-59, Præst fra 1837) var — ligesom Müller, Muus, Hagen og Ley — i sin (Studer- eller) Kandidattid Privatlærer for Gr.s Børn.

150. *L. 20. Bispen*, 3: Biskop Peter Erasmus Müller (1776-1834). — *L. 21. Bræstrup*: Kbh.s Politidirektør (1789-1870).

151. *L. 14. Ferdinand Fenger* (1805-61), teol. Kandidat 1825, 1833 Præst i Lyngø; Broder til P. A. Fenger.

152. *L. 1. Milo*, 3: Bogbinder Jacob Fr. Milo, Ejeren af den Wahlske Boghandel og Gr.s Forlægger i en Aarrække. — Yderligere Oplysninger om de bevægede Dage omkring Gr.s Ansættelse ved Frederikskirken, se Gr.s egne Meddelelser til hans Svigerdatter Fru Mina Grundtvig mange Aar senere. Trykt i Grundtvig-Studier I, 1948, 57-62.

153. *Stk. 24. „Danskeren“ IX*, 1893, 10. — Om Hagen, se Oplysning til S. 146, L. 4. — *Stk. 25. F. L. B. Zeuthen*: Et Par Aar af mit Liv. 1869, 13-19. Om Zeuthen, se Oplysn. t. S. 129, Stk. 19. — *L. 22. discurrere*, samtale, drøfte.

154. *L. 9-10. Molbechs Rimkrønikeudgave* udkom i Dec. 1825 og blev særdeles udførligt anmeldt af Gr. i April 1826, se Bibliografi Nr. 429, jvf. ogsaa Nr. 428. — *L. 31. „Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog“* udkom i Dec. 1832.

155. *L. 10 f. Mynsters Recension* etc. Maanedsskrift f. Litteratur V (1831), 197-222.

157. *L. 4-5. De anførte Ord* af H. L. Martensen findes i hans Skrift „Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme“ 1863 (6. Oplag 1874, S. 99). — *L. 12 f. en 10-12 Aar siden*, dvs. 1857-59. — *Stk. 26.* = S. 183-208 (med enkelte Overspringelser) af Fr. Barfods „Et Livs Erindringer“, udgivet i 1938 af Bibliotekar Dr. phil. Albert Fabritius. Kapitlet om Gr. har tidligere været trykt i Gads danske Magasin 1925, 439—461. Den hist. Forfatter og Politiker Povl Frederik Barfod (1811-96) nedskrev disse Erindringer i 1894-96 i Form af Breve sendt til sin Sønneson. Disse Breves Dateringer er med-

taget her. Som angivet er Noterne under Teksten Barfods egne, og med „Tænkt og følt“ I-II menes 2 trykte Smaahefter udsendt af Bf. i 1882-83 under Pseudonymet Palle Jyde. I „Tænkt og følt“ fandtes flere Erindringsbrudstykker, hvoraf nogle ogsaa om Gr. Største Delen af disse har Bf. dog senere indlemmet i sit Erindringsværk. Om Slægten Barfod og adskillige af de i det her gengivne Stykke omtalte Personer maa henvises til Personregisteret i Fabritius' Udgave.

159. *L. 2.* Politikeren Georg Aagaard (1811-57) var Søn af Assessor Holger Halling Aagaard (1785-1866), Ejer til Iselingen ved Vordingborg. Assessor Aagaard gjorde sit Hjem til et Samlingssted for mange af Datidens betydeligste Mænd i Politik, Litteratur og Videnskab. — *L. 6.* Nævnte Pjece udkom i April 1834, jvf. Bibliografi Nr. 529.

160. *L. 8.* *tante Jane.* Se Oplysn. t. S. 133, L. 33. — *L. 14 f.* Det nævnte Ugeskrift udkom 1837-38.

161. *L. 11 f.* For at overvinde en (mindre) Svækkelse og dermed forbunden aandelig Krise tog Gr. i Maj 1844 paa en Rekreatjonsrejse til sine Præstevener paa Møn og Sjælland og besøgte bl. a. Pastor Gunni Busck i Stiftsbjergby ved Jyderup. — *L. 27 ff.* Carsten Hauchs Datter Albertine Louise blev døbt af Gr. i Sorø d. 26. Juli 1839. Nærmere om denne Begivenhed, se Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen. Udg. af Rigmor Stampe, 1912, S. 37 og 335-36.

163. *L. 32 ff.* De 3 Ordførere for Opfordringen til Gr. om at holde de berømte historiske Forelæsninger „Mands Minde“ var Dr. P. Chr. Kierkegaard, cand. theol. H. P. N. Købke og Fr. Barfod. I Erindringerne husker Barfod saaledes fejl, derimod var Fr. Hammerich med til at takke Gr., da Forelæsningsrækken var forbi (sidste Forelæsning holdtes d. 26. Nov. 1838).

164. *L. 4. den dag,* o: d. 20. Juni 1838, Halvhundredaarsdagen for Stavnsbaandets Ophævelse. — *L. 35 f.* Det i Jan. 1845 af Københavns Præstekonvents Salmekomité udgivne Salmehæfte, der var udarbejdet af Gr. i Forening m. Komiteen og tænkt som Prøve paa en ny Salmebog til Afløsning af den gamle evangelisk-kristelige, blev i Begyndelsen af 1846 forkastet af Konventet. Om Gr.s Deltagelse i Komiteens Arbejde, se Martensens Skildring i nærværende Bog S. 207 ff. (Stk. 36).

165. *L. 2. udgive sit udkast.* Da Udkastet jo allerede forelaa udgivet, maa der menes enten: Opfordring til Gr. (og Komiteen) om at fortsætte Arbejdet paa Salmebogen, jvf. Rønning IV, 1, 100-101, eller: Opfordring til Gr. om at benytte det udgivne Prøvehæfte i Vartov, jvf. Fr. Barfod: Peter Andreas Fenger, 1878, S. 74, hvor Forf. giver en rigtigere Fremstilling. — *L. 23.* Pastor Spang døde d. 14. Jan. 1846.

166. *L. 2 f.* Om Gr. som Navngiver af Barfods Fjerdingssaarskrift „Brage og Idun“, se Richard Petersen: Frederik Barfod. 1897, 105 f. Første Hefte af Bd. I var i Trykken ved Aarsskiftet og udkom Febr. 1839. — *L. 13.* Det var ikke „det skandinaviske Selskab“, men „Danske Samfund“, som Barfod stiftede d. 18. April 1839. Den „nærmere omtale“ af denne Forening fik Bar-

fod desværre aldrig givet, og sikkert er megen værdifuld og interessant Viden om Gr.s Ledelse af den dermed gaaet tabt for Efterverdenen.

167. Fr. Barfod blev d. 11. Sept. 1841 i Fuglebjerg Kirke viet til Emilie Birkedal, en Søster til Pastor Vilhelm B.

168. Det er ikke lykkedes at opspore Gr.s Stykke i „Berl. Tidende“ i Vaaren 1848. Enten tager Barfod fejl af Aarstallet, eller ogsaa blev Artiklen ikke optaget. — *L. 23 f. Nathansen*, o: M. L. Nathanson.

169. *L. 16. Oberst H. J. Blom*. Se Oplysn. t. S. 132, Stk. 21. — *L. 20. den ene dejlige vise* etc. Gr.s Viser og Sange i Anledning af Krigen 1848 fremkom dels i Særtryk, dels i hans Ugeskrift „Danskere“. De er optrykte i PS VII.

170. *L. 23. L. K. D.* Navneskjul for Fr. Barfod selv (Povl Frederik Barfod). — *L. 36. Ved Moderens Død* ^{14/1} 1851 var Vaabenstilstanden først lige indtraadt, og begge hendes Sønner befandt sig endnu i Felten, jvf. deres Breve i Ingeborg Simesen: N. F. S. Gr. og hans nærmeste Slægt under Trearskrigen. En Brevveksling. 1933.

171. Fru Toft, Enke efter Godsejer P. N. Toft, var født i 1813 som Datter af Godsejer Chr. R. Carlsen til Gl. Køgegaard. Om Gr.s Besøg paa hendes Gaard Rønnebæksholm i 1846, se Brandts Skildring S. 211 ff. (Stk. 38).

173. *L. 2. møllen*, o: „Store Kongens Mølle“ paa Vestervold, hvor Dronning Caroline Amalies Asylskole havde til Huse i 18 Aar (1846-64). P. O. Boisen var Lærer ved Skolen (fra 1851 dens Bestyrer). — *L. 3. Karl Brandt*, o: C. J. Brandt (1817-89), Præst (Gr.s Efterfølger i Vartov) og Litteraturhistoriker. *Ludvig Helveg*, o: L. N. Helveg (1818-83), Præst, Kirkehistoriker.

174. *L. 7 ff.* Den omtalte Ændring i „Julen har Englelyd“ blev foretaget i 1851. — *L. 19 ff.* En anden Fremstilling af Barfods Forsoning m. Gr. er givet af Vilh. Birkedal, se S. 206.

175. *L. 9.* Gr.s Indgaelse i Ægteskab for 3. Gang gav Anledning til megen Snak, jvf. nærværende Bog S. 228 (Stk. 47) og f. Eks. J. K. Carlsen: Chr. Richardt. 1928, S. 9. — *L. 12 ff. Grundtvig skal have sagt* etc. Se Gr.s Digt „Til min Asta“, første Gang trykt i 1891, men maaske affattet i 1858, det tredje Ægteskabs første Aar. Opr. i PS VIII 294-95. — *L. 35.* Gr. begyndte sine kirkehistoriske Hjemmeforelæsnings i Vinteren 1860-61 og fortsatte i de følgende 2 Vintre.

176. *L. 15. Ahnfeldt*. Den svenske Præst og Forfatter P. G. Ahnfeldt (1808-63) nærede stor Sympati for Gr. I det svenske Tidsskrift „Samtiden“ skrev han i 1859 en større Gr.-biografi (optrykt forkortet i hans „Studentminnen“ I, 2. Udg. 1882, 287-318). — *L. 18. Sofie*, o: Datteren af Gr.s tredje Hustru Asta i dennes første Ægteskab med Gehejmeraad Reedtz. Hun blev i 1868 gift med Læge J. A. Sparrewohn (1838-1914). — *L. 26.* Sygdom, o: Sindsygeanfaldet i 1867, se nærvær. Bog. S. 238 ff.

177. *L. 10.* Niels Lindberg (1829—96, Præst fra 1872) var en Tid Lærer for Gr.s Søn af andet Ægteskab Frederik Lange Gr. — N. L.s Fader var Gr.s berømte Medkæmper Jac. Chr. Lindberg.

178. **Stk. 27.** Brun I 133.

179. **Stk. 28.** Brun I 134. — **Stk. 29.** Fr. Hammerich : Et Levnetsløb. I, 1882, (270) 271-72. Fr. H. (1809-77; fra 1859 Professor i Kirkehistorie) var en Discipel og Beundrer af Gr., men kritisk overfor Grundtvigianismen som politisk Retning. — *L. 19.* Harms, ♂ : Claus Harms, se Oplysning til S. 98, L. 31. — **Stk. 30.** H. Martensen : Af mit Levnet. II, 1883, 49-58. I 1836, kort før Reformationsjubilæet i Slutn. af Okt., var H. L. Martensen (1808-84, Biskop 1854) vendt hjem fra et 2-aarigt Studieophold i Udlandet. — Marheineke (1780-1846), tysk teol. Professor.

181. *L. 2.* Fr. Baader (1765-1841), tysk katolsk Religionsfilosof.

183. *L. 4.* Der er bevaret over 3000 Prædikenopskrifter af Gr.

184. *L. 3 f.* Martensens Hovedskrift om Gr. er „Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme“ (1. Opl. 1863). — **Stk. 31.** Kilde : Dansk Kirke-tidende 1893, Sp. 232-33, en Dagbogsoptegnelse fra 1839 af C. J. Brandt. Om „Den Danske historiske Forening“s Stiftelse kan henvises til C. Molbechs Beretning i Fortalen i „Historisk Tidsskrift“ I, 1840, S. III ff. (Mødet d. 22. Febr. er omtalt S. IV f.). C. J. Brandt (jvf. Oplysning til S. 173, L. 3) var dengang 21aarig teol. Student.

185. **Stk. 32.** Brun I 134-36. — *Andresen*, ♂ : Peter Rasmussen Andresen (1814-53), Seminarist og Forf. til opbyggelige Skrifter, Salmer og lign.

186. *L. 9 f.* 1829-40 boede Gr. i Strandgade 4. I 1841 flyttede han ind til Vimmelskaftet Nr. 49. En Liste over Gr.s samtlige Adresser (bortset fra de egl. Ungdomsbaar) findes i „Minderige Huse“, 1922, Personregisteret. — *L. 26.* Om „Danske Samfund“ se Oplysn. til S. 166, L. 13.

187. *L. 1 f.* I sin Disputats „De theologia vere Christiana“ 1836 indførte P. Chr. Kierkegaard Gr. i den teologiske Tænkning. — *L. 6.* Gr.s „Prøver . . .“ etc. var udkommet i 1834. — **Stk. 33.** Vilhelm Birkedal : Personlige Oplevelser i et langt Liv. II, 1890, 39-63. V. B. (1809-92) var fra 1866 Valgmenighedspræst i Ryslinge. — *L. 35.* „Nordens Sindbilledsprog“, ♂ : „Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog“ (1832).

188. *L. 5 f.* Forslaget om Sognebaandets Løsning behandlede paa Roskilde Stænderforsamling i Jan. 1839, hvor det blev nedstemt med 35 Stemmer mod 28. — *L. 25.* *min Bog*, ♂ : Vilh. Birkedal : Om Stænderforhandlingerne i Roeskilde. 1839. — *L. 26.* *Brev*, ♂ : Gr.s lille Skrift „Aabent Vennebrev til en Engelsk Præst“, som udkom i Juni 1839.

190. *L. 17.* Det nord. Kirkemøde i 1857 afholdtes i Juli. — *L. 19.* *Fr. Boisen*, ♂ : Pastor Frederik (Frede) Boisen (1808-82), Udgiver af Folkeskriftet „Budstikken“. Jvf. S. 213.

193. *L. 3.* Martensen . . . i sin *Selvbiografi*. M.s. „Af mit Levnet“ III, 1883, S. 85-86. — *L. 15.* *Mindedagen*. D. 29. Maj 1861. — *L. 24.* *født til*. Gr.s tredie Hustru var af Adellsslægt. — *L. 25.* *Dr. Kalkar*, ♂ : Chr. H. Kalkar (1803-86, Præst fra 1843). — *L. 37.* *sit Forhold* etc. Se Oplysn. t. S. 175, L. 12.

196. *L. 1 ff.* *det varede længe* etc. Smlgn. S. 250 ff. (Stk 56). — *L. 30 f.* *yderliggaaende Venstrefolk*. Se S. 178 (Slutn. af Stk. 26).

197. *L. 20.* „*Forgyldte Nøgle*“ paa *Nørregade*, 3: *Nørregade* Nr. 5 (nu Nr. 7), hvor Gr. boede 1856-57. — *L. 30.* *den lille Asta*, 3: Gr.s Datter (1860-1939) i hans 3. Ægteskab, jvf. Slægtoversigten S. 303 her.

198. *L. 1.* Gr.s Bøn ved hans daglige Husandagt findes trykt følgende Steder (med kun ubetydelige Afvigelser mellem Teksterne): Brun II 734-36, Dansk Kirketidende 1910, Sp. 561-64, H. P. B. Barfod: Vartov-Præster gennem 80 Ar. 1925, 71-73 og i Menighedsbladet ²²/₁₂ 1946 (ved Henning Høirup).

199. *L. 3 f.* *Striden mellem . . . Geijer og Fryxell* fandt Sted i 1845-51. — *L. 29-30.* Det (frit) citerede Versbrudstykke er fra „*Munkeburet i Soer*“ (trykt første Gang 1855, optrykt i PS VIII 133 ff.).

200. *L. 2 ff.* Af de nævnte 2 Skrifter af Birkedal udkom „*Kirkeaaet, et Billede paa den christelige Livsudvikling*“ i 1843 og „*Alvorligt Svar*“ etc. i 1855. De 2 Breve fra Gr. til Birkedal er trykt som Nr. 472 og 633 i Breve II.

201. De citerede Verslinier „*Kongehaand og Folkestemme*“ etc. udgør Begyndelsen til en Sang af Gr. fra 1839, se PS VI 232-34.

204. *L. 41.* Dannelsen af frivillige Menighedsraad herhjemme var begyndt i 1856, men først i 1903 kom den første Lov om Menighedsraad.

205. *L. 6 f.* Sammen med Vennemødet i Pinseugen i 1871 fejredes ogsaa Gr.s 60aars Præstjubilæum d. 29. Maj. Den 1. Juni holdtes — i Forbindelse med Vennemødet og Jubilæet — et stort Folkemøde i Dyrehaven, hvor Gr. talte ved „*den slesvigske Sten*“.

206. *L. 2. saaret . . . Barfod*, jvf. Barfods egen Skildring S. 172 ff. — *L. 6.* Svend Gr.s Bryllup holdtes d. 10. Dec. 1858. Iflg. Barfod selv (S. 174) var Gr. og han dog blevet forsonet længe forinden. — *Stk. 34 a.* Richard Petersen: Henrik Steffens. 1881, 374-75. Jvf. *Stk. 34 b.*

207. *Stk. 34 b.* Johan Borup: N. F. S. Gr. 1943, 134-35. Ligesom forrige en Erindring fra Sommeren 1840. Til Stykkerne 34 a-b findes ingen Kildeangivelse i de nævnte Bøger. Enkelte andre Erindringer om Gr., da han besøgte Nysø i (1839 og) 1840, se Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen. Udg. af Rigmor Stampe, 1912. — Oehlenschlägers „*En Reise, fortalt i Breve til mit Hjem*“ I-II 1817-18, blev stærkt kritiseret af Baggesen, hvad der foraarsagede en vidtløftig litterær Fejde, den saakaldte „*Tylvttestrid*“ i 1818. — *Stk. 35.* Fr. Hammerich: Et Levnetsløb. I, 1882, 272. — *Hans faders skrifter*, 3: „*Poetiske Arbejder ved Peter Frederik Wulff. Udgivne efter hans Død*“, 1844. — *Stk. 36.* H. Martensen: Af mit Levnet. II, 1883, 58-63.

208. *L. 15.* Københavns Præstekonvents Salmekomité blev nedsat i Marts 1844, men først i August samme Aar kom der rigtig Gang i dens Arbejde. Det omtalte „*Prøvehæfte*“ udkom i Januar 1845, men blev i 1846 forkastet af Konventet (jvf. Barfods Skildring i nærværende Bog S. 165), hvorefter Arbejdet paa en ny Salmebog blev optaget af Roskilde Konvent. Som midlertidig Hjælp fik Biskop Mynster i 1845 autoriseret et *Tillæg* til den gældende evangelisk-kristelige Salmebog. (Dette *Tillæg* var udarbejdet af en anden, ganske ugrundtvigsk Kommission). — *L. 31.* Saavel „*At sige Verden ret Far-*

vel“ som „Idag paa apostolisk Vis“ blev digtede i 1843, men omarbejdedes i 1844 til Udgivelse i Prøveheftet.

209. *L. 18. paaotroyeret*, ♂: paatvunget, paanødet. — *L. 29. Peder Hjort* (1793-1871), litt. Kritiker.

210. *Stk. 37. Brun I 208-209.* — *Helland.* Amund Helland (1786-1870), Købmand i Bergen, Haugianer. Fulgte med Interesse Gr.s Kamp mod Rationalismen og korresponderede baade m. Gr. (hvem han undertiden støttede pekuniært) og med fremstaaende Grundtvigianere. — *Welhaven*, ♂: den bekendte norske Digter (1807-73).

211. *L. 10. Holmbo*, ♂: Hans Holmboe (1798-1868), som i 1830-62 var Rektor ved Bergens Katedralskole. — *L. 15. Lyder Sagen* (1777-1850), Forfatter og Skolemand, Overlærer ved Bergens Katedralskole. — *Stk. 38. Rejse med Grundtvig i Sydsjælland.* (Brev af 24. September 1846.). Dansk Kirke-tidende 1893, Sp. 233-35. — *L. 33 f.* I Jan. 1846 stiftedes i Næstved et „Dansk Samfund“, en Slags Aflægger af „Danske Samfund“ i Kbh. (jvf. Oplysning til S. 166).

212. *L. 12 ff.* Om Pastor J. G. Willemoes (1781-1858) findes Oplysninger f. Eks. i Erslew's og Bricka's Forf.leksika.

213. *L. 14. Fru Marie Toft*, f. Carlsen, blev Enke i Nov. 1841 efter knapt halvandet Aars Ægteskab m. Godsejer H. P. N. Toft. — *L. 20. Pastor F. Boisen*, se Oplysn. t. S. 190, L. 19. — *L. 31. Rørdam*, ♂: Pastor Peter Rørdam, jvf. Oplysn. t. S. 140, L. 33. — *L. 33. „Zweckessen“*. ♂: Festmaaltid.

214. *Stk. 39. Carl Koch: Grundtvigske Toner.* 1925, 7. Koch meddeler ikke, hvem der har været hans Hjemmelsmand. I 1840'rne kom Grundtvig'erne i Familie med Kierkegaards, idet P. Chr. Kierkegaard (Broder til Søren K.) i 1841 ægtede Henriette Glahn, Datter af Gr.s Svoger Pastor Glahn i Kbh. Hun var P. Chr. Kierkegaards anden Hustru. Hans første Hustru (død 1837) var født Boisen og en Søster til P. O. Boisen, som i 1847 ægtede Gr.s Datter Meta. — *Stk. 40. Brun I 292-293.* — *Stk. 41. Brun I 298-303.*

215. Den refererede Prædiken er siden blevet trykt i „N. F. S. Gr.s Vartovs-Prædikener 1839-1860“, ved H. Begtrup, 1924, 208 ff.

216. *L. 10. gamle Mouritsen*, antagelig J. P. Mouritsen, se Erslew, Suppl. II, 419-20. — *L. 35. hvad jeg . . . har før fortalt*, jvf. Brun I 249.

217. *L. 3. P. O. Boisen.* Se Oplysn. t. S. 173, L. 2 og t. S. 214, Stk. 39. — *L. 13. Th. Fenger*, ♂: Theodor Fenger (1816-89), Præst, Broder til P. A. Fenger. — *L. 20 ff. sidst han var i England.* Gr. besøgte England 4 Gange, nemlig i 1829, -30, -31 og -43. Under Besøget i 1830 traf han en Aften i Selskab Fru Clara Bolton og havde den her omtalte Samtale med hende. Hun gjorde et uudsletteligt Indtryk paa ham, og han mindedes hende senere blandt andet i et Digt, han offentliggjorde i „Danskeren“ I, 1848, 542-43 (optrykt i PS VI 507-09), hvori de samme Ytringer forekommer, som Gr. her fortæller. Han traf aldrig siden Fru B.

218. *L. 17. nærmeste . . . Forgænger.* Brun tænker her paa Luther. —

L. 21. Complutensereren. Berømt gl. Bibeludgave, udg. i Alcalá (Oldtidens *Complutum*) i Spanien omkr. 1515. — *L. 24 f. Romerbrevet ... oversat.* I Grundtvigarkivets Fascikel 147 er bevaret en Række Oversættelser af (Dele af) Paulus' Breve, hvoriblandt ogsaa et Stykke af Kap. 1 af Romerbrevet.

220. Stk. 42. Sofus Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad. Udg. af Svend Høgsbro, 1902, 12. Sofus Høgsbro (1822-1902) blev Student 1839, cand. theol. 1848, senere Højskoleleder, Politiker og Redaktør. — *L. 9. ulykken ved Eckernfjärde*, nemlig da Linieskibet „Christian VIII“ og Fregatten „Geflon“ gik tabt i Eckernfjärdefjord. — *L. 25. Aschlund*, o: Arent Aschlund, Landmaaler og Forfatter (d. 1835, 38 Aar gl.). I sin Bog „Om Verdens-Bygningen“ 1830 forsvarede Aschlund Tycho Brahe's System mod Copernicus'. Samme Bog havde foran Titelbladet et Kobberstik af Tycho Brahe, hvorunder et 4-liniet Vers af Gr. (PS V 495).

221. Stk. 43. Af et Interview i Berlingske Aftenavis ^{11/12} 1935. — **Stk. 44. Kr. Køster:** Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10de og 11te September 1866. 1866, 67-71. Det gengivne er et Afsnit af Kolds Tale paa Vennemødet. Christen Kold var født i 1816, Seminarist 1836, i Udlandet 1842-47, Huslærer 1847-50, hvorefter Leder af Højskolen i Ryslinge (1851-53), Dalby (1853-62), Dalum (1862-70, hans Dødsaar). — *L. 11. Grundtvigianere samlede i Kjøbenhavn*, o: i 1849. — *L. 21. De skrev mig saa til.* Vilh. Birkedal, L. Chr. Müller og P. K. Algreen anbefalede Kold, og Algreen skrev da til Kold d. 27. Aug. 1849 og opfordrede ham til at virkeliggøre den folkelige Højskole. Der gik dog, som Kold fortæller, endnu et helt Aar, førend Planerne realiseredes.

222. L. 12 ff. Kolds Rejse til Kbh. og Besøget hos Gr. fandt Sted i Maj 1850. Den 1. Nov. 1851 aabnede han sin Højskole i Ryslinge.

223. Stk. 45. Brun I 452. — *Ole Vig* (1824-57), Lærer i Kristiansund, Forfatter. Var en ivrig Forkæmper for Indførelse af grundtvigske Skoletanker i den norske Folkeskole. — **Stk. 46.** O. Arvesen: Samliv med landskendte mænd. Kristiania 1915, 10-12, 14-17. O. Arvesen (1830-1917, Forfatter, Redaktør, Skolemand) var sammen med Herman Anker Grundlæggeren af den første norske, grundtvigske Folkehøjskole *Sagatun* ved Hamar, aabnet i Okt. 1865.

224. L. 11 ff. Festen i Tivoli afholdtes d. 20. Juni 1856. — *L. 25 f. P. A. Munch*, berømt norsk Historiker (1810-63). — *L. 37.* Sprogmanden Ivar Aasen (1813-96) udsendte i 1856 „Norske Ordsprog, samlede og ordnede“.

225. L. 16. Gr.s Sang til Festen havde Titlen „Højnordens Rosengård“ og er optrykt i PS VIII 135-136. — *L. 27. Volrath Vogt* (1817-89), Overlærer, Skolebogsforfatter.

226. L. 24. Handskemager N. F. Larsen var et fremtrædende Medlem af Vartovmenigheden i Kbh. — *L. 28.* Vækkelsesprædikanten G. A. Lammers (1802-78), Præst i Skien, traadte i 1856 ud af Statskirken. — *L. 29.* Den pietistisk-ortodokse Lutherteolog Professor Gisle Johnson (1822-94) var en skarp Modstander af Grundtvigianismen som kirkelig Retning.

228. Stk. 47. Brun II 236. — **Stk. 48.** Morten Eskesen: Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv. 1881, 180-81, 192. Marielyst Højskole ved København blev aabnet d. 3. Nov. 1856 med C. J. Brandt som Forstander (i 1859 afløst af Carl Grove). Den bekendte Friskolelærer Morten Eskesen (1826-1913) var kun Lærer ved Højskolen til Sept. 1858.

229. Stk. 49. H. F. Rørdam: Peter Rørdam. III, 1895, 103-04; af et Brev fra P. R. til Fru Bolette Fenger ³/₄ 1859. *Rasmus Nielsen* (1809-84), Professor i Filosofi.

230. Stk. 50. O. Arvesen: Oplevelser og erindringer. Kristiania 1912, 165. Om Arvesen, se Oplysn. t. S. 223, Stk. 46. *Andreas Faye* (1802-69), Præst, Historiker. *J. W. Chr. Dietrichson* (1815-83), Præst indtil 1876, da han gik over i andet Embede (som Postmester i Porsgrund). — **Stk. 51.** E. Trier: Erindringer fra Grundtvigs Hjem. Trykt i „Hundrede Aar. Et Mindeskrift i Anledning af Hundredeaarsdagen for Nic. Fred. Sev. Grundtvigs Fødsel. Redigeret af Dr. phil. F. Rønning“, 1883, 17-20. Ernst Trier var født 1837, cand. theol. 1863, Højskoleforstander i Vallekilde fra 1865 til sin Død 1893. — *L. 30 f.* I 1860-67 boede Gr. paa Gl. Kongevej i Villa „Gladhjem“ (hvor nu Henrik Steffens Vej, Grundtvigs Sidevej og Grundtvigsvej ligger).

233. L. 28 ff. *Da ... de nævnte Nordmænd ... kom hertil.* Smlgn. Stk. 52 (S. 235-37).

234. L. 12. Gr.s „Kirke-Speil“ udkom 1871. — *L. 23.* Trier tog teol. Embedseksamen i Jan. 1863.

235. L. 22. Vallekilde Højskole begyndte sin Virksomhed i Nov. 1865. — **Stk. 52.** O. Arvesen: Samliv med landskendte mænd. Kristiania 1915, 18-21. Om Arvesen, se Oplysn. t. S. 223, Stk. 46.

237. L. 6. *Peter Rørdam*, jvf. Oplysn. t. S. 140, L. 33. — Arvesens Skildring fortsætter med en Række særdeles interessante Referater af Gr.s Foredrag (Emner som Missionssagen, Kristendommens Forhold til Menneskelivet og Videnskaben, Præsteordinationen m. m.), jvf. Arvesens Bog S. 21-36. — **Stk. 53.** Dansk Kirketidende 1909, Sp. 744. — Jakob Holm (1845-1923), Præst.

238. Stk. 54. Fr. Hammerich: Et Levnetsløb. II, 1882, 204-10. Om Fr. H., se Oplysn. t. S. 179, Stk. 29. — *L. 14.* Palmesøndag i 1867 var d. 14. April.

239. L. 30. Kristian Køster var Grundtvigs Kapellan fra 1862 til sin Død i 1871. I Brun II 702-04 er givet en smuk Skildring af K.s Gerning og Betydning for Gr. — *L. 32.* Pastor *Fr. Helveg* (1816-1901), Forfatter; fra 1867 Præst i Købelev.

240. L. 16. *hans yngste Søn*, o: Frederik Lange Grundtvig, som var født d. 15. Maj 1854 og altsaa knapt 13 Aar gl. — *L. 22.* Gr.s Krise i Maj 1844 forløb langt mere dæmpet end baade 1810-Krisen og Anfaldet i 1867 og blev kun bekendt for hans allernærmeste. — *L. 30.* *P. C. Rothe* (1811-1902), Stiftsprovst ved Frue Kirke.

241. *L. 1. Seminarieførstander Tang*, o: Jeppe Tang (1828-1904), Grundlæggeren af Blaagaards Seminarium. — *L. 2. P. Fenger*, se Oplysn. t. S. 128, L. 25 f.

242. *L. 20. Chr. M. Kragballe* (1824-97), teol. Kandidat og især kendt som Udgiver af Tidsskriftet „Kirkelig Samler“, der udkom 1855-62. — *L. 23. Carl Emil Fenger* (1814-84, Broder til P. A. Fenger), Læge, Politiker. — *L. 28. en ung læge*, o: J. A. Sparrewohn, jvf. Oplysn. til S. 176, L. 18.

243. *Stk. 55.* = S. 102-12 af Dr. med. H. P. B. Barfod: „Minder fra et langt Liv“, trykt som Bd. VIII af „Minder fra gamle grundtvigske Hjem“ 1928. — *L. 33-34: Hulda og Sjarlotte* var H. P. B. Barfods 2 yngre Søstre.

245. *L. 26 f.* De 2 Salmer var henholdsvis „Jesus! aldrig nogensinde“ og „Fryd dig, du Christi Brud“.

247. *L. 9. Povl og Harald Jensens*, o: „Povl la Cour fra Skærso og Litograf Harald Jensen og hans Hustru Andrea Lønborg, vore nære Venner“ (H. P. B. Barfod). — *L. 17 ff.* Om Hammerich, Helveg, Køster og Frederik Lange Grundtvig er givet Oplysninger til S. 238 og 239.

248. *L. 8. der ovre.* Familien Barfod boede i Frederiksberg Allé Nr. 55, ikke langt fra Gr.s Bolig paa Gl. Kongevej. — *L. 16.* Gr.s Ven Gunni Busck (1798-1869) var fra 1844 Præst i Brøndbyvester og -øster ved Kbh.

249. *L. 19. Karoline Larsen.* En ung jysk Pige i Huset hos Gr. og Veninde af Fru Gr. — *L. 35. Grundtvigs Datter*, o: Steddatter.

250. *Stk. 56.* Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling. Udg. af H. Skat Rørdam. I, 1915, 123-27. Udvalg af et Brev fra Skat Rørdam til Otto Møller d. 9. Maj 1867. — Skat Rørdam (1832-1909, Biskop 1895) levede ved denne Tid som teol. Videnskabsmand, Manuduktør og Lærer i Kbh. Otto Møller (1831-1915), Præst i Gylling fra 1870. — Skat Rørdam var hele sit Liv en tro, men meget selvstændig Discipel af Gr., og Skarpheden i hans Fremstilling af Paaskeugens Hændelser maa opfattes som en Reaktion mod de „blinde Forgøderes“ Passivitet overfor Begivenhederne. Selv glædede Rørdam sig inderligt over Gr.s Helbredelse i Sommeren 1867, jvf. Brevvekslingen I 130.

251. *L. 21. Satyriasis*, o: sygelig forstærket Kønndrift.

252. *L. 30. Termansen*, o: Politikeren N. J. Termansen (1824-1892). — *P. Fenger*. Se Oplysn. t. S. 128, L. 25 f. — *L. 32. for 23 Aar siden.* Se Oplysn. t. S. 240, L. 22.

253. *L. 6. Th. Skat Rørdams Fader H. C. Rørdam* var Præst i Hammer og Lundby i Sydsjælland. — *L. 14. Farbroder*, o: Pastor Peter Rørdam i Lyngby. — *L. 19. Sparrewohn.* Se Oplysn. t. S. 176, L. 18.

254. *Stk. 57. Brun II 606-07.* — *L. 7. Lars M. Bentsen* (1838-1919), Højskolebestyrer, Politiker. I 1868 fik han — sammen med H. K. Foosnæs — oprettet en Folkehøjskole paa Re i Stjørdalen. — *L. 10.* Valgmenigheds-sagen var aktuel i 1865-68 (Valgmenighedsloven af 15. Maj 1868). — *L. 22.* Vallekilde Højskoles Leder var Ernst Trier; Kold ledede Dalum Højskole og Ludv. Schrøder Askov. — *L. 26. Christopher Bruun* (1839-1920) stiftede i

1867 i Sel en Folkehøjskole, som i 1871 flyttede til Gausdal. Som Højskoleleder (indtil 1893) var han en central Skikkelse i norsk nationalt Folkeliv.

255. *L. 4 f. Islandsken*. Hertil føjer Brun fig. *Fodnote*: „Som før havde været i levende Brug som Kirke- og Skolesprog, altsaa til at udtrykke de dybeste aandelige og hjertelige Ting, mente naturligvis Grundtvig.“ — *Stk. 58*. Brun II 657-58. Pastor G. Busck døde d. 28. Marts 1869. — *Stk. 59*. Et Tilbageblik. Nogle Livserindringer af Louise Skrike. Vraa Højskoles Aarskrift 1931, 14-36 (fortsat i 1932, 7-43, 1933, 14-38). L. S.s Erindringer om Gr. findes i 1931-Aargangen, og *Stk. 59* er taget fra S. 23 i denne. — Louise Skrike (1842-1935) var Datter af Geheimelegationsraad Jacob S. Skrike. Ved Besøg i Vartovenigheden blev hun personlig bekendt med Gr. i de sidste 3-4 Aar af hans Levetid. — *Stk. 60*. Evald Tang Kristensen: Minder og Oplevelser. II, 1924, 84. E. T. Kristensen (1843-1929) var Danmarks betydeligste Folkemindesamler. — *L. 20*. Fra 1868 boede Gr. i Villaen „Store Tuborg“, Strandvej 123.

256. *Stk. 61*. Johan Borup: N. F. S. Grundtvig. 1943, 298-300. J. Borup (1853-1946), Højskoleforstander.

257. *L. 23*. *Otto Møller*. Se *Oplysn. t. S. 250*, *Stk. 56*.

258. *Stk. 62*. Edmund Gosse: To Besøg i Danmark 1872-74. Oversat af Valdemar Rørdam. 1912, 73, 77-80. Sir Edm. Gosse (1849-1928), engelsk Digter og Kritiker. — *L. 19 f. B. J. Fog* (1819-96) var ved denne Tid Holmens Provst.

260. *L. 10*. *Druide*, ♂: keltisk Offerpræst. — *L. 14*. *et Par Dage derefter gik han tilsengs*. Dette er ikke rigtigt. Gr. døde d. 2. Sept. 1872 uden forudgaaende Sygdom ell. Sengeleje og havde prædiket Dagen forud. — *Stk. 63*. Samme Kilde som *Stk. 51* (S. 230 ff.) og = Slutningen af Triers Beretning. — *L. 21 f. Nævnte Sangbog* udkom 1874. — *L. 26*. *Sangværket Vers 26*, ♂: Sang-Værk til Den Danske Kirke-Skole. 1870, S. 6 (af Digtet „Skabelsen“). — *L. 34*. *Ydun*, ♂: Idun.

261. Det „aabne Brev“, hvoraf den anførte Sang er udtaget, er optrykt i PS VI 242-47; ogsaa i Gr.s Værker i Udvalg VIII, 1942, 145-49. — *Stk. 64*. Brun II 780. — *Nævnte Sangbog*. Se (*Oplysn. t.*) S. 260.

262. *L. 7*. „Ordet var fra Arilds Tid“, = Sang-Værk I 1837, Nr. 55. — *Stk. 65*. Min sidste Samtale med Grundtvig. Dansk Kirketidende 1872, Sp. 675-76. Om Fr. Hammerich. Se *Oplysn. t. S. 179*, *Stk. 29*. — *L. 24 ff.* Om Gr. og England se ogsaa nærværende Bog S. 70-75 med *Oplysninger*. — *L. 35*. *Professor Stephens* (1813-95), Prof. i Engelsk ved Kbh.s Universitet fra 1855.

263. *L. 12*. George Hickeys „Thesaurus“ udkom i 3 Foliobind 1703-05 og var et lærd Værk om de nordiske, engelske og germanske Oldsprogs Litteratur og Grammatik. — *Stk. 66*. Brun II 802-04.

264. *min Gang til Kongen* etc. I 1866 sendte Gr. og Tscherning i Fællesskab en Skrivelse til Kongen, hvori de bad ham nægte at skrive under paa den nye Grundlov. — Om Høgsbro, se *Oplysn. t. S. 220*. — *L. 23*. *Dine-*

sen, 5: Lars Dinesen (1838-1915), Politiker. — *L. 32 f. Kr. Bruun*. Se Op-lysn. t. S. 254, L. 26.

266. **Stk. 67.** Samme Kilde som Stk. 59 (1931, S. 29-30). — *L. 14. Prof. Engelsted* (1823-1914), Overlæge ved Kommunehospital. — **Stk. 68.** Brun II 804-05.

267. **Stk. 69.** N. F. S. Grundtvigs Jordeførd og det kirkelige Vennemøde den 11te og 12te September 1872, ved J. Kristian Madsen. 1869, 39-41 (m. et Par Overspringelser).

268. *L. 21. Ifølge eget Ønske*. Udtalt af Gr. i 1855 ved Indvielsen af Klaras Kirkegaard og Maries Hvilested, se Gr.: Kirk. Leilighedstaler. 1877, 112.

OVERSIGT OVER N. F. S. GRUNDTVIGS SLÆGT

De første Præster i Slægten: *Niels Hansen Grundtvig* i Svallerup (1670-1737) og *Jørgen Hansen Grundtvig* (1697 Sognepræst i Kregome-Vinderød, d. 1712) var Søner af Byfoged og Konsumptionforvalter i Nykøbing Sjælland *Hans Jørgensen Grundtvig* (1644-1700). Kregome-Præstens Søn, *Otto Jørgensen Grundtvig* (1704-72), Gr.s Farfader, blev 1732 Præst paa Sejerø, siden i Vallekilde-Hørve. Hans Datter *Friderica (Frederikke) Severine* (1747-81) blev 1771 viet til Nicolai Edinger Balle, siden Sjællands Biskop. Hans Søn *Johan Ottosen Grundtvig* (f. $^{22}/_{11}$ 1734 paa Sejerø) blev 1760 Kapellan i Egebjerg og 1766 Sognepræst til Odden, men 1776 kaldet til Udby-Ørslev (ved Vordingborg), hvor han døde $^{8}/_{1}$ 1813. Han ægtede 1768 *Cathrine Marie Bang* (f. $^{1}/_{7}$ 1748 paa Egebjerggaard i Egebjerg, d. $^{17}/_{8}$ 1822 i Præstø), Datter af Inspektør ved de kongelige Godser i Ods Herred, Kommerceraad Niels Christian Bang og Ulrika (Ulrikke) Eleonore Schwane.

Af deres 7 Børn døde 2 som spæde. De øvrige var: 1) *Otto Grundtvig* (1772-1843), fulgte 1800 B. S. Ingemanns Fader som Sognepræst for Torkilstrup og Lillebrænde paa Falster, blev 1805 Provst i Falsters Nørre-Herred og 1823 forflyttet til Gladsakse, hvor han døde 1843. Han blev 1798 gift med sit Sæskendebarn Marie Amalie Balle, Datter af Biskop Balle og hans ovennævnte første Hustru. 2) *Jacob Ulrich Hansen Grundtvig* (1775-1800) og 3) *Niels Christian Bang Grundtvig* (1777-1803) døde begge som Præster paa Guineakysten. En Datter af 2), Cathrine Marie Grundtvig (1799-1823), var i Huset hos Gr.s Moder i Præstø. 4) *Ulrica (Ulrikke) Eleonora Grundtvig* (1782-1805). 5) *Nicolaj Frideric (Frederik) Severin Grundtvig*, f. $^{8}/_{8}$ 1783, opkaldt efter Biskop Balle og hans Hustru. Død $^{2}/_{8}$ 1872.

I sit første Ægteskab ($^{12}/_{8}$ 1818 i Ulse) med *Elisabeth (Lise) Christina Margaretha Blicher* (1787-1851) havde Gr. Børnene: 1) *Johan Diderik Nikolai Blicher Gr.* (1822-1907), Premierløjtnant, Arkivmand, Historiker, gift 1855 med Oline Vilhelmine (Mina) Christiane Stenersen, Oslo, Datter af Prof. Dr. theol. Stener Johannes Stenersen, Oslo. 2) *Svend Hersleb Gr.*

(1824-83), Sprog- og Litteraturforsker, Professor, gift 1858 med Lavra Bloch, Datter af Grosserer Georg Bloch. 3) *Meta Cathrine Marie Bang Gr.* (1827-87), gift 1847 med Pastor P. O. Boisen, der 1854 blev Gr.s Kapellan. I sit *andet Ægteskab* (²⁴/₁₀ 1851 i Brøndbyvester) med *Ane Marie Elise Toft*, født Carlsen (1813-54), havde Gr. Sønnen *Frederik Lange Gr.* (1854-1903), Præst i Amerika, Folklorist, gift 1881 med Kristina Birgitte Nielson, og i sit *tredie* (¹⁸/₄ 1858 i Frederiksberg) med Asta Tugendreich Adelheid Reedtz, født Komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs (1826-90) Datteren *Asta Marie Elisabeth Frijs Gr.* (1860-1939), gift 1881 med Professor Dr. med. Kristian L. J. Poulsen.
